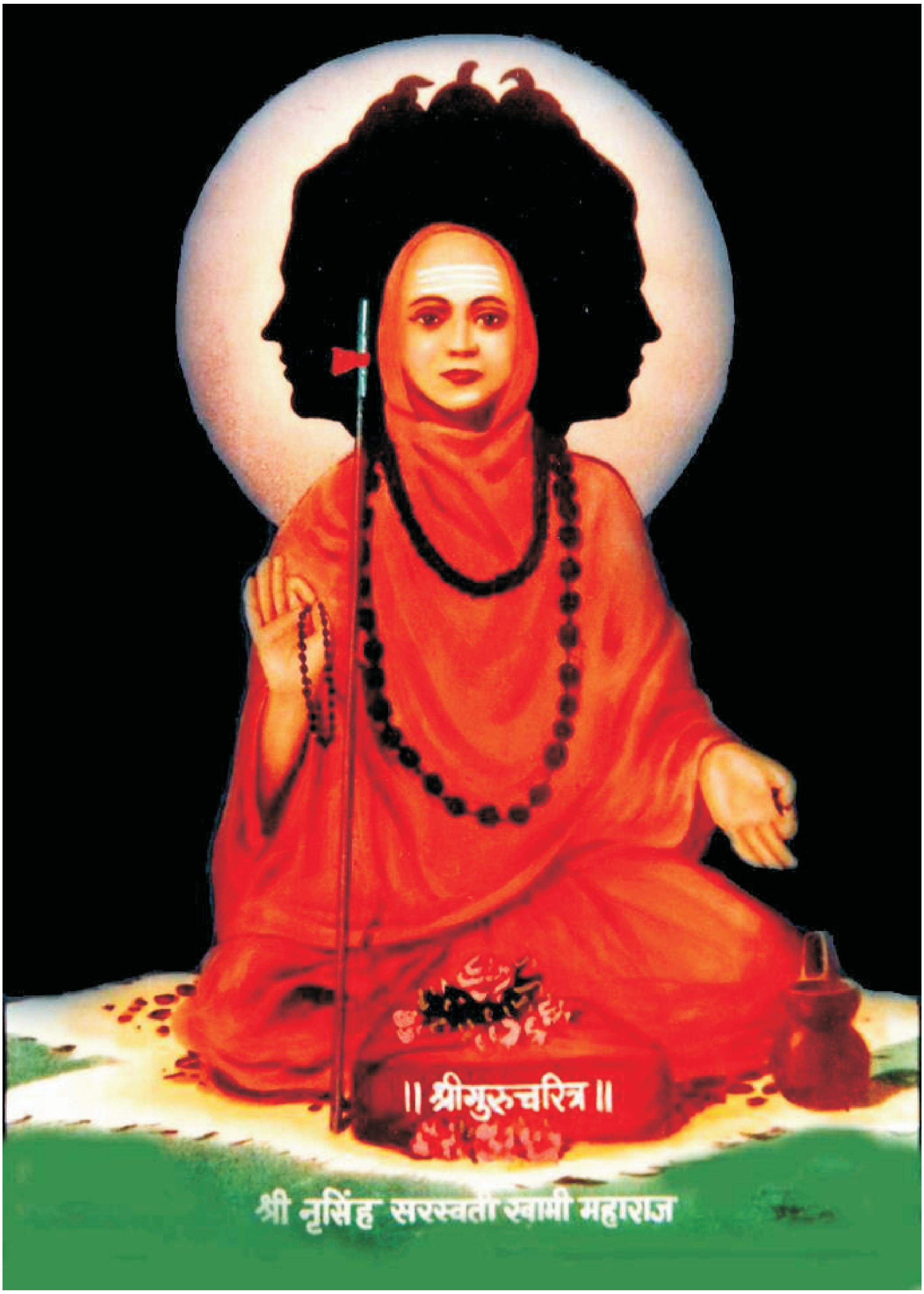
॥ श्रीगुरुचरित्र ॥
श्री नृसिंह सरस्वती स्वामी महाराज

१. अवतरती श्रीपाद श्रीवल्लभ

कलियुगाची सुरूवात होऊन वर्षांमागे वर्षे उलटत होती. आर्यावर्तावर यवन राज्यकर्त्यांची पकड घट्ट होत चालली होती. धर्मावरील श्रद्धा डळमळू लागली होती. अधर्म आपली व्याप्ती दिवसागणिक वाढवत होता. बहुसंख्यीय हिंदुधर्मियांना धर्माज्ञेनुसार दैनंदिन जीवन जगणे कठीण होत चालले होते. विशेषत: कर्मकाण्डावर निष्ठा ठेवणाऱ्या ब्राह्मणांची तर त्रेधा - तिरपीट उडू लागली होती. ते आर्ततेने परमेश्वराची करूणा भाकून त्यास विनवू लागले की, 'प्रभो, सत्ययुगात अत्र्यनुसूया यांचे पोटी अवतार धारण करून तुम्ही आमच्या पूर्वजांची संकटे निवारलीत व अनेक लीला, चमत्कार केलेत. त्यावेळी तीन शिरे सहा हात असलेले त्रैमूर्ती श्रीदत्त भगवान या स्वरूपात तुम्ही अवतरलात. आता दयावंता, आमच्या साहाय्यासाठी व दिवसेंदिवस मलीन होत चाललेल्या सनातन आर्य संस्कृतीला उजाळा देण्याकरिता या पृथ्वीतलावर पुन्हा एकदा अवतारूपाने या. प्रभो, आम्ही आमचे सर्वस्व तुमच्या चरणी भक्तिभावाने समर्पण करून तुमच्या साहाय्याची आतुरतेने वाट पहात आहोत. दीनदयाळा, भक्तवत्सला, आम्हा शरणागतांची विनंती मान्य करा" भक्तांच्या या आर्त विनवणीस प्रतिसाद म्हणून श्री दत्त प्रभूंनी पुन्हा एकदा या पृथ्वीवर अवतार धारण करून आपले "दत्त" हे नामाभिधान सार्थ केले.

ही अलौकिक घटना अशी घडली:

मद्रास - तामिळनाडूतील राजमहेन्द्रीजवळील पीठापूर नावाच्या गावात आपळराजा नावाचा एक ब्राह्मण राहात होता. तो आपस्तंभीय शाखेचा होता. त्याच्या पत्नीचे नाव होते सुमती. तो ब्राह्मण आपल्या सुशील व आतिथ्यशील पत्नीसह अत्यंत सदाचाराने व प्राप्त परिस्थितीत संपूर्ण समाधान मानून सदैव ईश्वरोपासनेत रममाण होऊन राहिला होता. अतिथी - अभ्यागताची आदरयुक्त सत्कारसेवा करणे हे जे गृहस्थाश्रमाचे ब्रीद त्याचे हे जोडपे अत्यंत संतोषाने पालन करत होते.

तो अमावस्येचा दिवस होता. ब्राह्मणाघरी श्राद्ध होते. मध्यान्हीची वेळ होत आली. सर्व स्वयंपाक तयार झाला. भोजनासाठी निमंत्रित ब्राह्मण येण्याची फक्त खोटी होती. बराच वेळ पाहून त्यांना घेऊन येण्यासाठी आपळराजा घराबाहेर पडला. सुमतीही ईश्वराचे नामस्मरण करत ब्राह्मणांची वाट पाहत बसली.

येवढ्यात "माई, भिक्षा वाढा" असे आपल्या दारी उच्चारलेले शब्द तिच्या कानी पडले. मध्यान्ही जो कोणी भुकलेला, तहानलेला येईल त्याचे नाव - गाव वा जात - पात न विचारता स्वागत करण्याची या घरची रीत होती. त्याला दत्तगुरूच समजून कृतज्ञतेच्या भावनेने पोटभर निर्मळ अन्न देऊन संतुष्ट केले जाई. असे हे गृहस्थधर्माचे ब्रीद काटेकोरपणे पाळण्याचे या ब्राह्मण जोडप्याचे व्रतच होते. तेव्हा अतिथीचे

शब्द कानी पडताच सुमती मोठ्या लगबगीने बाहेर आली. पाहते ता दारात भुकेने व्याकुळलेला पण तेजस्वी चेहऱ्याचा एक वृद्ध उभा असलेला तिच्या दृष्टीस पडला.

तिने त्या वृद्धास आत बोलावून आसन दिले व बसण्यास सांगून ती भिक्षेचे ताट घेऊन येण्यासाठी आत गेली. आत वळताच श्राद्धाचे ब्राह्मण जेवले नसताना अतिथीस भिक्षा कशी वाढायची हा प्रश्न तिच्यासमोर उभा राहिला. पण लगेच तिने विचार केला की, येणाऱ्या अतिथीला आपण भगवान दत्तगुरुंच्या स्वरूपात पाहात असतो, तेव्हा आता दारी आलेल्या या परमेश्वराला संतुष्ट करण्यात पाप नाही. या विचारानुसार ती गंधाक्षता, पाणी व भिक्षेचे ताट घेऊन बाहेर आली. अतिथीस प्रत्यक्ष परमेश्वर मानून त्याचे पादप्रक्षालन केले, गंधाक्षता लावून त्रिवार वंदन केले व निरिच्छपणे मोठ्या कृतज्ञतेच्या भावनेने त्यास ते पक्कान्नयुक्त जेवण वाढले. अतिथी पोटभर जेवला. त्याने तृप्तीचा ढेकर दिला.

सुमतीचा हा भाव पाहून अतिथी संतुष्ट झाला. क्षणार्धात सुमतीस आपल्यासमोर अतिथीऐवजी तीन शिरे सहा हात असलेले व शंख, चक्र, त्रिशूळ, डमरू, माला, कमंडलू हाती धारण केलेले साक्षात् भगवान श्री दत्तात्रेय उभे असलेले दिसले. ती दिङ्मूढ झाली. आनंदाने बेहोष झाली. तिला शब्दोच्चार करवेना. डोळ्यांतून आनंदाश्रूंचा पूर वाहू लागला. काय करावे, काय बोलावे ते कळेना. तिने अक्षरश: त्यांचे पायी लोळण घेतली. चरणांस प्रेमभराने मिठी घातली व चरणद्वय प्रेमाश्रूंनी धुवून काढले.

महाराज तिचा हा नि:शब्द परमोच्च भक्तियुक्त प्रेमभाव पाहून संतुष्ट झाले व म्हणाले, "आई, मी तुझ्यावर संतुष्ट झालो आहे. तुला काय पाहिजे तो वर माग. मी तुझी इच्छा, मग ती कोणतीही का असेना, सर्वार्थाने पूर्ण करीन. तुला माहितच आहे की, माझ्या कोशात 'अशक्य' हा शब्दच नाही. तेव्हा मनमोकळेपणी काय हवे ते माग."

परमेश्वराचे हे अमृतमय शब्द ऐकून विनयाने नतमस्तक होऊन सुमती म्हणाली, "हे प्रभो, तुझे बोल खोटे कसे होतील! हे दयानिधे, तू ध्रुवाला अक्षयपद दिलेस, बिभीषणाला सुवर्णलंका दिलीस. तू प्रसन्न होता उणीव ती कशाची भासणार! हे कृपाळा, मला तू आई म्हणून हाक मारलीस. ती ऐकून माझे कान धन्य झाले. खरंच का रे देवा, तुझ्यासारख्या विश्र्ववंदनीय पुत्राची आई होण्याचे भाग्य मला लाभेल? देवा, 'तू वर माग' असे सांगून पुढे असेही म्हणालास की तुझ्या कोशात अशक्य हा शब्दच नाही. तेव्हा तुझ्या या शब्दांवर विश्र्वासून एकच मागणे पदर पसरून मागते. देवा, माझ्या पोटी तुझ्यासारखाच ज्ञानी, विश्र्ववंदनीय व दीर्घायुषी पुत्र जन्म घेईल व त्याची आई होण्याचे परमभाग्य मला या जन्मीच लाभेल, असा आशीर्वाद दयाळा, या अभागिनीस दे. मला अनेक पुत्र झाले; पण दोन वगळता सर्व मृत्यू पावले. राहिले जे दोन त्यांतील एक आंधळा तर दुसरा लंगडा. या दु:खाने क्षणोक्षणी आतल्याआत रडत हा जीव जगत आहे. तेव्हा हे भक्तवत्सला, दयाळा, आता ही माझी एकमेव मागणी पूर्ण कर व तू 'आई' म्हणून जी हाक

मारलीस ती सार्थ कर."

यावर श्री दत्तात्रेयांनी 'तथास्तु' म्हणून तिला सांगितले, "तुला माझ्यासारखाच कुलतारक पुत्र होईल व तुझी कामना लवकरच फलद्रूप होईल. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव की तुम्हां सर्वांनी त्याच्या इच्छेनुरूप वागले पाहिजे. जर कधी त्याची इच्छा अवमानून त्याच्यावर तुमचा कोणतीही निर्णय लादण्याचा प्रयत्न झाला तर तो तुमचा त्याग करून निघून जाईल." असे सांगून श्री दत्त भगवान अदृश्य झाले.

थोड्याच वेळात निमंत्रित ब्राह्मणांसह आपळराजा घरी आला. भोजनास सुरूवात झाली. आलेले ब्राह्मण संतुष्ट पावून घराबाहेर पडले. ते गेल्यावर सुमतीने आपल्या पतीचे पाय धरले व त्याची क्षमा मागून त्यास सांगितले की आपण आज दारी आलेल्या भुकेलेल्या अतिथीस ब्राह्मणभोजनापूर्वीच अन्न - भिक्षा दिली. हे सांगून पुढे घडलेली घटना सर्व तपशिलासह तिने आपल्या पतीस कथन केली. अतिथीभक्त आपळराजा ते ऐकून अत्यानंदित झाला. मोठ्या प्रसन्नतेने त्याने पत्नीचे कौतुक करण्यास सुरूवात केली.

यावर सुमती म्हणाली, "हे तुमचे कौतुक करणे तुर्त थांबवा. शास्त्रानुसार ब्राह्मण - भोजनापूर्वी अतिथीस भिक्षा देण्याचा जो प्रमाद माझेकडून घडला आहे त्याच्या क्षालनार्थ प्रायश्चित म्हणून मी काय केले पाहिजे ते आधी सांगा. कारण होणाऱ्या बालकावर माझ्या या पापाची छाया पडता कामा नये."

यावर आपळराजा म्हणाला, "प्रियतमे, निष्कारण कष्टी होऊ नकोस. तुझ्याकडून कोणतेही पाप न घडता अजाणता मोठे पुण्यकर्मच घडले आहे. परमेश्वराने त्या आशीर्वादाच्या स्वरूपात त्याची पावती तुला दिलेलीच आहे. तुझ्या हातचे अन्न सेवन करणारा अतिथी साधासुधा नव्हता. ज्याला सर्वस्व समर्पण करायचे असा तो साक्षात् श्रीहरीच होता हे तर तू प्रत्यक्ष पाहिलेस. मग खंत ती कसली व का ? श्राद्धादि सर्व कर्मे यथास्थित करून जे श्रेय आपण पदरी घेतो ते तर शेवटी त्या श्रीहरीच्याच चरणी भक्तिभावाने समर्पण करतो ना ? मग हे निरपेक्षतेने केलेले अन्नसंतर्पण आज प्रत्यक्ष त्याचेच चरणी घडले आहे. त्याने प्रत्यक्ष समोर येऊन या समर्पणाचा स्वीकार केला आहे. याहून आणखी पुण्यप्रद ते काय असू शकेल ? तू तर महाभाग्यवान ठरलीस ! तुला आज प्रभू श्री दत्तात्रेयांचे प्रत्यक्ष दर्शन घडले. तेव्हा आता कसलीच खंत न करता आपण दोघेही आनंदात राहून त्या ज्ञानी सुपुत्राच्या येण्याची वाट पाहूया !"

नंतर त्या प्रत्यक्ष पाहिलेल्या दत्तस्वरूपाचे रात्रंदिवस ध्यान करीत असता सुमती गर्भवती झाली. दिवस सरकता सरकता तिला उत्तम डोहाळे होऊ लागले. चेहरा अलौकिक तेजाने व प्रसन्नतेने झळकू लागला. रोमरोमात आनंद खेळू लागला. पत्नीची ही स्थिती पाहून आपळराजाच्या आनंदासही उधाण आले.

गर्भधारणेनंतरचे नऊ महिने नऊ दिवस संपले. प्रसूतीचा दिवस उजाडला. तो भाद्रपद शुक्ल चतुर्थीचा दिवस होता. या दिवशी पहाटे सुमतीने देव - स्वरूपी पुत्ररत्नास जन्म दिला. आकाशातून

पुष्पवृष्टी झाली. देवलोकी नगारे वाजू लागले. सर्व दिशा प्रसन्नतेने ओतप्रोत भरल्या. पक्षी हर्षनाद करु लागले. हा शुभवृत्तांत ऐकल्यावर आपळराजाने स्नान करून विधिवत् जातक - कर्म पार पाडले. सर्व कुटुंबीय व शेजार - पाजारच्या स्त्रिया जमून आनंद - गीते गाऊ लागल्या. गावात घरोघरी साखर वाटण्यात आली. सर्वत्र आनंदीआनंद झाला. गावातील विद्वान ज्योतिषांनी जन्मकुंडली तयार करून पुढील भविष्य वर्तविले :

"बालतपस्वी होईल हा लोकोत्तर विख्यात
दीक्षादाता जगद्‌गुरु मान्यदेव साक्षात्"

बाराव्या दिवशी थाटामाटांत मुलाचे बारसे झाले. त्याचे नाव 'श्रीपाद' असे ठेवण्यात आले. वय जसजसे वाढू लागले तसतसे बाळाचे गुण व बाळाची बुद्धी प्रकाशू लागली. आठव्या वर्षी मौंजीबंधन झाले. त्या दिवसापासूनच ब्रह्मचाऱ्याने जे यमनियम पाळावयाचे त्याचे काटेकोरपणे पालन करत वेद - शास्त्रांचा अभ्यास श्रीपाद करू लागला. त्याची अलौकिक ग्रहणशक्ती व पाठांतरशक्ती पाहून लोक आश्र्चर्याने थक्क होऊ लागले व म्हणू लागले की, ही कोणी तरी महान व्यक्ती जन्म पावलेली आहे. ईश्र्वरी अवतारच असणार !

आयुष्याचा काळ पुढे पुढे सरकत होता. विवाहयोग्य वय झाले. त्याची संसाराबाबतची उदासीनता पाहून माता - पित्यांना जरा काळजीच वाटू लागली. पण शेवटी धैर्य एकवटून त्यांनी त्याचेपुढे विवाहाचा प्रस्ताव मांडला. पण श्रीपादने त्यांस विनयाने पण निर्धारपूर्वक सांगितले, "जन्मभर अखंड ब्रह्मचर्य पाळून साधुसज्जनांना तत्त्वज्ञानोपदेश करण्यासाठीच माझा जन्म झालेला आहे. योगश्रीचा मी वल्लभ आहे म्हणून श्रीवल्लभ हे माझ नाव समजा. विरक्तीशी मी पूर्वीच विवाह केला आहे. दीक्षार्थी साधुसंतांना ममुक्षितांना ज्ञानोपदेश करत करत योग्य वेळी मी अक्षयधामास जाणार. तेव्हा माझ्या विवाहाचा नाद सोडा."

पुत्राचे हे विचार ऐकून श्री दत्तात्रेयांनी आशीर्वाद देतेसमयी पुत्राच्या इच्छेप्रमाणे वागण्याबाबत दिलेल्या इशाऱ्याची त्यांना आठवण झाली व त्यांनी त्याच्या इच्छेप्रमाणे वागण्याचा निर्णय घेतला. परंतु आईचे ते मन स्वस्थ बसेना. ती म्हणाली, "श्रीपाद, तुझ्या इच्छेविरूद्ध आम्ही जाणार नाही. पण तुझ्या निर्णयाने माझी आशा धुळीस मिळाली. तूच एक माझा निर्व्यंग व बुद्धिवान मुलगा. तू मला, तुझ्या पित्याला व तुझ्या या आंधळ्या - लंगड्या भावांना आधार देशील व वृद्धापकाळी आमचे रक्षण करशील ही माझी आशा आता स्वप्नच ठरली ! आमचे एक सोड, फारच थोडे दिवस राहिलेत आमचे. पण तुझ्या या अंध - पंगू भावांचे काय होणार ? त्यांनी कोणाकडे आधारासाठी हात पसरायचा ? पुत्रा, असा निर्दय होऊ नकोस. तुझ्यासारखा विचारवंत पुत्र जर आमच्या या दयनीचा परिस्थितीचा विचार करणार नसेल तर अन्य कोण

करणार ? जरा आमच्याकडे दयार्द्र दृष्टीने पहा.”

आईचे हे कारूण्याने ओथंबलेले बोल श्रीपादाने ऐकले. त्याने आपल्या दोन्ही भावांना जवळ बोलावून त्यांना प्रेमभराने अमृतमय दृष्टीने आपादमस्तक न्याहाळले. बघता बघता चमत्कार घडला. ते दोघेही निर्व्यंग तर झालेच व तेजस्वीही दिसू लागले. हे घडताच दोघाही बंधूंनी श्रीपादाच्या चरणांवर मस्तके ठेवली. त्यांना उठवून आपल्याजवळ घेऊन श्रीपाद त्यांस म्हणाला, “बंधूनो, तुमच्यामागे माझे आशीर्वाद आहेत. तुम्ही या पृथ्वीलोकात, तसेच परलोकातही सुखी व्हाल.” त्यानंतर आईकडे वळून श्रीपाद तिला म्हणाला, “आई, हे दोघेही तुमची उत्तम प्रकारे सेवा करतील. शंभर वर्षे हे जगतील व तू यांची नातवंडे पाहशील. या वंशात लक्ष्मी अखंड निवास करून राहील. आता तुला चिंतेचे काहीच कारण नाही. तेव्हा आता मोठ्या आनंदाने मला गृहत्यागास परवानगी दे. दीक्षार्थी साधु - संत माझी वाट पाहत आहेत. त्यांना कृतार्थ करण्यास्तव मला उत्तरेत जाणे जरूरीचे आहे.” असे सांगून त्याने मातेचे पाय धरले.

माता - पित्याची अशाप्रकारे अनुज्ञा मिळवून प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ तेथून अदृश्य झाले व काशीत प्रगटले. तेथून पुढे बद्रिकाश्रम वगैरे तीर्थक्षेत्री जाऊन गोकर्णमहाबळेश्वरी तीन वर्षे राहिले. तेथून पुढे श्रीपर्वतावर आले व तेथे चार महिने राहून अनेकांचा उद्धार करत कुरवपुरी येऊन पोहोचले.

कृष्णानदीच्या मंगलमय जलाने वेढलेले हे लहानसे बेट रायचूरपासून सोळा मैलांवर आहे. तेथे ते कुरवपूर - कुरूपूर - कुरूगड्डी या नावांनी ओळखले जाते. दीड - दोन मैल लांबीरूंदीचे कृष्णानदीच्या पात्रांतील हे बेट नैसर्गिक सौंदर्याने, श्रीमंतीने समृद्ध असून योगसाधनेस अत्यंत सुयोग्य असे आहे. यामुळे श्रीपाद श्रीवल्लभ आपल्या अवतारसमाप्तीपर्यंत या ठिकाणीच राहिले व तेथे त्यांनी भक्तोद्धाराच्या अनेक लीला केल्या. तेथे अगणित भक्त जमा होणे व त्या तीर्थक्षेत्राचा महिमा वाढीस लागणे हे क्रमप्राप्तच होते.

★ ★ ★ ★

२. निर्बुद्धाच्या मातेस वरदान

त्या काळी कुरवपुरात सर्वत्र विद्वान म्हणून कीर्ती मिळवलेला एक सदाचारसंपन्न ब्राह्मण राहत होता. तो वेदशास्त्रांत पारंगत होता. मिळेल त्या दक्षिणेवर संतुष्ट होणाऱ्या त्या ब्राह्मणाकडे आर्थिक सुबत्ता ती कोठून असणार ! तथापि अंबिका नामधारक आपल्या पत्नीसह तो समाधानाने कालक्रमणा करत होता. एका वैगुण्याने ते ब्राह्मण जोडपे दु:खी होते. त्यांचे जन्म घेणारे प्रत्येक मूल जन्म घेताच मृत्यूला कवटाळीत होते. अशाप्रकारे एकापाठोपाठ तीन मुलांचा मृत्यू त्यांना पाहावा लागला. त्यांनी कोण सुचवील त्या तीर्थक्षेत्रांच्या यात्रा केल्या, व्रतवैकल्ये केली, अनेक साधू - संतांची सेवा केली. शेवटी या सर्वांचे फळ म्हणून त्यांचा चौथा मुलगा त्यांच्या हाती लागला. पण त्यांच्या दुर्भाग्याने तो पूर्णपणे निर्बुद्ध निपजला. विस्मरणाचा भयंकर शाप तो जन्मत:च बरोबर घेऊन आला. यामुळे ब्राह्मणजोडपे दु:खी होते.

योग्य वयात ब्राह्मणाने आपल्या मुलाचे मौंजीबंधन केले. संध्या आदि नित्यकर्माचे शिक्षण त्या मुलास देण्याचा आटोकाट प्रयत्न तो ब्राह्मण करू लागला. पण त्याचे ते सर्व प्रयत्न दगडावर ओतलेल्या जलवत् फोल ठरले. तो मुलगा काहीच ग्रहण करू शकत नव्हता. त्याची उपजत निर्बुद्धता त्याच्या शिक्षणाच्या आड येऊ लागली. शेवटी चिडून, वैतागून, संतापाच्या भरात तो ब्राह्मण आपल्या त्या निर्बुद्ध मुलास शिकत नाही म्हणून यथेच्छ मारझोड करू लागला. या दैनंदिन होणाऱ्या मारझोडीने त्या मुलाचा करूण आक्रोश, त्याचे रडणे, ओरडणे तेवढे वाढीस लागले, शिक्षणाचा उद्देश काही साध्य होईना.

मातेच्या अंत:करणाला ही मुलाला दैनंदिन होत असलेली मारझोड पाहणे शेवटी अशक्य झाले. ती आपल्या पतीस म्हणाली, "नाथ, मुलास अमानुषपणे नित्य मारून काय साध्य होणार ? त्या बापड्याचा काय दोष ? त्याच्या इच्छेने काही तो निर्बुद्ध निपजलेला नाही. आपल्या वा त्याच्या पूर्वजन्मीच्या कोणत्यातरी महत्पापाचे हे फळ आहे. परमेश्र्वराने दिलेली ही शिक्षा त्याचेच स्मरण करीत शांतपणे भोगून ते पाप संपवणे हेच क्रमप्राप्त आहे. तेव्हा कृपा करून यापुढे त्याला मारू नका. माझ्याने हे दृश्य पाहवत नाही. त्याचा आक्रोश ऐकवत नाही. मी तुमचे पाय धरते. माझ्यावर दया करा. तुम्ही जर हा मार थांबवला नाही तर मी माझी जीभ हासडून तुमच्या पायाशी प्राण सोडीन. नाथ, नका हो त्या दुर्दैवी लेकरास मारू !"

पत्नीचे ते कारूण्याने ओथंबलेले शब्द ऐकून त्या ब्राह्मणाचा मुलावरील रोष थोडासा कमी झाला. पण संतापून तो म्हणाला, "ठीक आहे. तू आणि तुझा तो मुलगा काय वाटेल ते करा. मी काय त्याचा शत्रू आहे म्हणून मारतो. पण आता तुझीच जर हरकत असेल तर नाही मारणार, नाही शिकवणार. पण यापुढे तो निर्बुद्ध ओंडका माझ्या नजरेस पडु देऊ नकोस. तूच कसा काय तो त्याचा सांभाळ कर." इतके सांगून ब्राह्मणाने त्याला शिकविण्याचा नाद सोडून दिला.

यानंतर काही वर्षांनी तो ब्राह्मण आजारी झाला व त्यांतच त्याचा अंत झाला. त्याच्या पत्नीवर - अंबिकेवर आकाश कोसळले. मुळातच आर्थिक दुरावस्था, त्यातच एकमेव आधार जे पती त्याचे निधन व वर निर्बुद्ध मुलाच्या पोषणाची जबाबदारी! अशा भयावह परिस्थितीस तिला एकाकी सामोरे जाणे भाग पडले. जवळच्या किंवा दूरच्या कोणाही नातेवाईकाचा आधार नसल्यामुळे ती त्या गावातच मोलमजुरी करून, स्वयंपाक - पाणी करून आपले व मुलाचे कसेबसे अर्धे - अधिक पोट भरू लागली.

मुलाचे लग्नाचे वय झालेले. उच्चकुलाचा वारसा अथवा मृत बापाची विद्वत्ता येथे लक्षात घेता येईना. विधवा आईविना कोणाचा आधार नसलेल्या, प्रसंगी भिक्षा - पात्र हाती धरणाऱ्या व त्यातही निर्बुद्ध असलेल्या त्या मुलाला कोण जावई करून घेणार! ग्रामस्थ व त्यातही शेजारपाजारचे ब्राह्मण तर त्याचा पदोपदी अपमान, तिरस्कार करू लागले. "तुझा बाप विद्वान होता. मग त्याच्या पोटी तू असा हा अक्षरशत्रू कसा काय जन्मलास? वृद्ध मातेस का कष्टवतोस? घरोघरीचे पाणी भरून, शेणा - खताच्या पाट्या वाहून, लोकांची गुरे - ढोरे राखून काही मजुरी मिळव. काहीतरी कष्ट कर; नाहीतर विहिरी - नदीचा आश्रय घे. त्या म्हातारीच्या मागचे कष्ट संपव. तू ब्राह्मणत्वावरील कलंक आहेस. तुला अशा प्रकारे जीवन जगताना लाज - शरम कशी वाटत नाही." अशा प्रकारे लोक त्याला रोज रोज घालूनपाडून टोचत राहिले.

एके दिवशी या लोकनिंदेचे, तिरस्काराचे गाठोडे सोबत घेऊन दु:खित अंत:करणाने तो रिकाम्या पोटी घरी परतला. उपाशी पोटीच चटईवर आडवा झाला. संपूर्ण रात्र त्याने विचारात तळमळत घालवली. पहाटे पहाटेच तो आईसमोर बसला. ढसढसा रडू लागला व नदीवर जाऊन तेथे आपले जीवन संपवण्याचा कृतनिश्चय त्याने आईस ऐकवला. अंबिकेलाही पुत्राचे दु:ख पाहवत नव्हते व उपायही सुचत नव्हता. तेव्हा ती म्हणाली, "मी तरी एकटीने कसे व कशासाठी जगायचे? तेव्हा आपण दोघंही आता कृष्णामाईच्या आश्रय घेऊया. खूपच सोसले. आता नाही सोसवत. चल, ऊठ. निर्णय झालाच आहे तर विलंब नको. यावेळी नदीवर वर्दळही नसणार."

या आत्महत्येच्या कृतनिश्चयाने भारलेली ती माता - पुत्राची जोडी नदीवर जाण्यास निघाली. वाटेत ईश्वराचे नामस्मरण चालू होते. जाणता - अजाणता घडलेल्या पापांबद्दल परमेश्वराची वारंवार क्षमा मागत ती जोडी नदीकाठी आली. परमेश्वराची अखेरची विनवणी करून नदीच्या पात्रात उडी टाकण्याच्या तयारीत असलेल्या त्या दोघांनी नदीचा तो काठ शेवटचा पाहून घेण्यासाठी चहूकडे दृष्टी फिरवली. त्यावेळी श्रीपाद प्रभू स्नानार्थ नदीवर येत असलेले दिसले. त्यांना पाहताच अंबिकेच्या मनात असा विचार आला की आत्महत्या हे तर पापच आहे. आज ते पाप आपल्याला अगतिक होऊन करावे लागत आहे. तेव्हा दैवयोगाने येत असलेल्या प्रभूंना नमन करू या. त्यांना नमन केल्याने या घडणाऱ्या पापाची तीव्रता

थोडीतरी कमी होईलच. शक्य झाल्यास या आत्महत्येच्या निर्णयाप्रत आपण का आलो हे त्यांस कथन करून त्यांची या कृत्यास अनुमती मिळवू. त्यांचा आशीर्वाद तर निश्चितच मिळेल व त्यायोगे पुढील जन्मी तरी जीवनाची अशी परवड होणार नाही. हा तिचा विचार तिने आपल्या मुलास सांगितला व दयानिधी श्रीपाद श्रीवल्लभांसमोर जाण्यास ती निघाली.

श्रीपाद प्रभूंजवळ पोहोचताच त्या दोघांनी अत्यंत भक्तिभावाने त्यांच्या चरणी वंदन केले व आपल्या आत्महत्येच्या विचार त्यांस सांगून त्यांची अनुमती मागितली. श्रीपाद प्रभू म्हणाले, "मानवदेह हा अतिशय दुर्लभ असताना तो असा आत्महत्येद्वारा संपविण्याचा निर्णय घेण्यास भाग पाडणारे असे कोणते संकट तुम्हांवर कोसळले आहे ते प्रथम मला सविस्तर सांगा."

यावर अंबिका त्यांस आपली व आपल्या पुत्राची सर्व कर्म - कहाणी कथन करती झाली. हात जोडून पुढे म्हणाली, "हे दयाघना, आमचा सर्वच बाजूंनी कोंडमारा झाला आहे. आत्महत्या हे पाप आहे हे माहित असूनही अत्यंत नाइलाजाने आम्ही हा निर्णय घेऊन येथे आलो आहोत. आमचे परमभाग्य म्हणून या अंतिम क्षणी तुमच्या दर्शनाचा लाभ झाला. तेव्हा कृपावंता, पुढील जन्मी तरी माझ्या जीवनाची अशी परवड न होता मला तुमच्याचसारखा पूज्य, सर्ववंद्य व ब्रह्मज्ञानी पुत्र होईल असा आशीर्वाद द्या." अशी विनवणी करुन अंबिकेने श्रीपाद प्रभूंच्या चरणांवर आपले मस्तक ठेवले. करूणानिधी श्रीपाद प्रभू त्या ब्राह्मणीला म्हणाले, "प्रथम माझी आज्ञा मानून हा आत्महत्येचा विचार तुम्ही दोघांनीही सोडून द्या. आणि हे ब्राह्मणी, तू शनिप्रदोषाच्या व्रताचे मनोभावे पालन कर. प्रदोषसमयी भगवान शंकराची पूजाअर्चा केल्याने तुझे इच्छित मनोरथ पूर्ण होतील. गेल्या युगात गोपींनी याच व्रताचे पालन करून महादेवाला संतुष्ट केले. त्याचे फळ म्हणून गोपगृहात प्रत्यक्ष भगवान श्रीकृष्ण प्रगट झाले. त्यांनी जगदोद्धाराच्या अनेक लौकिक - अलौकिक लीला केल्या. तूही या व्रताचे पालन कर. म्हणजे तू इच्छितेस तसा पुत्र तुला होईल. माझे तुम्हा दोघांनाही आशीर्वाद आहेत."

असे सांगून दयावंत श्रीपाद प्रभूंनी शनिप्रदोषाचे व्रत कसे करावयाचे याबाबतचे सर्व तपशिलासह तिला मार्गदर्शन केले व वर विचारले, "आता तरी आत्महत्येचा मार्ग सोडून आत्मोन्नतीचा मार्ग अनुसरता येईल काय ?"

या आपल्या प्रश्नाला उत्तराऐवजी, अंबिकेच्या तोंडून अस्पष्टपणे फुटलेला हुंदका श्रीपाद प्रभूंच्या कानी पडला. तिचे नेत्र अश्रूंनी डबडबलेले त्यांनी पाहिले.

श्रीपाद प्रभूंनी मनातल्या दु:खाचे कारण ओळखले. तिच्या पुत्रास आपल्याजवळ बोलावून त्यांनी त्याचे मस्तकावर आपला हात ठेवला. तुला वेद येत असताना तू वेदपठण का करीत नाहीस, असे त्यास विचारून त्याला तेथल्या तेथे वेदपठण करण्याची आज्ञा केली.

मोठा चमत्कार झाला. निर्बुद्ध म्हणून ज्ञात असलेला तो ब्राह्मणपुत्र अस्खलितपणे अत्यंत शुद्धोच्चारपूर्वक वेद वदता झाला.

एव्हाना प्रात:स्नानार्थ आलेले ग्रामस्थही त्यांच्या अवतीभोवती जमले होते. त्या ब्राह्मणपुत्राचे ते वेदोच्चार त्यांच्याही कानी पडले. श्रीपाद प्रभूंचे हे अलौकिक सामर्थ्य पाहून त्या सर्वांनी उत्स्फूर्तपणे श्रीपाद प्रभूंचा जयजयकार केला. सर्वांनी त्यांस वंदन केले.

अंबिकेच्या आनंद तर गगनात मावेना. श्रीपाद प्रभूंच्या चरणांवर मस्तक ठेवून ती म्हणाली, “महाराज, तुम्हीच खरेखुरे शंकर - महादेव परमेश्र्वर आहांत. तेव्हा तुमचे हे पावन चरण सोडून अन्य कोणाचे अर्चन - पूजन मी का करू ? हे देवा, तुझे बोल खोटे होणार नाहीत. मी निष्ठापूर्वक तुझ्याच चरणांची मनोमन पूजा - अर्चा करीत राहीन. शनिप्रदोष व्रताचे पालन करतानाही तुझेच चरण नित्य माझ्या ध्यानी राहतील, असा आशीर्वाद कृपावंत, मला दे.” यावर श्रीपादप्रभू “तथास्तु” म्हणून लगबगीने स्नानास गेले. अंबिकाही आपल्या पुत्रासह घरी परतली.

यथावकाश त्या पुत्राचा विवाह झाला. विद्वान म्हणून त्याचा लौकिक सर्वत्र गाजला. तो मोठ्या आनंदात ऐश्र्वर्यात आपले जीवन व्यतीत करू लागला.

अंबिकाही शनिप्रदोष व्रताचे पालनाबरोबरच अखंड ईश्र्वरस्मरणात, सेवेत आपले उर्वरित आयुष्य व्यग्र ठेवू लागली. यथावकाश या जगाचा समाधानपूर्वक ती निरोप घेती झाली.

★ ★ ★ ★

३. रजकाला राजा केला

प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांचं कुरवपुरात वास्तव्य असताना तेथे एक रजक (धोबी) राहत होता. त्याची ईश्र्वरावर निष्ठा होती. साधू - संत - संन्यासी यांचे बाबतीत तो परमादर बाळगून होता. नियमितपणे ग्रामस्थांचे कपडे नदीकाठी नेऊन तेथे तो धूत - वाळवत होता. या सेवेच्या मोबदल्यात मिळणाऱ्या द्रव्यात संतोषाने तो आपला चरितार्थ भागवत होता. कृष्णानदीच्या याच काठावर श्रीपाद प्रभू नित्य त्रिकाळ स्नानासाठी येत असत.

प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ स्नानाला येत असलेले व स्नान करून परत जात असलेले दिसले रे दिसले की हा रजक हातातले कपडे तेथेच टाकून धावत महाराजांचे समोर यायचा. त्यांना भक्तिभावाने शिरसाष्टांग दंडवत घालावयाचा. हा त्याचा नित्यनियमच होऊन बसला होता. एके दिवशी असाच नमस्कार करून तो उठत असताना श्रीपाद प्रभू त्यास म्हणाले, "अरे बाबा, तू हे दररोज कष्ट का करतोस ? मी तुझी काही इच्छा पूर्ण करावी असे तुझ्या मनात असेल तर संकोच न बाळगता मला सांग. लांबून धावत येऊन मला नमस्कार करण्यात तुझा हा वृद्ध देह कष्टवतो आहेस हे मी दररोज पाहतो. मी तुझ्यावर संतुष्ट झालो आहे. तुझी ही भक्ती पाहून एखादा दिवस तुला राज्यच द्यावे लागेल." यावर रजक हात जोडून म्हणाला, "महाराज, तुम्हाला काय अशक्य आहे. तुम्ही मनात आणाल ते ते सर्व करु शकाल. पण मला राज्यसुख उपभोगण्यापेक्षा तुमचाच अनन्य भक्त होऊन या भक्तिसुखाच्या सागरातच डुंबून राहण्यास आवडेल." रजकाचे हे शब्द ऐकून श्रीपाद प्रभू स्मितहास्य करून स्नानास गेले. महाराजांची अखंड कृपादृष्टी आपल्यावर झाली आहे हे मनी जाणून या महाराजांची अखंड सेवा - चाकरी करायची असा निर्णय रजकाने आपल्या मनाशी घेतला.

दिवसांमागून दिवस जात होते. दोनतीन ॠतूही बदलले. उन्हाळ्याचे चटके जाणवू लागले. श्रीमान ग्रामस्थ थंड हवेच्या ठिकाणी रवाना झाले. पण या रजकाच्या नित्यक्रमात बदल झाला नव्हता. थोडेसे उदरभरणापुरते पैसे मिळतील येवढ्या बेतानेच तो आपला धोब्याचा व्यवसाय करून उर्वरित सर्व वेळ महाराजांच्या आश्रमाची झाडलोट करणे, येणाऱ्या भक्तांची सेवा करणे वगैरे कृत्यांत घालवू लागला. दैनंदिन होत असलेल्या गुरुदर्शनाने त्याची प्रसन्नता दिवसेंदिवस वाढू लागली व त्याच्या गुरुभक्तीस उधाण आले.

एक दिवस नित्याप्रमाणे तो कपडे धूत असताना अचानक एका आश्र्चर्यकारक दृश्याने त्याचे चित्त वेधून घेतले. नदीच्या पलीकडील तीरावर एक यवन बादशहा आपल्या सौंदर्यवान राण्यांसह व दासींसह अत्यंत आनंदोल्हासाने जलक्रीडा करत असलेला त्याने पाहिला. राजासमवेत अनेक दासदासी, हत्ती,

घोडदाळ, पायदळ वगैरे सैनिक असा त्याचे राजवैभव दाखवणारा सर्व सरंजाम होता.

त्या नदीच्या प्रवाहात अप्सरांच्या सौंदर्याला आव्हान देतील अशा राजरमणींसह बादशहाला जलक्रीडा करताना पाहून रजकाला बादशहाच्या भाग्याचा, वैभवाचा हेवा वाटला. हे असे वैभव, हा असा आनंद आपल्याला कधी काळी लाभू शकेल का या विचाराने त्याच्या मनाला घेरले. परिणामत: त्याचे नित्याचे गुरुचिंतन थांबले. या बादशहाने या जन्मी व पूर्वजन्मी असे कोणते पुण्यकर्म केले असेल अथवा त्याने कोणत्या गुरुची सेवा केली असेल की ज्याचे फळ म्हणून त्याला हे वैभव, हा आनंद, या सौंदर्यवती स्त्रिया, हे नोकरचाकर वगैरे सर्वांचा लाभ झाला. या एकमेव विचाराभोवती त्याचे मन पूर्णपणे गुरफटून गेले. मान वळवून पलीकडील तीरावरील ते दृश्य पाहण्यात व त्या दृष्याने उठवलेल्या विचारतंरगांत तो येवढा गुंग होऊन गेला की आपल्यासमोर आपले गुरूदेव श्रीपाद प्रभू येऊन थांबल्याचेही त्याला कळले नाही.

त्याच्यासमोर उभे राहून 'काय, कोणत्या विचारात गर्क झाला आहेस?' हे श्रीपाद प्रभूंनी उच्चारलेले शब्द कानी पडताच तो चमकला. त्याची ती विचारशृंखला पटकन तुटली. आपल्या गुरुभक्तीच्या ब्रीदास कमीपणा आणणाऱ्या विचारात आपण पूर्णत: वाहून गेलो होतो याची जाण त्यास झाली. शरमेने त्याची मान खाली झाली. गुरुमहाराजांची पुन्हा तोच प्रश्न विचारता उत्तरातदाखल प्रामाणिकपणे रजक म्हणाला, "क्षमा असावी महाराज. जलक्रीडा करणाऱ्या त्या यवन बादशहाचे सर्व वैभव पाहून माझे मन बंड करून उठले, व माझ्या परिस्थितीची, भाग्याची त्या बादशहाच्या परिस्थितीशी, भाग्याशी तुलना करू लागले. हे सुख, हे वैभव मला कधी काळी लाभेल का या विचारात हे मन गर्क झाले. पण देवा, आता तो विचारच नको. माझी चूक मला उमजली. हे विषयसुख काही खरे नव्हे. यात चिरंतन आनंद नाही. आपल्यावरील निष्ठा, आपली सेवा याच गोष्टी माझ्या हिताच्या आहेत. कारण याद्वारेच मी इहपरलोकी सुखी होईन. हे तर मायाजाल आहे. क्षमा करा महाराज! पुन्हा हे मन असं विचलित होऊ देणार नाही."

यावर श्रीपाद प्रभू उत्तरले, "तुझ्या मनाला राज्यसुखाच्या आसक्तीने घेरले हे तर खरे आहे. तेव्हा या आसक्तीतून मुक्त झाल्याविना तुला मोक्षप्राप्ती होणार नाही. म्हणून मी तुला राज्यसुख प्राप्त करून देतो. ते उपभोगून घे. आता मला येवढेच सांग की तुला हे राज्यसुख या जन्मीच उपभोगायचे आहे की पुढील जन्मी?"

यावर रजक उत्तरला, "हे दीनानाथा, वृद्धत्वाने थकलेला वाकलेला हा देह आता या जन्मी हे तुम्ही देऊ केलेले सुख कसे काय व कितीसे उपभोगणार? तेव्हा पुढील जन्मासाठीच हे दान घेणे योग्य होईल. पण देवा, नकोच तो राज्यसुखाचा विचार. कारण त्या आसक्तीने मी तुमच्या भक्तिसुखास, प्रेमसुखास,

दैनंदिन मिळणाऱ्या दर्शनसुखास मुकणार ! नकोच तो वैषयिक लोभ - मोह. मी हा आहे असा बरा आहे.”

यावर श्रीपाद प्रभू म्हणाले, “तुझे आता वय झाले आहे ही गोष्ट तर खरीच, तेव्हा पुढील जन्मी वैदूर्यनगरातील म्लेंच्छ बादशाहाच्या पोटी तू जन्म पावशील अशी व्यवस्था मी करतो. तू ते सर्व राज्यसुख यथेच्छ उपभोग व संतुष्ट हो. तुझ्या पुढील जन्मी तुझी पुन्हा माझ्याशी भेट होईल. मी त्यावेळी संन्याशाच्या वेषात नृसिंहसरस्वती या नावाने वावरत असलेला तुला आढळेन. तुझ्या मनी राज्यसुखाची जी आसक्ती निर्माण झाली आहे ती शमल्याविना तुला मोक्षप्राप्ती होणार नाही. तुझी माझ्यावरील श्रद्धा - निष्ठा - भक्ती पाहता तुला मोक्षपदी स्थिरावलेला पाहणे माझे कर्तव्यच आहे. तेव्हा आता राहिलेला या जन्मीचा काळ शांतपणे संपव व पुढील जन्मी यवन बादशहा होऊन मला भेट.” असा आशीर्वाद रजकास देऊन प्रभू मार्गस्थ झाले.

रजक त्यांना प्रणाम करून त्यांचे गुणगान गात गात घरी परतला. काही कालावधीनंतर त्याने या जन्मीची जीवनयात्रा संपवली. बेदरच्या बादशहाच्या पोटी त्याचा पुनर्जन्म होऊन तो त्या राज्याचा राजा झाला.

कुरवपुरात अशा अनेक भक्तोद्धाराच्या लीला दिन - प्रतिदिन होऊ लागल्या व परिणामतः प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांच्या व त्याचबरोबर कुरवपुराचा महिमा वाढीस लागला.

(नृसिंहसरस्वती या नावाने अवतार घेतलेल्या श्रीपाद प्रभूंशी यवन बादशहा म्हणून जन्म पावलेल्या रजकाच्या भेटीची कथा याच पुस्तकात शेवटी आहे.)

★ ★ ★ ★

४. अनन्य भक्ताला पुनर्जीवनप्राप्ती

अंबिकेला व रजकाला दिलेल्या वरदानानंतर काही वर्षे लोटली होती. या काळात प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ कुरवपुरात वास्तव्य करून होते. नंतर अंबिकेला व रजकाला दिलेल्या वरदानांची पूर्तता करण्यास्तव आता नवीन अवतार घेणे जरूर होते. ती वेळ समीप आल्याचे पाहून प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांनी आपला तो अवतार संपविण्याचा निर्णय घेतला. त्यांनी आपल्या शिष्यांकरवी जमिनीमध्ये समाधीसाठी जागा तयार करुन घेतली. तीत आसन मांडून त्यावर आपण सिद्धासन घालून नासाग्र दृष्टी ठेवून बसले. दिलेल्या पूर्वसूचनेनुसार शिष्यांनी त्या जागेवर शिळा बसवून समाधी बंद करून काढली व त्यावर श्रीपाद प्रभूंच्या पादुका स्थापन केल्या. त्या दिवशी आश्विन वद्य द्वादशी तिथी होती. आळंदीतील ज्ञानेश्वर महाराजांच्या संजीवन समाधीप्रमाणेच कुरगुड्डी येथे प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांची संजीवन समाधी आहे.

आजही आश्विन वद्य द्वादशी हा दिवस गुरुद्वादशी म्हणून भाविक लोक मोठ्या भक्तिभावाने सर्वत्र साजरा करतात. कुरवपुरात या दिवशी मोठी यात्रा भरते. त्यांचे देहरूपी दर्शन जरी तेथे आता होत नसले तरी आजही भक्तवत्सल श्रीपाद श्रीवल्लभ तेथे जागृत असून अनेक सदाचारी, सद्विचारी अशा निष्ठावान भक्तांच्या मनीच्या सद्‌वासना ते अदृष्ट असूनही आपल्या कृपाप्रसादाने पूर्ण करतात, याचा अनुभव अनेकजणांना आला आहे व येत आहे. जाज्वल्य निष्ठावंतांना त्यांच्या दर्शनलाभाचाही अनुभव प्राप्त होतो. प्रामाणिक अंत:करणाने विश्वासपूर्वक त्यांच्या शिकवणीनुसार त्यांची अव्याहत भक्ती करणारे त्यांच्या कृपेस पात्र ठरतात. आजही प्रतिदिनी अनेक भक्त या पवित्र तीर्थक्षेत्रास भेट देतात व पावन होतात.

वल्लभेश नावाचा एक ब्राह्मण कर्नाटक प्रांती राहत होता. तो करूणासागर श्रीपाद प्रभूंचा परमभक्त होता. प्रभूंच्या समाधीग्रहणानंतरही त्याच्या त्या भक्तीत कधी खंड पडला नाही. तो गावोगावी फिरून व्यापार करीत होता. या व्यापारातून जे धन प्राप्त होत होते ते गुरुदेवांच्या कृपेनेच मिळत आहे असे मानून त्यातील बराचसा भाग प्रतिवर्षी ब्राह्मणभोजन, अन्नदान वगैरे प्रकारच्या सत्कार्यासाठी तो खर्च करीत होता. कुरवपुरात श्रीपाद प्रभूंचे वास्तव्य होते त्यावेळी नियमित तो पावसाळ्यात त्यांच्या दर्शनास जाई. काही काळ त्यांच्या सेवेत घालवी व तेथील ब्राह्मणांस अन्नदानाने संतुष्ट करी. प्रभूंनी समाधी घेतल्यानंतरही त्याचा हा नेम त्याने कधी चुकवला नाही.

एका वर्षी पावसाळ्याचे दिवस संपल्यावर व्यापारासाठी बाहेर पडण्यापूर्वी व्यापारात त्या वर्षी भरपूर धन प्राप्त झाल्यास श्रीपाद प्रभूंच्या समाधिस्थानी तीन दिवस मोठा उत्सव करून कमीत कमी चार हजार ब्राह्मणांना दक्षिणेसह इच्छाभोजन देण्याचा वल्लभेशने निश्चयात्मक संकल्प आपल्या मनाशी केला. घराबाहेर पडण्यापूर्वी श्रीपाद प्रभूंचे अत्यंत श्रद्धेने, भक्तिभावाने स्मरण केले. केलेला संकल्प त्या

परमदयाळू प्रभूंनी दिलेल्या प्रेरणेनेच केला गेला आहे व तो त्यांच्या साहाय्याविना, आशीर्वादाविना सिद्धीस जाणे सुतराम् शक्य नाही हे खात्रीपूर्वक जाणून त्याने त्यांची साहाय्यार्थ आशीर्वादार्थ प्रार्थना केली व नंतरच व्यापारासाठी त्याने घराचा उंबरठा ओलांडला.

त्याला त्या वर्षी त्या दयाघन प्रभूंच्या आशीर्वादाने त्याच्या अपेक्षेच्या काही पटींनी धन प्राप्त झाले. मोठ्या सुखा - समाधानात तो आपल्या गावी परतला. गावी आल्या आल्या केलेल्या संकल्पाच्या पूर्ततेसाठी लवकरात लवकर कुरवपुरी जाण्याचा बेत त्याने आखला. साहजिकच शेजाऱ्यापाजाऱ्यांना तो त्याचा बेत समजला. वल्लभेश बरेचसे धन बरोबर घेऊन कुरवपुरी जाणार आहे व तेथे तो मोठा उत्सव करून मोठ्या प्रमाणात भोजनदान करणार आहे ही बातमी सर्व गावभर झाली. ही बातमी जशी सज्जनांच्या कानी गेली तशी दुर्जनांच्या कानीही गेली.

याच सुमारास गावोगावी फिरून लूट - चोऱ्या करणाऱ्या चोरांचे एक त्रिकूट वल्लभेशच्या गावी येऊन थांबले होते. या तिघांपैकी दोघे अतिक्रूर, निर्दय होते व ते या कुटिल विद्येत पारंगत झाले होते. एक सहाय्यक हवा होता म्हणून तिसऱ्यास त्यांनी आठ - पंधरा दिवसांपूर्वीच जबरदस्तीने धाकदपटशेखाली आपल्यात सामील करून घेतला होता. सततच्या बेकारीस कंटाळून तो त्यांच्यात सामील झाला होता. हाती थोडेसे धन लागताच या कुमार्गाचा त्याग करून पूर्ववत् सालस जीवन जगायचे असा विचार करून तो त्यांच्यात सामील झाला होता. गावात आल्या आल्या वल्लभेश बरेच धन बरोबर घेऊन कुरवपुरी जात असल्याची बातमी त्यांना समजली. देवच पावला असे समजून लागलीच त्यांनी गाव सोडले. बैराग्याचा वेष धारण करुन ते कुरवपुरला जाणाऱ्या मार्गावरील एका गावी गेले. रस्त्याच्या कडेसच घनदाट सावली पाहून त्यांनी तेथे मुक्काम ठोकला व भजनाचे सोंग वठवत वल्लभेशची वाट पहात तेथे थांबले.

साधु - संत, बैरागी यांची भेट घेणे, त्यांची वास्तपुस्त करणे हा तर वल्लभेशाचा आवडीचा विषय. या बैराग्यांना पाहताच वल्लभेश तेथे थांबला. त्यांची ओळख करून घेत श्रीपाद प्रभूंची कीर्ती सर्वत्र ऐकून त्या महात्म्याच्या समाधीचे दर्शन घेण्यासाठी आपण कुरवपुरास निघालो आहोत असे त्यांनी वल्लभेशला सांगितले. हे ऐकून वल्लभेश आनंदून गेला व म्हणाला, "चला, हा योगयोग फारच चांगला आहे. माझ्या सद्गुरुंच्या भेटीसाठी तुम्ही चालला आहात; मी पण तेथेच जात आहे. तुमची हरकत नसेल तर आपण सोबतच जाऊ."

यावर मानभावीपणे ते त्रिकूट म्हणाले, "काय हरकत असणार! तुम्ही व आम्ही आता गुरूबंधूच ठरतो. तेव्हा आता पुढील प्रवासात त्यांचे गुणगान गात गात रमतगमत जाऊ या." अशा प्रकारे वल्लभेशचा त्या त्रिकूटाबरोबर प्रवास सुरू झाला. वाटेल सारखे देव - धर्माविषयी, गुरुमाहात्म्याविषयी

बोलत राहून त्यांनी वल्लभेशचा पूर्ण विश्र्वास संपादन केला.

आता दाट अरण्यातून वाटचाल चालू होती. सूर्यास्त होताच रस्त्याशेजारील झाडाखाली मोकळ्या स्वच्छ जागेवर ते त्या रात्रीसाठी विसावले. आजूबाजूला कोणाचीही चाहूल नव्हती व आता अंधारात त्या ठिकाणी कोणी फिरकण्याचीही शक्यता नव्हती. सर्वांनी फराळ केला व भजन करत बसले. असा भजनानंदांत एक - दीड तास घालवल्यावर वल्लभेश झोपेसाठी अंथरूणावर पडला. श्रमाने त्याला लागलीच शांत झोप लागली.

या त्रिकूटाला मात्र झोपायचे नव्हते. कारण आजच्यासारखी जागा व संधी पुढील प्रवासात मिळण्याची शक्यता नव्हती. मिळालेल्या या संधीचा पुरेपूर लाभ कसा उठवावा या विचाारात ते गढून गेले होते. पुढील बेताविषयीची कुजबूज ते अत्यंत हळू आवाजात करीत होते. शेवटी त्यांनी त्या उत्तररात्री वल्लभेशची हत्या करून त्यास लुबडण्याचा निर्णय घेतला. तिसरा जो या टोळीत नुकताच सामील झाला होता तो या हत्येच्या बेताने पुरा गडबडला. त्याने त्या दोघांस हत्या न करता फक्त धनाचे गाठोडे तेवढे घेऊन पोबारा करण्याचा सल्ला देऊन तसे करण्याचा आग्रह धरला. पण त्या क्रूरकर्म्यांना तो सल्ला रूचला नाही. त्यास, आमच्या इच्छेनुसार वागला नाहीस तर तुलाही यमसदनाला पाठवू, अशी त्यांनी धमकी दिली. निमूटपणे दिलेल्या आज्ञा तेवढ्या पाळण्याचे तुझे काम आहे असेही त्यास बजावले. यानंतर ठरलेली वेळ होताच त्या त्रिकूटाच्या म्होरक्याने तरवारीचा वार करून वल्लभेशचे मस्तक धडावेगळे केले.

त्याच्यावर वार करताक्षणीच एक चमत्कार घडला. जटाजूट धारण केलेला, सर्वांग भस्माने व्यापलेला, तपस्व्याचा वेष धारण केलेला व हातात त्रिशूळ घेतलेला एक बलदंड तेथे अवतरला. त्याने बघता बघता त्या दोघा क्रूरकर्म्यास यमसदनी पाठवले. रक्ताने माखलेला त्रिशूळ घेऊन तो आता तिसऱ्यासमोर आला. आपल्याकडे त्या तपस्व्याचा मोर्चा वळला आहे हे पाहून तो तिसरा चोर क्षमेची याचना करीत त्याचे चरणी लोळू लागला. आपण त्यांना ब्राह्मणाची हत्या न करण्याविषयी कशी विनंती करीत होतो याची सविस्तर हकीकत त्याने तपस्व्यास सांगितली व पुढे म्हणाला, “निश्र्चितच तू वल्लभेशाचा प्राणप्रिय परमेश्र्वर म्हणजेच प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ असणार! तू प्रत्येकाचे अंत:करण जाणतोस. तेव्हा मी सांगितले ते सत्य आहे हे तू ओळखशीलच. दयाघना, मला क्षमा करा. मला मारू नका.” ही त्याची विनवणी ऐकून प्रभू म्हणाले, “हे खरे आहे. वल्लभेश माझा अनन्य भक्त आहे. माझ्या भक्तांचे रक्षण करणे व माझ्या भक्तांच्या शत्रूंना शासन करणे हे तर माझे ब्रीदच आहे. म्हणून मला हे असे येथे येणे भाग पडले.”

इतके सांगून प्रभूंनी त्या तिसऱ्या चोरास क्षमा केली. त्याच्या हातावर भस्म ठेवले. ते भस्म वल्लभेशच्या धडावर पसरून त्यावर ते तुटून पडलेले मस्तक व्यवस्थित ठेवण्याची आज्ञा त्यांनी चोरास

केली. चोराने प्रभूंच्या आज्ञेबरहुकूम कृती करताच आश्र्चर्यवत् ते मस्तक धडास व्यवस्थित चिकटले. वल्लभेशचा देह पूर्ववत् झाला. तो जिवंत झाला. त्याचा श्र्वासोच्छ्वास चालू झाला. पण त्याला कसलीच जाणीव न होता तो झोपी गेला. श्रीपाद प्रभू अदृश्य झाले. तो चोर वल्लभेशचे डोके आपल्या मांडीवर ठेवून वल्लभेश उठण्याची वाट पाहत बसून राहिला. शेजारीच ते दोन मुडदे पडले होते.

वल्लभेश जागा होताच त्याने ते मुडदे पाहिले व त्या चोरास विचारले की, "हा काय प्रकार आहे ? यांना कोणी मारले ? तू माझे मस्तक आपल्या मांडीवर घेऊन का बसला होतास ?" त्या चोराने घडलेल्या सर्व प्रकाराबरोबरच आपण तिघे त्याच्याबरोबर का आलो हे सर्व सांगून म्हणाला, "खरोखर भक्ती करावी तर ती तुझ्यासारखी. तुझ्यावरील अपार प्रेमापायी समाधिस्थ झालेले श्रीपाद प्रभू आज येथे प्रत्यक्ष अवतरले व त्यांनी तुला जीवदान देऊन या दुष्टांस शासन केले." हा प्रकार ऐकून वल्लभेशला तो मिळालेला जीवनदानाचा आनंद नीटसा उपभोगता आला नाही. कारण प्रत्यक्ष त्याच्या परमश्रेष्ठ दैवताने म्हणजेच श्रीपाद प्रभूंनी प्रत्यक्ष येऊन त्याच्यासाठी अपार कष्ट घेतले असताही तो निद्रिस्त राहिला. त्यांचे दर्शन न घडता त्यांच्या चरणांवर मस्तकही ठेवता आले नाही याची त्याच्या मनाला खंत वाटली.

नंतर यथावकाश तो कुरवपुरास पोहोचला. तेथे त्याने पूर्वसंकल्पानुसार तीन दिवस उत्सव केला. चार हजारांहून अधिक ब्राह्मणांना भोजन - दक्षिणा वगैरे देऊन संतुष्ट केले. कुरवपुरात पोहोचल्यावर साहजिकच वाटेत घडलेला सर्व प्रकार जमलेल्या सर्व भक्तांस समजला.

प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ समाधिस्त झाल्यावरही भक्तांच्या साहाय्यार्थ धाव घेतात हे अनेकांना या व अशा अन्य घटनांवरून पूर्णपणे पटलेले आहे व या ठिकाणाचे स्थान - माहात्म्य आजही टिकून आहे. अजूनही असे प्रत्यय येत आहेत.

★ ★ ★ ★

५. श्रीपाद श्रीवल्लभांचा पुनरावतार

अंबिका नावाच्या ब्राह्मण विधवेला 'शनिप्रदोष व्रताचे पालन तू केलंस तर तुला आपल्यासारखाच ब्रह्मज्ञानी सर्ववंद्य व जगदोध्दारक पुत्र होईल' असा वर प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांनी दिल्याचे दुसऱ्या प्रकरणात तुम्ही वाचले आहे. त्याचप्रमाणे 'तू पुढील जन्मी यवन बादशहा होशील व तुझ्या त्या जन्माच्या अंतकाळी तुझी माझ्याशी भेट होईल' असा जो वर रजकास दिला त्याचा तपशील तुम्ही तिसऱ्या प्रकरणात वाचला. पुढे श्रीपाद श्रीवल्लभ आश्विन वद्य द्वादशीस कुरवपुरी समाधिस्थ झाले.

अंबिकेला व रजकाला दिलेल्या वरांची पूर्तता श्रीपाद श्रीवल्लभांनी म्हणजेच प्रभू श्री दत्तात्रेयांनी कोठे, कशी व कोणत्या अलौकिक लीला केल्या व तो नव्याने धारण केलेला अवतार केव्हा, कसा व कोठे संपवला याविषयीची माहिती पुढील सर्व प्रकरणांतून दिली आहे.

सुमारे साडेसहाशे वर्षांपूर्वी विदर्भातील कारंजा (करंजनगर) नावाच्या गावात एक सदाचारसंपन्न ब्राह्मण आपल्या पत्नीसह राहत होता. तो वाजसनेयी शाखेचा होता. वेद, उपनिषदे, पुराणे यांचा त्याने सखोल अभ्यास केला होता. त्याच्या पत्नीने एक कन्येस जन्म दिला. या कन्येचे जन्मनाव अंबाभवानी असे होते. पण माता - पिता तिला अंबा म्हणू लागले व होता होता हेच "अंबा" नाव सर्वतोमुखी झाले.

आई - वडिलांकडून होत असलेल्या कोडकौतुकाच्या छायेत अंबेच्या वयाची पहिली सहा - सात वर्षे कशी झरकन गेली हे तिचे तिलाच कळले नाही. पण मातेच्या नजरेतून ही तिची होणारी वाढ कशी सुटणार ? तत्कालीन रूढीनुसार आणखीन पाचसात वर्षांनी तिचा विवाह करावा लागेल याची जाणीव त्या मातेस होती. याची पूर्वतयारी म्हणून त्या माऊलीने तिला स्वयंपाकादि गृहकृत्याचे शिक्षण प्रथम देण्यास सुरूवात केली. याचबरोबर हळूहळू सततच्या उपदेशांद्वारा स्त्रियांनी पाळावयाचे आचारधर्म, स्त्रियांची कुटुंबविषयक कर्तव्ये, व्रत - वैकल्ये, देव - धर्म वगैरे सर्व ज्ञान देऊन मातेने त्या बालिकेचे उत्तम गृहिणीत रूपांतर केले. एव्हाना अंबेने वयाची बारा वर्षे पार केली होती.

हे सर्व शिक्षण अंबेस देत असता तिच्या मातेस जाणवले की आपल्या मुलीचा ईश्र्वर - भक्तीकडे विशेष ओढा असून शनिप्रदोष व्रताच्या पालनात तर ती अतिशय दंग होऊन जाते. विशेष जाणवण्यासारखी गोष्ट म्हणजे शनिप्रदोष व्रताची तिला जुजबी माहिती देताच एखाद्या निष्णात जाणकाराप्रमाणे कोठेही कसलीही उणीव न राहू देता पूजेची सर्व तयारी ती करू लागली. आजूबाजूचे सर्व जग विसरून ती अत्यंत तन्मयतेने श्री शंभू महादेवाच्या पूजेत दंग होऊन राहू लागली.

या बालवयातील तिची ही उपासनावृत्ती पाहून मातेस आश्र्चर्य वाटू लागले. मातेच्या मनाला असेही वाटू लागले की ही आपली कन्या कुणीतरी पूर्वजन्मीची श्री शंभू महादेवाची भक्त असून त्या जन्मीच्या

सुकृताचा वारसा घेऊनच आपल्या पोटी जन्मलेली आहे. या कल्पनेने आपल्या व आपल्या पतीच्या वंशात अशाप्रकारे कोणी शनिप्रदोष व्रताचे पालन करत होते का या गोष्टीचा शोध घेण्याचा चाळाच मातेच्या मनाला लागला. तिच्या पोटी जन्मलेली ही मुलगी पूर्वजन्मी कुरवपुरात वावरलेली व श्रीपाद श्रीवल्लभांकडून शनिप्रदोष - व्रत पालनानंतर तुला आपल्यासारखाच ज्ञानवंत, विश्र्ववंद्य देवस्वरूपी पुत्र प्राप्त होईल असा वर प्राप्त करून घेतलेली भाग्यवान 'अंबिका'च होती हे त्या माऊलीस कसे कळणार व कोण सांगणार ?

आता अंबेस तेरावे वर्ष लागले होते. तिच्या वडिलांनी वरसंशोधनास सुरुवात केली. तिच्या मातेने आपल्या पतीस विनंती केली की शक्यतो भावी जावई आपल्या गावातलाच शोधावा म्हणजे आपल्या सद्‌गुणी मुलीची व आपली वारंवार गाठभेट होत राहील. त्यालाही हा विचार रूचला व त्या दिशेने प्रयत्नांस सुरूवात झाली.

त्या कारंजा गावातील विवाहयोग्य वय झालेल्या तरूणांतील माधव नावाच्या एका ब्राह्मण तरूणाने अंबेच्या माता - पित्याचे चित्त वेधून घेतले होते. माधव शिवभक्त होता. तो सदाचारी, विनयशील व धर्मकर्मनिष्ठ होता. त्यालाच आपला जावई करावा असे त्या माता - पित्यास मनोमन वाटू लागले. ही आपली इच्छा पूर्ण व्हावी म्हणून परमेश्र्वराची प्रार्थना करून त्यांनी माधवचे घरी जाऊन विवाहाचा प्रस्ताव मांडला. माधवची व माधवच्या कुटुंबियांची अनुमती मिळताच विवाहाची पूर्वतयारी पूर्ण करण्यात आली. एका शुभमुहूर्तावर अंबा - माधव यांचा विवाह थाटामाटात पार पडला.

अंबा आता पती - घरी आली. विवाहानंतर काही दिवसातच तिने शनिप्रदोषव्रताचे पालनासाठी आपल्या पतीची अनुमती मागितली. माधव तर शिवभक्तच होता. त्याने ती परवानगी अत्यानंदाने दिली. याप्रमाणे सासरी आल्यावरही तिच्या त्या व्रतपालनात खंड पडला नाही. दोघेही पति - पत्नी मनोभावे कसलाही खंड पडू न देता श्री शंभु महादेवाची पूजा नित्यनियमानुसार करीत राहिली. होता होता विवाहोत्तर पंधरा वर्षांचा काळ गेला व सोळाव्या वर्षी अंबा गर्भवती झाली. तिला उत्तम डोहाळे होऊ लागले. तिची मुद्रा तेज:पुंज दिसू लागली. तिच्या वागण्या - बोलण्यात आश्र्चर्यकारक फरक पडला. पदोपदी होणारी तिची वागणूक, वेळोवेळी बोलले जाणारे तिचे बोल ती जणू प्रखर धर्म - कर्मनिष्ठ आहे, प्रखर ज्ञानवंत आहे असा ठसा पाहणाऱ्याच्या - ऐकणाऱ्याच्या मनावर उमटवू लागले. होता होता नऊ महिने संपले व प्रसूतीची वेळ जवळ आली.

शनिवारी पौष शुक्ल द्वितीयेस मध्यान्ही अंबेने एका सुंदर गोजिरवाण्या बालकास जन्म दिला. शके १३०० च्या आसपास ही घटना घडली. भगवान श्री दत्तात्रेयांनी श्रीपाद श्रीवल्लभ या नावाने घेतलेल्या अवताराच्या समाप्तीनंतर पुन्हा हा नवा अवतार धारण केला होता. या अवताराने पूर्वीच्या अवतारात कुरवपुरी 'अंबिके' स दिलेल्या वरदानाची पूर्तता झाली.

जन्म होताच सर्व बालकांचे रूदन आपल्या कानी येते. ही नवजात बालके अशी का रडतात? माझ्या कल्पनेनुसार ही जन्मेच्छु बालके मातेच्या गर्भात असताना हात जोडून "हे परमेश्र्वरा, या मलमूत्रात, रक्तात वळवळणाऱ्या आम्हाला एकदाचे सोडव," अशी प्रार्थना करीत असतात. परमेश्र्वराने तेथून सुटका करताच ही बालके हात सोडून झटकन मोकळी होतात. परमेश्र्वराला विसरून विश्र्वमायेच्या कुशीत गुरफटतात. ज्या ईश्र्वराने सोडवणूक केली त्याचे हात जोडून आभार मानण्याचे भानही त्यांना राहत नाही. कृतज्ञतेचे गाठोडे जन्म घेता घेताच ती मागे टाकून येतात. म्हणून त्यावेळी व त्यानंतर सततची ही रड त्यांच्या मागे लागते. पण अंबेने जन्म दिलेल्या त्या बालकाने जन्म घेताक्षणीच रूदनाऐवजी ओंकाराचा सुस्पष्ट उच्चार केला. काय ही अलौकिक कृती! या पहिल्याच उच्चाराने माता - पित्याला कळले की हा जरी आपला पुत्र असला तरी हा खरोखरीचा ईश्र्वरी अवतार आहे.

माधवने रूढीनुसार जातककर्म उरकले. काही ज्योतिषी एकत्रित होऊन माधवचे घरी आले व त्यांनी त्या बालकाची जन्मकुंडली तयार केली. ती कुंडली अभ्यासताना त्यांना असे आढळून आले की हा माधवचा नवजात पुत्र पृथ्वीतलावर अमर अशी किर्ती मिळवील. ज्ञानात, नीति - धर्माचरणात त्याला कोणी प्रतिस्पर्धी असणार नाही व हा ज्या ज्या स्थानी जाईल ती ती स्थाने तीर्थक्षेत्रे म्हणून चिरंतन गाजतील. याच्या अनुग्रहाने मृत सजीव होतील. मुके पंडीत होतील. हा ब्रह्मचारी राहील. याच्या केवळ दर्शनानेच पतित पावन होतील. साऱ्या त्रिभुवनात हा पूज्य होईल. हे आपल्या बाळाचे भविष्य ऐकून माता - पित्याचा आनंद गगनात मावेना. त्यांनी त्या ज्योतिषांना वस्त्रे - भूषणे व दक्षिणा देऊन संतुष्ट केले.

बाराव्या दिवशी बालकाचा नामकरण - विधी पार पडला. त्याचे जन्मनाव शालग्रामदेव असे ठेवले गेले. पण जन्मत:च त्याने केलेल्या उच्चाराच्या श्रवणाने तो नररूपधारी श्रीहरीचं आहे हे माता - पित्यास जाणवले होते म्हणून त्यांनी त्यास नरहरी म्हणावयाचे ठरवले व पुढे पुढे नरहरी हेच नाव सर्वतोमुखी झाले.

बाळ नरहरी आता तीन महिन्यांचा झाला होता. वाढत्या वयाबरोबर बाळाची भूकही वाढू लागली. पण ती त्याची वाढती भूक त्या मातेकडून पुरी होईना. मातेला याची खंत वाटू लागली. अपुऱ्या दुधामुळे आपले बाळ सुदृढ होणार नाही याची जाणीव तिला झाली. एके दिवशी सकाळीच बाळाला पाजता पाजता ही अडचण तिने आपल्या पतीस सांगितली व एखादी दाई व दुभती शेळी मिळवून बाळाच्या दुधाची सोय त्वरित केली पाहिजे असे सुचवले. "माझ्या या देवस्वरूपी पुत्रास मी पोटभर पाजू शकत नाही हे माझे परम दुर्भाग्य आहे." असेही ती पुढे म्हणाली. हे सर्व ऐकून "उद्या सकाळीच व्यवस्था झालेली आढळेल" असे आश्र्वासन माधवने अंबेस दिले. हा त्यांचा संवाद नरहरी मातेच्या मांडीवर पडून दूध पिण्याच्या प्रयत्नांत असताना ऐकत होता. त्यांचा संवाद संपताच बाळाने मातेच्या मांडीवर चुळबुळण्यास सुरूवात केली व सहजगत्या हसत हसत मातेच्या स्तनाला आपल्या उजव्या हाताने स्पर्श केला. स्पर्श होताच अभूतपूर्व

अशी पुत्रप्रेमाची लाट तिच्या मनी उसळली व वीजस्पर्श झाल्याप्रमाणे तिचा संपूर्ण देह थरथरला. पाहता पाहता तिच्या स्तनांतून दुधाच्या धारा वाहू लागल्या. तिची चोळी भिजली. बाळ पोटभर चुरूचुरू दूध प्याला. ही त्याची अलौकिक लीला पाहून माता - पिता दिङ्मूढ झाले. बाळाला कोणाची दृष्ट लागू नये म्हणून त्यांनी ही घटना गुप्त ठेवली. दाईविना वा शेळीविना दुधाची पूर्तता नरहरीने आपली आपणच करवून घेतली व मातेल सुखी केले.

नरहरीने वयाच्या सहाव्या महिन्यात पदार्पण केले. आता तो काही केल्या पाळण्यात झोपेना. त्याला भूमीच अतिप्रिय आहे असे दिसू लागले. तो भूमीवरच रममाण होऊन राहू लागला. या वयापासून जणू तो 'शय्या भूमितलं दिशोऽपि वसनं ज्ञानामृतं भोजनं' या वैराग्य वृत्तीचे पालन करत होता.

येवढे सर्व होत असताही ओंकाराशिवाय कोणताही उच्चार त्याच्या मुखातून होत नव्हता. आता तर तो वर्षाचा होत आला तरीही ओंकाराविना अन्य कसलाही शब्दोच्चार कानी येईना. हे पाहून माता - पित्यास काळजीच वाटू लागली. आपल्याकडून शनिप्रदोष व्रताचे पालन काहीतरी, लहानशी का होईना, पण अजाणता चूक झाली असणार म्हणूनच ईश्वरस्वरूप पुत्र होऊनही त्याचे बोबडे बोल ऐकण्याचे सुख आपल्याला मिळत नाही असे मातेला वाटू लागले. माता - पिता कष्टी झाले. नानाविध उपायांनी त्याला बोलता करण्याचा प्रयत्न झाला, पण सर्व प्रयत्न विफल ठरले. "बाळा, बोल ना रे! काहीतरी बोल ना! तुझे शब्द ऐकण्यास हे कान आसुसले आहेत" असे मातेने म्हणताच बाळ मातेकडे पाहून प्रसन्नतेने फक्त हसत राहायचा. आज ना उद्या चमत्कार घडेल, देवाची कृपा होईल व बाळाचे शब्द कानी पडतील या आशेने वाट पाहत पाहत दिवसांमागून दिवस, महिन्यांपासून महिने व वर्षापासून वर्षे गेली.

आता बाळाला सातवे वर्षे लागले. मातेला हे बाळचे मौन असह्य झाले. ती देवापुढे बसून नित्याप्रमाणे प्रार्थना करत होती. नरहरी बाजूलाच कसल्या तरी तंद्रीत दंग होऊन बसला होता. त्याच्याकडे लक्ष जाताच सतत होणाऱ्या दु:खाचा आवेग तिला आवरता आला नाही. आर्ततेने ती देवाची विनवणी करू लागली. ती म्हणाली, 'देवा महादेवा, हे शंभो दयाळा, नाही रे आता हे सहन होत. माझ्या अपराधाबद्दल मला अन्य कोणतीही शिक्षा दे, पण माझ्या बाळाला मुका झालेला पाहण्याची ही जीवघेणी शिक्षा देऊ नकोस. त्याला एकदाच बोलता कर. देवा कृपाळा, नको रे इतका कठोर होऊस. आमचा आणखी अंत नको पाहूस. जिवंत असून प्रतिदिनी हा मृत्यूचा अनुभव घ्यावा लागतो आहे. देवा, तुला माझ्या बाळाला बोलता करता येत नसेल तर प्रत्यक्ष मृत्यूच मला कवटाळू दे. या असह्य दु:खातून माझी एकदाची सोडवणूक कर.' अशी देवाची आठवणी करीत ती माऊली धाय मोकलून रडू लागली.

नरहरी हे सर्व पाहत होता व आईचे बोलही ऐकत होता. त्याचा चेहरा कावराबावरा झाला. तो मातेपाशी गेला व मातेचे ते अश्रू तिच्या पदराने पुसू लागला. काही खुणा करून दाखवू लागला. पण मातेला

त्याच्या खुणांचा अर्थ समजेना. फक्त त्याला आपले रूदन पाहवत नाही येवढेच तिने जाणले. बाळ लागलीच कोपऱ्यात असलेल्या लोखंडी खलबत्याकडे गेला व त्याने त्या खलबत्यास हात लावला. त्याच तो हात लागताच तो लोखंडाचा खलबत्ता सुवर्णाचा झाला. मातेला आश्चर्य वाटले. तिने घरातच इतरत्र वावरत असलेल्या आपल्या पतीस लागलीच देवखोलीत बोलावून घेतले व त्यास तो सुवर्णाचा खलबत्ता दाखवून काय घडले ते सांगितले. माधवला आपण स्वप्नांत तर नाही ना असे वाटले. त्याने तेथल्या इतर काही लोखंडी वस्तू नरहरीसमोर ठेवल्या व त्यांस स्पर्श करण्यास सांगितले. त्याने तसे करताच त्याही सुवर्णाच्या झाल्या. माता - पित्याला हा अलौकिक चमत्कार पाहून अत्यानंद झाला. त्यांना त्याच्यातील देवत्वाची जाणीव झाली. माता बाळास म्हणाली, "बाळ नरहरी, तुझ्या या अलौकिक कृतीने आमची पूर्ण खात्री झाली की तू ईश्वरी अवतार आहेस. तू धनसंपत्तीचा वर्षाव आम्हांवर करू शकतोस; पण देवा, या सर्वमान्य धनसंपत्तीचा मोह आम्हांला नाही. तुझ्या या देवस्वरूपी पुत्ररूपाने आम्हाला असामान्य अलौकिक धनसंपत्ती लाभलेलीच आहे. उणीव आहे ती धनसंपत्तीपेक्षाही मौल्यवान असे तुझे बोल ऐकण्याची. तेव्हा आमच्या प्राणप्रिय बाळा, देवा, तू केव्हा बोलणार ? काय केलं म्हणजे बोलणार ? का बोलत नाहीस ते आम्हांला सांग." माता पुढे काही बोलणार इतक्यात झटकन नरहरीने आपला हात मातेच्या मुखावर ठेवला व खुणांद्वारा पुढे न बोलण्यास सुचवले. त्याने हात जोडून माता - पित्याचे चरणी वंदन केले. हातांच्या खुणांनी व चेहऱ्यावरील अविर्भावाने त्यांस हळू हळू समजावून दिले की आपल्या मौजीबंधनानंतर आपण बोलणार.

या त्याच्या खुणांचा अर्थ पूर्णपणे ध्यानी येताच त्यांनी त्यास अत्यानंदाने उचलून घेतले. त्याचे मुके घेत त्याला आपल्या मिठीत धरून ठेवले. आपण या पुत्राची योग्यता न ओळखून या देवावर वेळप्रसंगी रागावले, त्याला दूषणे दिली. त्याची उपेक्षा केली. कधी एखादी चापटही मारली. असे नानाविध प्रमाद अजाणता आपल्याकडून घडले असे त्यांस वाटू लागले. त्यांनी त्याबद्दल आपल्या देव - स्वरूपी पुत्राकडे क्षमेची याचना केली. अत्यंत सावधगिरीने या प्रकाराची गुप्तता राखून त्या जोडप्याने आपल्या बाळासह तो दिवस आनंदोत्सवाचा - भाग्याचा म्हणून साजरा केला.

मौंजीबंधनास योग्य असे ते बाळाचे सातवे वर्ष चालू होते. तेव्हा लागलीच दुसऱ्या दिवशी माधवने ग्रामज्योतिषाकडून मौंजीबंधनाचा शुभमुहूर्त काढून आणला व व्रतबंधाच्या तयारीस लागला. ग्रामस्थांना, त्याचप्रमाणे आपल्या सर्व नातेवाईकांना समारंभास उपस्थित राहून बटूस शुभाशीर्वाद देण्याची आवर्जून विनंती केली. प्रशस्त मांडव घातला गेला. मांडवात मधोमध सर्व संस्कारविधींसाठी बोहला बांधण्यात आला. नेत्रदीपक सजावट केली. निमंत्रित नातेवाईक येऊन मुक्काम करते झाले. आता मुहूर्ताचा दिवस किती दूर आहे हे पाहण्यासाठी केवळ दोनच बोटे पुरत होती. माता - पित्यास जाणारा प्रत्येक क्षण युगा - युगाचा वाटत होता. त्यांच्या उत्कंठेने परमोच्च टोक गाठले होते.

चाललेला थाटमाट पाहून मुक्या मुलाच्या व्रतबंधनासाठी माधव अफाट खर्च करणार आहे याची जाणीव गावातल्या ब्राह्मणांना होऊ लागली. त्यांची यावर टीका - टिप्पणीही सुरू झाली. 'मुका मुलगा गायत्री मंत्राचा उच्चार कसा करणार ? व्रतबंधाच्या या खटाटोपातून काय साध्य होणार ? हेच पैसे शिल्लक ठेवले तर या आई - बापाच्या पश्चात त्या मुक्याला दारोदार भीक मागावी लागणार नाही,' असे काही म्हणू लागले, तर 'होऊ घातलेल्या मुलाची मुंज या नाटकांत आई -बापाच्या श्रीमंतीचे, दागदागिन्यांचे, भपकेबाज कपड्यांचे प्रदर्शन नक्कीच होईल. याशिवाय आपणास दक्षिणा, भेटवस्तू, पक्कान्नाचे भोजन मिळणारच. मग त्या बटूचे, त्याच्या माता - पित्याचे काय व्हायचे ते होईना का! आपल्याला काय त्याचे!' हा काही अन्यांचा दृष्टिकोन. अंबा - माधव यांचे कानी ही टीका आली, पण ते मुळीच क्षुब्ध वा विचलित झाले नाहीत. पुत्ररूपाने घरात वावरणाऱ्या देवावर त्यांचा पूर्ण विश्र्वास होता.

घरातले नोकरचाकर, माधवचे नातेवाईक व सोबती, अंबेचे नातेवाईक व मैत्रिणी या सर्वांनी कंबरा कसल्या. पदर खोचले. सर्वजण कामात दंग होते. तो दिवस कसा व केव्हा संपला हे कोणाला कळलेच नाही. सर्व आवरता आवरता मध्यरात्र उलटून गेली. पहाटे लवकर उठणे जरूर होते. दोन तीन तास जी काही झोप घेता येईल ती घ्यावी म्हणून सर्व उठले. पुरूष मांडवातील बैठकींवरच आडवे झाले, तर स्त्रियांनी घराच्या ओटीचा आश्रय घेतला.

सर्वजण जरी निद्राधीन झाले तरी अंबा - माधव यांना काही झोप येत नव्हती. पहाट होण्याची ती जोडी चातकासारखी वाट पाहत होती. होता होता पहाट झाली व तो परमभाग्याचा दिवस उजाडला. अंबा - माधव उठून न्हाणीघराकडे गेले. जाता जाता त्यांनी सनई - चौघडेवाल्यांना उठवले. काही जुने नोकर उठले होते, ते इतरांना उठवू लागले. हळूहळू मुखमार्जन, स्नान वगैरेसाठी न्हाणीघराच्या आसपास पाहुणे नोकर जमू लागले. सनईच्या मंगल सुरांनी वातावरणाचा ताबा घेतला. न्हाणीशेजारील चुलण्यावर पाण्याचे हंडे चढू लागले. येव्हाना सर्व घर जागे झाले. सर्व मांडव जागा झाला. घराची, मांडवाची झाडलोट आटोपली. दुधाची पातेली चुलाण्यावर चढू लागले. ज्यांच्यावर कामाची जबाबदारी सोपवली होती ते सर्व कामास लागले. सर्व स्त्री - पुरूषांच्या मुलाबाळांच्या आंघोळी उरकल्या. बैठकीच्या खोलीत लाडू, चिवडा, चकली, करंजी, बर्फी, अनारसे वगैरे विविध प्रकारच्या खाद्यपदार्थांचे थाळ्यांवर थाळे येऊ लागले. एक एक करता सर्वच पाहुण्यांची हजेरी तेथे लागली. फराळाचा यथेच्छ समाचार घेतला जात असतानाच बदाम, केशर, वेलचीयुक्त स्वादिष्ट दुधाचे पेलेही तेथे प्रवेशते झाले व आग्रहाखाली ते रिचवलेही जाऊ लागले. सर्वत्र आनंदाची, उल्हासाची लाट उसळली.

बटू नरहरी तर आजच्या दिवसाची उत्सवमूर्ती. लोभस, गोजिरवाण्या सतेज चेहऱ्याचा, नाकीडोळी श्रीकृष्णासारखा दिसणारा, पण गोरी कांती लाभलेला तो नरहरी उत्तम पोशाखाने सजून अहेतुकपणे सर्वत्र

फिरत होता. जो तो त्यास जवळ घेऊन त्याचे कौतुक करत होता व त्याच्या जन्मजात मूकत्वाची आठवण होताच अंतरी कष्टी होत होता.

आता मौंजीबंधनाच्या शास्त्रोक्त विधीस सुरूवात झाली. निमंत्रितांच्या उपस्थितीने मांडव खच्चून भरला होता. आई - वडिलांची व इतर सर्वांची उत्सुकता शिगेला पोचली. आई - वडिलांना बाळाचे अमृतमय बोल ऐकण्याची उत्सुकता होती. इतरेजनांपैकी काहींना मुक्या बटूस मंत्रोपदेश दिल्यावर वा सुमंत्रित यज्ञोपविताच्या धारणेनंतर काही चमत्कार घडतो की काय हे पाहण्याची उत्सुकता होती. काहींना माधव - अंबेची सर्वासमक्ष फटफजिती होणार याची खात्री वाटत होती व ती तशी झालेली पाहण्याची त्यांस उत्सुकता होती.

पुरोहितांनी माधव, अंबा व बटूस देवघरात बोलावून घेतले. तेथे गणेशपूजन करुन देवप्रतिष्ठा करण्यात आली. नंतर माधव, अंबा व बटू ही त्रयी बाहेर मांडवात येऊन बोहल्यावर बसली. पुरोहितांनी आता वेळ न दडवता मौजीबंधनाशी संबधित असे शास्त्रानुसार करावयाचे सर्व संस्कार क्रमश: आटोपण्यास सुरूवात केली. हे सर्व विधी आटोपता आटोपता चौलकर्म करवून मेखला, अजिन, व यज्ञोपवित धारण केलेल्या व दण्ड घेतलेल्या त्या बटूला मंत्रोपदेश देण्याची वेळ आली. बटू मंत्रोपदेश घेण्यासाठी पित्यापाशी आला.

पूर्ण विश्र्वासाने व अत्युत्कंठेने गायत्री मंत्राचा उपदेश करण्यास माधव सरसावला. त्याला मनोमन वाटत होते की आपल्या बाळाचे - देवाचे शब्द आता आपल्या कानास धन्य करणार. अंबेने आपले नेत्र मिटून घेतले होते व आपले सर्व प्राण कानात एकवटले होते. लहानसा आवाज जरी बटूच्या मुखातून निघाला तरी तो ऐकू यावा यास्तव सर्वजण कान टवकारून उत्सुकतेपोटी शांत झाले होते. मुलाबाळांनाही रागवून शांत करण्यात आले. तो क्षण आला. पित्याने बटूचे व आपले मस्तक उपरण्याखाली झाकून घेतले. त्याच्या कानात मंत्रोपदेश सांगून त्यास पुनरूच्चार करण्यास सांगितले व मोठ्या अपेक्षेने उपरणे दूर केले. बटू फक्त हसला. शब्दोच्चार कंठावाटे बाहेर न येऊ देता मनातल्या मनात तो काहीतरी म्हणतो आहे असे त्याच्या ओठांच्या हालचालीवरून दिसत होते. प्रत्यक्षात तो वदला काहीच नाही. पित्याचा चेहरा निराशेने उतरला. पण क्षणभरातच बटूने पित्याचा हात आपल्या हातात धरून दाबला व ओठ दाताखाली दाबून आपल्या उजव्या डोळ्याची उघडझाप करून दाखवली. माधव याचा अर्थ उमगला व समजला की 'श्रद्धेबरोबर सबूरी' हवी. माधवने अंबेकडे पाहिले. तिचाही चेहरा निराशेने कळवंडला होता. तिला शांत राहण्यास त्याने सुचवले. ज्याच्या त्याच्या स्वभावप्रवृत्तीनुसार उपस्थितांपैकी काहींना आपली निराशा लपवता आली नाही, तर काहींना आपला छद्मी आनंद लपवता आला नाही. उत्सुकतेपोटी निर्माण झालेली शांतता आता विराम पावली. घडलेल्या प्रसंगावर हलक्या आवाजात गटागटातून विविध प्रकारचे भाष्य चालू झाले. माधव - अंबा यांनी तिकडे दुर्लक्ष केले. पुरोहित व्रतबंधाशी संबधित होमादि पुढील विधी

उरकत होते. आता बटूला मातेने भिक्षा देण्याची वेळ आली.

तेजस्वी चेहऱ्याचा तो बटू संन्याशी वेषात काखेला झोळी अडकवून एका हातात छोटासा कमंडलू घेऊन तर दुसऱ्या हातात ध्वजायुक्त पळसाचा दण्ड धरून भिक्षेसाठी मातेसमोर उभा राहिला. मुकाच असल्यामुळे काही न बोलता त्याने मातेसमोर काखेची झोळी उघडून धरली. एखाद्या ज्ञानसंपन्न तेज:पुंज अशा ज्येष्ठ संन्याशाची ती बालमूर्तीच आपल्यासमोर उभी आहे असे मातेस वाटले. प्रेमाबरोबरच अत्यादराने आशीर्वादांसह भिक्षेची पहिली मूठ मातेने नरहरीच्या झोळीत रिकामी केली. ही पहिली भिक्षा झोळीत पडताच अलौकिक चमत्कार घडला. तो मुका म्हणून सर्वज्ञात असलेला बटू अस्खलितपणे शुद्धोच्चारपूर्वक ऋग्वेदाच्या ऋचा वदता झाला. बटूचा हा अनपेक्षित स्पष्ट आवाज ऐकताच जवळ जवळ सर्वच अवाक् झाले. जे दूर होते ते सर्व त्याचे पुढील शब्द ऐकण्यासाठी बाहेल्यापाशी धावले. काही क्षणातच या चमत्काराची माहिती सर्व मांडवभर झाली व जो तो बोहल्याजवळ पोहोचण्यास धडपडू लागला. मातेकडून दुसरी भिक्षा मिळताच वर्षानुवर्षे सातत्याने वेदपठण करीत असलेल्या एखाद्या पंडितालाही लाजवेल अशा थाटात नरहरी युजर्वेदाचे मंत्र उच्चारता झाला. व तिसरी भिक्षा झोळीत पडताच तो तालमात्रांसह सुमधुर कंठाने सामगान करू लागला.

माता - पित्याचा तो संस्मरणीय असा परमोच्च भाग्याचा आनंदाचा क्षण ठरला. त्यांनी मनोमन शंभु महादेवाला कृतज्ञतापूर्वक नमस्कार केला. मातेने नरहरीला मिठीत घेतले. हृदयाशी कवटाळले. आपला आनंद मनात न मावून आपल्या नेत्रांवाटे बाहेर ओसंडून विश्वभर पसरत आहे असे तिला भासले. तिने आपल्याभोवती सर्वत्र नजर फिरवताना मांडवात असलेली प्रत्येक व्यक्ती आनंदाने धुंद झालेली तिला दिसली. बटू नरहरी हा जरी अंबा - माधव यांचा पुत्र असला तरी प्रत्यक्षात ईश्वराचा अवतार आहे असे त्या सर्वांस वाटू लागले. सर्वांनी त्याचा उत्स्फूर्तपणे जयजयकार केला. येव्हाना हे वृत्त वायुवेगाने गावभर पसरले व सर्व तेथे लोटला. मुका म्हणून त्याची या क्षणापर्यंत हेटाळणी केली याचा पश्चाताप पावून ते सर्व ग्रामस्थ क्षमा याचते झाले. आपली वये, आपली बुद्धी यांचा अभिमान बाजूस ठेवून आबाल - वृद्ध स्त्री - पुरुषांनी चरणी वंदन केले. त्याच्या माता - पित्याबरोबर आपणही धन्य झालो, असे त्या सर्वांस वाटू लागले.

आपल्याजवळ अकस्मात उसळलेली गर्दी कमी झाली हे जाणवताच नरहरी मातेस उद्देशून म्हणाला, "आई, धर्मशास्त्रानुसार ब्राह्मणाने मौंजीबंधनानंतर विद्याभ्यासासाठी काशीस व तत्सम तीर्थक्षेत्री जाऊन गुरूच्या आश्रमात वास्तव्य केले पाहिजे. तेथे विद्याभ्यासाबरोबरच गुरुसेवा करून भिक्षायाचनाद्वारे आपला उदरनिर्वाह केला पाहिजे. या आचारधर्माचे तंतोतंत पालन करण्याचा माझा विचार आहे. तू भिक्षा मागण्याचा उपदेश देऊन भिक्षाही दिली आहेस. तेव्हा आता मला काशीस जाण्यास अनुज्ञा दे. तू केलेल्या उपदेशाप्रमाणे वागणे माझे कर्तव्य आहे." असे म्हणून त्याने माता - पित्यास वंदन केले.

मुलाचे हे शब्द ऐकून माधव तर गोंधळलाच. अंबेच्या डोळ्यांसमोर काळोखी येऊन तिची शुद्धच हरपते आहे असे तिला वाटले. क्षणभरातच तेथील त्या आनंदी वातावरणावर दुःखाची, काळजीची पडछाया पसरली. पतीचा आधार घेऊन अंबा कशीबशी उभी राहिली होती. थोडीशी भानावर येताच ती म्हणाली, "बाळा, हे बोलण्यासाठीच का जन्मल्यापासून आजपर्यंत तू मौन पाळून होतास ? थोड्याच वेळापूर्वी तुझ्या तोंडून वेदऋचा ऐकल्या. वाटलं की, आता यापुढे तुझ्या तोंडून या घरात सातत्याने वेदघोष होईल व तो ऐकून माझे कान धन्य होतील. पण तू तर आमची निराशा करण्याचा निश्र्चयच करून बसला आहेस. नको रे असे करूस. एकुलता एक मुलगा तू आमचा. आमच्या वृद्धपणी आम्हाला सांभाळण्याची जबाबदारी तुझीच आहे ना ? बाळा, असा निर्दयी होऊ नकोस. अविचार करू नकोस. तू येथेच राहून खूप विद्याभास कर. तुझ्या शिक्षणासाठी तुझ्या इच्छेनुरूप तू म्हणशील तशी व्यवस्था तुझे पिताजी करतील. हा हट्ट सोडून दे."

असे म्हणून दुःखावेगाने ती हुंदके देऊ लागली. तिला उभे राहणे अशक्य झाले. ती माधवच्या आधाराने खाली बसली. नरहरी पण तिच्यासमोर बसला व म्हणाला, "आई, तुला कसे समजावू ? मला गेलेच पाहिजे. इतरांप्रमाणे संसार करीत घरी राहण्यासाठी हा माझा जन्म झालेला नाही. जीवनाच्या या छोट्याशा चालीत मला पुष्कळ काही करायचे आहे. ते करण्यासाठी मला गेलेच पाहिजे. मी घरी राहून ते कसे शक्य होईल ? मी गेल्याने तुम्ही निराधार होणार असे स्वप्नातसुद्धा वाटू देऊ नका. तो शंभुमहादेव तुमचा चिरंतन आधार आहे. त्याच्या कृपेने तुम्हाला आणखी चार पुत्र होतील व ते तुमची मनोभावे सेवा करतील. माझ्या शब्दांवर पूर्ण विश्र्वास ठेवा. माझे शब्द खोटे होणार नाहीत. तू तर पूर्वजन्मापासूनच त्या दयाघान शंभुमहादेवाचे नित्यपूजन करीत आहेस. तो तुला कधीच दुःखी कष्टी करणार नाही." असे म्हणून नरहरीने आपला उजवा हात मातेच्या मस्तकावर ठेवला. तो हाताचा स्पर्श होताच मातेस आपल्या पूर्वजन्माचे स्मरण झाले, व नरहरीच्या जागी प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ तिला दिसू लागले. तिला कुरवपुरच्या नदीकाठचा तो प्रसंग स्पष्ट दिसू लागला. तिचे नेत्र आनंदाने फुलून आले. मुखावर पसरलेल्या दुःखाच्या, चिंतेच्या दाट छायांचा आता मागमूसही उरला नव्हता. तिची खात्री झाली की प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांनी तिला आपली माता होण्याचे परमभाग्य देऊन गेल्या जन्मी दिलेला तो वर त्यांनी पूर्ण केला. नरहरीकडे पाहण्याची तिची दृष्टीच बदलली. ती उमजली की हा मुलगा लौकिकार्थाने जरी आपला असला तरी पूर्णार्थाने तो विश्र्वाचा आहे. मनोभावे वंदन करून तिने नरहरीचे चरणद्वय भक्तिप्रेमाने धरले. नरहरीला तिच्या अंतरीचा प्रत्येक विचार कळत होता. त्याने दिसलेल्या प्रकाराची वाच्यता करू नकोस असे तिला सांगून लागलीच तिच्या मस्तकावर पुन्हा एकदा आपला हात ठेवला. हा दुसरा स्पर्श होताच तिला आलेली पूर्वजन्मीची स्मृती आता विस्मृतीत ढकलेली गेली. पुढे नरहरी मातेस म्हणाला, "आई, तू ज्ञानी

आहेस.याची वाच्यता कोणाकडे करू नकोस. मी संन्यासी यती म्हणून या जगात वावरणार आहे. तुला म्हणून सांगतो. संसारासाठी माझा जन्म झालेला नाही. सगळ्या तीर्थक्षेत्री संचार करणे मला अत्यावश्यक आहे. तेव्हा आता निरोप दे."

पूर्वजन्मीची स्मृती विस्मृतीत ढकलली गेल्याने मातेचे मन पुनश्च मायामोहात गुरफटून गेले. पुत्राची व आपली ताटातूट व्हावी हे काही केल्या तिच्या मनाला पटेना. तेव्हा ती म्हणाली, "बाळा, मला अशी रडत ठेवून जाण्यात तुला सुख वाटत असेल तर जरूर जा. निदान तू तरी सुखी झालेला दिसशील. आमचे काहीही होवो. तुझ्या सुखासाठी धडपडणे हेच तर आमचे जीवनध्येय! पण एकदा विचार कर. चार पुत्र होतील तेव्हा होतील; आज तरी तुझ्याविना कोणी नाही. ही सत्यस्थिती आहे. शिवाय संन्यास हा चतुर्थाश्रम आहे. ब्रह्मचर्याश्रम, गृहस्थाश्रम व वानप्रस्थाश्रम या तीनांचे योग्य पालन करता करता वैराग्य, विरक्ती यांची मन:पूर्वक ओढ लागल्यावर संन्यासाश्रमात पदार्पण करावे हा तर धर्मादेश आहे. तुझा हा निर्णय या धर्माशास्त्राविरुद्ध आहे असे नाही तुला वाटत ?"

यावर नरहरी म्हणाला, "आई, या सर्व आश्रमांचा क्रम पार करून संन्यासाश्रमात जाण्यासाठी व त्या संन्यासाश्रमात काही लोकोपयोगी काम करण्यासाठी दीर्घकाळ जगण्याची खात्री पाहिजे. मानवप्राण्यासह प्रत्येक प्राणी जन्माला येतो त्याक्षणीच त्याच्या गळ्यावर अदृश्य असा मृत्यूचा हात ठेवला गेलेला असतोच असतो. तो हात केव्हा, कोठे, कशा अवस्थेत, परिस्थितीत आवळला जाणार आहे हे तो हात ठेवणाराच जाणे. मानवाला हे कधी कळलेले नाही व कधी कळणारही नाही. तेव्हा हा फास आकस्मिकपणे, आपली इच्छा असो नसो, आपल्या नकळत बिनबोभाटपणे आवळला जाणार आहे याची जाणीव प्रत्येकाने सातत्याने ठेवली पाहिजे. मृत्यू किती समीप आहे वा दूर आहे हे कोणीच सांगू शकणार नाही. यास्तव मिळणारा प्रत्येक क्षणाचा आत्मोन्नतीसाठी पुरेपूर उपयोग करून घेणे हे शहाणपणाचे नाही का ? आज नको उद्या, अथवा ते करण्याची ही वेळ नाही, पुढे करता येईल, असे म्हणणाऱ्यांकडून कधीच काही घडवायचे नाही व मृत्यूच्या अकस्मात पडणाऱ्या वज्रपंजाखाली ते गडप झालेले आढळतील ते पूर्णसत्य आहे. तेव्हा जे काही करायचे ते अगदी याच क्षणापासून विनाविलंब केले पाहिजे. जीवनध्येयच ते असले पाहिजे. येणार प्रत्येक क्षण हा मृत्यूचा आहे ही जाण ठेवून व त्या मृत्यूचे भय न बाळगता हाती पडलेला प्रत्येक क्षण ध्येयपूर्तीसाठी वापरणे हाच पुरूषार्थ आहे. जीवनाचे सार्थक यातच साठवलेले आहे. तेव्हा माते, तू नश्वर देहाचा मोह सोड. मायामोह दूर कर व कृपया मला अनुज्ञा दे."

माता म्हणाली, "बाळा, तू म्हणतोस ते सर्व खरे आहे, बरोबर आहे. कळतं पण वळत नाही अशी माझी स्थिती झाली आहे. पुत्रप्रेमाने माझे मन वेडे झाले आहे." असे म्हणून ती बोलायची थांबली व तिने मनात असा विचार केला की आजचा हा प्रसंग काही तरी युक्तीने पुढे ढकलता आला तर पाहावा. कोणी

सांगावे, वेळ जाता जाता बाळाचे विचार बदलतीलही. पण आजचा हा प्रसंग टाळूया. या निर्णयाप्रत येऊन ती नरहरीला म्हणाली, "नरहरी, माझी अखेरची तुझ्या पायी एकच विनवणी आहे. बघ, मातेची दीन होऊन केलेली ही मागणी फेटाळू नकोस. मला चार पुत्र होतील व त्यांचा आधार मला मिळेल हे तर तूच सांगितले आहेस. आज तुझ्याविना एकही पुत्र नाही हेही तुला दिसतेच आहे. तेव्हा मला आणखी एक पुत्र होईपर्यंत तू थांब. तेवढा धीर धर. एक पुत्र झाल्यावर आम्ही तुला अवश्य परवानगी देऊ."

यावर नरहरी उत्तरला, "आई, ठीक आहे. मी माझा शब्द पाळीन. तू तुझा पाळ. तुला एकच का, दोन पुत्र झाल्यावर मी जाईन. तोपर्यंत थांबेन. झाले ना तुझे समाधान ?"

मातेने यावेळी शब्दांनी उत्तर न देता त्याला आपल्या उराशी कवटाळले. त्याच्या मस्तकावर आनंदाश्रूंचा वर्षाव केला. अशा प्रकारे त्या प्रसंगावर पडदा पडून पुनश्च निर्भेळ आनंदाचा प्रत्यय सर्वांस आला. सुखातून दुःखाचा व दुःखातून सुखाचा जन्म होत असतो याचे प्रत्यंतर त्यांस मिळाले.

आता नरहरी घरीच वेदाभ्यास करु लागला. काही महिन्यांतच त्याच्या ज्ञानशक्तीचा प्रत्यय सर्वांस येऊ लागला. परिणामतः गावातले व इतर ठिकाणचे पंडितही वयाचा अभिमान न बाळगता त्याचेपाशी बसून शास्त्राभ्यास करू लागले. त्याच्या कीर्तीचा डंका दूरदूरच्या गावीही वाजू लागला.

होता होता वर्षभरात अंबा पुनश्च गर्भवती झाली. यावेळी तिने जुळ्या पुत्रांस जन्म दिला. अंबा - माधव यांना आनंद झाला. नरहरीचा प्रत्येक शब्द पूर्णत्वाने खरा होतो याची प्रचीती पुन्हा एकदा आली.

नूतनागमन केलेल्या त्या पुत्रद्वयांस तीन महिने होताच ईश्वरस्वरूप नरहरी आपल्या मातापित्यांसमोर हात जोडून उभा राहिला व म्हणाला, "हे दोन्ही पुत्र पूर्णायुषी होतील. यानंतर आणखी दोन पुत्रांना जन्म देऊन तुम्ही एका कन्येस जन्म द्याल. तुमची इच्छा त्या शंभुमहादेवाने पूर्ण केलेली आहे. मी वचन पाळले. आता माझ्या प्रयाणास अनुज्ञा देऊन तुम्ही वचन पाळा."

नरहरीचे हे बोल एकून त्यांना पूर्वीप्रमाणे दुःख झाले नाही. कारण त्या वर्षभराच्या त्याच्या म्हणजेच त्या प्रभूच्या सहवासात त्यांची मनोवृत्ती पूर्णपणे पालटली होती. तो एक ईश्वरी अवतारच आहे हे त्यांना पूर्णपणे पटले होते. त्याच्या प्रत्येक कृतीने ते त्यांस जाणवत होते. तेव्हा त्यांनी त्यास भक्तीभावाने वंदन केले. माता म्हणाली, "बाळा तू, तर देवच आहेस. तुझ्या इच्छेबाहेर आम्ही जाऊच शकत नाही. आम्ही मोहापोटी तुला सामान्य पुत्राप्रमाणे वागवले, तुझ्यावर वेळप्रसंगी रागावलो, रूसलो. या आमच्या सर्व प्रमादांबद्दल आम्हास क्षमा कर. तुझ्या प्रयाणाच्या आड आम्ही येऊच शकत नाही. कारण विश्वकल्याणार्थच तुझा हा अवतार आहे. तुझ्या अशा जाण्याने तुझ्या देवस्वरूपी दर्शनाच्या आनंदास आम्ही मुकणार याचाच खेद होतो आहे." यावर श्रीप्रभू म्हणाले, "ज्या वेळी आत्यंतिक भावाने तुम्ही माझी आठवण कराल त्यावेळी मी तुमच्यासमोर उभा असलेला आढळेन. तुम्ही आयुष्यभर सुखी व्हाल व

अंती मोक्षपदी आरूढ व्हाल. तीस वर्षांनी मी तुमच्या भेटीसाठी येथे येईन. आता मी बद्रिकावनास जात आहे."

हे ऐकून त्यांनी त्यास आशीर्वादांसह अनुज्ञा दिली व केव्हा निघणार याची चौकशी केली. यावर नरहरीने दुसऱ्या दिवशीच सकाळी प्रयाणाचा बेत असल्याचे त्यांना सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मातापित्यास वंदन करून त्यांचे आशीर्वाद घेऊन नरहरीने घराबाहेर पाऊल टाकले. गावातील आबाल वृद्ध स्त्री - पुरूषांना त्याच्या प्रयाणाची बातमी समजलीच होती. त्या देवाला वंदन करण्यासाठी, त्याचे आशीर्वाद मिळवण्यासाठी अक्षरश: सर्व गाव अंबा - माधव यांचे दारी जमला होता. त्या गर्दीतून वाट काढता काढता नरहरीस नाकी दम आला. या लहान वयात तपश्चर्येस जाणाऱ्या त्या बाळाचे व अशा ईश्वरस्वरूपी बाळास लोककल्याणार्थ अनुज्ञा देणाऱ्या त्या माता - पित्यांचे कौतुक करण्यास गावकऱ्यांना शब्दसंपत्ती अपुरी भासू लागली.

सीमेवरून लोक परत फिरू लागले. पण अंबा - माधव यांची पावले तेथेच स्थिरावली. मार्गक्रमण करत असलेल्या आपल्या प्राणप्रिय पुत्राच्या पाठमोऱ्या मूर्तीकडे ते टक लावून पाहात राहिले. पुत्राने सहज मागे वळून पाहिले. माता - पिता अजूनही उभे असलेले दिसताच तो परत फिरला. त्यांचेपाशी येऊन त्यांना त्रैमूर्ती श्री दत्तात्रेयस्वरूपात आपले दर्शन दिले व आशीर्वाद देऊन घरी परतण्यास सांगितले. ती परमेश्वराची आज्ञा मानून अंबा - माधव परत फिरले व नरहरी झपाट्याने आपल्या पूर्वनियोजित मार्गास लागला.

★ ★ ★ ★

६. नरहरीचा होतो श्रीनृसिंहसरस्वती

नरहरी कारंजा गावची सीमा ओलांडून बदरीवनाला जाणाऱ्या मार्गास लागला. ईश्वरचिंतन, नामस्मरण करत त्याची ती वाटचाल दिनरात्र चालू होती. वाटेत लागणाऱ्या नद्यांवर, जलाशयांवर, विहिरींवर त्रिकाल स्नान - संध्या आदि कर्तव्यकर्मे तो आटोपत होता. मध्यान्ही कोणा धर्म - कर्मनिष्ठ ब्राह्मणांची घरे आढल्यास तीन अथवा पाच घरी तो भिक्षायाचना करी. ही भिक्षा एका वेळेला पुरेल इतकीच स्वीकारण्याकडे त्याचा कटाक्ष असे. संध्याकाळसाठी अथवा उद्यासाठी भिक्षा साठवण्याचा विचारही त्याच्या मनाला शिवत नसे. द्रव्य वा अन्य कोणत्याही प्रकारच्या भेटवस्तू न स्वीकारणे ही तर त्याची प्रतिज्ञाच होती. त्या आठ वर्षीय मुलाचे रात्री स्मशानात झाडाखाली अत्यंत निर्भय वृत्तीने सुखाने शयन होई. अशाप्रकारे वाटचाल करीत करीत तो वेदप्रसिद्ध श्रीक्षेत्र काशी येथे पोहोचला.

प्रत्येक मानवाचा, त्यातही विशेषत: ब्राह्मणांचा दैनंदिन आचारधर्म कसा असावा, याबाबतचे संपूर्ण मार्गदर्शन आपल्या धर्मशास्त्रांनी सुस्पष्टपणे दिले आहे. प्रत्येक आश्रमात असताना त्या त्या आश्रमातील कर्तव्ये कोणती, त्यांचे पालन कसे करावे, त्या पालनात काही प्रमाद झाल्यास प्रायश्चित्तार्थ काय करावे, पालनात उद्भवणाऱ्या संभाव्य समस्यांना तोंड कसे द्यावे, विशिष्ट असामान्य परिस्थितीत पर्याय म्हणून काय करावे, वगैरेबाबत परिश्रमपूर्वक विचार करून आपल्या ऋषीमुनींनी या धर्मशास्त्रात कोणताही विषय अस्पर्शित, अनुत्तरीत अथवा नि:संदिग्ध ठेवलेला नाही.

काशीक्षेत्रीच्या मणिकर्णिका घाटावरील पुराणप्रसिद्ध श्री काशी विश्वेश्वराच्या मंदिरानजिकच आपला मुक्काम ठेवून नरहरीने ब्रह्मचर्याश्रमास आदर्शवत् ठरेल अशा जाज्वल्य तपश्चर्येस सुरुवात केली. त्याचा तेथील दिनक्रम वाखाणण्यासारखा होता.

भल्या पहाटे पहिल्या प्रहरी तो उठायचा. शौचमुखमार्जन आटोपल्यावर गंगेत स्नान करायचा. भस्मधारण, संध्यावंदन आटोपून श्री काशी विश्वेश्वराचे दर्शन घ्यायचा. मग तेथेच थोडा एकांत मिळेल अशी जागा पाहून अनुष्ठानाला बसायचा व ध्यानधारणा करायचा. त्या बालवयातच अष्टांगयोग साधनेत तर कैक वर्षांची साधना गाठी असलेल्या एखाद्या तपस्व्यालाही लाजवील इतपत तो तरबेज झालेला होता. हे ज्ञान त्याने केव्हा कोणाकडून प्राप्त केले ते एक परमेश्वरच जाणे! एकदा का तो ध्यानधारणेस बसला की तासन्तास त्याचे शरीर हालत नव्हते की डोलत नव्हते. माशी अंगावर बसलेली त्याला जाणवत नव्हती किंवा मुंगी चावलेली त्याला कळत नव्हती. तो त्यावेळी देहशुद्धीतच नसायचा. त्याच्या त्या भावविश्वातून या संसारिकांच्या विश्वात आल्यावर मध्यान्ह झालेली दिसली तरच तो भिक्षेसाठी झोळी घेऊन तीन घरे फिरायचा. भिक्षेची वेळ टळलेली आढळल्यास श्रीकाशी विश्वेश्वराच्या पायावरील तीर्थाचा आश्रय तो

मोठ्या समाधानाने घ्यायचा.

त्या काशीक्षेत्री संन्याशांचे, तपस्व्यांचे, ऋषींचे अनेक मठ आहेत. या मठांतून दररोज संध्याकाळी साधारणत: दुपारचे तीनपासून सायंकाळी सातपर्यंत विद्वत्सभा भरतात. ज्ञानसाधनेचा एक भाग म्हणून त्यात वेद, उपनिषदे, पुराणे यांवरील चर्चा, प्रवचने आदि कार्यक्रम होतात. आमचा हा बालयोगी या सभांना आवर्जून हजेरी लावायचा. पोर आहे, आज कुतूहलापोटी आला असेल म्हणून पहिल्या पहिल्यांदा त्याच्या उपस्थितीकडे दुर्लक्ष करणारे विद्वान, संन्यासी, तपस्वी, आठ दहा दिवसांतच त्याचा चर्चेतील, वादविवादांतील सहभाग पाहून इतके बदलले की ते पुढे पुढे त्याच्या उपस्थितीची वाट पाहू लागले. त्याला खास निमंत्रण देऊ लागले. वेद, उपनिषदे, पुराणे वगैरेवरील त्याचे ते त्या वयातील प्रभुत्व पाहून ते सर्व आश्चर्याने थक्क झाले. उभ्या काशीत तर सोडाच; पण साऱ्या भारतवर्षांत याच्या तुलनेत कोणी उभा राहू शकणार नाही, या सम हाच, असे ते साऱ्या भारतभर कीर्ती गाजवलेले विद्वान, तपस्वी, ब्रह्मज्ञानी, ज्येष्ठ संन्यासी म्हणू लागले.

हा बालयोगी आपल्या चारसहा महिन्यांच्या वास्तव्यात तेथील सामान्य जनांच्या कौतुकाचा, आदराचा व वंदनाचा विषय ठरला. मोठमोठ्या तपस्व्यांचे साधू-संन्याशांचेही लक्ष त्याने वेधून घेतले. ध्यानधारणेत, योगसाधनेत असामान्य पारंगता तर त्याला प्राप्त झालेली होतीच; शिवाय वेद, पुराणे, उपनिषदे यांचा परिपूर्ण सखोल अभ्यासही त्याने केलेला दिसत होता. त्याच्या धर्माचरणात, कर्मनिष्ठेत प्रयत्नपूर्वक शोधांतही दोष आढळत नव्हता. चेहऱ्यावरील तेज तर अलौकिक होते. ज्या अर्थी हा नक्कीच ईश्वरी अवतार आहे असे त्या ब्रह्मज्ञानी तपस्व्यांस, संन्याशांस वाटू लागले.

सामान्य जन त्याला अत्यादराने वंदन करायचे. त्यांना आपल्या वयाची वा ज्ञानाची अडचण भासत नव्हती. पण ज्ञानवृद्ध, वयोवृद्ध तपस्वी, संन्यासी, साधुसंत यांना त्याला नमन करण्याची होणारी ऊर्मी मोठ्या परिश्रमाने आवरावी लागत असे. त्यांचे वय त्यांच्या इच्छेआड येऊ लागले. संन्याशांना तर त्यांचा संन्यासधर्मच अडवू लागला.

त्या काशीक्षेत्रातील दत्त घाटावरील आपल्या मठात कृष्ण सरस्वती नावाचे एक वयोवृद्ध यती राहत होती. ब्रह्मज्ञानी, महापुरूष, महामुनी म्हणून त्यांना सर्व ओळखत. त्यांचे लक्षही या बालयोग्याने आकर्षून घेतले. त्यांनी अंतर्ज्ञानाने जाणले की हा बालयोगी धर्मरक्षणार्थ, लोकोद्धारार्थ या अवनीतलावर आलेला आहे. याच्या वयाचा विचार न करता याला योग्य ते स्थान व मान देण्याचे आपणा सर्वांचे आद्यकर्तव्य आहे असे त्यांस वाटू लागले. पण ते यतिवर्य असल्यामुळे त्याला नमस्कार करु शकत नव्हते. संन्यासधर्मानुसार संन्याशाने फक्त देवाला, मातेला व ज्येष्ठ वा ज्ञानी संन्याशालाच वंदन केले पाहिजे. विचार करता त्यांना असे पटले की हा बालयोगी संन्यासी म्हणून वावरू लागला तर आपली व आपल्यासारख्या इतरांची होणारी मानसिक कुंचबणा दूर होईल. संन्यासधर्माची आज चहूबाजूंनी

अवहेलना होत आहे. ती केवळ थांबवण्यासाठीच नव्हे, तर जगद्गुरू आद्यशंकराचार्यांच्या आचार, विचार व उच्चारांमुळे संन्यासधर्माला जो लौकिक प्राप्त झाला होता तोच लौकिक पुनर्प्राप्त करून देण्यासाठीच या व्यक्तीच्या स्वरूपात ईश्र्वरावतार झालेला आहे. तेव्हा आता याला संन्यास घेण्यास प्रवृत्त करणे हे आपले कर्तव्य जाणून त्यांनी त्या काशीक्षेत्रातील सर्व संन्यासी, तपस्वी, साधुसंत यांना एकत्र आणले व आपले विचार त्यांच्यासमोर व्यक्त केले. त्या सर्वांच्या मनीही तसेच विचार घोळत होते म्हणून लागलीच सर्वांनी मिळून त्याची भेट घेण्याचे ठरवले.

या निर्णयानुसार कृष्णसरस्वती यांच्या नेतृत्वाखाली सर्वजण त्या बालयोग्याकडे जाण्यास निघाले. तेथे पोहोचल्यावर कृष्णसरस्वतींनी सर्वांच्या वतीने नरहरीस संन्यासधर्म स्वीकारण्याची विनंती केली.ही विनंती करण्यामागची कारणपरंपरा त्यास सांगितली. ही विनंती मान्य केल्याने संन्यासधर्माचे केवळ रक्षणच नव्हे, तर त्या धर्मास पूर्वापरीचा लौकिक कसा पुर्नप्राप्त होईल याची जाणीवही त्यास दिली. शेवटी पुन्हा एकदा सर्वांच्या विनंतीचा मान राखण्याची नरहरीस विनम्र विनंती केली. नरहरीने त्या सर्वांची विनंती मान्य केली.

संन्यासदीक्षा ही गुरूदेवांकडून घ्यायची असते. नरहरी तर ईश्र्वरावतारच! मग त्याला आणि गुरू कशाला, अशी शंका मनात आणू नका. प्रत्यक्ष ईश्र्वराला गुरूची जरूरी असते. तसे नसते तर प्रभू रामचंद्रांनी वसिष्ठमुनींना गुरु केले नसते. भगवान श्रीकृष्णांनी सांदीपनीचे शिष्यत्वे पत्करले नसते, ज्ञानदेवांनी निवृत्तीनाथांचा आपले गुरू म्हणून आधार घेतला नसता. असी अनेक उदाहरणे देता येतील व सूज्ञ वाचकानांही माहित असतील. तेव्हा नरहरीने कृष्णसरस्वती याचे चरण धरून 'माझा शिष्य म्हणून स्वीकार करुन मला उपकृत करा,' अशी त्यांस विनंती केली. कृष्णसरस्वतींनी त्याला आपल्या पोटाशी धरले व म्हणाले, "तुझ्यासारख्याचा गुरू होणे हे तर परमभाग्यच! तुझे शिष्यत्व मी पत्करावे अशी तुझी योग्यता आहे. पण या पृथ्वीवरील लोकव्यवहार सुरळीत चालण्यासाठी धर्मशास्त्रकारांनी विचारपूर्वक जी सुयोग्य बंधने लादली आहेत त्यांस बगल द्यायची नसते. भावनेपेक्षा कर्तव्य श्रेष्ठ असते. म्हणूनच मी ही तुझी विनंती मान्य करतो व तुझा अत्यानंदाने शिष्य म्हणून स्वीकार करतो."

याप्रमाणे संन्यास घेण्याचा मार्ग मोकळा झाल्यावर लगेचच्या एका शुभमुहूर्तावर धर्मशास्त्रानुसार नरहरीस संन्यासदीक्षा देण्यात आली. कृष्णसरस्वती यांनी नरहरीस दण्ड प्रदान केला व संन्यासधर्माच्या शास्त्रानुसार नृसिंहसरस्वती असे त्याचे नामाभिधान केले. सर्व उपस्थितांनी "गुरूदेव यतिवर्य श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराज की जय, यतिवर्य कृष्णसरस्वती स्वामी महाराज की जय" अशा गगनभेदी गर्जना केल्या. सर्वत्र आनंदी आनंद झाला. सर्वांनी या नव्या यतिवर्यास विनम्र भावाने वंदन केले.

याप्रमाणे आपला कारंजाच्या अंबा - माधव यांचा पुत्र नरहरी आता "तो न राहता ते" गुरुदेव

यतिवर्य श्री नृसिंहसरस्वती झाले. यापुढे त्यांचा उल्लेख करताना अत्यादराने श्रीगुरू अथवा गुरुदेव म्हणून उल्लेख करणे व त्यांचे पूर्वाश्रमीचे नरहरी हे नाव विसरणे योग्य व जरूर आहे हे सूज्ञांस सांगणे न लागे.

संन्यास स्वीकारल्यावर काशीक्षेत्रीच राहून त्यांनी अनेकांना वेदाभ्यासासाठी साहाय्य केले. सामान्यांना ईश्र्वरभक्तीचे महत्त्व पटवून दिले व ती कशी करावी याबाबतचे त्यांस ज्ञान दिले. जन्म - मरणाच्या दृष्ट चक्राच्या तावडीत पुन्हा म्हणून सापडायचे नसेल तर जीवनात काय करावे, कसे वागावे, आचार, विचार व उच्चार कसे असावे याबाबतचे ज्ञान जनतेस दिले. साधू, संन्यासी, तापसी यांनाही त्यांच्या ज्ञानसाधनेत आवश्यक तेथे तेथे त्यांनी मार्गदर्शन केले. अशाप्रकारे ज्ञानोद्धाराची, लोकोद्धाराची व धर्मोद्धाराची कामे करीत काही काळ काशीत घालवल्यावर आपले गुरु यतिवर्य कृष्णसरस्वती यांची अनुज्ञा घेऊन श्रीगुरूंनी काशीक्षेत्राचा निरोप घेतला. त्यांच्या संगतीत राहिल्याने प्रतिदिनी आपल्या ज्ञानांत वाढ होईल या श्रद्धेने अनेकजण त्यांचेसमवेत भ्रमंतीस निघाले.

अनेक तीर्थांना भेटी देत देत ते बदरीवनात पोहोचले. तेथे काही काळ घालवल्यावर ते पुढील प्रवासास निघाले व फिरत फिरत गंगासागर संगमी (कलकत्याजवळ) आले. तेथून पुढे प्रयागला गेले. तेथे त्यांस माधव नावाचा एक ब्राह्मण भेटला. तो ज्ञानी तर होताच; त्याशिवाय वैराग्य यांचा त्याने स्वेच्छेने स्वीकार केला होता. त्याचे आचरणही शुद्ध होते व तो धर्म - कर्मनिष्ठ होता. त्याच्या इच्छेनुसार श्रीगुरूंनी त्याला संन्यासदीक्षा देऊन त्याचे नाव माधवसरस्वती ठेवले व त्याला आपला शिष्य केले. पुढे हा श्रीगुरुंचा पट्टशिष्य झाला.

काही काळानंतर श्रीगुरु गंगासागर संगमावरून पुढील यात्रेस निघाले. सोबत भक्त व शिष्यसमुदाय होताच. अनेक तीर्थांस व क्षेत्रांस भेटी देत देत त्यांचा अथक प्रवास चालूच होता. जाता जाता लोकोद्धारही होत होता व शिष्यसमुदाय, भक्तसमुदायही वाढत होता. अशा प्रकारे फिरत फिरत ते आता दक्षिणेकडे सरकले. निरनिराळ्या वेदप्रसिद्ध, पुराणप्रसिद्ध क्षेत्रांना - तीर्थांना भेटी देण्यात व मन रमेल तेथे काही काळ वास्तव्य करण्यात त्यांना मनस्वी आनंद होत होता. अशा प्रकारे गृहत्यागानंतरचा हा तीस वर्षांचा प्रदीर्घ काळ केव्हा व कसा पसार झाला हे त्यांनाच कळले नाही. मग वचनबद्धतेनुसार मातृभेटीस जाण्याचा त्यांनी निर्णय घेतला व कारंजाच्या दिशेने श्रीगुरुचा प्रवास सुरू झाला.

★ ★ ★ ★

७. मातृभेट

दक्षिणेतील तीर्थक्षेत्रांचे दर्शन घेत घेत एके रात्री श्रीगुरू कारंजा या आपल्या जन्मगावाजवळ येऊन पोहोचले. तो बुधवार होता. आणखी तासाभराच्या चालीनंतर त्यांचा कारंजा गावात प्रवेश होणार होता. पण श्रीगुरुंनी पुढे न जाता रात्र तेथेच घालवण्याचा निर्णय घेतला. सर्व तेथेच थांबले. रात्री झोपण्यापूर्वी त्यांनी शिष्यांना दुसऱ्या दिवशी पहाटेस निघून कारंजा गावाबाहेरच्या पायवाटेने कारंजानंतर सात मैलांवर असलेल्या गावी जाऊन तेथील धर्मशाळेत अथवा देवळात थांबण्यास सांगितले. शनिवारी दुपारी श्रीगुरूंनी त्यांस तेथे गाठण्याचे नक्की ठरले. हा बेत पक्का करून सर्व निद्राधीन झाले.

दुसऱ्या दिवशी स्नानोत्तर थोडा काळ ईश्वरस्मरणात घालवल्यावर अंधार थोडासा कमी होताच श्रीगुरु वाटचालीस लागले. काही मिनिटांनीच सूर्योदय होणार होता. श्रीगुरु कारंजाच्या सीमेवर आले. तेथे ते क्षणभर थांबले आपले बालपण, आपले मौंजीबंधन, नंतरचा गृहत्याग वगैरेच्या स्मृती त्यांच्या मनाला केवळ स्पर्शून झटकन दूरही झाल्या. त्या स्मृतींनी त्यांचे प्रगल्भ मन विचलित झाले नाही. त्यांनी आपल्या मनाशी निर्णय घेतला की कोणत्याही परिस्थितीत स्वीकारलेल्या संन्यासधर्मानुसार कारंजात तीन दिवसांहून अधिक वास्तव्य न करता शक्यतो शनिवारीच गाव सोडून पुढच्या मार्गास लागावयाचे, असा पक्का निर्णय आपल्या मनाशी करून त्यांनी सीमेच्या आता पाऊल टाकले.

नित्याप्रमाणे प्रत्येकाच्या घरासमोर सडा - संमार्जन होऊन रांगोळ्याही रेखाटून झाल्या होत्या. आता गावाला जाग आली होती. या संन्याशाने ग्रामस्थांची दृष्टी साहजिकच आकर्षून घेतली. त्यांच्या एका हातात मुद्रायुक्त दण्ड, तर दुसऱ्या हातात कमंडलू होता. काखेला झोळी होती. उंची डोळ्यांत भरणारी होती, तर उंचीला शोभेल अशी प्रमाणबद्ध शरीरयष्टी होती. त्यांचा रेखीव चेहरा इतका तेज:पुंज होता की जणू प्रत्यक्ष तो नुकताच काही मिनिटांपूर्वी पूर्वेस उगवलेला सूर्य आज वाट चुकून आकाशमार्गाऐवजी आपल्या गावमार्गातून भ्रमण करतो आहे असे त्या ग्रामस्थांस वाटले.

श्रीगुरु आजूबाजूला न पाहता दृष्टी समोर पण किंचित खाली ठेवून आपल्या घराचा मार्ग क्रमीत होते. ग्रामस्थांमध्ये कुजबूज सुरू झाली. कोण आहेत, कोठून आले आहेत, कोणाकडे चालले आहेत, फार थोर तपस्वी व ज्ञानी तर निश्चितच दिसत आहेत. असे प्रश्न व विचार ग्रामस्थांकडून आपआपसात दबल्या आवाजात बोलले जात होते. त्यांचे सन्निध जाऊन त्यांच्या चरणी वंदन करण्याची उत्स्फूर्त ओढ ग्रामस्थांनी महत्प्रयासाने दाबून ठेवली. त्यांचे समोर जाऊन त्यांना नमस्कार करण्याचे किंवा काही विचारायचे धैर्य आदरापोटी कोणासही होईना. सर्वजण स्तिमित होईन उभ्या असलेल्या जागीच खिळून गेल्यासारखे त्यांचेकडे टक लावून पाहत होते व तेथल्या तेथूनच मनोभावे त्यांस वंदन करीत होते. तीस वर्षांपूर्वी

तपश्चर्येसाठी बदरीवनी गेलेला तो अंबा - माधव यांचा आठ वर्षांचा नरहरी आता परमेश्वरस्वरूप यतिवर्यांच्या रूपात गावात प्रवेशता झाला आहे हे कोणाला कळलेच नाही.

श्रीगुरु आपल्या पूर्वाश्रमीच्या घरी येऊन पोहोचले. त्यांनी अंगणात पाऊल टाकताच त्यांना आपले दोन बंधू तेथे असलेले दिसले. एक फुलझाडांना पाणी घालीत होता, तर दुसरा परडी हाती घेऊन देवपूजेसाठी फुले गोळा करीत होता. त्या तेजस्वी संन्याशाला आत आलेला पाहताच त्यांनी हातातले काम तसेच टाकले व ते त्यांच्या स्वागतासाठी लगबगीने पुढे आले. दोघांनीही त्यांच्या चरणी आदरपूर्वक वंदन केले व त्यांस आत येऊन आसनस्थ होण्यास विनंती केली. श्रीगुरू आसनस्थ होताच आपण कोण, कोठून आलात हे प्रश्न त्यांस साहजिकच विचारले गेले. यावर श्रीगुरुंकडून काही उत्तर मिळण्यापूर्वीच बाहेर कोणीतरी आले आहे याची चाहूल लागल्याने अंबामाधव ही जोडी बाहेर आली व या ईश्वरस्वरूपी यतिवर्यास पाहून लगबगीने त्यांना साष्टांग नमस्कार करण्यासाठी त्यांचेपाशी गेली.

माता - पिता जवळ आलेले पाहून व त्यांच्या मनीचा भाव ओळखून श्रीगुरू उठून उभे राहिले. दोघांचाही एक एक हात आपल्या हाती धरून, मला ओळखले नाही का, असे त्यांस विचारले. माता - पिता हा प्रश्न ऐकून थोडे गोंधळलेच. त्यांचे मन त्यांना सांगू लागले की, हा आपला नरहरी असणार, पण खात्री वाटेना. वयाच्या आठव्या वर्षी गृहत्याग करून गेलेला नरहरी त्याच्या वचनानुसार तीस वर्षांनी परत येणार होता. गेल्या तीस वर्षांतील प्रत्येक दिवशी आज नरहरी येईल म्हणून मात - पिता चातकासारखी वाट पाहत होती. पण आलेला नरहरीच आहे असे त्यांस खात्रीपूर्वक म्हणवेना. निसर्गनियमानुसार तीस वर्षांच्या प्रदीर्घ कालावधीत नरहरीच्या शारीरिक वाढीबरोबरच त्याचा चेहराही न ओळखण्याइतपत बदलला होता. त्याचबरोबर साधनशुचिता व यमनियम यांचे निष्ठापूर्वक पालन करुन केलेल्या तपश्चर्येमुळे त्याचा चेहरा अलौकिक तेजोवलयाने व्यापला होता. या सर्वांमुळे सहजपणे तर सोडाच, पण प्रयत्न करूनही त्यांना ओळखणे कठीण होते.

माता - पित्याचा हा उडालेला गोंधळ पाहून श्रीगुरू हसत हसत त्यांस म्हणाले, “आई - बाबा, मी तुमचा नरहरीच आहे. वचनानुसार तीस वर्षांनी तुमच्या सर्वांच्या भेटीसाठी आलो आहे.” असे सांगून ओळख पटण्यासाठी तान्हेपणी आपण आपल्या दुधाची सोय कशी करुन घेतली, लोखंडाचे सुवर्ण कसे व कोठे केले, मौंजीबंधनाचा विधी व त्यानंतरचा संवाद व गृहत्याग या सर्व घटनांची त्यांस आठवण करून दिली.

आपल्या नरहरीस सुंदर, तेजस्वी यतिवर्यांच्या स्वरूपात पाहून त्यांचा आनंद गगनात मावेना. त्यांच्या गालावरून आनंदाश्रू ओघळू लागले. त्यांनी त्या देवास प्रेमभराने आपल्या मिठीत घेतले. आनंदाने वेडावलेली ती त्यांची मने थोडीशी शांत होताच आपला पुत्र दूरच्या प्रवासाने थकूनभागून आलेला असणार, स्नान - संध्या, दूध, फराळ याबाबत आपण यांची यापूर्वीच चौकशी केली पाहिजे होती याची जाणीव त्यांस

झाली.

स्नानाविषयी विचारताच श्रीगुरूंनी स्नान जरी पहाटे झाले असले तरी पुन्हा करावे लागणार असे सांगून स्नानोत्तर संध्या, नित्यानुष्ठान वगैरेसाठी देवखोलीत दोन - अडीच तास बसेन व नंतर सर्व आटोपल्यावर दूध घेईन, असे सांगितले. येव्हाना कुतूहलापोटी ग्रामस्थ त्या अंगणात व आसपास जमू लागले होते. त्यांना पाहून यतिवर्यांनी त्यांस दुपारी भोजनोत्तर येण्यास सांगितले व ते स्नानार्थ घरात गेले.

स्नान - संध्या - अनुष्ठान आदि आटोपल्यावर श्रीगुरूंनी पेलाभर दूध घेतले व सर्व कुटुंबीय श्रीगुरूंसह ओटीवर येऊन बसले. तेथे यतिवर्यांनी आपण गृहत्याग केल्यापासून कोणकोणत्या तीर्थक्षेत्री वास केला, कोणकोणते तपस्वी, साधु - संत, महात्मे भेटले, कोणती कोणती प्राचीन देवालये पाहिली, शिष्य कसे व कोठे प्राप्त झाले याची माहिती त्यांस सांगितली. काशीक्षेत्री संन्यासदीक्षा कशी घेणे झाले व आपण नरहरीचा नृसिंहसरस्वती कसा झालो याचाही वृत्तांत त्यांस थोडक्यात सांगितला.

हा सर्व वृत्तांत श्रीगुरुंचे ते कुटुंबीय व सर्वांची नजर चुकवून आत प्रवेशलेले दोन तीन शेजारी मोठ्या तन्मयतेने ऐकत होते. प्रत्येक प्रसंग ऐकता ऐकता त्यांची अंत:करणे आदराने, भक्तिभावाने, आनंदाने भरून येत होती. त्यांना श्रीगुरुंची अलौकिक थोरवी पटली व आतापर्यंत त्यांचेशी वागताना, बोलताना सलगी केली, मर्यादातिक्रमण केले याची जाणीव होऊन त्यांनी श्रीगुरुंजवळ क्षमेची याचना केली.

हा क्षमायाचनेचा सूर ऐकताच श्रीगुरु माता - पित्यास वंदन करून म्हणाले, "तुम्ही कसली माझी क्षमा मागता! मी तर या लोकी तुमचा पुत्रच आहे. मी तुम्हाला नानाविध प्रकारे कष्टविले आहे. पण आई, पृथ्वीवरील संसारातल्या या नाटकात कोणाला पुत्राचे, कोणाला मातेचे, कोणाला पित्याचे, कोणाला बंधूचे, तर कोणाला भगिनिचे अशी नानाविध प्रकारची सोंगे त्या अदृश्य नाटककाराच्या इच्छेनुसार घ्यावी लागतात, व या सोंगाला साजेल, शोभेल अशीच कृती व उक्ती प्रत्येकाला करावी लागते. त्या नाटककाराने सोपवलेली कर्मे विनालस्यपणे अगदी बिनतक्रार त्यांशी समरस होऊन करणे हाच धर्म असतो. ही कर्मे करताना फलाशेचा विचारच करायचा नसतो. कारण नाटकाच्या यशस्वितेचे वा अपयशाचे फल नाटककाराचे असते. आपण फक्त एका सोंगाची भूमिका व तीही त्या नाटककाराच्या इच्छेनुरूप वठवतो आहोत ही जाणीव सदैव मनात ठेवल्यास जे फळ त्याच्या एकमेव मालकीचे आहे त्याचा लोभ वाटणार नाही. हे सोंग वठवताना हे सर्व सत्य नाही, हे एक क्षणभंगुर नाटक आहे, ते त्याच्या इच्छेने सुरू झाले आहे, चालले आहे, चालणार आहे व त्याच्या इच्छेस येईल तेव्हा ते थांबणार आहे असे सदैव स्मरण ठेवले पाहिजे. मग कोणतीही कृती वा उक्ती मी केली असे वाटणार नाही व मग त्या कृतीबद्दल, उक्तीबद्दल खंत वा खेद बाळगावा लागणार नाही. तेव्हा ही सर्व त्या जगन्नियंत्याची लीला आहे हे जाणून घ्या व मनातील खेद - खंत काढून टाका."

यावर माता म्हणाली, "देवा, पटले तुमचे विचार. पण आता यापुढे तुमच्याकडे माझा पुत्र म्हणून पाहणे मला जमेल असे वाटत नाही. देवा, तुम्हाला पुत्र म्हणून पाहण्यापेक्षा माझे देव म्हणून पाहणे, संबोधणे फार सुखकर वाटते. मी देवाची माता आहे या जाणिवेत नाही म्हटले तरी थोडा अहंकार आहेच, व माता म्हणून पुत्रावर अधिकार गाजवायची वृत्तीही अधूनमधून डोके वर काढणारच. याउलट, तुम्ही देव व मी तुमची एकनिष्ठ भक्त या नात्यात काही आगळा वेगळा आनंद आहे. त्यात अहंकार नाही, अधिकार नाही. त्यात आहे फक्त निरपेक्ष सेवा, भक्ती व प्रेम. याशिवाय कोणत्याच भावनेला या विशुद्ध नात्यात प्रवेश नाही. तेव्हा कृपाळा, आता मी तुम्हाला पुत्र न संबोधता माझे इष्ट देवच मानणार. हे होण्यासाठी सुद्धा देवा, तुमचे आशीर्वाद हवेतच. दयाघना, आता आमचे इष्ट देव म्हणून आम्ही सर्व तुमची पूजा करू इच्छितो. ही पूजा स्वीकारून आम्हाला धन्य करा."

श्रीगुरुंनी त्या सर्वांचा आत्यंतिक भक्तिभाव पाहून पूजा करण्यास अनुमती दिली. त्यांनी पूजा लागलीच, भोजनापूर्वी, आटोपून घेण्यास सांगताच मातेने उद्या सकाळी करुया, असे सुचविले. यावर श्रीगुरु म्हणाले, "परवा शनिवारी सकाळीच मी गाव सोडणार व पुढच्या प्रवासास लागणार. उद्या ग्रामस्थ आपल्याला सवड मिळू देतील असे वाटत नाही. तेव्हा पूजा आजच केली तर होईल. आज गुरुवारही आहे."

परवा गाव सोडणार हे ऐकून माता - पित्यास जबरदस्त धक्का बसला. तीस वर्षांनी परतलेला देवस्वरूपी पुत्र तीन दिवस सुद्धा राहत नाही हे काही त्यांच्या बुद्धीला पटेना - रूचेना. माता म्हणाली, "प्रभो, तीस वर्षांमागे तपश्चर्येसाठी, ज्ञानार्जनासाठी जाणे जरूर होते म्हणून त्यावेळी आम्ही अनुज्ञा दिली. आता पुन्हा आमचा त्याग न करता आमचेपाशी तुम्ही राहाल अशी अपेक्षा बाळगण्यात आमची काही चूक आहे का ? दयाळा, आता आम्हाला अंतर देऊ नका. जाऊ नका."

यावर श्रीगुरु म्हणाले, "माते, मी पृथ्वीवर का जन्म घेतला आहे याचे तुला विस्मरण झाले आहे, म्हणून तू असे बोलतेस. मी आता संन्यासी आहे. संन्यासी कुटुंबियांसमवेत राहू शकत नाही. एका गावातही तीन दिवसांहून अधिक काळ राहू शकत नाही. त्याने संन्यासधर्माचे पालन केलेच पाहिजे. तो कोणाशीही कसल्याही नात्याने बद्ध नसतो. त्याचेबाबतीत "वसुधैव कुटुम्बकम्" असते. तो सर्वांचा असतो व कोणाचाच नसतो. सर्वांच्या हितासाठी सर्वत्र संचार करणे हे त्याचे कर्तव्य असते. तेव्हा माते, मी स्वीकारलेल्या संन्यासधर्माच्या यथोचित पालनासाठी मला गेलेच पाहिजे. तेथे आता तडजोड होऊच शकत नाही. तू ज्ञानी आहेस. तू देवकृपेने अलंकृत आहेस. थोडासा मायामोह मध्येच डोके वर काढतो म्हणून तू असे बोलतेस. तुझा हा माया - मोह मलाच संपूर्ण नष्ट केला पाहिजे."

असे म्हणून श्रीगुरुंनी मातेच्या मस्तकावर आपला हात ठेवला. हात ठेवताच तिला आपल्या

पूर्वजन्माची स्मृती झाली व त्या जन्मीच्या संपूर्ण आयुष्याचा चित्रपट तिच्या अंत:चक्षूंना सुस्पष्ट दिसू लागला. प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभांना पाहून ती आनंदून गेली. तिने आपल्या पतीस आपला पूर्वजन्मेतिहास सांगितला. प्रभू श्रीपाद श्रीवल्लभ जे मूळ त्रैमूर्ती श्री दत्तात्रेयांचे अवतार तेच आता नृसिंहसरस्वती म्हणून आपल्यासमोर बसले आहेत. त्यांची पूजा करण्याचे परमभाग्य याच जन्मी याच देही आपल्याला लाभते आहे हे पाहून त्यांच्या आनंदास सीमा राहिली नाही.

मातेच्या सूचनेनुसार लागलीच पूजेची सर्व तयारी करण्यात आली व श्रीगुरूंची भक्तिभावाने पूजा केली गेली. पूजा करताना त्यांचे चेहरे, त्यांची मने भक्तिभावाने, प्रेमानंदाने न्हाऊन निघाली होती. त्यांच्या त्या भाग्याचे व आनंदाचे यथोचित वर्णन करणे मानवबुद्धीला पेलवणार नाही.

पूजा आटोपताच माता म्हणाली, "परमेश्र्वरा, येवढा वेळ तुमचा संग लाभला हेच आमचे परमभाग्य! देवा, आम्ही तुमचे अनन्य भक्त असल्याने तुमच्या प्रत्येक इच्छेला अत्यादराने, संतोषाने मान तुकवणे हाच आमचा धर्म, हेच आमचे कर्तव्य तेव्हा तुम्ही तुमच्या इच्छेनुरूप केव्हाही निघा. देवाच्या आनंदापलीकडे अन्य कोणत्याही प्रकारचा आमचा आनंद असूच शकत नाही. ही पूजा स्वीकारून व हा अलौकिक देवदुर्लभ असा संगलाभ देऊन आम्हाला तुम्ही धन्य केलेच आहे. पण कृपाळा, जाता जाता या दुस्तर संसारसागरातून आमचा जेणेकरून उद्धार होईल असा काही मार्ग आम्हांस दाखवा, उपदेश द्या. 'पुनरपि जननं पुनरपि मरणं' या दुष्टचक्रात आमची मान पुन्हा कधी भरडली जाऊ नये येवढीच आमची इच्छा आहे. ती तेवढी पूर्ण करा."

हे मातेचे बोल ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "तुम्हाला आता कसली चिंता ? ज्या कुळामध्ये तत्त्वनिष्ठ, कर्मनिष्ठ संन्यासी होतो त्या कुळाच्या बेचाळीस पिढ्या मोक्षपदी आरूढ होतात. त्यांना यमाचे भय नाही. तुमच्या या अलौकिक भाग्याचे वर्णन कोण करू शकेल! तुम्ही निश्र्चिंत राहा. सगळ्या प्रकारच्या ऐश्र्वर्यांचा पूर्णोपभोग घेऊन तुम्ही तुमच्या अंतकाळी वेदप्रसिद्ध काशीत वास्तव्याला जाल व अंती मोक्षपदी आरूढ व्हाल. तेव्हा आता निश्र्चिंतपणे ईश्र्वरचिंतनात जीवन व्यतीत करा." असे सांगून होताच श्रीगुरूंनी आपले पूर्वाश्रमीचे बंधू व भगिनी यांचे चेहऱ्यावरून आपली नजर फिरवली व भगिनीस म्हणाले, 'तुझ्या चेहऱ्यावर तुला काही बोलायचे, विचारायचे आहे असे दिसते. तसे असेल तर संकोच करु नकोस. बोल.' श्रीगुरूंचे हे शब्द ऐकताच रत्नाने श्रीगुरुंचे पाय धरले व म्हणाली, "हे प्रभो, माझ्यावर दया करा. माझ्या मनोवृत्तीत असा बदल घडवून आणा की जेणेकरून मी तपश्र्चर्या करीत तुमच्या नामजपात दंग होऊन राहीन. याशिवाय माझे कोणतेही मागणे नाही."

श्रीगुरू उत्तरले, "पतिसेवा ही स्त्रियांसाठी श्रेष्ठ दर्जाची तपश्र्चर्या! पतिव्रतेला दुर्लभ काहीच नाही। तेव्हा तू मन स्थिर कर. पतीला देवस्वरूप मानून त्याची मनोभावे सेवा कर. हेच मोक्षप्राप्तीचे सर्वोत्तम

साधन आहे. वेदशास्त्र सुद्धा हेच सांगते."

यावर रत्ना विनयपूर्वक म्हणाली, "परमकृपाळू सर्वेश्र्वरा, या सृष्टीत तुम्हीच एकमेव ईश्र्वर आहात. भूत, भविष्य सर्व काही तुम्ही यथार्थाने जाणता. तेव्हा माझ्या या जीवनात काय वाढून ठेवले आहे ते कृपाळा, मला सांगा."

यावर श्रीगुरु उत्तरले, "ताई, भविष्य जाणून घेण्यात मौज नाही. पण तुझा आग्रहच आहे म्हणून सांगतो. पूर्वजन्मी तू केलेल्या अनंत पापांचा परिणाम म्हणून तुला खूप दु:ख सोसावे लागणार आहे. पूर्वजन्मी तू गाईला लाथेने मारीत होतीस. यामुळे घडलेल्या पापाचा परिणाम म्हणून तुझ्या सर्वांगावर कोड उठेल. त्याचप्रमाणे पूर्वजन्मी तू कपटाचरणाने शेजारील स्त्री - पुरूषांत कलह निर्माण करण्यास कारणीभूत झालीस. या पापाचा परिणाम म्हणून तुम्हां पती - पत्नीत कलह होईल व पती तुझा त्याग करील. तो संन्यासी होईल."

या भविष्यानुसार पुढील आयुष्यात भोगाव्या लागणाऱ्या दु:खाच्या कल्पनेनेच रत्ना पांढरीफटक पडली व श्रीगुरुंचे पायांवर लोळण घेऊन त्यांचे चरणी प्रार्थना करती झाली. श्रीगुरुंनी तिला शांत केले व आश्र्वासनपूर्वक सांगितले, "तू चिंता करू नकोस. आताचा जो थोडा काल सुखाचा आहे तो तरी दु:ख करून का गढूळ करतेस ? तुझा पती तुझा त्याग करून घेईपर्यंत तरी तुझ्या शरीरावर कोडाचा प्रादुर्भाव होणार नाही. त्यानंतर कोड दिसू लागेल व तुला खूपच दु:ख सहन करावे लागेल. अशा प्रकारे दु:ख भोगून तुझ्या पापसंग्रहाचा नाश झाल्यावर तुला माझ्या दर्शनाचा लाभ होईल. दक्षिणेत भीमा व अमरजा या नद्यांच्या संगमावरील गाणगापूरक्षेत्राजवळ पापविनाशी तीर्थ आहे. त्या तीर्थात स्नान केल्याने तुझ्या शरीरावरील कोडाचा मागमूसही राहणार नाही. तेथेच तुला माझे दर्शन होईल व तुला मुक्ती मिळेल. हे जरी घडणार असले तरी अगदी या क्षणापासूनच अखंड नामस्मरण करीत राहा म्हणजे दु:ख भोगताना नवीन कोणते अविचारी कृत्य तुझ्याकडून घडणार नाही व होणाऱ्या दु:खाची तीव्रता सहन करण्याची शक्ती प्राप्त होईल."

यानंतर बराच वेळ झालेला पाहून सर्व भोजनासाठी उठले. श्रीगुरुंना अत्यादराने भिक्षा देण्यात आली. श्रीगुरुंनी भिक्षेचा स्वीकार केल्यावर सर्वांनी भोजन केले व थोडी विश्रांती घेण्याचा विचार केला. पण विश्रांती कोठली मिळणार ! सकाळीच आलेली ती तेज: पुंज व्यक्ती सामान्य नसून संन्याशाचे वेषात ईश्र्वरी अवतार आपल्या गावात प्रवेशला आहे ही बातमी वाऱ्यासारखी सर्व गावभर पसरली होती. दुपारी श्रीगुरुंचे पुण्यप्रददर्शन घेऊन त्यांचे कृपाशीर्वाद मिळवण्यासाठी सर्व गाव अंबामाधव यांचे घरासमोर फुले - हार, फळे, नारळ आदि साहित्यासह जमा झाला. सर्वांना दर्शन देता देता देव थकून गेले. रात्रीचे आठ वाजून गेले. अनेकांनी श्रीगुरूंना पूजेचा, भिक्षेचा स्वीकार करण्यासाठी त्यांचे घरी येण्याचे निमंत्रण दिले.

श्रीगुरुंनी कोणासही दुखवायचे नाही म्हणून दुसऱ्या दिवशी म्हणजे शुक्रवारी निमंत्रण देणाऱ्यांच्या घरी उपस्थित होण्याचे मान्य केले. एक व्यक्ती एकाच दिवशी अनेकांकडे भिक्षेसाठी कशी जाणार हाच सर्वत्र चर्चेचा विषय झाला. दुसऱ्या दिवशी श्रीगुरुंनी अनेक रूपे धारण करून प्रत्येक निमंत्रणाचा मान राखला. प्रत्येकाने श्रीगुरु आपल्याकडे उपस्थित आहेत, आपली पूजा स्वीकारत आहेत, आपल्याकडील भिक्षाही ग्रहण करत आहेत हे अनुभवले व आश्चर्याने थक्क झाले. 'न भूतो न भविष्यति' असा अलौकिक चमत्कार त्या कारंजात त्या दिवशी घडला.

सर्वांचा निरोप घेऊन, ग्रामस्थांकडून होत असलेल्या गगनभेदी जयजयकारात श्रीगुरुंनी दुसऱ्या दिवशी कारंजाची सीमा ओलांडली. वाटेत थांबलेल्या शिष्यांना बरोबर घेऊन ते गोदावरी नदीचे उगमस्थान त्र्यंबकेश्वर येथे गेले. तेथे काही काळ वास्तव्य करुन मग नाशिकला गेले.

★ ★ ★ ★

८. ध्यानस्थ माधवारण्याला दर्शनप्राप्ती

मातापित्याचा, बंधूंचा, भगिनीचा, व कारंजा येथील ग्रामस्थांचा निरोप घेऊन निघाल्यावर श्रीगुरुंनी प्रथम आपल्या शिष्यांना गाठले. तेथून ते सर्व गोदावरी नदीचे उगमस्थान म्हणून प्रसिद्ध पावलेले त्र्यंबकेश्र्वर येथे गेले. त्या तीर्थक्षेत्री एक दिवस वास्तव्य करून ते नाशिकला गेले. प्रभू श्रीरामचंद्रांच्या पदस्पर्शाने पावन झालेल्या त्या पुण्यभूमीवर त्यांनी एक रात्र घालवली व मग तेथून पुढच्या भ्रमणास लागले.

हिंडता हिंडता ते गोदावरीच्या काठावर वसलेल्या मांजरिका नावाच्या गावी येऊन पोहोचले. तेथे एक मुनी राहत होता. त्याचे नाव माधवारण्य होते. अयाचित भिक्षाव्रताचे पालन करीत तो मिताहारावर राहायचा. श्रीनरसिंहमूर्ती हेच त्याचे दैवत होते व तो सदा त्यांच्या मानसपूजेत, भजनांत, ध्यानात दंग झालेला असायचा. केव्हा केव्हा तो त्या ध्यानधारणेत इतका तल्लीन झालेला असायचा की एकदा सकाळी ध्यानाला बसला की दिवस केव्हा मावळला व रात्र केव्हा झाली याचेही भान त्याला राहत नसे.

तो सदा आपल्या इष्ट देवतेला प्रार्थना करून विनवीस असे की, "हे कृपानिधे, मी अनन्यभावाने तुम्हांला शरण आलो आहे. सर्वस्व तुमच्या चरणी अर्पण केले आहे. माझे असे आता माझ्याकडे काहीही नाही. हा देहसुद्धा सर्व इंद्रियांसह, मनबुद्धीविचार - शक्तीसह, देहाशी निगडीत असलेल्या भाव - भावनांसह व सुख - दु:खांच्या कल्पनांसह तुमच्या चरणी समर्पण केला आहे. देवा, माझ्या या उपासनेने तुम्ही संतुष्ट झाला असाल तर कृपाळा, एकदा तुमचे सगुण दर्शन घेऊन उपकृत करा. मला अन्य काहीही नको. मी तुमच्या सजीव दर्शनाचा भुकेलेला आहे. तुमच्या सुंदर सजीव कोमल चरणांवर हळुवारपणे मस्तक टेकण्याची माझी इच्छा आहे. तुमच्या चरणसेवेसाठी हे हात व हा जीव आसुसलेला आहे. दयानिधे, माझा विश्र्वास आहे की, एक ना एक दिवस तुम्ही मला संतुष्ट करालच. या तुमच्या अलौकिक दर्शनासाठी मी फक्त माझी योग्यता सिद्ध केली पाहिजे. पण देवा, हे माझ्याकडून तुमच्या साहाय्याविना कसे होणार ? काय केल्याने तुमचे दर्शन होईल ते आता तुम्हीच सांगा. हे करूणाकरा, आता अंत पाहू नका."

अशा प्रकारची देवाची आळवणी तो दिवसरात्र करीत असे. श्रीगुरु ज्या दिवशी त्या मांजरिका गावी प्रवेशले त्या दिवशीही त्याने ती प्रार्थना नित्याप्रमाणे केली व मानसपूजा करू लागला. पण त्या दिवशी काही विचित्रच अनुभव त्याला येऊ लागला. त्या अनुभवाने तो बैचेन झाला. त्या दिवशी काही केल्या त्याच्या देवाचीश्रीनरसिंहमूर्तीची प्रतिमा त्याच्या अंत:चक्षूंपुढे स्थिर अशी राहीना. एका क्षणी श्रीनरसिंहमूर्तीची प्रतिमा दिसायची, तर दुसऱ्याच क्षणी त्या जागी अतितेजस्वी चेहरा असलेली, हाती दण्ड - कमण्डलू घेतलेली, काखेला झोळी असणारी अशी एका यतिवर्यांची अत्यंत लोभसवाणी देखणी मूर्ती त्याला दिसत असे. त्याने पुष्कळ प्रयत्न करुन पाहिले, पण अंत:चक्षूंना दिसत असलेल्या त्या यतिवर्यांना

आपण पूर्वी कधी कोठे पाहिल्याचे त्यास स्मरेना. कारण त्याने त्यांस कधी पाहिलेच नव्हते वा त्यांच्याविषयी काही ऐकलेही नव्हते. पण ही त्याच्यासमोर होत असलेली रूपांची अदलाबदल सारखी चालूच राहिली व तो संभ्रमात पडला. काही केल्या श्रीनरसिंहमूर्तीचे एकमेव रूप त्याचे मन व्यापीना. मन एकाग्र करण्याचे जे जे काही उपाय त्याला ज्ञात होते ते सर्व करून झाले शेवटी तो परमेश्वरास म्हणाला, "प्रभो, ही तुझी काय लीला चालली आहे हे तूच मला सांग. माझी बुद्धी कुंठित झाली आहे."

या प्रार्थनेनंतर थोड्याच वेळात ती दोन्ही रूपे एकमेकांजवळ स्थिर अशी उभी असलेली त्याला दिसू लागली. हेही नवे चित्र सरकून पुनरपि तो अदलाबदलीचा खेळ सुरू झाला. येवढ्यात 'श्रीगुरुदेव दत्त' असे मोठ्याने त्याच्याजवळच उभे राहून उच्चारलेले शब्द त्याच्या कानी आले. त्याने झटकन् डोळे उघडले व पाहतो तो जे यतिवर्य आपणांस गेल्या तासभर सारखे श्रीनरसिंहमूर्तीच्या जागी दिसत होते तेच यतिवर्य प्रत्यक्षात त्याच्या समोर उभे असलेले त्याला दिसले. हे यतिवर्य आपले श्रीगुरूच म्हणजे श्रीनृसिंहसरस्वती होते हे सूज्ञांस सांगणे नलगे.

माधवारण्याने ओळखले की ही परमेश्वराचीच लीला आहे. ज्याची मी सतत पूजा करीत आलो त्या दयाळू कृपानिधीने मला दाखवून दिले की आपण व हे यतिवर्य एकच आहोत. माझ्या प्रार्थनेला प्रतिसाद म्हणून हे दर्शन देणे झाले आहे. या यथार्थ जाणिवेने त्याने अगदी हळुवारपणे श्रीगुरुंच्या चरणांस स्पर्श केला व अत्यंत विन्रम भावाने त्यांस वंदन केले. त्यांना आसनावर बसवून त्यांची मनोभावे पूजा करून म्हणाला,

"आज मी कृतार्थ झालो. धन्य झालो. माझे जीवन सफल झाले. तुमच्या दर्शनाची अनेक वर्षे बाळगलेली या मनीची आस आज पूर्ण झाली. योग्यांनाही, तपस्व्यांनाही दुर्लभ असे दर्शन देऊन मला कृतकृत्य केलेत. कृपाळा, या अलौकिक दर्शनानंतर आणखी पाहण्यासारखे या पृथ्वीवर काय असणार ! या अवर्णनीय दर्शनलाभानंतर डोळे उघडे राहूच नयेत असे वाटते. हे अत्यंत पवित्र झालेले डोळे अन्य काही दिसण्यापूर्वी, पाहण्यापूर्वी मिटलेले बरे ! तेव्हा देवा, आता पुढे माझ्या बाबतीत काय करायचे ते तुम्हीच ठरवा व त्याप्रमाणे करा. मी तर सर्वस्वाचे दान पूर्वीच तुमच्या चरणी दिले आहे."

ही त्याची तळमळीचा प्रार्थना ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "तुझ्या भक्तीने व नित्य प्रार्थनेने श्रीनरसिंहमूर्ती संतुष्ट झाले आहेत. आता तुला ब्रह्मलोक प्राप्त होणार यात तिळमात्र शंका नाही. तू केलेल्या व करत असलेल्या तपश्चर्येमुळे तुझ्या या डोळ्यांना आता अप्रिय असे काही पाहू म्हटले तरी दिसणार नाही. देवांचा वास ज्या डोळ्यांत होतो उघडे राहिले तरी त्यांत अन्य कोणाचा प्रवेश होऊच शकत नाही. तेव्हा तू निश्चिंतपणे तुझ्या ध्यानधारणेत नित्याप्रमाणे रममाण होऊन रहा. तुला लवकरच पुन्हा श्रीनरसिंहमूर्तीच्या रूपांत ईश्वरदर्शन होईल." असे सांगून श्रीगुरु तेथून निघाले.

★ ★ ★ ★

९. पोटशूळाचे पंचपक्वान्नाने निवारण

मांजरिका गावातून बाहेर पडल्यावर श्रीगुरु आपल्या शिष्यांसमवेत भ्रमण करत करत गोदावरीच्या काठावर वसलेल्या वासरब्रह्मेश्र्वर या गावी येऊन पोहोचले. त्रिकाळ स्नान करण्याचा तर त्यांचा नियमच! त्यानुसार त्या सकाळी शिष्यांना बरोबर घेऊन ते स्नानार्थ नदीकाठी गेले.

स्नान करून छाटी वगैरे वस्त्रे धुऊन झाल्यावर ते पाण्याबाहेर आले. बाहेर येताच काही कारण नसता सहजच त्यांची नजर उजवीकडे वळली. तेथील दूरच्या एका दृश्याने त्यांचे लक्ष वेधून घेतले. तेथे त्या किनाऱ्यावरील वाळूत एक व्यक्ती अक्षरक्ष: गडबडा लोळत होती. त्यांना जरा आश्र्चर्यच वाटले. पण तो विचार पटकन झटकून त्यांनी खांद्यावरील नुकतीच धुतलेली छाटी पिळण्यास सुरुवात केली. छाटी पिळता पिळता पुन्हा त्यांची नजर कुतूहलापोटी त्या दृश्याच्या दिशेने वळली. पाहतात तो ती व्यक्ती आपल्या पोटावर एक दगड बांधण्यात गुंतली होती. हा काय प्रकार आहे याची कल्पना त्यांस करवेना. पुढे काय घडते ते पाहावे म्हणून ते तेथेच उभे राहिले व त्या व्यक्तीकडे पाहू लागले. हाक मारून काही विचारणे शक्य नव्हते. कारण आवाज तेथपर्यंत पोहोचला नसता. दगड बांधून होताच ती व्यक्ती नदीतील पाण्याच्या दिशेने कशीबशी पडत उठत पडत उठत वाटचाल करु लागली. श्रीगुरुंना आता कल्पना आली की हा आत्महत्येचा प्रयत्न दिसतो आहे. अशा गोष्टींकडे 'मला काय करायचे, मी कशाला या लफड्यात पडू, मरेना का तो, आपले काय जाते' असे म्हणून दुर्लक्ष करणे संन्यासधर्मात बसत नव्हते. पीडितांचे दु:ख दूर करणे, चुकीचा मार्ग धरणाऱ्यांस योग्य मार्गी नेण्याचा होईल तितका प्रयत्न करणे हे संन्याशाचे कर्तव्यच असते. यास्तव त्यांनी लागलीच आपल्या शिष्यांचे लक्ष त्या व्यक्तीकडे वळवले व पळत जाऊन त्या व्यक्तीला नदीत उडी टाकण्यापूर्वी अडवा व माझेकडे घेऊन या, असे सांगितले.

श्रीगुरुंची आज्ञा होताच ते सर्व शिष्य त्या व्यक्तीच्या दिशेने पळत सुटले. पळता पळता ओरडून ते त्याला थांबण्यास सांगत होते. आणखी पन्नास - साठ पावलांचे अंतर पार केल्यावर ते त्याला अडवू शकणार होते. परंतु ते तेथे पोहोचण्याच्या आतच त्याने आपले कृश शरीर पाण्यात लोटून दिले. हे शिष्य पट्टीचे पोहणारे होते. त्यांनी पटापटा नदीत उड्या टाकल्या व त्याला पाण्यातून ओढत काठावर आणले. सर्वप्रथम त्यांनी त्याच्या पोटावर बांधलेला तो दगड उतरवला व त्यास श्रीगुरुंकडे चालण्यास सांगितले.

तो मध्यमवयीन ब्राह्मण होता. तो तेथेच आक्रोश करीत पुनश्र्च वाळूत लोळू लागला. "का मला मरू पण देत नाही ? का मला अडवलंत ? या यातना आता सहन करवत नाहीत. मृत्यूविना आता कोणताच उपाय नाही. कृपा करून मला मरू द्या. सोडा मला." अशी तो अत्यंत करूणस्वरात त्या शिष्यांची विनवणी करू लागला. शिष्यांनी, श्रीगुरूंकडे गेल्याने तुला काहीतरी उपाय निश्र्चित सापडेल. त्यांच्या आज्ञेनेच

आम्ही तुला नेण्यास आलो आहोत. तू आमच्याबरोबर चल व त्यांना तुझे दु:ख सांग, असे त्यास सांगितले.

यावर तो ब्राह्मण म्हणाला, “का तुम्ही माझ्यावर जबरदस्ती करत आहात ? मृत्यूशिवाय माझ्या व्याधीवर उपायच नाही. मी महापापी आहे. म्हणूनच हे असह्य दु:ख माझा पाठपुरावा करीत आहे. गेल्या दहा वर्षांत अनेक वैद्य झाले, फकीर झाले, साधू - बैरागी भेटले, संन्यासीही भेटले; पण कोणीच माझी सोडवणूक करू शकला नाही. त्यांची तरी काय दोष! माझ्या या दुर्दैवाला ते तरी काय करणार म्हणा! तुमचे ते श्रीगुरु तरी काय करू शकणार! मी गेल्या जन्मी कोणतेतरी महाभयंकर पाप केले असणार म्हणूनच देवाने मला अशी जीवघेणी शिक्षा देऊन वर कोठोरपणे मी ती शिक्षा कशी भोगतो आहे याची मौज तो पाहत आहे. निश्चितच मी गेल्या जन्मी कपिला गाईचा घात केला असणार; अथवा ब्राह्मणाच्या तोंडचा घास जबरदस्तीने हिरावून घेतला असणार, नाहीतर पानावर बसलेल्या अतिथीला उठवून ते भोजन मी भक्षण केले असणार. माता - पित्याचा त्याग करून पत्नीसह विलासात निश्चितच राहिलो असणार. यांपैकी एखादे अथवा ही सर्व पापे माझ्याकडून खात्रीने घडली असणार. त्याशिवाय असा भोग, असे जीवघेणे दु:ख प्राप्त झालेले नाही. माझ्या पूर्वन्मीची कर्मफळेच मला आता भोगावी लागत आहेत. या जन्मीही कोणावर कधी उपकार केल्याचे स्मरत नाही. अन्नदानाचे पुण्यही संपादले नाही. पूजा सुद्धा मनोभावे केली नाही. मग त्या देवाला तरी दोष कसा देऊ! आता मृत्यू... मृत्यू... मृत्यू. हाच एकमेव उपाय आहे. तोच माझी या यातनांतून सोडवणूक करील असे वाटत होते; पण त्यानेही या पाप्याचा सहजासहजी स्वीकार करायचा नाही असे ठरवलेले दिसते. वेदना होऊ नये म्हणून अन्न न घेतले तर अन्नाविना मृत्यू व अन्न घेतले तर असह्य यातनांनी मृत्यू. म्हणजे दोन्ही बाजूंनी मृत्यूच! कसा जगू, काय करू ? अन्न हे सर्वांचे जीवन! तेच अन्न माझ्या मृत्यूचे एकमेव कारण ठरत आहे. तेव्हा आता माझ्यावर दया करा. माझ्या मार्गाने मला जाऊ द्या. माझे जीवन मला संपवू द्या. अनंत उपकार होतील तुमचे माझ्यावर!”

तो पुढे काही बोलणार होता, पण त्या शिष्यांनी त्यास मध्येच दटावले व म्हणाले की, “आता कृपा करून हे बोलणे थांबव. तुला जे काही सांगायचे असेल ते श्रीगुरुंना सांग. तू जर आता निमूटपणे आमच्याबरोबर आला नाहीस तर आम्ही तुला उचलून घेऊन जाऊ. श्रीगुरू तेथे तिष्ठत आहेत. आमच्याबरोबर येण्यात तुझे निश्चित काहीतरी हित होणार. तेथे गेल्याशिवाय, श्रीगुरूंच्या दर्शनाशिवाय आमचे शब्द तुला पटणार नाहीत. तेव्हा आता विनाकारण वेळ न दवडता चल.” हे ऐकून थोड्याशा अनिच्छेनेच मृत्यूशिवाय माझ्या व्याधीवर उपायच नाही असे घोकत तो त्यांचेबरोबर श्रीगुरूंपाशी आला.

एखादा छोटासा लोखंडी खिळा शक्तिशाली लोहचुंबकाकडे जसा झटकन आकर्षिला जातो व लोहचुंबकाला चिकटतो तसा अत्यंत अनिच्छेने आलेला तो व्याधिग्रस्त ब्राह्मण श्रीगुरुंना पाहताच

त्यांचेकडे मंत्रमुग्ध झाल्यासारखा झेपावला व त्यांचे चरण धरून म्हणू लागला, "कृपाळा, मला क्षमा करा. मी पाप्याने तुमच्यावर अविश्र्वास दाखवला. तुमच्या निरोपासरशी धावत पळत तुमच्या पायाशी येणे माझे कर्तव्य होते. पण या पाप्याला सुबुद्धी ती कशी सुचणार! दयाळा, हा अपराध पोटात घाला व या व्याधीपासून मला मुक्त करा. तुम्हाला पाहताच तुम्हीच मला या व्याधीपासून मुक्त कराल असे मला वाटू लागले आहे. तेव्हा हे दयानिधे, आता दया करा!"

श्रीगुरूंनी खाली वाकून त्याचे खांदे धरून त्याला उठवले व आत्महत्येसारखे महापाप करायला लावणारी अशी कोणती व्याधी त्याला सतावते आहे ते सांगण्यास आज्ञा केली.

ब्राह्मण सांगू लागला, "गेली दहा वर्षे मी पोटशूळाच्या व्याधीने जर्जर झालो आहे. रोजचे तर नाहीच; पण पंधरवड्याने, महिन्यानेही पोटभर अन्न घेऊ शकत नाही. सततच्या उपवासामुळे शरीर कृश होत आहे. कधीतरी महिना - पंधरवड्याने नाइलाज म्हणून थोडेसे जरी भोजन केले तरी यातना सुरू होतात. शेवटी यावर आता एकच उपाय म्हणजे आत्महत्येने ही व्याधी व हे जीवन संपवणे. या आत्महत्येच्या कृतनिश्र्चयाने मी येथे आलो आहे. तेव्हा आता कृपाळा, तुम्ही माझी व्याधी तरी दूर करा; नाहीतर मला आत्महत्येला अनुज्ञा द्या. तुमच्या आज्ञेने आत्महत्या केल्यास निदान त्या नव्या पापाचा बोजा तरी डोक्यावर चढणार नाही."

हे ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "शांत हो. धीर धर. तुझे दु:ख दूर होणे अशक्य नाही. पण मुळात तुझे विचार चुकीचे आहेत. आत्महत्येने काय पापाचे उच्चाटन होते, भोग संपतो? अरे वेड्या, तसे असते तर अनेकांनी हा मार्ग अनुसरला असता. पापाचे निरसन प्रायश्र्चित्ताने, शिक्षा भोगूनच होते. भोग भोगून संपवायचे असतात. गुन्हेगाराला शिक्षा ही होणारच! ती चुकवण्यासाठी या राज्यातून जरी दुसऱ्या राज्यात गुन्हेगार पळून गेला तरी त्याचा शोध घेऊन त्याला ती शिक्षा भोगायला लावतात. आणि वर वळून गेल्याबद्दल ज्यादा शिक्षा होते ती निराळीच! याचप्रमाणे या परमेश्र्वराच्या दरबारी सुद्धा शिक्षा चुकवून पळून जाता येत नाही. या मानवी राज्यात पळून गेलेल्याचा शोध लागायला वेळ लागतो. पण परमेश्र्वरी राज्यात प्रत्येक मानवाबरोबरच परमेश्र्वराचा एक एक अदृश्य डोळा असतो. तेव्हा परमेश्र्वराला तो कोठे पळाला आहे याचा शोधही करावा लागत नाही."

"आत्महत्येने नवीन जन्म प्राप्त होण्याचे का थांबणार? होणारा नवीन जन्म त्या शिल्लक राहिलेल्या पापाच्या बोजासहच होणार! म्हणजेच या जन्मी ती चुकवलेली पापाची शिक्षा पुढील जन्मी भोगावी लागणार! वर परत आत्महत्येच्या पापाचा जीवन बोजा वाढलेला असणार. दुसरे हे पण लक्षात ठेव की परमेश्र्वराची कितीही एकनिष्ठेने भक्ती केली, पूजा केली, नानाविध प्रकारे स्तुती केली अथवा त्याची करूणा भाकला तरी तो कधी क्षुल्लकशा पापालाही अनुमती देत नसतो वा त्याकडे दुर्लक्षही करत"

नसतो. कितीही उच्च भक्तीने पर्वतायेवढा पुण्याचा साठा केला तरीही गुन्हा करून त्या गुन्ह्याची शिक्षा चुकवण्यासाठी त्या साठ्याचा मुळीच उपयोग होत नसतो. पाप व पुण्य या दोन स्वतंत्र गोष्टी वा वस्तू आहेत हे लक्षात ठेव. एकाच्या बदल्यात दुसरी द्या अशी यांची देवघेव होत नसते. मानवी संसारात बाप मुलाला सांगतो की, दिवसातील प्रत्येक चांगल्या कृत्याबद्दल एक लाडू देईन व प्रत्येक वाईट कृतीमागे एक फटका देईन. शेवटी दिवसअखेरीस बापाला असे आढळते की मुलाला चार लाडू दिले पाहिजेत व दोन फटके दिले पाहिजेत. मुलगा बापाला विनवतो की, दोन फटके न देता बदली दोन लाडू कमी द्या. बाप ते मान्य करतो. पण ईश्वरदरबारी असा व्यवहार नसतो. तेथे मिळणारे चार लाडूही मिळतील व प्राप्त केलेले दोन फटकेही घ्यावे लागतील. वर हे लक्षात घेतले पाहिजे की हे फटके प्रथम घ्यावे लागतात व ते घेऊन झाल्यावरच लाडू मिळतात."

"म्हणजेच पाप व पुण्याची फळे निरनिराळी असतात. पापांच्या फळांचा उपभोग घेऊन झाल्यावरच म्हणजे त्याबाबतची दु:खस्वरूपी शिक्षा भोगल्यावरच पुण्याची सुखस्वरूपी फळे मिळतात. आपण पापाचा बोजा घेऊन आल्यावर त्या पापाची शिक्षा भोगत असता काही पुण्योत्पत्तीची कृती केली वा करीत राहिलो तर त्याचा निश्चित फायदा होतो. अशा कृतीमुळे पापाची शिक्षा भोगत असता होणाऱ्या दु:खाची प्रखरता कमी होते. ते दु:ख भोगत असताना अविचाराने, वैतागाने अन्य पापाला जन्म दिला जाणार नाही. उदाहरणार्थ, तू आताच आत्महत्येचे नवीन पाप करण्याचा अविचार करीत होतास. निदान आता तरी सावध हो व गतजन्मीच्या पापांची शिक्षा भोगताना त्या दयाघनाला जराही दोष न देता त्याची भक्ती करीत रहा. अशा दु:खमय काळातच कसोटी होत असते. तुझी त्या पूर्वजन्मीच्या पापाची शिक्षा भोगून झाली आहे म्हणूनच तू मला येथे आढळलास. तेव्हा आता निश्चिंत हो. पंचपक्वान्नाचं चमचमीत भोजन मी तुला देववतो व तेच तुझे या पोटशूळावरील औषध ठरणार! तुझी ही व्याधी कायमची जाणार. तेव्हा आता भोजन होईपर्यंत माझ्यासमवेत रहा."

येवढ्यात त्या वासरब्रह्मेश्वर गावाचा एक अधिकारी स्नानार्थ तेथे आला. त्याने श्रीगुरूंना तेथे पाहताच अत्यादराने वंदन केले व म्हणाला, "तुमच्या इच्छेनुरूप तुमची सेवा करण्याची इच्छा आहे. या दासाला संधी देऊन उपकृत करा." श्रीगुरुंनी त्या अधिकाऱ्याकडे त्याचे नाव - गाव, त्याचा व्यवसाय याबाबत विचारणा केली. उत्तरादाखल तो म्हणाला, "मी आपस्तंब शाखेचा कौंडिण्य गोत्री ब्राह्मण असून माझे नाव सायंदेव आहे. मूळ गाव कडगंची. यवन राजाच्या सेवेतील अधिकारी म्हणून गेल्या वर्षभर या गावी वास्तव्य करुन आहे. आपल्या दर्शनाने मी आज पावन झालो. विश्वतारका, केवळ तुमच्या दर्शनानेच माझे जन्मजन्मांतरीचे दोष खात्रीने नष्ट झाले असणार. तुमचा अनुग्रह प्राप्त होणारा निश्चितच मोक्षपदी आरूढ होतो. माझे वा माझ्या पूर्वजांच्या महत्पुण्याचे फळ म्हणूनच मला हे आज प्रयत्नाविना तुमचे "

अलभ्य दर्शन मिळाले. हे सद्‌गुरुनाथा, या दासाकडून होऊ शकेल अशा काही सेवेची आज्ञा देऊन उपकृत करा!"

यावर श्रीगुरु त्या व्याधिग्रस्त ब्राह्मणाकडे बोट दाखवून म्हणाले, "या पोटशूळाने पीडलेल्या ब्राह्मणास तुझ्या घरी घेऊन जा व याला पोटभर पंचपक्कान्नाचं भोजन दे. हीच माझी सेवा!"

यावर सायंदेव विनम्रपणे म्हणाला, "दयानिधे, तुमच्या आज्ञेच्या पालनात काही कसूर होणार नाही. पण अनुभव असा आहे की या ब्राह्मणाने थोडे जरी भोजन घेतले तरी याला मरणप्राय वेदना होतात. याला भोजन देण्यात ब्रह्महत्येचे पाप कपाळी चिकटण्याची भीती आहे. पण तुमच्या आज्ञेने पालन करताना काय वाटेल ते घडो; मी त्याची चिंता न करता तुमच्या इच्छेनुरूपच वागणार. पण देवा, तुमच्या चरणी विनंती करतो की, आज मध्यान्ही तुम्ही या दीनाघरी आपल्या सर्व शिष्यांसह भिक्षेसाठी या." सायंदेवाची ही विनंती मान्य करून श्रीगुरु शिष्यांसह आपल्या वास्तव्यस्थानी गेले. सायंदेवही त्या व्याधिग्रस्त ब्राह्मणास बरोबर घेऊन लगबगीने आपल्या घरी गेला.

सकाळी नदीकाठी ठरवल्याप्रमाणे मध्यान्ही श्रीगुरू शिष्यांसह सायंदेवाच्या घरी आले. अगंणाच्या प्रवेशद्वारी कमान उभारली होती. दोन्ही बाजूंना केळी उभ्या केल्या होत्या. दरवाजांना फुलांची तोरणे लटकत होती. सायंदेव आपली पत्नी जाखाई हिच्यासह दरवाजात श्रीगुरूंची वाट पाहत उभा होता. श्रीगुरू दारी येताच मंजुळ असे सनईचे सूर वातावरणाचा ताबा घेऊ लागले. सायंदेव व जाखाई यांनी प्रथम श्रीगुरुंच्या पायांवर दुधाची घागर रिकामी केली. मग सुवासिक पाण्याने त्यांचे चरणद्वय धुतले, स्वच्छ पुसून काढले व त्यांना गुलाबांचा पुष्पहार अत्यादराने अर्पण केला. पंचारतीने ओवाळले. अंगणाच्या दारापासून थेट आत आसनापर्यंत जाणाऱ्या मार्गावर गालिचा पसरला होता. त्यावर फुलांच्या पाकळ्यांना वर्षाव केला होता. मोठे नयनरम्य दृश्य होते. श्रीगुरुंना अत्यादाराने आत नेऊन चांदीच्या चौरंगावर बसवले व त्यांची शोडषोपचार पूजा केली. चरणावर पंचामृताने रूद्राभिषेक केला. श्रीगुरुंच्या चौरंगाभोवती विविधरंगी ताजी कमलपुष्पे व गुलाबपुष्पे यांचा वापर करून दृष्टी खिळवून ठेवील अशी रांगोळी घातली होती. धूप व चंदन यांचा सुवास सर्वत्र भरून राहिला होता. श्रीगुरूंच्या उजव्या बाजूस व्याधिग्रस्त ब्राह्मणासाठी आसन ठेवले होते, तर डाव्या बाजूस शिष्यांसाठी आसने मांडली होती. या सर्वांच्या आसनांभोवतीही सुरेखशा रांगोळ्या रेखाटल्या होत्या. अतिथी म्हणून त्या सर्वांचीही पूजा करण्यात आली.

पूजा, आरती झाल्यावर भोजन - भिक्षेस सुरुवात झाली. श्रीगुरु मिताहारी व व्रतस्थ असल्यामुळे त्यांच्यापुढे ठेवलेल्या चांदीच्या ताट - वाट्यांत ते स्वीकारू शकतील ते मोजकेच पदार्थ त्यांनी सांगितलेल्या प्रमाणात वाढण्यात आले. इतरांना मात्र भावपूर्वक आग्रह करकरून वाढण्यात आले. सर्वांनी

त्या स्वादिष्ट व रूचकर अशा विविध प्रकारच्या पक्वान्नांनी युक्त भोजनाचा यथेच्छ समाचार घेतला. सर्वांनी तृप्तीचे ढेकर दिले. विशेष म्हणजे त्या व्याधिग्रस्त ब्राह्मणाने घासागणिक श्रीगुरूंची कृपा स्मरत निश्चिंतपणे आडवा - उभा हात मारून आपल्या दहा वर्षांच्या उपवासाचे पारणे फेडले.

भोजन आटोपल्यावर अत्यंत हर्षित मनाने सायंदेवाने श्रीगुरुंना साष्टांग नमस्कार घातला व त्याने काही बोलण्याचा प्रयत्न केला; पण तो बोलूच शकेना. त्याचा कंठ दाटून आला व त्याच्या डोळ्यांतून घळघळा आनंदाश्रू वाहू लागले. त्या आनंदाच्या उन्मादाने त्याचे भानच हरपले. श्रीगुरुंच्या चरणांना मिठी मारून त्याने हळुवारपणे आपले ओठ त्यांच्या अंगठ्यावर टेकवले व अक्षरक्ष: बेभान झाला. श्रीगुरूंनी खाली वाकून त्याला उठवले, त्याच्या मस्तकावर प्रेमभराने थोपटले व म्हणाले, ‘तू आता माझा आहेस. निश्चिंत रहा.’

त्या व्याधिग्रस्त ब्राह्मणानेही श्रीगुरुंचे पाय धरून या माझ्या पुढील निरोगी जीवनात मी काय केल्याने माझा उद्धार होईल ते कृपाळा मला सांगा, अशी विनवणी केली. श्रीगुरुंनी त्यास “सदाचाराने रहा, सदैव नामस्मरणात रहा, सर्वांभूती परमेश्र्वर पाहत जा, धर्माचरणी कास सोडू नकोस. जाज्वल्य निष्ठेने, समर्पित भावाने व निरपेक्षपणे हे केलेस तर पुनरपि जननं पुनरपि मरणं या दुष्टचक्राची तुझी गाठ होणार नाही.” असे सांगितले.

सायंदेवाने श्रीगुरुंना त्यांच्या मुक्कामापर्यंत पोहोचविण्यासाठी पालखीची व्यवस्था केली होती. सायंदेवाने त्यांना वंदन केले. जाखाई व इतर सर्व कटुंबियांनी त्यांना वंदन करून त्यांचे कृपाशीर्वाद घेतल्यावर श्रीगुरू पालखीतून मुक्कामी गेले.

★ ★ ★ ★

१०. सायंदेवाचे संकटनिवारण

वासरब्रह्मेश्र्वरी नदीकाठी गावापासून थोड्या अंतरावर असलेल्या त्या वटवृक्षाच्या नैसर्गिक मांडवाखाली श्रीगुरूंनी मुक्काम केला होता. सायंदेवाकडील पूजा - भिक्षा स्वीकारून श्रीगुरू आपल्या या मुक्कामी परतले. दुपारी त्या पोटशूळाने पीडलेल्या ब्राह्मणास जे करायला नको होते तेच नेमके करायला लावून म्हणजेच त्यास पंचपक्कान्नाचे भोजन घ्यायला लावून त्याची व्याधी एखाद्या जादूगाराप्रमाणे त्यांनी दूर केली. ही बातमी श्रीगुरू मुक्कामी पोहोचेपर्यंत सर्व गावभर झाली होती. आपल्या गावी आलेले संन्यासी सामान्य नसून त्यांच्या इच्छेला येईल ते सहज लीलया करू शकतील असे ईश्र्वरावतारच आहेत, असे म्हणत अर्धा - अधिक गाव त्यांच्या दर्शनासाठी, त्यांचे कृपाशीर्वाद प्राप्त करण्यासाठी तेथे आला. अगदी सूर्यास्तानंतरही काही काळ ती ये - जा चालूच होती. शेवटी शिष्यांनी, आता दर्शन होणे शक्य नाही, असे नाइलाजाने सांगण्यास सुरूवात केली व त्या गर्दीपासून श्रीगुरूंची सुटका केली. श्रीगुरुंनी दुसऱ्या दिवशी सकाळीच सूर्योदयापूर्वी गाव सोडून पुढील प्रवासास निघणे बरे, असे शिष्यांस सांगितले.

त्या दिवशी संध्याकाळी सूर्यास्ताच्या सुमारास ज्या यवन सुभेदाराचा सायंदेव सेवेकरी होता त्याचे दूत सायंदेवाच्या घरी आले. काही काळाने ते दूत खोलीबाहेर पडून निघून गेले. सायंदेव बसल्या बैठकीवरून उठूच शकला नाही. त्याच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहत होते. कसल्यातरी भीतीने तो गारठला होता. बराच वेळ झाला तरी पती खोलीबाहेर न आलेला पाहून त्याची पत्नी मुलांसह त्या बैठकीच्या खोलीत आली. पाहते तो अंधारातच सायंदेव बसलेला होता. दिवा लावणेही त्याला सुचले नव्हते. अंधारात का बसलात, असे म्हणत पत्नी दिवा आणण्यासाठी वळली. इतक्यात आता कायमचा अंधार, सर्वांच्या नशिबी अंधारच अंधार असे सायंदेवाचे शब्द तिच्या कानी आले. ती लगेच मागे वळली, सायंदेवाचा हात धरून त्याला तिने उठवले व शेजारच्या दिवे लावलेल्या खोलीत त्याला आणून बसवले. त्या उजेड असलेल्या खोलीत आल्यावर भिंतीवरील त्रैमूर्ती श्रीदत्तात्रेयांच्या चित्रावर त्याची नजर गेली. त्याच्या त्या उपासनादैवताकडे पाहताच दुपारी श्रीगुरू पूजा - भिक्षा स्वीकारून गेले आहेत व जाताना त्यांनी, तू माझा आहेस, निश्र्चित रहा, असे आपणास सांगितले आहे याची सायंदेवाला आठवण झाली. या आठवणीने त्याचे मन निश्र्चित झाले. त्याला विश्र्वास वाटू लागला की श्रीगुरू आपले शब्द खोटे होऊ देणार नाहीत. तेच माझे रक्षण करतील.

जाऊं देवाचिया गांवा । देव देईल विसावा ।।
देवा सांगो सुख दु:ख । देव निवारील भूक ।।

घालूं देवासीच भार । देव सुखाचा सागर ।।

या संत तुकारामांच्या एका अभंगाच्या ओळींचे त्याला स्मरण झाले व त्याने लागलीच श्रीगुरुंना भेटण्याचा निर्णय घेतला. हा निर्णय घेतल्यावर कुटुंबातील कोणास येऊ घातलेल्या संकटाची जाणीव देऊन त्यांची आनंदी मने कष्टी करायची नाहीत असेही त्याने पक्के ठरवले. "काही नाही. सरकारी कामकाजविषयक काही भानगड निर्माण झाली आहे. मिटेल एकदोन दिवसांत. येथाल ग्रामस्थांना त्याची चांगलीच झळ लागणार म्हणून कष्टी झालो" अशी थाप मारून त्याने शांत झाल्याचे नाटक वळवण्यास सुरूवात केली. दुपारी उशिरा व तेही थोडे जास्तच भोजन झाले होते तेव्हा फक्त दूध घेऊन श्रीगुरुंच्या भेटीस जाऊन येतो असे म्हणून तो घराबाहेर पडला.

सायंदेव श्रीगुरुंच्या मुक्कामी पोहोचला तेव्हा रात्रीचे आठ वाजून गेले होते. त्याला त्यावेळी तेथे पाहून श्रीगुरुंस व शिष्यांस थोडे आश्र्चर्यस वाटले. श्रीगुरुंचे चरण धरून त्याने त्यांस वंदन केले. श्रीगुरुंनी अशा अवेळी येण्याचे प्रयोजन विचारता त्याने सांगितले की, "ज्या यवन सुभेदाराच्या सेवेत मी आहे तो अत्यंत क्रूर आहे. तो अशा चमत्कारिक वृत्तीचा आहे की प्रतिवर्षी किमान एका ब्राह्मणाचा तरी तो वध करतोच करतो. त्याशिवाय त्याच्या विकृत मनोवृत्तीचे समाधान होत नाही. ब्राह्मण वध करण्याचे ते वेड उफाळून आल्यावर तो आपल्या दूतांकरवी इच्छेस वाटेल त्या ब्राह्मणास आपल्या वाड्यावर बोलावून घेतो. आताच थोड्या वेळापूर्वी सूर्यास्तसमयी त्याचे दूत येऊन, उद्या मी त्याच्या वाड्यावर हजर राहावे असा त्याचा निरोप मला देऊन गेले. देवा, दुपारीच 'तू माझा आहेस, निश्र्चित रहा' असे तुम्ही सांगून गेल्यावर काही तासांतच माझ्यासमोर हे संकट उभे राहिले आहे. या संकटांतून तुमच्याविना माझी कोण सुटका करू शकेल ? मी सर्वस्वी तुम्हांला शरण आलो आहे. या क्रूर यवनाची सेवा न करण्याचा अनेकदा निर्णय घेतला. पण कुटुंबाच्या पालनपोषणाची जबाबदारी त्या निर्णयाच्या अंमलबजावणीच्या आड येत गेली. तेव्हा कृपाळा, आता माझं रक्षण करा व पुढचाही काही मार्ग दाखवा." असे म्हणून त्याने पुनश्र्च श्रीगुरुंचे चरण धरले.

श्रीगुरु म्हणाले, **"मी तुला निश्र्चित राहण्यास सांगितलेलेच आहे. ज्याला एकदा मी माझा म्हणून जवळ केले त्याला कोण कसा मारू शकेल ?** बोलविल्याप्रमाणे त्या यवनाच्या वाड्यावर तू निश्र्चितपणे जा. तो तुला काही करू शकणार नाही. उद्या सकाळीच सूर्योदयापूर्वी मी हा गाव सोडण्याचा विचार केला होता; पण आता तो बेत बदलून तू त्या यवनाकडून परत येईपर्यंत मी येथेच थांबणार आहे. मी जरी येथे असलो तरी तुझ्याबरोबर असतोच असतो, हे तर तू जाणतोस. सर्व प्राणिमात्रांत मी अंशरूपाने आहेच. पण हे सर्वांबरोबर सर्वात असणे निराळे व माझ्या एकनिष्ठ भक्तांसोबत असणे निराळे !

प्रत्येकाबरोबर जो मी असतो तो केवळ बघ्याची भूमिका घेऊन असतो. मी त्यांना त्यांच्या कोणत्याही कृतींपासून वा उक्तींपासून परावृत्त करत नाही अथवा त्यांना उत्तेजनही देत नाही. मग मी त्यांच्याबरोबर राहून करतो तरी काय असा प्रश्न तुझ्या मनात उभा राहील. तेव्हा लक्षात घे की या सर्व कृती - उक्तींद्वारा ते करत असलेल्या पाप - पुण्याची नोंद मी करतो. या कृती - उक्तीच पुण्याला व पापाला जन्म देतात. माझ्या या नोंदीनुसार पुण्याची व पापाची फळे त्यांना देणे लागतात ती मी कसलाही पक्षपात न करता ज्याची त्याला शक्य असेल तेथे या जन्मीच व शक्य नसेल तेथे पुढील जन्मी देऊन मोकळा होतो. त्याच्या फळे साठवण्याच्या त्या करंडीत जागा तर असली पाहिजे ना, म्हणून शक्य असेल तेव्हा म्हणतो. पूर्वीच प्राप्त केलेली फळे संपली नसतील तर तो नवीन साठा ठेवणार तरी कोठे, म्हणून त्याच्या पुढील जन्मापर्यंत थांबतो. काहींच्या बाबतीत जन्मोजन्मी थांबावे लागते. काय करणार !

अशा प्रकारे नोंद करण्याचे काम करीत असताना माझा कोण भक्त आहे व कोण भक्त नाही हे मी पाहत नाही. भक्त असलेल्यांच्या व नसलेल्यांच्या पाप - पुण्याच्या नोंदी कोणालाही उजवे वा डावे माप न देता अगदी नि:पक्षपाती वृत्तीने करतो. मग तू विचारशील का, असे जर आहे तर भक्त होण्यात लाभ तो काय ? सांगतो, ऐक. मुळात लाभालाभाचा विचार करून केलेली भक्ती अथवा मनी काही स्वार्थ बाळगून केलेली भक्ती ही मी सामान्य प्रकारची भक्ती मानतो. त्याचे फळ त्या भक्ताला मिळताच त्या भक्तीबाबतचा हिशेब पूर्ण होतो. माझ्याकडील भक्ताच्या खाती अव्याहत जमा होत जाते ती निरपेक्ष भक्ती! भक्ताकडून अशी निरपेक्ष वृत्तीने केली जाणारे माझी सेवा, भक्ती मी त्याचे ऋण म्हणून स्वीकारतो. असा ऋण देणारा कोणी दारात आला तर मला फार आनंद होतो. पण मी कधी ऋण मागायला जात नाही अथवा द्या असे सुचवत नाही. आपणहून कोणी द्यायला आला तर बाहू उभारून त्याचे स्वागत करतो, त्याला उत्तेजन देतो, त्याला मार्ग दाखवतो व तसे ऋण मला देण्याची भरपूर संधी व साधने उपलब्ध करून देतो.

हे ऋण मला देणाऱ्या माझ्या धन्याला - सावकाराला म्हणजेच माझ्या परमप्रिय भक्ताला गरज लागली तर त्याच्याकडून स्वीकारलेल्या संपूर्ण ऋणाची परतफेड करतोच करतो. वर व्याजही देतो.हे व्याज म्हणजे काय, तर त्या माझ्या भक्ताला मला नवीन ऋण देण्याची बुद्धी देतो व संधी उपलब्ध करून देतो. म्हणजेच माझ्या त्या भक्ताकडून पापजनक कृती वा उक्ती होते आहे असे दिसताच त्याला सावध करतो व त्यापासून परावृत्त करण्याचा आटोकाट प्रयत्न करतो. इतरांच्या कृतीउक्तीबाबत माझी भूमिका फक्त बघ्याची असते. भक्तांकडून प्राप्त झालेले हे ऋण माझ्याकडे जमा असेपर्यंत या माझ्या भक्तांवर कोणाकडून अन्याय होऊ देत नाही. कोणाकडून त्यांचा घात होणार नाही याची काळजी घेतो. सर्व सामर्थ्यानिे त्यांचे रक्षण करतो. त्यांच्या सुखाची, स्वास्थ्याची, यशाची काळजी मीच वाहतो. ते काळजीमुक्त राहू शकतात. कारण ते मला भक्तिरूपी ऋण देऊन माझे धनी - सावकार झालेले असतात.

धन्याच्या - सावकाराच्या सेवेसाठी त्याच्या हाकेची वाट न पाहता धाव घेणे हे तर सेवकाचे कर्तव्यच असते. आता तुला भक्ती करण्यात काय मौज आहे ते कळले असणारच.

तू तर माझी एकनिष्ठ भक्त आहेस. गेल्या कित्येक वर्षे तू माझी निरपेक्ष भक्ती करत आहेस. तेव्हा तू आता कसलीही भीती न बाळगता त्या यवनाकडे जा. तू सुखरूप परत येणार याची खात्री बाळग. तू येईपर्यंत मी तुझी वाट पाहणार. येथेच थांबून राहणार. आता घरी जा. शांत झोप घे व सकाळी बोलवल्याप्रमाणे यवनाच्या वाड्यावर जा."

सायंदेव, आपल्याला या मानवी रूपात खरोखरीज परमेश्वरच भेटला आहे हे खात्रीपूर्वक समजला व श्रीगुरूंना प्रेमभराने वंदन करून घरी परतला. ते श्रीगुरुंचे अमृतमय बोल ऐकून त्याचे मन पूर्णतया भयमुक्त, चिंतामुक्त झाले. घरी आल्या आल्या त्या यवनाचा आलेला निरोप, श्रीगुरूंनी दिलेला उपदेशवजा धीर याची सर्व माहिती त्याने आपल्या पत्नीस दिली. ते सर्व ऐकून पत्नी म्हणाली, "आता कसली चिंता! त्या परमदयाळू श्री दत्तात्रेयांनी सर्व सूत्रे आपल्या हाती घेतली आहेत. तो यांत्रिक आहे, आपण यंत्रे आहोत. त्याच्या खांद्यावर, डोईवर भार टाकून आपण त्याची प्रत्यही आठवण ठेवून निश्चिंतपणे समोर येईल ते कर्म त्याच्या सेवेचाच एक प्रकार, एक भाग म्हणून करीत राहायचे. आता त्यांच्यावर विश्वासून सुखाने शांतीने झोपा."

सायंदेवाला त्याने पूर्वी कधी अनुभवली नव्हती इतकी शांत झोप लागली. सकाळी उठल्यावर नित्याचे सर्व कार्यक्रम आटोपल्यावर त्याने नित्यनियमानुसार पूजा केली, नित्याचा जप पूर्ण केला. मग सर्वांचा निरोप घेऊन निर्भयपणे घराबाहेर पडण्यास तयार झाला. कुटुंबातील सर्वांनी त्याला निश्चिंत मनाने निरोप दिला. त्याने श्री दत्तात्रेयांच्या मूर्तीसमोर उभे राहून त्यांना विनम्रपणे वंदन केले व यवनाच्या वाड्यावर जाण्यास घराबाहेर पडला. निघायला थोडा उशीरच झाला होता. वाटेत दोन तीन स्नेही भेटले, त्यांच्याशी बोलण्यात त्याचा थोडा वेळ गेला. यवन सुभेदाराकडे त्याला पोहोचायला चांगलाच उशीर झाला.

यवन त्याच्या येण्याची वेळ टळून गेलेली पाहून अत्यंत चिडला, खवळला. यवनाला वाटले सायंदेव येतच नाही. यवन अतिक्रोधायमान झाला व दूतांस लागलीच त्याला खेचून घेऊन या असा हुकूम करीत होता; इतक्यात सायंदेव त्याच्या दारी उभा असलेला त्याला दिसला. तो दातओठ खात अर्वाच्य शिव्या देत मारण्यासाठी म्हणून शस्त्र घेऊन सायंदेवाकडे धावला. पण का कोण जाणे, तो मध्येच थांबला व मागे वळून वेगाने आपल्या शयनगृहात गेला. तेथे तो एखाद्या भ्रमिष्टासारखा बेहोष होऊन पडला. एकाएकी त्याच्या शरीराची आग आग होऊ लागली. छातीतही असह्य वेदना होऊ लागल्या. त्याला असा चमत्कारिक भास होऊ लागला की कोणीतरी ब्राह्मण त्याचा एक एक अवयव कापून काढतो आहे. या भासाबरोबर त्याला सायंदेवाची आठवण झाली. आठवण होताच तो उठून बाहेर सायंदेवाकडे आला.

सायंदेवाला त्याचा तो क्रोध, आवेश पाहून मुळीच भय वाटले नाही. सायंदेवाचा श्रीगुरुंच्या शक्तीवर व शब्दांवर पूर्ण विश्वास होता. तो फक्त श्रीगुरुंचे सारखे चिंतन करीत होता. यवनाने सायंदेवाकडे पोहोचताच त्याचे पाय धरले व म्हणाला, "मी तुला शरण आलो आहे. माझे रक्षण कर. तुला येथे बोलावण्यात माझी चूक झाली. क्षमा कर." असे म्हणून यवन पुन्हा आत गेला व रत्नहार, सुवर्णनाणी, भरजरी पोशाख असलेले रौप्यतबक घेऊन आला व तो नजराणा त्याने सायंदेवास अत्यादराने दिला. सायंदेवाची पुन्हा त्याने क्षमा मागितली व त्याला घरी परतण्यास विनविले.

अशा प्रकारे सायंदेव संकटमुक्त झाला. लगेच तो श्रीगुरुंकडे जाण्यास निघाला. तो श्रीगुरुंना नदीकाठी जाऊन भेटला व त्याने यवनाच्या घरी जो प्रकार घडला त्याचा सर्व तपशीलवार वृत्तांत सांगितला. सर्व सांगून झाल्यावर श्रीगुरू म्हणाले, "अरे वेड्या, हा तपशील काय मला सांगायला पाहिजे ? अरे, मी तुझ्याबरोबर होतो, आहे व असणार हे तू विसरलेला दिसतोस. सर्व घटना मी पाहिलीच आहे. हा तुझ्या नि:सीम भक्तीचा चमत्कार आहे. भक्तीची महत्ता तुला आता सांगायला नकोच. पण एक लक्षात ठेव, की या तुझ्या सुटकेसाठी तुझ्या पूर्वपुण्याईचा बराचसा ठेवा खर्ची पडला आहे व तो पुनरपि भरून काढला पाहिजे. तेव्हा तू भक्तीची सतत कास धरून रहा. ढिलाई होऊ देऊ नकोस. आनंदात रहा. मी आता पुढील मार्गास लागतो. अनेक तीर्थक्षेत्री जायचे आहे. तेव्हा आता निघतो."

असे श्रीगुरुंनी म्हणताच सायंदेवाने त्यांच्या चरणावर लोळण घेतली व मला तुमच्याविना येथे जगणे अशक्य आहे. आता हे पाय सोडून मी राहूच शकणार नाही. या पायाची सेवा करीत राहणे हेच माझे या पुढील जीवनातील कार्य ! तेव्हा गुरुमहाराज, देवा, मला तुमच्याबरोबर घेऊन चला." अशी विनवणी करू लागला. श्रीगुरूंनी त्याला आपली आज्ञा समजून "तू येथे रहा. पंधरा वर्षांनी तुझी माझी भेट होणार आहे. माझे ऐक. ते तुझ्या हिताचे आहे." श्रीगुरुंनी असे सांगितल्यावर सायंदेवाने तुमची आज्ञा शिरसावंद्य म्हणून त्यांना पुन्हा प्रणाम केला. यानंतर श्रीगुरू पुढील प्रवासास लागले.

★ ★ ★ ★

११. गुरुनिष्ठेचा महिमा

वासरब्रह्मेश्र्वर श्रीगुरूंनी सोडल्यावर शिष्यांसह फिरत फिरत ते परळीवैजनाथ या क्षेत्री येऊन पोहोचले. वाटेत ठिकठिकाणी दर्शनोत्सुक लोकांचा त्यांना फार उपद्रव झाला. शांतता, स्वस्थता तर सोडाच; पण त्यांना नित्याची ध्यानधारणा, उपासना करणे कठीण होऊन बसले. सगळेच शिष्य होण्यासाठी धडपडू लागले. योग्यता नसताना शिष्यत्व ते कसे देणार? सेवेच्या निमित्ताने स्वार्थी, ढोंगी लोक जवळपास वावरू लागले. श्रीगुरुंनी याला आळा घालण्याचे ठरवून प्रथम सर्व शिष्यांना तीर्थयात्रेस जाण्यास सांगितले. तीर्थयात्रा कशी करावयाची, कोणकोणत्या तीर्थक्षेत्रांना भेटी देणे अगत्याचे आहे तेही त्यांना समजावून सांगितले. बहुधान्य संवत्सरात आपल्याला श्रीशैल्य पर्वतावर येऊन भेटा असे सांगून त्यांनी सर्व शिष्यांना निरोप केला. त्यांच्या आज्ञेनुसार शिष्य निघून गेल्यावर श्रीगुरु तेथेच वैजनाथजवळ गुप्त होऊन राहिले.

तरीही एके दिवशी अचानक एक ब्राह्मण त्यांचेपाशी येऊन पोहोचला. भक्तिभावाने त्याने श्रीगुरूंना वंदन केले व म्हणाला, "या संसारसागरातून पार व्हावे म्हणून पुष्कळ जपतप करून थकलो. पण का कोण जाणे, चित्त कधीच स्थिर झाले नाही, होत नाही. शोधूनही कारण सापडत नाही. माझ्याकडून दीर्घकाळ गुरुसेवा झाली नाही याचे तर हे फळ नसेल ना? देवा, मी तुम्हाला शरण आलो आहे. मला असे ज्ञान द्या, असा मार्ग दाखवा की त्यायोगे मी कृतार्थ होईन."

हे ऐकून श्रीगुरुंनी प्रथम स्वबुद्धीने जप - तप करायचे त्या ब्राह्मणास कसे काय सुचले ते सांगण्यास सांगितले. यावर ब्राह्मण म्हणाला,

"प्रभो, मला एक गुरु प्राप्त झाले होते. पण ते अतिक्रोधी व निष्ठुर होते. माझ्यावर कारणाविना रागावायचे, संतापायचे, चिडचिडत रहायचे. केव्हा केव्हा तर मारायचे पण. करण्यास अशक्य व सर्वस्वी करणे अयोग्य अशी आपली घरकामे मला करायला लावून त्रास देत असत. हे सर्व सहन करूनही ज्ञानाचा असा एक शब्दही सांगत नसत. त्यामुळे तेथे मी कंटाळलो व शेवटी एके दिवशी कोणास न सांगतासवरता आश्रमातून पळ काढला. म्हटले, कशाला पाहिजे गुरु! पुन्हा म्हणून गुरुच्या नादी लागायचे नाही, असे ठरवून माझा मीच जप करू लागलो. पण चित्त काही अद्यापि स्थिर होत नाही. म्हणून देवा, आता कृपा करून काही मार्गदर्शन करा."

हे ऐकून श्रीगुरूंना त्याच्या अल्पबुद्धीची कीव आली. त्याचा रागही आला. प्रथम तर त्याच्याशी बोलणेही नको असे वाटले. पण आमच्या मनाशी म्हणाले, पाहू या सुधारता आला तर! सुधारण्याचा प्रयत्न करणे आपल्या हाती आहे. असा विचार करून ते म्हणाले, "स्पष्टच सांगायचे तर तू स्वत:चे दोष "

सोयीस्करपणे दुर्लक्षून गुरुंना दोष देत आहेस. त्यांची निंदा - नालस्ती करतो आहेस. तुझे तोंड पाहण्याच्या योग्यतेचाही तू नाहीस. गुरूनिंदा हे अधमपणाचे कृत्य आहे. तू गुरुद्रोही होऊन आत्मद्रोही झाला आहेस. आपले नाक कापून दुसऱ्याला अपशकुन करण्यासारखा हा तुझा प्रयत्न आहे. गुरुवर जाज्वल्य निष्ठा पाहिजे, तरच शिष्याचा कार्यभाग साधतो. गुरू म्हणजेच कामधेनू! तिचा त्याग करून, तिला लाथ मारून सुख ते कसे काय लाभणार, चित्त स्थिर कसे होणार, ज्ञान ते कसे मिळणार ? तेव्हा तुझ्या या आजच्या स्थितीला तुझी हा उफराटी कृतीच कारण आहे. याला मी काय करू! तुझी वृत्ती बदलणे सर्वस्वी तुझ्याच हाती आहे."

श्रागुरुंचे हे परखड बोल ऐकून आपलेच काहीतरी चुकले आहे अशी त्याची खात्री झाली. "देवा, आता माझी सोडवणूक करा. माझी चूक मला कळते आहे, पण काय करावे तेच सुचत नाही. तेव्हा निश्र्चयात्मक योग्य ती कृती माझ्याकडून घडेल असे ज्ञान मला द्या. तुम्हीच मला मार्ग दाखवू शकाल. तेव्हा या शरणागतावर कृपा करा महाराज!" अशी तो श्रीगुरुंची कळवळून विनवणी करू लागला.

श्रीगुरुंनी पाहिले की त्याच्यावर थोडासा परिणाम होते आहे. तेव्हा गुरुमहिमा कसा आहे, गुरुची सेवा निष्ठेने कशी करावी, गुरु सत्त्वपरीक्षा कशी घेतात, जरी ते वरून अत्यंत कठोर भासले तरी अंतरी ते किती प्रेमळ असतात हे त्या ब्राह्मणास समजावून सांगावे असे त्यांस वाटले. महाभारताच्या आदिपर्वात गुरुसेवा व गुरूमहिमा याबाबतचे जे वर्णन व जी कथा आहे ती त्यास सांगावी असा आपल्या मनाशी निर्णय घेऊन त्यांनी पुढील कथा त्या ब्राह्मणास सांगितली.

"द्वापारयुगात धौम्य नावाचे एक महाबुद्धिवान व विद्वान ऋषी होऊन गेले. त्यांचे अनेक शिष्य त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली विविध शास्त्रांचा अभ्यास आश्रमात राहून करीत असत. पांचाल देशाचा आरूणी, दुसरा बैद व तिसरा उपमन्यू असे तीन प्रमुख शिष्य होते. त्या काळी आश्रमात अशी पद्धत होती की आपल्या शिष्याला गुरू त्यांच्या इच्छेला वाटेल ती खडतर सेवा करायला सांगायचे व त्याद्वारा त्याच्या गुरुनिष्ठेची परीक्षा घ्यायचे. त्या कसोटीला जर तो शिष्य उतरला तरच त्याला अनुग्रह प्राप्त होई. गुह्यतम असे ज्ञान दिले जाई, ज्ञानोपदेश केला जाई. या पद्धतीनुसार आपल्या या तीन शिष्यांची कसोटी घेण्याचा निर्णय ऋषींनी घेतला.

या बेतानुसार एके दिवशी सकाळी सूर्योदयानंतर त्यांनी आरूणी यास सांगितले, "साळीची रोपे पाण्याअभावी वाळून चालली आहेत. तातडीने पाणी देण्याची व्यवस्था केली तरच पीक वाचेल. तेव्हा तू तेथे जा. तुला योग्य वाटेल तो उपाय कर. शेतात भरपूर पाणी तुंबवूनच परत ये." ही गुरूंची आज्ञा होताच पळाला. तेथील दृश्य पाहताच त्यालाही पटले की शेतात शक्य तितक्या लवकर भरपूर पाणी पोहोचले पाहिजे.

पूर्वेला एक मोठा डोंगर होता. मोठ्या धबधब्यासारखे पाणी त्या डोंगरावरून खाली कोसळत होते. या वेगाने कोसळणाऱ्या पाण्याच्या शेताच्या दक्षिणेस एक नालाच तयार झाला होता. या वाहणाऱ्या पाण्याच्या सपाटीपासून शेत थोडे उंचावर होते. हा नाला शेताच्या हद्दीपासून दोन - अडीचशे फुटांवरून शेताला समांतर असा पूर्वेकडून पश्चिमेकडे वाहात होता. या नाल्याची रूंदी तशी फार नव्हती. शेताच्या पश्चिमेच्या हद्दीपुढे पंधरावीस फुटांवर तर ही रूंदी केवळ पाच - सहा फूटांचीच होती. तेथूनच हा नाला खाली तलावात कोसळत होता. तेथून हा नाला खाली तलावत कोसळत आहे तेथे फूट - सव्वाफूट उंचीचा बांध घातला तर पाणी अडेल व असे अडलेले पाणी पाट (जमीन खोदून पाणी वाहण्यासाठी केलेली वाट) खोदून शेतात नेता येईल असे अरूणीस वाटू लागले. बांध घालणे शक्य होते, कारण तेथे रूंदी केवळ पाच - सहा फूटच होती.

त्याने आपल्या गुरुंना वंदन करून यशासाठी त्यांची मनोमन प्रार्थना केली. अवजारांच्या साहाय्याने त्याने पाट खोदण्यास प्रारंभ केला. दोन - अडीच फूट रूंदीचा, दीड फूट खोलीचा व अंदाजे अडीचशे फूट लांबीचा तो पाट त्याच्या मनासारखा तयार झाला. येव्हाना मध्यान्ह होऊन गेली. आता ते तलावात कोसळणारे पाणी अडवणे जरूर होते. ते एकदाचे अडवले की त्याच्या शेतात पाणी जाणार होते. पण तो थकला होता. शेवटी मानवी शरीरच ते ! आश्रमातून निघताना मध्यान्हीच्या भुकेसाठी काही आणण्यास तो विसरला होता. त्याच नाल्यांतील भरपूर पाणी पिऊन त्याने पंधरावीस मिनिटे विश्रांती घेतली.

आता तो बांध घालण्यास सरसावला. त्या पाच - सहा फूट रूंदीच्या जागेजवळ त्याने मोठ्यात मोठे त्याच्या शक्तीला पेलवतीत इतपत वजनाचे भरपूर दगड जमा केले. त्याने जमा केलेले ते दगड पाण्यात रचण्यास सुरूवात केली. पण त्या पाण्याच्या वेगाने एकही दगड तेथे टिकेना. ठेवलेला प्रत्येक दगड दुसरा आणून ठेवीपर्यंत वाहून जात होता. आरूणी निराश झाला. दगड गोळा करण्याचे श्रम तर वाया गेलेच; पण त्याहीपेक्षा मूल्यवान वेळ वाया गेला. आता पुढे काय करावे हा प्रश्नही उभा राहिला. त्याला फारच वाईट वाटले. त्याने गुरूंच्या साहाय्याचा धावा केला. निराश होऊन वाहणाऱ्या पाण्याच्या प्रवाहाकडे एकटक पाहत राहिला. त्याची लांबलचक सावली पाण्यात पडली होती. सूर्य मावळतीला सरकला होता. ते दृश्य पाहून जणू तोच लांबलचक होऊन पाण्यात पडला आहे असे त्यास वाटू लागले. त्याला कल्पना सुचली. कसलीही भीती न बाळगता आपणच उतरला. काळजीपूर्वक डोक्याकडील दगड त्याने घट्ट धरले व पाय लांबवून दुसऱ्या बाजूच्या दगडास घट्ट टेकवले. श्वासोच्छ्वासासाठी तोंड वर राहावे म्हणून मानेवरचा भाग पाण्यात बुडू दिला नाही. कुशीवर तो पडून राहिला. त्याचा हा प्रयत्न यशस्वी झाला. पाण्याचा प्रवाह अडला. पाणी त्याच्या अंगावरून वाहू लागले. अडवलेले पाणी त्याने तयार केलेल्या पाटात वळले. शेतात भरपूर पाणी साचले जाईपर्यंत तेथे तसे पडून राहणे त्यास जरूर होते. दगडांना धरलेले हात सुटणार नाहीत व खाली रोवलेले पाय हलणार नाहीत याची तो काळजी घेत होता. काही तास गेले, थंड पाण्यात त्याचे

शरीर गारठले, आखडले, शारीरिक व मानसिक ताण सहन करण्यापलीकडचा होता. पण गुरुंचे स्मरण करीत, त्यांची प्रार्थना करीत तो प्रयत्नपूर्वक आपली शुद्ध हरपू देत नव्हता.

सूर्योस्त होण्यास थोडाच वेळ राहिला होता. सकाळीच गेलेला आरूणी अजून परत आला नाही हे पाहून धौम्यऋषी शेताकडे गेले. शेतातील ते पाणी पाहून त्यांना आरूणीच्या कर्तृत्वाचा अभिमान वाटला. अरूणी तेथे न दिसल्याने त्यांनी आरूणीस हाका मारण्यास सुरूवात केली. आपल्या गुरूंची हाक कानी येताच आरूणीने उठण्याचा प्रयत्न केला, पण उठणे जमेना. ओरडून आपण कोठे आहे ते त्याने गुरुंस सांगितले. धौम्यऋषी तेथे गेले व आरूणीस तसा तेथे पाण्यात पडलेला पाहिला. त्याने पाणी कसे अडवले याची कल्पना त्यांना लगेच आली. त्यांनी त्यास उठण्यास व पाण्यातून बाहेर येण्यास मदत केली. त्याला त्यांनी प्रेमाने पोटाशी घेतले. त्याच्या मस्तकावर हात ठेवून म्हणाले, "तुझ्या या निष्ठेवर मी संतुष्ट झालो आहे. माझे आशीर्वाद सदैव तुला साथ देत राहतील. वेदशास्त्रांत तू श्रेष्ठ आचार्य ठरशील. तू आता ज्ञानी झाला आहेस. घरी जाऊन लग्न कर व गृहस्थाश्रमात सुखाने रहा." असा आशीर्वाद देऊन ते आरूणीसह आश्रमात परतले. अरूणी अशा प्रकारे पूर्णत्वाने आपल्या गुरुंच्या कसोटीस उतरला. धन्य झाला !

नंतर एक - दोन दिवस गेल्यावर आपला दुसरा शिष्य बैद याला त्यांनी सकाळीच आपल्याजवळ बोलावून त्याच्यावर एक कामगिरी सोपवली. रात्रंदिवस शेतावर मुक्काम करून शेताची राखण करायची व शेत कापणीस तयार झाल्यावर रोपे कापून त्याची झोडणी मळणी करून धान्याचा साठा आश्रमी आणायचा अशी ती कामगिरी होती. गुरुंची अशी आज्ञा होताच बैद त्यांना वंदन करून शेतावर गेला.

त्याने तेथे डोळ्यात तेल घालून पिकाची राखण केली. योग्य वेळी पिकांची कापणी केली. कापणीनंतर करावयाचे सर्व सोपस्कार करून धान्य पोत्यात भरून शेतातील झोपडीसमोरील खळ्यात त्या पोत्यांचा ढीग रचून ठेवला. हे सर्व केल्यावर तो आश्रमात आला. आपल्या गुरूंच्या चरणी वंदन करून "धान्याची पोती बांधून तयार झाली असून ती आश्रमात घेऊन येतो." असे त्यांना सांगितले. धौम्यऋषींना हे ऐकून आनंद झाला. गोठ्यातील पाडे व एक गाडा नेऊन सूर्यास्तापूर्वी धान्य आश्रमात आणून ठेवण्यास गुरुंनी बैद यास सांगितले. बैद गुरुंना वंदन करून गोठ्यात गेला.

गोठ्याजवळ एक गाडा होता पण गोठ्यात एकच पाडा होता. बाकी सगळे इतरांनी सकाळीच इतरत्र असलेल्या शेतातील कामासाठी नेले होते. ही अडचण पाहून बैद डगमगला नाही. ही अडचणीची सबब घेऊन गुरुंपाशी गेला नाही. गुरुंचे आशीर्वाद असल्यावर अशाही अडचणींवर मात करता येईल या विश्वासाने तो एक पाडा व गाडा घेऊन शेतावर गेला. तेथे गेल्यावर अंदाजे एकूण चाळीस मण वजनाची ती अठ्ठावीस पोती मोठ्या कष्टाने त्याने गाड्यात भरली. याच श्रमाने तो थकला. पण विश्रांती घेणे शक्य नव्हते. पोती भरण्यातच दुपारचे दोन वाजून गेले होते. तेव्हा त्याने पाड्यास पाणी पाजले, आपणही पाणी प्याला व पुढील उद्योगास लागला. अंदाजे चाळीस मण वजनाने भरलेल्या त्या गाड्याच्या एका बाजूस

त्याने तो पाडा जुंपला. दुसरी बाजू आपल्या मानेवर पेलवून तो निघण्यास तयार झाला. गुरुंची मनोमन प्रार्थना करून व अंतरातून त्यांना वंदन करून त्याने पाऊल उचलले. गाडा तेथून हालला.

पन्नास - एक पावलांचा रस्ता पार करताच काम अत्यंत कठीण असल्याची जाणीव त्यास झाली. पण त्याने जिद्द सोडली नाही. प्राण गेला तरी चालेल पण गुरूंच्या आज्ञेनुसार काम करायचेच या जिद्दीने तो गाडा ओढत राहिला. तो पाडा असल्या कामाला सरावलेला नव्हता. वर दुसऱ्या बाजूला पाडा नसून ओढणारा माणूस होता. साहजिकच दोघांच्या चालीत, वेगात फरक पडू लागला. मागे - पुढे होत खेचाताण होऊ लागली. बैदला ते सहन होईना. त्याची मान भरून आली. होणाऱ्या घर्षणाने मानेला फोड आले, कळा लागल्या, पण अशाही परिस्थितीत त्याने चाल चालूच ठेवली. रस्ताही उंचसखल, चढावाचा - उताराचा, मध्येच कोठे दगड तर खड्डे असलेला असा होता. खड्ड्यांत तर चिखल साठला होता. त्यामुळे खड्ड्यांच्या खोलीचा अंदाज येत नव्हता. तरी पण तो निष्ठावान शिष्य गाडा ओढतच राहिला. आणखी मैल - दीड मैलाचे अंतर कापल्यावर तो आश्रमात पोहोचणार होता. तासाभराने सूर्यास्तही होणार होता. अतिशय थकला असताही आता त्याला थांबणे शक्यच नव्हते. गुरुंची आज्ञा कोणत्याही परिस्थितीत मोडायची नाही हेच त्याचे व्रत होते, म्हणून तो गाडा ओढतच राहिला.

पण आता त्याच्या दुर्दैवाने चिखल असलेल्या एका मोठ्या खड्ड्यांत पाड्याचा पाय लंगडला. त्याला दुखापत झाली. पाड्याने तेथेच बैठक मारली. काही केल्या तो उठेना. शेवटी बैदने पाडा सोडला व गाड्याचे जूं आपल्या मानेवर घेऊन तो गाडा ओढण्याचा प्रयत्न करू लागला. सर्व ताकद पणाला लावून तो प्रयत्न करत होता. थोडासा गाडा पुढे सरकला, पण तो खड्ड्याबाहेर निघण्यापूर्वीच बैदची शुद्ध हरपली. त्याच्या तोंड फेस येऊ लागला व तो तेथेच कोसळला. मानेवर चाळीस मण धान्य भरलेल्या गाड्याचे जूं होते. निष्ठेने गुरुसेवा करण्याचे, गुर्वाज्ञापालनाचे त्याचे सर्व प्रामाणिक प्रयत्न विराम पावले.

सूर्यास्त होण्यास थोडाच वेळ होता. नित्यानुसार धौम्यऋषी मोकळ्या हवेत जरा फिरून येण्यासाठी बाहेर पडणार होते. बैद अजून परत न आलेला पाहून त्यांनी तो येण्याच्याच मार्गाने जाण्याचे ठरवले व बाहेर पडले. वाट वळणावळणाची होती. अंदाजे अर्धा - पाऊण मैल चालून गेल्यावर त्यांना दूरवर रस्त्यात गाडा उभा असलेला दिसला. वेग वाढवून झटपट ते तेथे पोहोचले. तेथील दृश्य पाहून त्यांचे अंत:करण कळवळले. त्यांनी शेजारच्या खड्ड्यांतील पाण्याचे हबकारे बैदच्या तोंडावर मारून त्याला सावध केले. ताकद लावून त्याच्या मानेवरील जूं दूर केले व बैदला उठवले.

बैद गुरूंना वंदन करून आज्ञेचे पूर्णत्वाने पालन झाले नाही म्हणून क्षमा मागू लागला. गुरुंनी त्याला प्रेमभराने जवळ घेतले व "कसलीच खंत करू नकोस. तू जे हे जिवापाड प्रयत्न केलेस त्यावरून तुझ्या गुरुनिष्ठेची थोरवी कळते. मी तुझ्यावर संतुष्ट झालो आहे. तू वेदशास्त्रसंपन्न म्हणून मान्यता पावशील." असा त्यास आशीर्वाद देऊन उदईक तुला मी ज्ञानोपदेश देईन व त्यानंतर तू घरी जाऊन गृहस्थाश्रमी होऊन

रहा असे सांगितले.

अशा प्रकारे हा दुसरा शिष्य बैद त्यांच्या त्या गुरुनिष्ठेच्या परीक्षेत यशस्वी झाला.

नंतर एके दिवशी संध्याकाळी आपला तिसरा शिष्य उपमन्यू यास धौम्यऋषींनी बोलावून घेतले त्याच्यावर एक कामगिरी सोपविली. दररोज सूर्योदय होताच गोठ्यातील सर्व गुरे रानात नदीकाठी न्यायची. जेथे भरपूर हिरवा चारा असेल अशा जागी त्यांना चरू द्यायचे व सूर्यास्त होतेसमयी त्यांना परत आणायचे. जंगली श्र्वापदांचा त्यांना उपद्रव होणार नाही व कोणी चुकणार नाही किंवा मागे राहणार नाही याची काळजी घ्यायची, असे त्या कामगिरीचे स्वरूप होते. उपमन्यूने, आपल्या आज्ञेप्रमाणे होईल, असे गुरुंना सांगून वंदन केले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी या नव्या कामगिरीवर बाहेर पडण्यापूर्वी गुरुंना वंदन करून त्यांचे आशीर्वाद मिळवावे म्हणून उपमन्यू धौम्यऋषींपाशी गेला. गुरु हसत हसत त्यास म्हणाले, "या कामगिरीसाठी तूच योग्य आहेस. कारण या वयात येवढा लठ्ठपणा बरा नाही. या लठ्ठपणामुळे शरीर सुस्तावते. अभ्यास, चिंतन, ध्यानधारणा नीट होत नाही. भूकही फार लागते. भुकेवर नियंत्रण ठेवून शरीरास व्यायाम होऊ देणे तुझ्यासारख्या लठ्ठास हितावहच ठरणार." उपमन्यूलाही या लठ्ठपणाची चीड यायची. पुष्कळ निश्र्चय करूनही भूक आवरत नव्हती व जादा खाण्याने लठ्ठपणा त्याला अधिकाधिक चिकटत होता. तेव्हा आता गुरूंनी सोपविलेल्या कामगिरीचा भरपूर फायदा करून घ्यायचा, भुकेवर कब्जा मिळवायचा आटोकाट प्रयत्न करायचाच असा निश्र्चय करून तो गुरांसह आश्रमाबाहेर पडला.

मध्यान्ह होण्यापूर्वीच त्याच्या पोटात कावळे ओरडू लागले. भुकेकडे लक्ष न द्यायचे ठरवूनही त्याला त्यात यश येईना. शेवटी तो आपल्या शरीरप्रकृतीस शरण गेला व मध्यान्हीच गाई - वासरांसह आश्रमी परतला. त्याला त्यावेळी परत आलेला पाहून गुरुंना राग आला. "हे तुझे वागणे मला मुळीच पसंत नाही. सूर्यास्तापूर्वी गुरांना परत आणायचे नाही." असे त्यांनी त्यास खडसावून सांगितले. उपमन्यू फार खजील झाला. त्याने गुरुंची क्षमा मागून पुनरपि असे घडणार नाही म्हणून गुरुंना सांगितले.

दुसरे दिवशी पुन्हा गाईवासरांना घेऊन उपमन्यू रानात गेला. मध्यान्हीचा समय समीप येताच भुकेचा राक्षस त्याला छळू लागला. तेव्हा त्याने नदीत स्नान केले. तेथेच संध्या उरकली व नदीकाठावरील खेड्याकडे वळला. गुरे दृष्टीच्या टप्प्यात राहतील ही काळजी घेऊन तो त्या खेड्यातील तीन ब्राह्मणांच्या घरून भिक्षा घेऊन आला. भुकेची सोय झाली. आता दररोजची चिंता मिटली असे वाटून तो आनंदित झाला. सूर्यास्तसमयी गाई - वासरांसह आश्रमात परतला. अशा प्रकारे आठ - दहा दिवस गेल्यावर एके दिवशी संध्याकाळी तो गुरांसह परत येताना धौम्यऋषींच्या दृष्टीस पडला. त्याला पाहून त्यांना आश्र्चर्य वाटले. त्यांची अपेक्षा, तो जरा रोडावलेला दिसेल अशी होती. कारण त्यांच्या कल्पनेनुसार त्याचे दुपारचे

एकवेळचे भोजन होत नव्हते. त्यांनी त्याला दुपारी कोठे काही खातोस की काय असे स्पष्टच विचारले. उपमन्यूने प्रामाणिकपणे नदीकाठच्या ब्राह्मणांच्या घरून भिक्षा मिळवतो असे सांगितले. धौम्यऋषींना ते ऐकून फार राग आला. आपल्या आज्ञेविना भिक्षा घेणे गैर आहे. आश्रमाच्या नियमानुसार मिळालेली भिक्षा आश्रमीच आणून दिली पाहिजे, असे त्यास बजावून दुसऱ्या दिवसापासून मिळणारी भिक्षा आश्रमात आणून देण्याची आज्ञा त्यांनी उपमन्यूला केली. उपमन्यूने झाल्या अपराधाबद्दल त्यांची क्षमा मागितली.

पुन्हा दुसऱ्या दिवशी गुरे घेऊन तो रानात गेला. नदीवर स्नान - संध्या आटोपून नित्याप्रमाणे त्याने तीन ब्राह्मणांच्या घरी जाऊन भिक्षा घेतली. आश्रमात देण्यासाठी ती उपरण्यात बांधली व गाठोडे खांद्यास अडकवले. पण स्वत:च्या भुकेचे काय करायचे हा प्रश्न त्यास सतावू लागला. तो पुन्हा खेड्यात गेला. प्रथम ज्या तीन घरातून भिक्षा घेतली होती ती घरे वगळून दुसऱ्या तीन घरातून त्याने भिक्षा घेतली व आपली भूक निवारली. असे दहा - बारा दिवस गेले. त्याचा हा आता नित्यक्रमच झाला. दोन वेळ भिक्षा घ्यायची, पहिली आश्रमात द्यायची व दुसरी स्वत: खायची. एके दिवशी रानातून परतल्यावर तो गुरूंच्या दृष्टीस पडला. त्यांना तो केवळ सुळसुळीतच नव्हे, तर थोडा जास्तच झालेला पाहून आश्चर्य वाटले. भिक्षा आश्रमात आणून देत असताही तू असा सर्व बाजूंनी गोलाकार कसा होत चालला आहेस असे त्यांनी त्यास स्पष्टच विचारले. आपण दररोज दोन वेळ भिक्षा घेतो. पहिली आश्रमात देतो व दुसरी स्वत: खातो असे उपमन्यू प्रामणिकपणे गुरुंना सांगता झाला. धौम्यऋषी हे ऐकून त्याचेवर फारच संतापले. "एकाच दिवशी दोन वेळ भिक्षा मागणे ब्राह्मणत्वास शोभत नाही. तुझे हे कृत्य निंदनीय आहे. आश्रमाच्या कीर्तीस तू कमीपणा आणलास. हे ताबडतोब बंद झाले पाहिजे. भिक्षा एकच वेळ मागायची व ती आश्रमात आणून द्यायची. माझ्या आज्ञेविना आश्रमाबाहेर काही खायचे नाही. तुझी ही वागणूक मला रूचणार नाही." असे त्यास सुनावले. हे ऐकून उपमन्यू अंतरी कष्टी झाला. गुरुंचे पाय धरून भूक न आवरल्यामुळे प्रमाद घडला, क्षमा करा, असे म्हणाला.

पश्चात्तापाने व सततच्या विचाराने त्याला त्या रात्री नीट झोप लागली नाही. तरी सकाळी तो ठराविक वेळेवर उठला. गाई - वासरांना घेऊन रानात गेला. काही झाले तरी आज खायचे नाही असा त्याने निघताना निश्चय केला गुरुंची आज्ञा मोडायची नाही असे स्वत:ला बजावत तो गाई - वासरांपाठोपाठ फिरत होता. मध्यान्ह झाली. त्याने स्नान - संध्या करून नित्याप्रमाणे भिक्षा मागून ती आश्रमात देण्यासाठी बांधून गाठोडे खांद्यास अडकवले. स्वत:च्या भुकेस आवरण्याचा तो जिद्दीने प्रयत्न करीत होता. पण जसजसा वेळ जाऊ लागला तसतसा त्याचा निश्चय डळमळू लागला. पण गुरुंची आज्ञा पाळायचीच, काही खायचे नाही हे तो आपल्या मनाशी घोकत होता. इतक्यात वासरे गाईंच्या आचळांना ढुशा देत देत दूध पिण्याच्या प्रयत्नात असताना त्यांच्या तोंडातून काही दूध खाली जमिनीवर पडत होते ते त्याने पाहिले.

तो लगेच तेथे गेला व ते खाली पडणारे दूध ओंजळीत धरून पिऊ लागला. बऱ्याचशा प्रयत्नांती त्याला अंदाजे पेला - दीड पेला दूध पिता आले. थोडे बरे वाटले. दररोज येवढे जरी मिळाले तरी चालेल असे त्यास वाटले. आज गुरूंची आज्ञा आपण मोडली नाही हे समाधान अंतरी घेऊन तो गुरांसह सूर्यास्तसमयी आश्रमात परतला.

तो परत आल्याचे कळताच धौम्यऋषींनी त्याला बोलावून घेतले व आज काही खाल्ले नाहीस ना, असे त्यास विचारले, तो गुरूंना वंदन करून मोठ्या आनंदाने सांगू लागला, “आपल्या आशीवार्दाने आज आपली आज्ञा तंतोतंत पाळली गेली. मी आज काही खाल्ले नाही. एकच वेळ भिक्षा घेतली व ती सर्व आश्रमात आणून दिली. वासरे गाईचे दूध पीत असताना त्यांच्या तोंडातून जे थेंब थेंब दूध खाली पडत होते ते दूध ओंजळीत धरून मी प्यालो व माझ्या भुकेची सोय केली. हे त्याचे कथन ऐकताच धौम्यऋषींच्या चेहऱ्यावर रागाच्या छटा स्पष्ट दिसू लागल्या. ते म्हणाले, “कसला तुझा पुरूषार्थ! एक वेळची भूक तुला आवरता येत नाही. पुढील जीवनात तुझे कसे होणार? उष्टे दूध पिऊन तू पाप केले आहेस. एकापरी वासरांच्या मुखातला घासच तू काढून घेतला आहेस. तुला असा दूध पीत असलेला पाहून त्या मुक्या प्राण्यांनी जाणूनबुजून जास्त दूध सांडले असणार व ते उष्टे दूध पिऊन तू आनंद मानतोस? काय म्हणावे तुला! मला काही कळत नाही. आता तुला सांगतो ते लक्षात ठेव. हे असे उष्टे दूध पुनरपि प्यायचे नाही.” उपमन्यूने तेथून निघाला.

दुसरे दिवशी तो गाई - वासरांना घेऊन रानात गेला. गुरुच्या सर्व सूचना त्याने तंतोतंत पाळल्या. पण ती ठराविक वेळ होताच त्याला भूक छळू लागली. त्याने ती आवरण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. मध्यान्ह होऊन गेल्यावर काही तास लोटले होते. आता त्याला धीर धरवेना. तो त्याच्या हातातली काठी इकडे तिकडे झाडांवर फटकारत बैचेन होऊन फिरत होता. त्या काठीचा एक फटाका एका रूईच्या झाडावर बसला व एक पान मोडले. तेथून दुधासारखा चीक गळू लागला. त्याने प्रथम एक थेंब चाखून पाहिला व त्याच गळणाऱ्या दूधाने भूक शमवायचा निर्णय घेतला. त्याने त्या रूईची पाने तोडून त्यांचेच द्रोण केले व तो गळणारा चीक त्या द्रोणात गोळा करू लागला. हे करीत असताना त्याचे दोन्ही हात त्या चिकाने बरबटले. येवढ्यात वाऱ्याने डोळ्यात लागले व डोळ्यांत चीक गेला. परिणामत: त्याची दृष्टी गेली. तो घाबरला. आता त्याला काहीच दिसत नव्हते. गुरूंची आज्ञा सतत नकळत का होईना, पण मोडली गेली म्हणूनच परमेश्र्वराने ही शिक्षा दिली, असे त्यास वाटू लागले. त्याने देवाचा व गुरूंचा धावा केला. उठून धडपडत चालू लागला. हातातली काठीही उठताना मिळाली नव्हती. त्या दिशाहीन व दृष्टिहीन चालीमुळे तो कठडा नसलेल्या एका जुनाट विहिरीत पडला. त्याच्या सुदैवाने ती विहीर फार खोल नव्हती व तीत पाणीही फार नव्हते. अत्यंत दु:खी होऊन आता ईश्र्वरेच्छेने काय व्हायचे असेल ते होईल असे म्हणून तो देवाचे व आपल्या गुरुंचे चिंतन करीत तेथेच पडून राहिला. दुसरे करू तरी काय शकणार होता!

संध्याकाळ होताच सरावानुसार गुरे आश्रमात परतली.

गुरे परत आली पण उपमन्यू परत आला नाही हे कळताच धौम्यऋषी त्याच्या शोधार्थ निघाले. तो पौर्णिमेचा दिवस होता. ते उपम्यूनला हाका मारत चालले होते. आपल्या गुरुंची हाक कानी येताच त्याने आपण दृष्टी गमावून विहिरीत पडलो आहे असे त्यांस ओरडून सांगितले. आवाजाच्या रोखाने धौम्यऋषी तेथे गेले व काय घडले, कसे घडले हे त्यास विचारून घेतले. त्याची ती हकीकत ऐकून धौम्यऋषींचे अंत:करण कळवळले. त्यांनी त्यास अश्विनीकुमारांचे ध्यान करण्यास व त्यांची प्रार्थना करण्यास सांगितले. त्याने तसे करताच त्याची दृष्टी परत आली. धौम्यऋषींना समोर पाहताच त्याने त्यांच्यापाशी धाव घेतली व त्यांचे चरणी लोळण घेतली. झाल्या अपराधाबद्दल तो त्यांची क्षमा मागू लागला. गुरूंनी त्याला आपल्याजवळ घेतले. त्याच्या मस्तकावरून, चेहऱ्यावरून प्रेमभराने हात फिरवला व म्हणाले, "माझ्यावरील तुझ्या निष्ठेने, प्रेमाने, भक्तीने मी संतुष्ट झालो आहे. वेदविद्येचे शिक्षण तुझे झालेलेच आहे. तू आता घरी जा. लग्न कर. गृहस्थाश्रमाचा आनंद उपभोग. तू अतिविद्वान व वेदविद्यापारंगत असा लौकिक मिळवशील. तुझे शिष्यही अनेक होतील. त्यातील उत्तंक नावाचा तुझा शिष्य तर पाताळात जाऊन शेषाला जिंकून त्याच्या कानांतील कुंडले आणून ती तुला दक्षिणेप्रित्यर्थ देईल. त्याचप्रमाणे तो उत्तंक जनमेजय राजास उपदेश देईल व त्याचेकरवी सर्पसत्र नावाचा यज्ञ करवून त्रिलोकी कीर्ती मिळवील." उपमन्यूने धौम्यऋषींना वारंवार वंदन केले व त्यांच्यावर स्तुतिसुमने उधळीत तो त्यांच्या आज्ञेनुसार आपल्या घरी गेला."

श्री नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांनी त्या गुरुद्रोही ब्राह्मणास या गुरुभक्तीच्या कथा ऐकविल्यावर ते त्या ब्राह्मणास म्हणाले, "गुरुनिष्ठा अशी आरूणी, बैद, उपमन्यू यांच्यासारखी पाहिजे. त्यांनाही कंटाळून आश्रमातून पळून जाता आले असते. पण त्यांनी तसे केले नाही. कार्यापासून, कर्तव्यापासून पळूण जाणे फारच सोपे असते, पण निष्ठेने झुंज देणे, यश प्राप्त पणाला लावून गुर्वाज्ञापालनाचा, गुरुंना संतुष्ट करण्याचा सतत प्रयत्न करीत राहिले. परिणामत: त्यांना ज्ञान तर मिळालेच; पण बहुमोल असे आपल्या गुरुंचे आशीर्वाद प्राप्त करून ते अंती कृतार्थ झाले. जर या कथा ऐकून तुझे पूर्वायुष्यातले वागणे पूर्णपणे चुकीचे होते असे तुला मनोमन वाटत असेल व त्याबद्दल पूर्ण पश्चात्ताप होत असेल तर तू आपल्या गुरूंकडे परत जा. त्यांची क्षमा माग. त्यांनाच शरण जा. मग तुझा कार्यभाग साधेल. गुरू दयाळू असतात. तेथे शरण गेलेल्यास मरण नसते. संदेह बाळगू नकोस. माझ्यावर विश्वास ठेव."

ब्राह्मणाने हा उपदेश ऐकल्यावर श्रीगुरुंचे चरण धरून तो म्हणाला, "दयाळा, मला माझी चूक पूर्णत्वाने पटली. पण आता तुमच्या या उपदेशानुसार जावेसे वाटत असूनही माझ्या गुरूंकडे जाण्याचे धैर्य मला होत नाही. आता मला पटले आहे की माझे गुरू स्वच्छ आरशासारखे निर्मळ आहेत. पण त्यांच्या

निदेंने, तिरस्काराने, द्वेषाने विटाळलेले हे मन, ही दृष्टी घेऊन त्या निर्मळ आरशासमोर कसा उभा राहू ? त्या आरशासमोर सतत मला ते माझे विटाळलेले, कलुषित प्रतिबिंबच दिसत राहणार. आणि अशा मानसिक अवस्थेत त्यांची सेवा माझ्याकडून कशी होणार ? मी केलेली गुरुद्रोहाची चूक महाभयंकर आहे. शारीरिक व्यंग निर्माण झाल्यावर ज्याप्रमाणे ते देहांतापर्यंत चूक महाभयंकर आहे. शारीरीक व्यंग निर्माण झाल्यावर ज्याप्रमाणे ते देहांतापर्यंत साथ करते, त्याप्रमाणे आयुष्यांतील काही चुकांचे परिणाम देहांतापर्यंत साथ करतात. आता मला तरी काही मार्ग दिसत नाही. तेव्हा आता कृष्णामाईच्या प्रवाहात या देहाची इतिश्री करतो. आता मला येवढाच आशीर्वाद द्या की पुढील जन्मी माझ्याकडून अव्यभिचारी अशी गुरुसेवा घडेल. देवा, दयाळा, कृपा करा."

असे म्हणून श्रीगुरुंना त्याने नमन केले व तेथून जाण्यासाठी वळला. त्याच्या डोळ्यांतून अश्रू ओघळत होते. श्रीगुरुंनी त्याचे ते पश्चात्तापदग्ध रूप पाहिले व त्याला मागे फिरण्यास सांगितले. त्याला जवळ बोलावून त्याच्या पाठीवरून प्रेमाने हात फिरवून म्हणाले, "माझे ऐक. देहत्यागाचा विचार सोडून दे. तुझे ते गुरुद्रोहाचे पाप या प्रामणिक पश्चात्तापाने पूर्णपणे नष्ट झाले आहे. तेव्हा तुझ्या गुरुंकडे जा. तेथे जाताच त्यांची क्षमा माग. ते तुझे कल्याण करण्यासाठी तुझी वाट पाहात आहेत. ही खात्री बाळग. मी व ते एकच आहोत. मनात संदेह बाळगू नकोस. प्रामाणिक पश्चात्तापासारखे प्रायश्चित नाही. या पश्चात्तापाने तुझी सर्व पापे पूर्णपणे जळून गेली आहेत. तेव्हा आता नि:शंक मनाने जा. वेळ दवडू नकोस." श्रीगुरुंच्या या असामान्य आशीर्वादस्वरूपी आश्वासनाने उत्तेजित होऊन श्रीगुरुंना वंदन करून तो ब्राह्मण आपल्या पूर्वीच्या गुरुपाशी गमन करता झाला.

★ ★ ★ ★

१२. जिव्हादान व ज्ञानदान

परळीवैजनाथहून फिरत फिरत श्रीगुरु कृष्णानदीच्या भिल्लवडी गावी येऊन पोहोचले. त्या ठिकाणी भुवनेश्र्वरी मातेचे पुरातन मंदिर आहे. तेथे पश्र्चिमतीरावरील एका औदुंबर वृक्षाखाली राहून श्रीगुरु अनुष्ठान करु लागले. सहजासहजी कोणाचे लक्ष वेधणार नाही, त्या बाजूस कोणी फिरकणार नाही अशी झाडाझुडपांनी वेढलेली जागा त्यांनी निवडली होती. हे करण्यामागे त्यांचा हेतू असा हेतू असा होता की निदान चातुर्मास पूर्ण होईपर्यंत तरी ध्यानधारणेसाठी आवश्यक असलेली शांतता - स्वस्थता लाभावी. त्यांच्या त्या इच्छेनुरूप चातुर्मास तेथे संपन्न झाला. सूर्य झाकला तरी प्रकाश लपत नाही, किंवा कस्तुरी लपवून वास लपत नाही त्याप्रमाणे एका अलौकिक घटनेने श्रीगुरूंच्या तेथील वास्तव्याची माहिती सर्व परिसरात तासाभरात वाऱ्यासारखी पसरली.

ती घटना अशी घडली.

करवीर क्षेत्री एक ब्राह्मण राहत होता. तो वेदशास्त्रांत पारंगत होता. आपल्या विद्वत्तेने व सदाचरणाने त्याने तेथील समाजात मोठ्या आदराचे स्थान मिळवलेले होते. त्याला उतारवयात एक मुलगा झाला. तो मुलगा दीड - दोन वर्षांचा होताच त्याच्या माता - पित्याला तो बुद्धिहीन असल्याची जाणीव झाली. ते दु:खी झाले. त्या मुलाच्या सहाव्या वर्षीच किरकोळ आजाराचे निमित्त होऊन त्याचे माता - पिता एकापाठोपाठ एक महिन्याच्या अंतराने इहलोक सोडते झाले. तो पोरका, अनाथ झाला. पिढीजात अशा एका छोट्या वाड्याशिवाय त्याचे म्हणायला कोणीही व काहीही उरले नाही.

सूर्योदय - सूर्यास्त नित्याप्रमाणे होतच होते. ते चक्र आपल्या गतीने चालूच होते. दररोज निरनिराळ्या घरी याचक म्हणून जाऊन तो आपली भूक शमवत होता. त्या मुलाची ही दयनीय परिस्थिती तेथील ब्राह्मणांना पाहवेना. त्याच्या वडिलांची थोरवी, त्यांचे सदाचरण, अडलेल्या - नडलेल्यास साहाय्य करण्यासाठी धाव घेण्याचा त्यांचा स्वभाव, या सर्वांची आठवण त्या ब्राह्मणांचा अंत:करणात ताजी होती. त्या आठवणींच्या दबावाखाली त्यांनी आपले सामाजिक ऋण समजून त्याचे मौंजीबंधन केले. हे करण्यामागे त्यांचे दोन हेतू होते. पहिला हेतू असा होता की दररोज कोणत्या ना कोणत्या घरी होत असलेल्या धार्मिक विधिप्रसंगी या यज्ञोपवित धारण केलेल्या ब्राह्मणास भोजनाची निमंत्रणे मिळत जातील व त्यास भिक्षायाचना करावी लागणार नाही. दुसरा हेतू असा होता की दैववशात् मौजीबंधनानंतर त्याच्या बुद्धीत काही फरक पडला तर पाहावे. पहिला हेतू पूर्णार्थाने साध्य झाला. पण दुसऱ्याच्या बाबतीत सर्वांची पूर्ण निराशा झाली.

विद्याप्राप्तीत तो शून्यावरच राहिला. अन्य विद्यार्थ्यांसमवेत शिक्षण घेण्याचा त्याच्या परीने तो

आटोकाट प्रयत्न करीत होता. पण दैववशात् पुढचे शिकताना मागचे सर्व विसरून जायचा. निर्बुद्धता व विस्मरण यांचे वरदानच घेऊन तो जन्माला आला होता. दिवसांमागून दिवस, महिन्यांमागून महिने गेले. त्याला शिकवू पाहणाऱ्यांची व त्या शिकणाऱ्याची झटापट आज ना उद्या यश लाभेल या आशेने चालूच राहिली. शेवटी त्याला शिकवू पाहणारे कंटाळले. सर्व लोक त्याचा तिरस्कार करू लागले. त्याची हेटाळणी करु लागले. तुझ्या कुळातील पिढीजात विद्वतेचा वारसा न आणता पिढीजात वाड्याचे दगड तेवढे डोक्यात ठेवून तू जन्मलास, असे म्हणून हिणवू लागले. विद्वत्तेविना हे जीवन व्यर्थ आहे. विद्याहीनांत व पशूंत फरक तो काय! उपजतच मेला असतास तर बरे झाले असते, असा त्याचा सर्वांकडून सदासर्वकाळ धिक्कार होऊ लागला.

तो तिरस्कार, ती हेटाळणी, तो धिक्कार, ती टिंगलटवाळी सहन न होऊन आत्महत्या करण्याच्या इराद्याने एका सकाळीच कोंबडा आरवण्यापूर्वीच त्याने गुपचूप गाव सोडला. दिशाहीन चाल चालू झाली. चालता चालता दुसऱ्या दिवशी रात्री भिल्लवडी येथील कृष्णेच्या पूर्वतटावरील भुवनेश्र्वरी मातेच्या मंदिरापाशी तो आला. निघाल्यापासूनच देहत्याग व्हावा म्हणून त्याने अन्न घेणे बंद केले होते. आजचा अन्नत्यागाचा दुसरा दिवस होता. या अन्नत्यागाचा व त्या चालीचा परिणाम आता त्याला जाणवू लागला. पुढे चालणे झेपेल असे त्यास वाटेना. तेव्हा त्याने तेथेच थांबण्याचे ठरवले व भुवनेश्र्वरीमातेचे दर्शन घेतले. आर्ततेने तो देवीची करूणा भाकू लागला. बुद्धिप्राप्तीच्या हेतूने प्रार्थना करू लागला. तू कृपा केल्याशिवाय येथून हलणार नाही. येथेच या अभागी जीवनाचा तुझ्यासमोर अंत करणार, असे म्हणत व रडत तो त्या मंदिराच्या राऊळांतच अंधार असलेल्या कोपऱ्यांत धरणे धरल्यागत बसून राहिला. अशा तीन रात्री त्याने तेथे अन्नपाण्याविना घालवल्या. अन्नपाण्याविना रात्रंदिवस अखंड नामस्मरण करूनही देवी प्रसन्न होत नाही हे पाहून तो अतिशय कष्टी झाला. म्हणू लागला की, ‘आपण महापापी आहोत म्हणूनच या परमदयाळू देवीलाही माझ्यावर कृपादृष्टी फिरवावीशी वाटत नाही. दयेचा सागर तिच्या हाताशी असतानाही माझ्या दिशेने एक शितोंडाही फेकावासा तिला वाटत नाही. तो स्वत:वरच चिडला, संतापला. आपणच आपला तिरस्कार करू लागला. पटकन त्याचे लक्ष तेथेच कोपऱ्यात पडलेल्या सुरीवर गेले. त्याने ती झटकन उचलली व संतापाच्या भरात आपली जीभ कापून देवीच्या पायाशी ठेवली. जीभच कापल्यामुळे प्रार्थनेचे बोल बाहेर येऊ शकत नव्हते. पण अंत:करणात प्रचंड आवाजाने घुमत होते. तो त्या प्रार्थनेत देवीला म्हणाला, “आज ही जीभच अर्पण केली आहे. आजच्या रात्रीतही तू माझ्यावर कृपा केली नाहीस, मला या यातनांतून सोडवले नाहीस, दर्शन दिले नाहीस, काही मार्ग सुचवला नाहीस तर माते, उद्या सकाळीच हे मस्तक कापून तुझ्या चरणी वाहीन व या जगाचा व तुझा निरोप घेईन. तूच जर मला जवळ करणार नसशील तर अन्य कोण कसा करील? माते, कृपा कर. आता अंत नको पाहूस.” अशी सारखी देवीची विनवणी करीत असतानाच तो तेथे झोपी गेला.

त्या रात्री स्वप्नात देवीने त्याला दर्शन दिले. देवी म्हणाली, "बाळा, ऊठ. तू माझ्यावर विनाकारण रागावतो आहेस. तुझ्या पूर्वजन्मीच्या दुष्कृत्याचे हे फळ तुला टाळता कसे येईल! तुला हे दु:ख भोगलेच पाहिजे. तुझे विधिलिखित बदलणे माझ्या हातात नाही. माझ्या शक्तीबाहेरचे ते काम आहे. माझ्या इच्छे - अनिच्छेचा हा प्रश्न नाही. विधिलिखित फक्त समर्थ सद्गुरु बदलू शकतात. प्रत्यक्ष श्रीहरीला सद्गुरूंच्या इच्छेपुढे मान तुकवावी लागते. तेव्हा तू आता येथे माझ्या पायांशी धरणे न धरता समोरच्या तीरावर औदुंबर वृक्षाखाली एक तपस्वी यतिराज आहेत त्यांचेकडे जा. ते साक्षात् शिवस्वरूप आहेत. ते नुसत्या दृष्टिक्षेपाने तुझे भवितव्य बदलू शकतील. मात्र तू त्यांना निष्ठेने शरण गेला पाहिजेस. माझे ऐक व तू तेथे त्यांच्या चरणाशी अनन्यभावाने शरण जा. येथे बसून राहण्याचा हा हट्ट सोडून दे." असे म्हणून देवी अंतर्धान पावली.

सकाळी त्याला जाग आल्यावर स्वप्नांत पाहिलेले दृश्य त्याच्या डोळ्यांना पुन्हा पुन्हा दिसू लागले. देवीचा ऐकलेला आवाज पुन्हा पुन्हा कानी येऊ लागला. तो लागलीच तेथून उठला व नदी पार करून समोरच्या काठावरील औदुंबर वृक्षाजवळ पोहोचला. सूर्योदय झाला होता. श्रीगुरु ध्यानस्थ बसलेले त्याने पाहिले. तो धावतच त्यांचेपाशी गेला व कसलाही विचार न करता त्याने त्यांचे पायावर आपले मस्तक टेकवले. श्रीगुरुंनी आश्चर्याने डोळे उघडले तो हा ब्राह्मणपुत्र त्यांच्या नजरेस पडला. त्यांनी तू कोण, कशासाठी येवढ्या सकाळीच येथे आलास असे त्यास विचारले. पण त्याने रात्रीच जीभ कापून देवीच्या पायाशी ठेवली होती म्हणून त्याला बोलता येईना. त्याने तोंड उघडून जीभ तेथे नसल्याचे श्रीगुरूंना दाखवले व तो ते पाय न सोडता रडू लागला. श्रीगुरूंनी, शांत हो, असे म्हणून त्याच्या पाठीवरून आपला हात फिरवला . लागलीच त्याला आपली जीभ पूर्ववत् आपल्या तोंडात असल्याची जाणीव झाली. जीभ येताच त्याने आपली कर्मकथा त्यांस सांगून मला बुद्धी द्या, ज्ञान द्या, अशी प्रार्थना त्यांच्या चरणापाशी केली.

त्याची ती ओतप्रोत दु:खाने भरलेली कर्मकथा ऐकून त्या परमदयाळू श्रीगुरुंचे अंत:करण कळवळले. ते म्हणाले, "मुला, रडू नकोस. तुला बुद्धी पाहिजे ना, ज्ञान पाहिजे ना, मी देतो. मी तुला ज्ञानी करतो. सर्व शास्त्रांत प्रवीण करतो." असे म्हणून त्यांनी त्याचे मस्तकावर आपला हात ठेवला. हा असा हात ठेवताच त्याच्या अंत:करणात वेद, शास्त्रे, पुराणे, उपनिषदे आदि सर्वांचे ज्ञान प्रगट झाले. त्याला आपण ज्ञानी झाल्याचा आत्मविश्वास आला. तो ब्राह्मणपुत्र अत्यानंदित झाला. त्याने श्रीगुरूंवर स्तुतिसुमनांचा वर्षाव करीत त्यांना विनम्रपणे वंदन केले व तेथून तो श्रीगुरूंचा मोठ्यामोठ्याने जयजयकार करीत निघाला.

त्या तटावर स्नानार्थ आलेल्या लोकांनी तो असा जयजयकार करीत जात असलेला पाहून त्याला थांबवले व विचारले, "तू हा कोणाचा व का जयजयकार करतो आहेस ?" त्याबरोबर त्याने हर्षोन्मादाने

आपण कोण, कसा होतो, कसा आलो. भुवनेश्वरीमातेच्या मंदिरात काय घडले, श्रीगुरुंनी जिव्हा देण्याचा चमत्कार कसा केला व शेवटी आपल्याला ज्ञानी करून कसे सोडले हे रसभरीत वर्णन तेथील लोकांना ऐकवले. ऐकणाऱ्यांमध्ये काही संशयात्मे होतेच. त्यांचा या गोष्टीवर विश्वास बसेना. त्यांनी, ज्ञानी म्हणवतोस तर वेद म्हणून दाखव, असे सांगितले. त्याबरोबर वयाचे दशकही न ओलांडलेल्या त्या मुलाने अस्खलितपणे शुद्धस्वराने वेदोच्चारास सुरुवात केली. तेथे उभ्या असलेल्यांपैकी जाणकारांनी मान्य केले की त्याचा वेदाचा अभ्यास झालेला आहे. हा सर्व चमत्कार ऐकून, पाहून ते सर्व श्रीगुरुंच्या दर्शनार्थ धावले व तासा - दोन तासांतच सर्व गाव तेथे लोटला. अशा प्रकारे श्रीगुरुंच्या तेथील वास्तव्याची माहिती केवळ त्या गावातच नव्हे, तर आजूबाजूच्या सर्व गावांत पसरली.

★ ★ ★ ★

१३. घेवड्यामुळी सुवर्णकुंभ

त्या ब्राह्मण मुलाला जिव्हादान व ज्ञानदान देण्याची ती अलौकिक लीला श्रीगुरुंकडून घडल्यावर ती बातमी केवळ भिल्लवडी गावातच नव्हे, तर आजूबाजूच्या गावातही सर्वत्र वायुवेगाने पसरली. श्रीगुरुंचे दर्शन घेणे, आशीर्वाद मिळवणे, आपआपल्या सांसारिक अडचणी सांगून त्यांवर उपाय विचारणे, अशा प्रकारचे अनेक हेतू मनी बाळगून दररोज शेकडो माणसे तेथे येऊ लागली. साहजिकच श्रीगुरुंना निवांतपणा असा थोडासाही मिळेना. मध्यान्हीचे व सायंकालचे स्नानही त्यांना वेळेवर करता येईना. त्यांच्या नित्याच्या ध्यानधारणेत व्यत्यय येऊ लागला. म्हणून त्यांनी तेथील मुक्काम हलवायचा ठरवले. केव्हा गेले, कोठे गेले हे कुणालाही कळणार नाही याची काळजी घेऊन त्यांनी भिल्लवडीजवळील कृष्णामाईच्या पश्चिमतटावरील औदुंबर वृक्ष सोडला.

फिरत फिरत ते कृष्णा - पंचगंगेच्या संगमस्थानी आले. कृष्णेच्या प्रवाहामध्ये शुक्ल, पापविनाशी, काम्य, सिद्ध, अमर, कोटी, शक्ती आणि प्रयाग अशी प्रधान अष्टतीर्थे आहेत. वेदव्यासांच्या वचनानुसार साक्षात् विष्णूचे शरीररूप असलेली कृष्णा नदी आणि शिवा, भद्रा भोगावती, कुंभी व सरस्वती मिळून होणारी पंचगंगा नदी या दोन परमपवित्र नद्यांच्या मीलनाचे हे कृष्णा - पंचगंगा संगमस्थान आहे. या स्थानी श्रीगुरुंनी केलेल्या वास्तव्याने, बारा वर्षांच्या तपश्चर्येने हे स्थान पुण्यपावन क्षेत्र झाले व नृसिंहवाडी या नावाने प्रसिद्ध पावले. आज नृसिंहवाडी (नरसोबावाडी) म्हणून जे क्षेत्र ओळखले जाते तेथे श्रीगुरु ज्यावेळी वास्तव्यास आले त्यावेळी घनदाट जंगल होते. तेथे त्यावेळी एकही घर नव्हते वा झोपडीही नव्हती. या प्रयागासमान सर्वश्रेष्ठ संगमावरील औदुंबराचे वृक्षाखाली श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांनी म्हणजेच आपल्या श्रीगुरुंनी वास्तव्य केले. या स्थानाच्या समोरच पूर्वेस नदीतटावर अमरापूरऔरवाड या नावाने प्रसिद्ध असलेले क्षेत्र आहे. या ठिकाणी परब्रह्मस्वरूप परमेश्वराचे म्हणजेच श्रीकाशीविश्वेश्वराचे वास्तव्य आहे. येथेच चौसष्ट योगिनींचा निवास आहे. या परमपावन अमरापुरी कल्पतरू असा औदुंबर वृक्ष आहे. समोरच्याच पश्चिमतटावर श्रीगुरु वास्तव्यास असता दररोज नदी पार करून अमरेश्वराच्या दर्शनासाठी व भिक्षेसाठी या अमरापुरी येत असत.

या अमरापुरीत एक अत्यंत धार्मिक, सात्त्विक वृत्तीचा ब्राह्मण राहत होता. पतिव्रता असलेली त्याची पत्नी अतिथी - अभ्यागतांचे अत्यादराने स्वागत करीत असे. हे ब्राह्मण कुटुंब अत्यंत दैन्यावस्थेत जीवन कंठित होते. त्या अमरापुरीतील अन्य ब्राह्मणांच्या घरी भिक्षायाचना करून तो ब्राह्मण आपले व आपल्या कुटुंबाचे पोषण करीत असे. त्याच्या दारी एक घेवड्याचा वेल होता. हा संपूर्ण अंगणभर पसरलेला वेल बाराही महिने शेंगांनी गच्च भरलेला आढळत असे.एखाद्या दिवशी भिक्षा न मिळाली तर या

घेवड्याच्या भाजीवरच हे ब्राह्मण कुटुंब आपली भूक भागवत असे. याही परिस्थितीत तो ब्राह्मण पंचमहायज्ञ करीत मोठ्या समाधानाने जगत होता. ईश्वरभजनात तल्लीन होऊन राहत होता.

एके दिवशी श्रीगुरुंना असे अकस्मात आपल्या दारी आलेले पाहून तो ब्राह्मण आनंदाश्चर्याने गडबडून उठला. त्याने त्यांचे अत्यादराने स्वागत केले. पूजन केले. त्या दिवशी अन्न म्हणून शिजवण्यासाठी घरात काहीच नव्हते. पण ब्राह्मण याही परिस्थितीत गडबडला नाही वा व्यथित झाला नाही. परमेश्वराने जे आपल्या हाती दिले आहे तेच सर्वश्रेष्ठ असून त्याचेच आहे व त्यालाच द्यायचे आहे या भावनेने, विचाराने त्या दारी असलेल्या वेलावरील घेवड्याच्या शेंगांची भाजीच भिक्षा म्हणून श्रीगुरुंना अर्पण केली. या भाजीविना इच्छा असूनही अन्य काही देऊ शकत नाही याबद्दल खंत वाटून तो ब्राह्मण श्रीगुरूंची क्षमा मागता झाला. श्रीगुरुंनी अत्यानंदाने ती भिक्षा ग्रहण केली. श्रीगुरु त्याचा तो भक्तिभाव पाहून संतुष्ट झाले व म्हणाले, "जे तू दिले आहेस त्यात मी संतुष्ट आहे. घेवड्याची भाजी देण्यामागच्या भक्तिभावाने, श्रद्धेने या भाजीला अमृतालाही लाजवील अशी मधुरता, व स्वाद प्राप्त झाला आहे. कोणी काही देत असताना तो काय देतो, किती देतो याला काडीमात्रही महत्त्व नसते. महत्त्व असते ते देण्यामागील भावनेला, प्रेमाला, भक्तीच्या संकल्पनेला, निरपेक्ष वृत्तीला. यांचे मूल्यच करता येत नसते. तो परमकृपाळू परमेश्वर जे काही तुमच्या पदरी टाकतो ते अत्यंत समाधानाने स्वीकारणे व त्यांतच सुख मानणे या तुमच्या वृत्तीवर मी नितांत संतुष्ट झालो आहे. असेच आनंदात - समाधानात रहा. आता आजपासून तुमचे दारिद्र्य गेले असे समजा." असा आशीर्वाद देऊन श्रीगुरू उठून घराबाहेर आले. अंगणातच तो घेवड्याच्या वेलीचा मांडव होता. त्या खालूनच वाकून घरात जावे - यावे लागे. हा उपद्रव येथे कशाला, असे म्हणून बघता बघता श्रीगुरुंनी तो मांडव मोडून टाकला. मुळावरचे सर्व वेल ओरबाडून तोडून टाकले व तेथे क्षणभरही न थांबता संगमावरील आपल्या स्थानी परतले.

श्रीगुरुंची ही अनपेक्षित नाशकारक हालचाल पाहून त्या ब्राह्मण कुटुंबास विस्मयकारक धक्काच बसला. ब्राह्मण समजूतदार होता व परमेश्वरावर नितांत श्रद्धा, विश्वास बाळगून होता. तो हे दृश्य पाहूनही शांत राहिला. परंतु त्या ब्राह्मणाची पत्नी व मुले यांना हे दृश्य पाहून अतिशय दुःख झाले. पत्नी व मुले रडू लागली. पत्नी म्हणू लागली, "का या यतिराजांनी आमचा असा सर्वनाश केला. आम्ही त्यांना कसलाच कधी उपद्रव दिल्याचे स्मरत नाही. आम्ही अत्यादराने त्यांचे स्वागत केले, पूजन केले, असे असताही व आमच्या घरची भिक्षा घेतल्यावरही त्यांनी आम्हाला ही अशी शिक्षा का म्हणून द्यावी? आमच्या पोटाचे एकमेव साधन त्यांनी आज नष्ट केले. का म्हणून त्यांनी हा आमच्यावर असा अन्याय केला? यती, संन्यासी, साधूसंत कोणाचा कधी द्वेष करीत नाहीत. क्रोध हा शब्द त्यांच्या कोषी नसतो, नाशाची कल्पना त्यांना स्वप्नातही शिवत नसते. मग यांची आज ही अशी वागणूक कशी घडली? याची तक्रार तरी

आम्ही कोणाकडे करणार ? कोण आमच्यावरील या अन्यायाचे निवारण करील ? शब्द संतुष्ट झाल्याचे, दारिद्र्य घालवल्याचे पण कृती नेमकी त्याच्या विरूद्ध व तीही उक्तीपाठोपाठ केलेली. आता देवावर तरी आम्ही विश्र्वास का व कसा बाळगावा ?" असा विलाप करीत ती धाय मोकलून रडू लागली.

परंतु तो ब्राह्मण समजतूदार होता. तो त्यांना शांत राहण्यास सांगू लागला. तो म्हणू लागला, "अशा प्रसंगातही जी डळमळत नाही तीच खरी श्रद्धा, भक्ती, श्रीहरीने तो वेल लावला होता, श्रीहरीने तो जगवला होता व श्रीहरीनेच आज तो तोडला आहे. हेच अंतिम सत्य आहे. तुम्ही म्हणाल, आम्ही लावला. जगवला. पण मग त्या शेजारच्या दोन घरांपुढील त्यांनी लावलेले ते वेल का जगले नाहीत ? तेथेच का घुशी, वाळवी पोहोचल्या ? आपल्या दारी का नाही आल्या ? आपण मुळात हे मी केले, हे माझे आहे, असे जे समजतो हीच मुळात चूक आहे. हे करण्याची बुद्धी, शक्ती, साधने तो देतो. त्याचे संरक्षणही तोच करतो. आपण त्याच्या हातातली यंत्रे आहोत. तो एकमेव यांत्रिक आहे. जे देतात त्यांचा नेण्याचाही अधिकार आपण विनातक्रार मान्य करायला हवा. त्याला काय आपल्या या परिस्थितीचा जाण नाही ? आजपर्यंत त्यानेच सांभाळले ना ? पुढेही तोच सांभाळणार आहे, हा विश्र्वास बाळगा. तो जे काही करतो ते आमच्या हिताचे असते. आमचे हित - अहित कशात आहे हे आपल्यापेक्षा त्यालाच चांगले व लौकर कळते. असा अढळ विश्र्वास पाहिजे. कोणत्याही परिस्थितीत मन - चित्त शांत ठेवणे व दुसऱ्यास दोष न देणे हीच सुखप्राप्तीची एकमेव गुरुकिल्ली आहे. तार किंवा मार, तुझे पाय सोडणार नाही. तुझे विस्मरण होऊ देणार नाही, असा वज्रनिश्र्चय म्हणजेच अव्यभिचारी भक्ती! तेव्हा त्याने हे जे काही आपल्यासमोर वाढून ठेवले आहे ते आनंदाने स्विकारूया व त्यातच आनंद मानून त्याच्या चिंतनात, नामस्मरणात दंग होऊन राहूया. असे करण्याने याही परिस्थितीवर मात करण्यासाठी आवश्यक ती बुद्धी, शक्ती, युक्ती, संधी, साधने तोच उपलब्ध करून देईल. तेव्हा आता श्रीगुरुंना म्हणजेच आपल्या परमेश्र्वराला दोष न देता ती उरलेली पाळेमुळे स्वहस्ते खणून काढून हा वेल नष्ट करण्याचा त्यांचा हेतू पूर्णत्वास नेऊया." असे म्हणून तो ब्राह्मण कुदळ आणण्यासाठी घरात गेला.

त्या वेलीची पाळेमुळे काढून टाकण्यासाठी आसपासची जमीन उकरणे जरूर होते. ब्राह्मणाने कुदळीच्या साहाय्याने त्या कामास प्रारंभ केला. वेलीभोवतालचा गोलाकार जमिनीचा भाग खोदता खोदता तो आता प्रत्यक्ष मुळापाशी आला. ती पाळेमुळे घट्ट खोडासारखी झालेली होती व जरा खोलवरच गेलेली होती. ब्राह्मणाचे हे खोदकाम लवकरच संपणार अशी चिन्हे दिसू लागली. खोडाचा तो गड्डा आता दिसू लागला. पटकन कुदळ कसल्या तरी धातूवर आदळल्याचा आवाज त्याच्या कानी आला. म्हणून त्याने जरा हलक्या हाताने कुदळ चालवली व ते खोड एकदाचे बाहेर काढले. ते खोड बाहेर काढताच त्या खोडाखालील खड्ड्यात त्याला एक हंडा असलेला दिसला. त्याला आश्र्चर्य वाटले. त्याने लगेच आपल्या

पत्नीस व मुलांस तेथे बोलावून घेतले. ब्राह्मणाने त्या हंड्याभोवतालची जमीन उकरून तो हंडा बाहेर काढला. त्या हंड्यासह सर्वजण घरांत गेले. तेथे त्या हंड्याचे तोंड उघडताच तो संपूर्णपणे सोन्याच्या मोहरांनी भरलेला त्यांना दिसला.

त्या हंडाभर, सुवर्ण - मोहरा पाहून त्यांच्या चेहऱ्यावर पसरलेल्या आनंदाचे यथोचित वर्णन करणे शब्दांना शक्य नाही. आता श्रीगुरुंच्या वेल उपटण्याच्या त्या कृतीमागचा हेतू त्यांना उमजला. आजपासून तुझे दारिद्र्य गेले असा जो आशीर्वाद श्रीगुरूंनी दिला होता त्याचेही त्यांना स्मरण झाले. पत्नी जे काही बोलली, श्रीगुरूंवर तिने जी काही टीका केली त्याबद्दल तिला आता पश्चाताप होऊ लागला. ती त्यांची मनातूनच नानाविध प्रकारे क्षमा मागू लागली. ब्राह्मण म्हणाला, "आज प्रत्यक्ष परमेश्वर आपल्या दारी येऊन गेला हे आता तरी तुम्हाला पटले असेलच! **कोणाचीही कोणतीही कृती पाहून आपण त्यावर उक्ती करण्याची, भाष्य करण्याची, टीका करण्याची फार घाई करतो. तसे केल्याने मागाहून पश्चात्ताप करण्याची पाळी आपल्यावर येते.** पण त्या पश्चात्तापाला काही अर्थ नसतो. कारण बाणापेक्षाही भयंकर तीक्ष्ण अशा शब्दांनी खोलवर जखम करण्याचे आपले काम लागलीच पूर्ण केलेले असते. ती जखम जरी भरली तरी व्रण राहतोच राहतो. तेव्हा अशावेळी आपल्या जिभेला लगाम घालणे अत्यावश्यक असते, हितकारक ठरते. आपल्यासमोर कोणाकडूनही घडणारी कृती मग ती आपल्याशी संबंधित असो व नसो, ती परमेश्वराच्या इच्छेनुरूप घडते आहे, तो परमेश्वरच त्या कृती करणाऱ्या व्यक्तीच्या रूपाने येऊन ती करतो आहे असे मानणे सदैव हिताचे असते. त्याने चित्ताची शांतता, मनाचा समतोल ढळत नाही. काही काळ गेल्यावर त्या क्षणी झालेल्या दु:खाचा, नुकसानीचा विसरही पडतो. या आजच्या प्रसंगावरून तुम्ही हा बोध घेतला पाहिजे. प्राप्त झालेली संपत्ती सदैव साथ करीलच अशी शाश्वती नसते; पण आत्मसात केलेला असा बोध, असे ज्ञान आपणांस सदैव साथ देते हे तुम्ही माझ्या मुलांनो लक्षात ठेवा. चला आता आपण येथे वेळ न दवडता ज्यांनी आपले अशा प्रकारे दारिद्र्य दूर करण्याची अलौकिक कृती केली त्या श्रीगुरुंपाशी जाऊ या, त्यांचे चरण वंदन करूया व कृतज्ञता व्यक्त करू या"

असे ब्राह्मणाने आपल्या पत्नीस व मुलांस सांगितल्यावर ते सर्व समोरच्या तटावरील औदुंबर वृक्षाखाली बसलेल्या श्रीगुरुंपाशी येऊन पोहोचले. त्यांनी श्रीगुरूंना साष्टांग दण्डवत घातले. कृतज्ञता, आनंद, भक्तिप्रेम, बोलल्या शब्दांबद्दलच्या अपराधाची जाणीव व त्याबाबतचा अतीव पश्चाताप या सर्वांमुळे त्यांचे कंठ दाटून आले. मनींच्या भावना शब्दांनी व्यक्त करण्याची अनिवार इच्छा असूनही शब्द बाहेर फुटेनात. हे पाहून, ओळखून श्रीगुरु म्हणाले, "तुम्ही काय सांगायला आला आहात ते मला समजले आहे. मी तुमच्या मनांच्या भावना जाणतो. तुमच्या भक्तीचे हे छोटेसे बक्षीस परमेश्वराने तुम्हांला दिलेले

आहे. पण हे लक्षात ठेवा की, घेवड्यासारखे संसारात जे अनेक वेल आहेत त्यांवरील माया - मोहात गुरफटू नका. वेलीचा उपयोग, काही कारणापुरता, काळापुरताच असतो. त्यास अमरत्व नाही. त्याऐवजी भक्तिवेल लावून त्याच्या जोपासनेत, त्याला काळजीपूर्वक खत - पाणी देण्यात, तो वाढवण्यात, त्यावर अपार प्रेम करण्यात आपले तन - मन - धन सर्व खर्च करा. मग तो दयाळू परमेश्र्वर तुम्हांला वंशपरंपरागत प्रतिदिनी सुखाचा हंडा नव्हे, तर हंडेच देत राहिल व वर विचारील, "देता किती घेशील दो करांनी." आज जे हे धन तुम्हांला प्राप्त झाले आहे त्याची वाच्यता कोठे केलीत तर तुमच्यापाशी आलेली ही लक्ष्मी तुम्हाला सोडून गेलेली आढळेल. मला येथे शांतता हवी. एकान्त हवा."

अशी सूचना व उपदेशस्वरूपी आशीर्वाद श्रीगुरुंकडूनच मिळाल्यावर ते ब्राह्मणकुटुंब समाधानात - आनंदात अमरापुरी परतले.

आजही (१९९३ मध्ये) त्या ब्राह्मणाचे वंशज अमरापुरात - औरवाड येथे ज्या ठिकाणी ही अलौकिक लीला श्रीगुरूंकडून घडली त्या ठिकाणीच वास्तव्य करून आहेत.

★ ★ ★ ★

१४. नृसिंहवाडी

आतापर्यंत जवळजवळ सर्व कथा श्रीगुरुंनी औदुंबर वृक्षातळी वास्तव्य केल्याचे सांगतात. घनदाट छाया देणारे मोठमोठे अनेक प्रकारांचे वृक्ष असताना श्रीगुरू आपल्या वास्तव्यासाठी या औदुंबर वृक्षाचीच निवड का करीत हा खरोखरीच कुतूहल निर्माण करणारे प्रश्न आहे. पुराणकाळात परमेश्वराच्या बहुमूल्य सेवेची संधी या वृक्षाला मिळाली. या सेवेचे पारितोषिक म्हणून मिळालेल्या वरदानाने या औदुंबर वृक्षास महान पवित्रता प्राप्त झाली.

पुराणकाळी श्री भगवान विष्णूंच्या दर्शन - भेटीसाठी सनत्कुमार वैकुंठात आले. श्री विष्णूंचे द्वारपाल जय व विजय यांनी सनत्कुमारांना महालात प्रवेश करताना अडवले. त्यामुळे क्रोधीत होऊन सनत्कुमारांनी जय व विजय यांना शाप दिला. त्या शापानुसार जय व विजय यांचा राक्षसरूपात दितीच्या उदरी जन्म झाला. त्यांची नावे अनुक्रमे हिरण्याक्ष व हिरण्यकश्यपू अशी ठेवण्यात आली. दितीचे पुत्र म्हणून दैत्य असेही त्यांना संबोधिले जाई. हिरण्याक्ष दैत्याचा श्रीविष्णूंची वराहरूप धारण करून वध केला. दैत्य हिरण्यकश्यपू याने या प्रसंगापासून श्रीविष्णूंशी वैर आरंभिले. आपल्या भावाच्या वधाचा सूड उगविण्यासाठी श्रीविष्णूंचा वध करण्याच्या विचाराने, निश्र्चयाने त्याला झपाटले. हिरण्यकश्यपू पुत्र प्रल्हाद हा बालपणापासूनच श्रीविष्णूंच्या भक्तीत रममाण होऊ लागला. पित्याने आपल्या शत्रूच्या भक्तिपूजनापासून आपल्या पुत्राला दूर करण्याचे नानाविध प्रयत्न केले. अनेक प्रलोभने, धाकदपटशा, शारीरिक, मानसिक छळ या कशाचाही परिणाम न होता उलट प्रल्हादाची विष्णूभक्ती दिवसेंदिवस तीव्र होत गेली व परमोच्च बिंदूस पोहोचली. म्हणजेच प्रत्यक्ष श्रीविष्णूचे दर्शन प्राप्त होण्याच्या अवस्थेपर्यंत आली. ही आपल्या पुत्राकडूनच आपल्या शत्रूची होणारी भक्तिस्तुती - पूजा हिरण्यकश्यपूस असह्य झाली व त्याने शेवटी प्रल्हादाचाच वध करण्याचा निर्णय घेतला. या निर्णयानुसार हिरण्यकश्यपू प्रल्हादाच्या वधाच्या प्रयत्नात असताना आपल्या परमश्रेष्ठ भक्त प्रल्हादच्या रक्षणार्थ भगवान श्रीविष्णू तेथील एका लाकडी खांबातून नरसिंह (अर्धे शरीर सिंहाचे व अर्धे शरीर मानवाचे) अवतारात प्रगट झाले. तेथे अवतरताच एका झेपेतच त्यांनी दैत्य हिरण्यकश्यपूस पकडला व आपल्या मांडीवर आडवा पाडला. नखांनी त्याचे पोट फाडले. धारदार नखे असलेली आपली बोटे त्याच्या पोटात खुपसून त्याची आतडी बाहेर काढली. हिरण्यकश्यपूचा अशा प्रकारे वध झाला.

हिरण्यकश्यपूच्या पोटात कालकूटासारखे जहाल विष होते. ते विष भगवान श्रीविष्णूंच्या नखास लागताच असह्य दाह होऊ लागला. कोणत्याही उपायाने त्यांना स्वस्थता लाभेना. तेव्हा विष्णूपत्नी लक्ष्मीने औदुंबर वृक्षाची फळे आणली व त्या फळांत श्रीविष्णूंनी आपली नखे रोवली. लागलीच त्यांचा दाह

शमला. श्रीविष्णूंनी त्या प्रसंगी औदुंबर वृक्षास वरदान दिले. ते म्हणाले, "औदुंबर वृक्ष सदा फळांनी भरलेला राहील. कल्पवृक्ष म्हणून त्याची सर्वत्र पूजा केली जाईल. जी व्यक्ती भक्तिभावाने औदुंबराची पूजा - आराधना करील त्या व्यक्तीच्या सर्व मनोकामना पूर्ण होतील. या वृक्षाच्या सेवेने, उपासनेने वंध्येसही पुत्र प्राप्त होईल. दरिद्री श्रीमंत होईल व मूर्खालाही बुद्धी प्राप्त होईल. सर्व देवतांचा वास या वृक्षात राहील. मी देखील लक्ष्मीसह या वृक्षाजवळच राहणार व त्याची सेवा - उपासना करणाऱ्यांचे पाप - ताप नष्ट करणार."

भगवान श्रीविष्णूंनी आपल्या नृसिंहावतारात औदुंबर वृक्षाला जो वर दिला होती तो सार्थ करण्यासाठी व पृथ्वीतलावरील सर्व जनतेस या कल्पवृक्षस्वरूपी औदुंबर वृक्षाच्या श्रेष्ठतेची, योग्यतेची, ईश्र्वरस्वरूपाची जाण व्हावी म्हणून आपले श्रीगुरु म्हणजेच परमपूज्य श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज या औदुंबर वृक्षातळी वास करतात.

कृष्णा - पंचगंगा संगमावर (नृसिंहवाडी) श्रीगुरुंचे वास्तव्य असतानाही ते तेथील औदुंबर वृक्षातळीच राहत होते. या औदुंबर वृक्षाच्या समोरच्या नदीकाठावरील अमरेश्र्वराच्या जवळच कृष्णानदीच्या जळात चौसष्ट योगिनी म्हणून ख्यातनाम झालेल्या जलदेवता वास करून होत्या. नृसिंहवाडी येथे श्रीगुरुंचे जोपर्यंत वास्तव्य होते तोपर्यंत नित्यनियमाने मध्यान्हकाळी या चौसष्ट योगिनी श्रीगुरुंपाशी येत असत. त्यांना पुष्पहार अर्पण करून त्यांच्या चरणी वंदन करीत भावपूर्वक प्रार्थना करून त्यांना आपल्या आश्रमी पूजेसाठी व भिक्षेसाठी अत्यादराने नेत असत. श्रीगुरु तेथे गेल्यावर त्या योगिनी मोठ्या श्रद्धेने पूजा करीत. त्यांच्या भक्तिभावाने संतोष पावून श्रीगुरु तेथेच भिक्षा ग्रहण करून नृसिंहवाडीस परत येत असत. हा जवळजवळ रोजचाच क्रम होता.

तेथील ग्रामस्थांना या प्रकाराची काहीच कल्पना नव्हती. घनदाट जंगलात औदुंबर वृक्षातळी वास्तव्य करून राहिलेले ते यतिराज गावात कधी कोणाकडे भिक्षेसाठी आलेले दिसत नव्हते. अन्नाविना तर कोणीही जगूच शकत नाही. मग जगंलामध्ये एकाकी राहून हे आपल्या भुकेचे निवारण कसे काय करू शकतात याचे सर्वांना कुतूहल वाटू लागले. काहींची मने तर संशयानेही घेरली. एकमेकांत चर्चा सुरू झाली. काही संशयात्म्यांनी या गोष्टीची छडा लावण्याचा विडाच उचलला. त्यांनी श्रीगुरूंच्या संपूर्ण दिवसाच्या हालचालीवर गुप्तपणे पाळत ठेवण्याचा निर्णय घेऊन आपल्यातील एका अतिउत्साही ब्राह्मणास या कामावर नेमले. श्रीगुरुंच्या पातळीवर असलेल्या त्या गृहस्थास मध्यान्ही अकस्मात अत्यंत भीतिदायक अशी नानाविध दृश्ये दिसू लागली. भीतीने त्याची बोबडीच वळली. त्याने तेथूनच जीवाच्या आकांताने धूम ठोकली व कसबसा एकदाचा गाव गाठला. त्याला गावात कोणालाही काय पाहिले, दिसले ते सांगताच येईना, अशी त्याची अवस्था झाली. त्या भीतीच्या जबरदस्त धक्क्याने त्याला जणू वेडच लागले. गुरुंच्या - संतांच्या चारित्र्याचा, दिनक्रमाचा जे संशयवृत्तीने शोध घेऊ जातात त्यांची अंती अशीच

अवस्था होते.

त्या संशयात्म्यांचा गुप्तहेर ज्यावेळी त्या नदीकाठावरून भीतिदायक दृश्ये पाहून पळत सुटला त्याचवेळी गंगानुज नावाचा एक शेतकरी काही कामासाठी तेथे त्या नदीकाठी आला होता. त्याला कसलेच भीतिदायक दृश्य न दिसता उलट आश्र्चर्यकारक असे एक अत्यंत रमणीय दृश्य दिसले. त्या कृष्णामाईच्या अतिपवित्र अशा निर्मल जलातून चौसष्ट योगिनी वर आल्या. त्या श्रीगुरुंपाशी गेल्या. त्यांनी श्रीगुरुंना वंदन केले. नंतर श्रीगुरु त्या योगिनींसह नदीत उतरलेले शेतकऱ्यास दिसले. नदीत श्रीगुरुंनी पाऊल ठेवताच पाण्याचा प्रवाह दुभंगला व मधोमध निर्जली वाट तयार झाली. कोणत्यातरी अदृश्य शक्तीने दोन्ही बाजूस म्हणजे दक्षिणेकडे व उत्तरेकडे बांध घातल्याप्रमाणे पाणी अडवून धरले होते. श्रीगुरु योगिनींसह कृष्णामाईच्या पूर्वतीरानजीक पोहोचताच तो जलप्रवाह पूर्ववत वाहू लागला.

पूर्वेकडील अमेरश्र्वरानजीकच्या काठाजवळील पाण्यातच त्या योगिनी व श्रीगुरु गुप्त झाले. हे दृश्य पाहून तो शेतकरी आनंदाश्र्चर्याने थक्क झाला. त्या स्त्रिया देवकन्या अथवा जलदेवताच असल्या पाहिजेत व यतिराज प्रत्यक्ष परमेश्र्वरच असणार असे त्या शेतकऱ्यास वाटले. त्याने मनातूनच त्यांना भक्तिभावाने वंदन केले. दुसऱ्या दिवशी हे आनंददायक दृश्य पाहण्यासाठी तेथे परत येण्याचा निश्र्चय करून तो शेतकरी आपल्या घरी परतला.

आता पहा, एकाच वेळी एकाच ठिकाणी त्या गुप्तहेरास भीतिदायक दृश्य दिसते, तर त्या शेतकऱ्यास आनंददायक रमणीय दृश्य दिसले. असे का घडले ? शेतकरी तेथे निर्मळ, निरपेक्ष मनाने आला होता. त्याच्या मनात कसलाच संशय, विकल्प नव्हता किंवा आपल्याला कोणी पाहील की काय अशी भितीही नव्हती. त्याला कोणाच्याही वागण्याबद्दल, दिनक्रमाबद्दल, चारित्र्याबद्दल कसलेच कुतूहल नव्हते, संशय नव्हता. नेमकी याच्या उलट मन:स्थिती त्या गुप्तहेराची होती. संशयाने सर्वनाश होतो. कोणाकडेही पाहताना संशयरहित दृष्टीने पाहणे हितकारक असते. आपणावर कोणी संशय व्यक्त केला किंवा आपल्याकडे कोणी संशय दृष्टीने पाहिले तर आपल्याला काय वाटेल याचा प्रत्येकाने आपल्या मनाशी विचार करावा. प्रत्येकाकडे पाहताना, प्रत्येकाशी बोलताना, वागताना निर्मळ दृष्टी असेल, निर्मळ मन असेल, निर्मळ विचार असतील तर होणारी भेट आल्हाददायक, हितकारक ठरेल. दिसणारे दृश्य आनंददायक वाटेल, झालेला संवाद सुखसंवाद ठरेल. कारण तेथे वागताना, बोलताना, पाहताना पूर्वग्रहदूषित दृष्टीच नसणार ! प्रत्येक आबाल - वृद्ध व्यक्तीच्या अंतरात कोठे ना कोठे 'अत्यंत खाजगी' अशी नामनिर्देशक पट्टी (लेबल) चिकटवलेला एक कप्पा असतोच असतो. कोणीही कोणत्याही नात्याने, कोणत्याही हेतूने सहज कुतहूल म्हणून सुद्धा या कप्प्यात आडून वा प्रत्यक्ष डोकावण्याचा प्रयत्न करू नये. हा मानसिक संयम केवळ इतरांशी वागताना तेवढाच पाळायचा नसून तो पती, पत्नी, मुलगा, मुलगी, सून, सासू, जावई यांसह सर्व नातेवाईकांशीही वागताना पाळणे आवश्यक आहे. सुखी - समृद्ध - समाधानी

जीवन जगण्यासाठी जी काही मोजकीच महत्त्वाची साधने आहेत त्यांत या संयमाला प्रमुख स्थान आहे.

आपल्या निश्चयानुसार गंगानुज दुसऱ्या दिवशी नृसिंहवाडी येथील त्या औदुंबर वृक्षाजवळ अत्यंत भक्तिभावाने आला. कालचे ते रमणीय दृश्य पुन्हा एकदा डोळे भरून पाहावे, श्रीगुरुंस सदेह पाहून आपली दृष्टी पावन करावी व त्यांना वंदन करण्याचे परमभाग्य प्राप्त करावे इतकाच मर्यादित हेतू मनी धरून गंगानुज तेथे उपस्थित झाला होता. ते आल्हाददायक दृश्य पुन्हा एकदा दृष्टीस पडू दे, अशी परमेश्र्वराची मनोभावे प्रार्थना करीत तो औदुंबर वृक्षाजवळील एका वृक्षाखाली छायेत उभा राहिला.

नित्यक्रमानुसार मध्यान्ही त्या जलदेवता - चौसष्ट योगिनी जलाबाहेर आल्या व श्रीगुरुंपाशी जाऊ लागल्या. त्यांचे सौंदर्य इंद्रलोकींच्या अप्सरांनाही लाजवील असे होते. त्यांच्याकडे पाहताच डोळे खाली झुकले असते व त्यांच्या चरणवंदनाची सहजगत्या मनी उसळणारी ऊर्मी पाहणाऱ्यांना आवरली नसती, असे ते नितांत आदरभक्तिभावना निर्माण करणारे सात्त्विक विलोभनीय सौंदर्य होते. ब्रह्मा, विष्णू व महेश या त्रिमूर्ती ज्या स्वरूपात एकवटल्या आहेत ते भगवान श्री दत्तात्रेय या श्रीगुरुंच्या स्वरूपात अवतरले आहेत हे त्या जलदेवतांना पूर्णपणे माहीत होते. आपण कोणाच्या भेटीसाठी जात आहोत याची जाणीव ठेवून अत्यंत मनोहारी पण सोज्वळ वेश परिधान करून त्या वेशाला साजेसे मोजकेच रन्तजडित अलंकार त्यांनी धारण केले होते. हे वेश व अलंकार जलदेवतांचे सौंदर्य वाढवत होते, का त्या जलदेवता त्या वेशांचे, अलंकारांचे सौंदर्य वाढवित होत्या हा एक वादाचाच विषय झाला असता. श्रीगुरूंना ओवाळण्यासाठी आवश्यक ते सर्व साहित्य व मनोहारी पुष्पहार हाती घेऊन त्या येत होत्या. गंगानुज हे सर्व दृश्य पापणी न हलवता एकाग्रतेने टिपत होता.

त्या जलदेवता श्रीगुरुंपाशी पोहोचल्या. त्यांनी प्रथम श्रीगुरुंना ओवळले त्यांना पुष्पमाला अर्पण केल्या व श्रीगुरुंच्या चरणी वंदन करून पूजा व भिक्षा स्वीकारण्यासाठी आपल्याबरोबर येण्याची आग्रहपूर्वक प्रार्थना केली. त्या भावपूर्वक प्रार्थनेस प्रतिसाद देऊन श्रीगुरु त्यांचेसमवेत निघाले. श्रीगुरूंनी कृष्णामाईच्या जलात पाऊल ठेवताच कालच्याप्रमाणेच पाणी दुभंगले व त्यांच्यासाठी निर्जली वाट तयार झाली. श्रीगुरु जलदेवतांसह जात होते. गंगानुजाला आपले मन आवरता आले नाही. किंबहुना आपण काय करतो आहोत याचे त्याला भानच राहिले नाही. या परमेश्र्वराची साथ - सोबत सोडायची नाही या एकमेव भावनेने तो झपाटला होता. त्यांना मनोमन वंदन करीत, त्यांची आपल्या उद्धारासाठी प्रार्थना करीत तो त्यांचे पाठोपाठ केव्हा व कसा चालू लागला हे त्याला कळलेच नाही. त्याची दृष्टी श्रीगुरूंच्या पाठमोऱ्या पावलांवर येवढ्या प्रेमभावनेने, भक्तिभावनेने खिळली होती की जणू एक अदृश्य असा दोरच तयार होऊन तो श्रीगुरूंच्या पावलांत गुंतला होता व श्रीगुरुंच्या चालीबरोबर तो गंगानुज त्यांच्या पाठोपाठ सहजगत्या खेचला जात होता.

त्या योगिनी व श्रीगुरू समोरील पश्चिमतीरावरील अमरेश्वरानजीक पोहोचताच पाण्याखालील एका नगरीत प्रवेश करते झाले. गंगानुज त्यांच्या पाठोपाठ होताच. तेथील सर्व जनता हाती पुष्पमाला घेऊन श्रीगुरूंच्या स्वागतार्थ प्रवेशद्वारी आली होती. मंजुळ स्वरात वाद्ये वाजत होती. भरपूर रूंद असलेल्या त्या स्वच्छ रस्त्याच्या दोन्ही बाजूंना छोटी छोटी दुमजली घरे होती. वेगवेगळ्या आकारांच्या त्या घरांची रचना, बांधणी अत्यंत सुबक व कलात्मक होती. त्या सर्व घरांसमोर नजर खिळवून ठेवतील अशी कारंजायुक्त उद्याने होती. निरनिराळ्या आकारात पसरलेल्या गालिच्यासमान हिरवळीवर विविध रंगाच्या व वासांच्या फुलझाडांचे आखीव व रेखीव ताटवे सर्वत्र कलात्मक दृष्टीने विखुरलेले दिसत होते. उत्तमोत्तम असे सर्वश्रेष्ठ वास्तुशिल्प व नयनरम्य उद्यानरचना यांचा सुरेख संगम झालेला तेथे आढळत होता. शेवटी जलदेवतांचीच ती नगरी ! तेथे जळी, स्थळी, काष्टी, पाषाणी सर्वत्र सौंदर्याची उधळण झालेली आढळणारच.

जलदेवतांच्या - चौसष्ट योगिनींच्या त्या सुंदर नगरीतील सुसंस्कृत पुण्यवंत जनतेने श्रीगुरूंचे भक्तिभावाने स्वागत केले. त्यांना पुष्पहार अर्पण करून ओवाळले व कर्णमधुर सुरेल अशा वाद्यसंगीताच्या साथीत त्यांना मोठ्या आदराने जलदेवतांच्या महाली नेले. पाठोपाठ गंगानुज होताच. महालात पोहोचताच सर्वांनी त्यांना जयजयकार केला व त्यांच्या स्तुतिस्तोत्रांच्या गायनास सुरूवात केली. श्रीगुरूंना महालातील प्रशस्त, शोभिवंत दिवाणखान्यात नेऊन हिरेजडीत सुवर्णासनावर बसवले. त्यांच्यावर पुष्पवृष्टी केली. स्तुतिस्तोत्र गायन संपताच श्रीगुरुंचे श्रद्धापूर्वक शास्त्र - विधीनुसार शोडषोपचार पूजन करण्यात आले.

सर्व जलदेवता त्या स्वागत - समारंभात, पूजासमारंभात दंग झाल्या होत्या. काहीजणी चवऱ्या हाती धरून श्रीगुरूंना हळुवारपणे वारा घालत होत्या, काहीजणी पूजासाहित्य लगबगीने देण्या - घेण्यात दंग झाल्या होत्या. काहीजणी श्रीगुरूंना काही हवे असल्यास देण्यासाठी त्यांच्या आज्ञेची वाट पाहत एकाग्रतेने जवळच उभ्या होत्या. त्यांच्या आनंदी मन:स्थितीचे, अंतरीच्या भाव - भावनेचे यतास्थित चित्र उभे करणे, यथोचित वर्णन करणे शब्दांना शक्य नाही. तेवढा उच्चकोटीचा भक्तिभाव ज्याच्या मनी असेल, ज्याची श्रीगुरुंवर अतीव श्रद्धा असेल तोच कल्पनेने ते दृश्य आपल्या नजरेसमोर साकार करू शकेल व त्या दृश्याचा आनंद मनसोक्त लुटू शकेल. अन्यांना ते जमणे नाही.

श्रीगुरुंच्या पाठोपाठ मंत्रमुग्ध होऊन असलेला तो शेतकरी गंगानुज त्या दिवाणखान्यात दरवाजापाशीच उभा राहिला होता. तेथूनच तो अनिमिष नेत्रांनी श्रीगुरुच्या पूजनाचा ते दिव्य सोहळा पाहत होता. ती पूजा आपण करीत आहोंत अशा कल्पनेत व त्या आनंदात त्याचे मन व दृष्टी गुंग झाली होती. त्याला श्रीगुरुंशिवाय अन्य काही दिसतच नव्हते. त्याच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रू वाहत होते. आपल्या उर्वरित आयुष्याचा प्रत्येक क्षण श्रीगुरूंच्या सेवेत जावा अशी तो मनोभावे त्या दयाळू परमेश्वराची करूणा

भाकत होता. आता पूजाविधी संपला होता. श्रीगुरुंनी तेथील जनसमुदायावरून आपली दृष्टी फिरवली. त्यावेळी गंगानुज त्यांचे दृष्टीस पडला. त्याच्या वेशावरून त्यांनी जाणले की हा या जलदेवतांच्या नगरीचा रहिवासी नाही. श्रीगुरुंनी त्याला आपल्याजवळ बोलावून घेतले व तू कोण, कशासाठी व कसा आलास हे विचारले. गंगानुजाने श्रीगुरुंपाशी जाऊन आपल्याकडून मर्यादातिक्रमण घडले असल्यास क्षमा करा, अशी त्यांचे चरण धरून प्रार्थना केली. नंतर आपण कोण, तेथपर्यंत कसा येऊन पोहोचले हे सर्व सत्य त्यांस कथन करून तो म्हणाला, "देवा, मला क्षमा करा. तुम्ही माझ्या अंतरीचे विचार, माझे मन, माझी भावना, माझी श्रद्धा जाणू शकता. तुमच्यावरील भक्तीने, प्रेमाने, श्रद्धेने व तुमच्यातील देवत्वाने मला मंत्रमुग्ध करून येथे आणले व हा दिव्य सोहळा पाहण्याचे भाग्य मला लाभले. पाणी दुभंगण्याचे ते अलौकिक दृश्य मला पाहता आले. देवा, आता माझा उद्धार करा. मला आधार द्या. उर्वरित आयुष्याचा प्रत्येक क्षण तुमच्या सेवेत जाईल असा मला आशीर्वाद द्या. मला आपल्या या परमपवित्र चरणकमली आसरा देऊन उपकृत करा."

श्रीगुरु त्याच्या मनातील तो निष्कपट भाव पाहून संतुष्ट झाले. ते म्हणाले, "निश्चित हो, तुझ्याकडून कसलाच प्रमाद घडलेला नाही. तुझ्या भक्तिभाव पाहून मी संतुष्ट झालो आहे. निष्कपट मनाने, निर्मळ अंत:करणाने, अतीव श्रद्धा बाळगून तू येथे आला आहेस हे मी जाणतो. तुझ्या सर्व इच्छा पूर्ण होतील. आजपासून तुझे दारिद्र्य नष्ट झाले याची खात्री बाळग. सर्व दृष्टींनी तू सुखी होशील. तुला अंती सद्‌गती प्राप्त होईल. मी या कृष्णा - पंचगंगा संगमावर असेपर्यंत तू येथे जे काही पाहिलेस, अनुभवलेस ते कोणासही सांगू नकोस. कोणालाही ते कळता कामा नये. हे पथ्य तू पाळले नाहीस तर तुझे अहित होईल. आता तू येथेच भोजन कर व माझेबरोबरच परत निघ." त्या परमकृपाळू देवाचे हे बोल ऐकून गंगानुजाचा चेहरा आनंदाने फुलून गेला. श्रीगुरुंनी त्याच्या प्रेमाला, भक्तीला दाद दिल्याचे पाहून त्यास अतीव समाधान लाभले.

त्या जलदेवतांनी पूजनानंतर श्रीगुरूंची आरती केली व श्रीगुरुंना अनेक प्रकारच्या सुमधूर पक्वान्नांनी युक्त अशी भिक्षा अर्पण केली. श्रीगुरुंनी त्या भिक्षेचा संतोषपूर्वक स्वीकार केला. गंगानुजानेही तेथेच भोजन - प्रसाद घेतला. त्या जलदेवतांना व सर्व उपस्थितांना आशीर्वाद देऊन श्रीगुरु गंगानुजासह तेथून निघाले व कृष्णा - पंचगंगासंगमावरील (नृसिंहवाडी) औदुंबर वृक्षातळी आले. त्या चौसष्ट योगिनी श्रीगुरूंना तेथपर्यंत पोहोचविण्यासाठी सोबत आल्या होत्या. गंगानुजाने त्या औदुंबर वृक्षातळी आल्यावर श्रीगुरुंना वंदन केले व त्यांच्या आज्ञेनुसार तो आपल्या घरी परतला. तेथून परतण्यापूर्वी आपल्या पत्नी - मुलांसह श्रीगुरुंच्या दर्शनासाठी सेवेसाठी पुन्हा येण्यासाठी श्रीगुरुंची परवानगी मिळवण्यात तो यशस्वी झाला. त्याच दिवशी संध्याकाळी आपल्या शेतात काही खोदकाम करीत असताना त्याला अचानक

धनसंग्रह सापडला. श्रीगुरुंच्या अपार प्रेमाचा, शक्तीचा प्रत्यक्ष प्रत्यय त्याला आला. त्याची जीवनाकडे पाहण्याची वृत्तीच बदलली, दृष्टीच बदलली. श्रीगुरूंच्या सेवेसाठी स्वत:ला वाहून घेण्याची निश्चय त्याने आपल्या मनाशी केला व लागलीच दुसऱ्या दिवसापासून निष्ठेने तो अमलातही आणला. श्रीगुरुंशिवाय त्याला काही सुचेना, दिसेना, जमेना. तो त्या सुखानंदात रमला.

आपल्या मनाशी घेतलेल्या निश्चयात्मक निर्णयानुसार गंगानुज श्रीगुरुंच्या सेवेसाठी त्या औदुंबर वृक्षापाशी दररोज येऊ लागला. सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंतचा सर्व वेळ तो श्रीगुरुंच्या सान्निध्यात घालवी. अशाप्रकारे दिवस जात असता माघातील पौर्णिमेच्या दिवशी सकाळीच आल्या आल्या श्रीगुरुंना वंदन करून तो म्हणाला, "स्वामी महाराज, गावातील ब्राह्मण सांगतात की, माघात प्रयाग तीर्थक्षेत्री स्नान केल्याने महापुण्य प्राप्त होते. हे ऐकून प्रयागला जाऊन यावे असे वाटते. तेथून जवळच काशी व गया ही क्षेत्रे आहेत असे समजले. देवा, तुमची अनुज्ञा असेल तर ही त्रिस्थळी यात्रा पदरी पाडण्याची मला अनावर इच्छा झाली आहे."

गंगानुजाचे हे बोल ऐकून श्रीगुरू त्यास म्हणाले, "अरे वेड्या, त्या दयाळू परमेश्वराने तुझ्यासारख्या भक्ताची सोय पुराणकालापासून करून ठेवली आहे. तुझ्यासारखा वृद्ध असमर्थ भक्तांची सोय व्हावी म्हणून परमेश्वराने उत्तरेकडील काशी, प्रयाग, गया या तीर्थक्षेत्रांसमान पुण्यप्रद तीर्थक्षेत्रे येथे दक्षिणेतही निर्माण करून ठेवली आहेत. दक्षिणेकडील या पंचनद्यांचा कृष्णानदीशी झालेला हा जो सुरेख संगम येथे दिसतो आहे तेच दक्षिणेतील प्रयाग स्थान आहे. कृष्णाकाठी वसलेले जुगुळ हे गाव दक्षिणेकडील गया! दक्षिणेकडील या स्थानांचे माहात्म्य, पावित्र्य व उत्तरेतील काशी, प्रयाग, गया या स्थानांचे माहात्म्य व पावित्र्य समान आहे. चल तुझी प्रबळ इच्छा पूर्ण करण्यासाठी मी तुला आताच ही त्रिस्थळी यात्रा घडवतो." असे म्हणून श्रीगुरू ज्या प्रशस्त व्याघ्राजीनावर बसले होते त्या व्याघ्राजीनाचे एक टोक घट्ट धरून त्यास आपल्यामागे डोळे बंद करून त्या व्याघ्राजीनावर बसण्यास सांगितले. त्याने तसे करताच अतिवेगाने त्या सकाळीच श्रीगुरु प्रयाग क्षेत्री आले. गंगानुजाला त्यांनी तेथे स्नान करण्यास सांगितले. मध्यान्ही ते काशीक्षेत्री प्रवेशले. तेथे त्याला श्री विश्वनाथाचे दर्शन घडवून ते गया क्षेत्रास गेले. अशा प्रकारे त्या भोळ्याभाबड्या श्रद्धाळू भक्ताची त्या माघ पौर्णिमेदिनी सूर्यास्तापूर्वीच ती त्रिस्थळी यात्रेची इच्छा पूर्ण करून ते कृष्णा - पंचगंगा संगमस्थानी येऊन पोहोचले. श्रीगुरुंची ही अलौकिक लीला पाहून गंगानुज दिङ्मूढ झाला. श्रीगुरुंची थोरवी कोणत्या शब्दांत वर्णन करावी हेच त्याला कळेनासे झाले. भक्तिभावाने त्यांस पुन्हा पुन्हा वंदन करून तो आपल्या घरी परतला.

घरी येताच त्याने आपल्या पत्नीस व मुलांस घडलेल्या त्रिस्थळी यात्रेचा वृत्तांत सांगितला. त्यांचीही अंत:करणे आनंदाश्चर्याने भारावून गेली. स्त्रियांच्या कानी पडलेली कोणतीही गोष्ट कधी गुप्त म्हणून राहणे

शक्यच नाही. यानुसार ती बातमी दुसऱ्याच दिवशी सर्व गावभर पसरली. तेथून ती आजूबाजूच्या अन्य गावांत पसरायला वेळ लागला नाही. जो तो श्रीगुरुंपाशी येऊन त्यांचे कृपाशीर्वाद मागू लागला, आपआपल्या सांसारिक अडचणी त्यांचे कानावर घालू लागला, आपल्या व्याधींची कर्मकहाणी त्यांस सांगून उपाय विचारू लागला, त्यांचे मार्गदर्शन मागू लागला. सर्वांनी अशा प्रकारे श्रीगुरुंना भंडावून सोडले. सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंत विश्रांतीशी, स्वस्थतेशी त्यांची गाठभेठ होईना. अशा प्रकारे दिवसांमागून दिवस जाऊ लागले. तेव्हा नाइलाज म्हणून श्रीगुरुंनी तेथून अन्यत्र जाण्याचा निर्णय घेतला.

हा निर्णय पक्का होताच एका सकाळी समोरच्या नदीकाठावरील अमरेश्र्वरापाशी श्रीगुरू गेले. तेथे अमरेश्र्वराची पुजा करून अमरेश्र्वराचा निरोप घेतल्यानंतर संगमावरील औदुंबर वृक्षातळी परत आले. तेथे येताच ते प्रयाणाच्या व्यवस्थेस लागले. या वेळी सूर्य माथ्यावर आला होता. नित्यानुसार चौसष्ट योगिनी श्रीगुरूंना आपल्या मंदिरी घेऊन जाण्यासाठी म्हणून तेथे आल्या. येताच श्रीगुरु तेथून प्रयाण करण्याच्या तयारीस लागले आहेत हे त्यांना उमजले. त्या अत्यंत कष्टी झाल्या. पण काही झाले तरी श्रीगुरुंना मध्यान्ही उपाशी पोटी जाऊ द्यायचे नाही या विचाराने संयम राखून त्यांनी दु:खाश्रू रोखून धरले. चेहरे निर्विकार ठेवण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. श्रीगुरुंस त्यांनी नित्याच्या प्रथेनुसार वंदन केले, ओवाळले व पुष्पमाला अर्पण केल्या. नंतर मध्यान्हीच्या पूजेसाठी, भिक्षेसाठी आपल्याबरोबर येण्याची भक्तिभावाने विनंती केली. यावेळी त्यांचे चेहरे उदासीनतेने झाकोळले होते, डोळे दु:खाश्रूंनी डबडबले होते. हे सर्व दृश्य पाहून व त्यांच्या अंतरीचा भाव जाणून श्रीगुरुंही अंतरी कळवळले. तेथून प्रयाण तर करायचेच, पण ते करीत असताना श्रद्धावान, निष्ठावान भक्तांना दु:ख होणार नाही, त्यांच्या भाव - भावनांना इजा होणार नाही याची काळजी घ्यायची, हा विचार श्रीगुरुंच्या मनात बळावला. त्यानुसार त्या चौसष्ट योगिनींची विनंती मान्य करून ते त्यांच्या समवेत निघाले.

श्रीगुरु आपल्याबरोबर येण्यास तयार झाल्याचे पाहून योगिनींचे चेहरे प्रसन्नतेने उजळले. मंदिरी पोहोचताच त्यांनी श्रीगुरूंना सिंहासनावर बसवले. त्यांची भावपूर्वक पूजा, आरती करून त्यांना भिक्षा अर्पण केली. भिक्षा ग्रहण केल्यावर श्रीगुरु संगमस्थानी परत आले. त्या योगिनी पण श्रीगुरुंना सोबत करीत कृष्णा - पंचगंगा संगमावरील औदुंबर वृक्षापाशी आल्या. श्रीगुरुंनी त्यांना आशीर्वाद देऊन प्रहरभराने आपण हे स्थान सोडून अन्यत्र प्रयाण करणार असल्याचे सांगितले.

श्रीगुरु आपल्याला सोडून जाणार ही कल्पनाच त्या योगिनींना सहन करवेना. त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहू लागले. त्यांचे कंठ दाटून आले. त्यांच्या चरणी त्या प्रार्थना करू लागल्या. 'आपणांस सोडून जाऊ नका' अशी त्यांची विनवणी करू लागल्या. "तुमच्या येथील वास्तव्यामुळे, नित्य दर्शनामुळे आमचे जीवन सुसह्य झाले आहे. तुमच्या जाण्यापाठोपाठ येथील ही स्वर्गीय शोभाच नष्ट होणार. हे पक्षांचे थवे निघून जाणार. हे सर्व वृक्ष सुकतील. अन्नपूर्णाही या स्थानाचा त्याग करील. स्वर्गीय स्वरूप प्राप्त

झालेल्या या स्थानास स्मशानाची अवकळा प्राप्त होईल. तुमच्या या सेवेच्या लाभास, आनंदास आम्ही मुकलो तर आमच्या जीवनास काहीच अर्थ उरणार नाही. तुमच्याविना आमचे जीवन शुष्क, नीरस होईल. तेव्हा देवा, कृपा करा व हा प्रयाणाचा विचार सोडून द्या. दिवसांतून किमान एकदातरी तुमच्या या चरणकमलांचे दर्शन मिळावे हीच आमची इच्छा आहे. दररोज तुम्हाला डोळे भरून पाहण्याचे आमचे भाग्य देवा हिरावून घेऊ नका. दयाळा, येवढी भिक्षा आमच्या पदरी घाला. प्रयाणाचा बेत रद्द केला हे तुमच्या तोंडाचे शब्द ऐकण्यासाठी आमचे कान आसुसले आहेत. दयाघना, आम्हांवर कृपा करा. आमचा अंत पाहू नका." अशी त्या चौसष्ट योगीनींनी श्रीगुरुंची काकुळतीस येऊन विनवणी केली.

त्यांच्या प्रेमळ व निष्कपट अंत:करणातून निघालेले हे कारूण्यपूर्ण बोल ऐकून दयावंत श्रीगुरुंचे मन गलबलले. पण तेथून जाणे तर अत्यावश्यक होते. श्रीगुरु त्या चौसष्ट योगिनींस आश्र्वासनपूर्वक म्हणाले, "शांत व्हा. मी तुमच्यापासून दूर गेल्याचे तुम्हांला कधीच जाणवणार नाही. कृष्णा - पंचगंगा संगमावरील हा औदुंबर वृक्ष हेच माझे दिव्यस्थान आहे. प्रत्यक्ष या मानवस्वरूपात जरी मी तुम्हाला या स्थानी दिसणार नसलो तरी गुप्तरूपात माझे वास्तव्य यावत् चंद्र दिवाकरौ येथेच असणार आहे. या माझ्या शब्दांवर विश्र्वास ठेवा. तुम्ही पण साध्या - सुध्या नारी नसून जलदेवता आहांत याचा विसर पडू देऊ नका. येथेच राहून माझ्या सोबतीने माझ्या भक्तांच्या मनोकामना पूर्ण करा. ही अन्नपूर्णा सुद्धा माझ्या आज्ञेने येथेच राहणार आहे. या पंचगंगासंगमाच्या व समोरील अमरेश्र्वराच्या परिसरात माझे वास्तव्य जरी गुप्त राहिले तरी माझ्या श्रद्धावान भक्तांस ते नित्य जाणवेल. हा माझा देह जरी येथून प्रयाण करणार असला तरी तुमची अविचल श्रद्धा, नितांत भक्ती व निरपेक्ष प्रेम या त्रिविध रज्जूंनी बद्ध झालेली ही माझी पावले येथेच रेंगाळत राहणार आहेत. येथून निघून जाताच हा मी जेथे उभा आहे याच ठिकाणी माझे पाऊले माझ्या सश्रद्धा भक्तांना सदैव साहाय्य करण्यासाठी, त्यांच्या सद्वासना पूर्ण करण्यासाठी, या संसारसागरातून त्यांना सुखरूपपणे पैलतीरी पोहोचविण्यासाठी त्यांची वाट पाहत तिष्ठत असलेली आढळतील. सर्व प्रकारच्या दैवी शक्तींनी परिपूर्ण असलेला माझ्यातील देवत्वाचा अंश या पावलात सामावलेला आहे हे मी तुम्हाला प्रतिज्ञापूर्वक सांगू शकतो. असा सर्व दैवी शक्तींनी परिपूर्ण असलेला देवत्वाचा केवळ एक बिंदू देवत्वाचा सागराशी बरोबरी करू शकतो. तेव्हा आता यापुढे या माझ्या येथे ठेवल्या जाणाऱ्या पावलांतपादुकांत तुम्ही मला पहा. सदाचारसंपन्न श्रद्धाळू भक्ताने माझी व या औदुंबर वृक्षाची शुचिर्भूत देहाने, मनाने, व निष्कपट भावपूर्ण अंत:करणाने सेवा - पूजा - अर्चा केल्यास माझे सदेह दर्शनही येथे घडेल. या औदुंबर वृक्षानेच मला आश्रय दिला आहे. या वृक्षातळीच माझ्या या पादुका राहणार आहेत. तेव्हा या वृक्षाची थोरवी शब्दांनी सांगण्याची गरजच नाही. तुम्ही नित्य येथे येऊन या औदुंबर वृक्षास प्रदक्षिणा घाला. याची पूजा करा. औदुंबराची केलेली सेवा - पूजा ही माझीच सेवा - पूजा ठरते. तेव्हा आता विश्र्वास ठेवा की मी या देहाने येथून जात असलो तरी येथेच आहे व आढळणार." याप्रमाणे त्या चौसष्ट योगिनींस सांगून व त्यांचा निरोप

घेऊन श्रीगुरु तेथून अदृश्य झाले व भीमातीरावरील गाणगापुरात प्रगट झाले.

श्रीगुरुंनी आश्वासन दिल्याप्रमाणे कृष्णा - पंचगंगा संगमावरील (नृसिंहवाडी) औदुंबर वृक्षातळी उमटलेली त्यांची पावले आजही आपले चित्त वेधून घेतात. एकाग्रतेने पाहिल्यास त्यांची सजीवता जाणवते. दृष्टीला विलक्षण समाधान देतात. पहाटेच्या काकड आरतीच्या वेळी व दुपारच्या महापूजेप्रसंगीच या पावलांचे - पादुकांचे सुस्पष्ट दर्शन होते. विलक्षण आनंद लाभतो. अन्यवेळी या पादुका पुष्पांनी, वस्त्रांनी आच्छादिलेल्या असतात. तो औदुंबर वृक्षही तेथे उभा असलेला आढळतो. मंदिराची बांधणी नंतर झालेली आहे. पण मंदिर बांधताना या पादुकांचे वा वृक्षाचे स्थलांतर झालेले नाही. हेच ते अत्यंत पवित्र, पुण्यप्रद मोक्षदायी स्थान आहे.

★ ★ ★ ★

१५. निष्ठेचे फळ

श्रीगुरु नृसिंहवाडीहून निघून गेल्यावरही प्रतिदिनी भक्तांची गर्दी तेथे लोटत होती. अत्यंत श्रद्धेने भक्तिभावाने, विश्र्वासाने त्या मनोहर पादुकांची व औदुंबर वृक्षाची पूजा - सेवा केली जात होती. तेथील अष्टतीर्थांत स्नाने केली जात होती. त्या स्थानाचे माहात्म्य दररोज वाढत चालले होते. नानाविध अलौकिक लीला घडलेल्या दिसत होत्या. ज्ञात होत होत्या. काही भाग्यवंतांना श्रीगुरुंच्या कृपेचे, आशीर्वादाचे, प्रत्यक्ष दर्शनाचे सुखद अनुभवही प्राप्त होत होते.

नृसिंहवाडी जवळच्याच शिरोळ नावाच्या गावी गंगाधर नावाचा एक वैदिक ब्राह्मण राहत होता. त्याची पत्नी, शांत, सुशील व धार्मिक आचार - विचारसंपन्न अशी पतिव्रता होती. तिला पांच मुलगे झाले पण बारसे होण्यापूर्वीच त्या प्रत्येकास मृत्यूने गाठले. लागोपाठ पाच वेळा अनुभवलेल्या या दुःखद प्रसंगांनी ती अतिशय चिंतातुर व निराश झाली होती. केवळ मरण येत नव्हते म्हणूनच ती जगत होती. पहिल्या पुत्राच्या मृत्यूनंतरच्या प्रत्येक गरोदरपणात ईश्र्वरी कोप असल्यास दूर व्हावा म्हणून अथवा ग्रहपीडा असल्यास दूर व्हावी म्हणन जे जे काही उपाय सुचवले गेले ते तिने केले. अनेक देवदेवतांच्या भक्तिभावाने पूजा - अर्चा केल्या तरीही एकही पुत्र तिच्या मांडीवर खेळला नाही. पण त्या दयाळू जगन्नियंत्यास यत्किंचितही दोष न देता आपल्या पूर्वजन्मीच्या पापाचे हे फळ आहे असे मानून त्याच्या निवारणार्थ सतत ईश्र्वरोपासनेत ती रममाण होऊन राहिली होती.

पाचव्या पुत्राच्या मृत्यूनंतर ज्योतिषविद्येत निष्णात असलेल्या एका विद्वान ब्राह्मणाची कीर्ती तिच्या कानी आली. आपली व आपल्या पतीची कुंडली घेऊन ती त्या ब्राह्मणापाशी गेली. तिने आपली कर्मकथा त्यास सांगून कारण व उपाय सांगण्याची विनंती केली. त्याने सांगितले, "गर्भपात करणे, अश्र्ववध करणे, गोवध करणे, अथवा कोणाकडून गरजेपोटी कर्जाऊ घेतलेले धन देणाऱ्यास परत न करणे अशा प्रकारची निंदनीय कृत्ये पूर्वजन्मी घडली असतील तर सामान्यत: संतानप्राप्ती होत नाही. गतजन्मी तूं एका शौनक गोत्रीय ब्राह्मणाकडून शंभर मोहरा गरजेपोटी कर्जाऊ घेतल्या होत्यास. त्या मोहरा तुझ्याकडून परत मिळवण्यासाठी तो तुझी सारखी विनवणी करीत होता. पण तुझ्याकडून ते धन परत करणे घडले नाही. त्या ब्राह्मणाचा ते धन परत मिळवण्याच्या ध्यासांतच अंत झाला. त्या मोहरा परत मिळवण्याची त्याची वासना अपूर्ण राहिली. त्यामुळे त्याचा पिशाच्च योनीत जन्म झाला. तेच पिशाच्च तुझ्या संततीचा नाश करीत आहे. त्या ब्राह्मणाची पिशाच्च योनीतून सुटका होईल असे काही सत्कृत्य तू केलेस तरच तुझी संतती जगेल. त्या ब्राह्मणाच्या मृत्यूने त्यांचा वंशच संपला व त्याचे मृत्यूनंतर करावयाचे और्ध्वदेहिक क्रियाकर्मही कोणी केलेले नाही. तू ऋणको या नात्याने त्याचें क्रियाकर्म कर व त्याच्या गोत्रांतील एखाद्या

सदाचारी ब्राह्मणास तेवढे धन दे. याचबरोबर कृष्णा - पंचगंगा संगमस्थानी एक महिना वास्तव्य कर. तेथील पापविनाशी तीर्थांत दररोज प्रात:स्नान करून तेथील औदुंबर वृक्षास प्रतिदिनी सात वेळा पाणी घाल, त्याची पूजा कर. त्या वृक्षातळी असलेल्या श्रीगुरुंच्या पादुकांचेही पूजन कर. असे केल्याने तुझे पूर्वजन्मीचे सर्व पाप नष्ट होईल. त्या ब्राह्मणासही मुक्ती मिळेल. तुझा वंश वाढेल." हा सुचविलेला उपाय ऐकून ती स्त्री म्हणाली, "त्या जन्मीच्या शंभर मोहरांची बरोबरी करील इतके धन जर माझ्यापाशी असते अथवा ते मिळवण्याची शक्यता असती तर गेल्या जन्मीच्या ऋणाचा या जन्माशी संबंध नाही असे न म्हणता तुमच्या शब्दांवर विश्वास ठेवून मी इतके धन दिले असते आणि वर त्या जन्मी माझ्यावर उपकार करणाऱ्या ब्राह्मणास सद्गती मिळावी म्हणून त्याचे क्रियाकर्मही केले असते. पण मी दरिद्री आहे. जन्मभर जरी मी कष्ट केले तरीही गाठी इतके धन जमणे शक्य नाही. पण माझ्या अल्पकुवतीनुसार त्याचे और्ध्वदेहिक क्रियाकर्म मी अवश्य करीन. महिनाभर त्या पवित्र कृष्णा - पंचगंगा संगमस्थानी (नृसिंहवाडी) राहीन. नित्य तीर्थस्नान, पूजा, उपवास करीन हा देह कष्टवीन. जागृतावस्थेतला प्रत्येक क्षण ईश्वरसेवेत घालवीन. या देहाकडून जे जे काही होणे शक्य असेल ते सर्व करून त्या सर्वसाक्षी दयाघनास संतोषविण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीन."

यावर त्या वयोवृद्ध ज्योतिषाने "तसे केल्यास काही प्रमाणात निश्चितच फलप्राप्ती पदरी पडेल. अविचल श्रद्धेने, असीम निष्ठेने, एकाग्र चित्ताने सर्व लौकिक व्यवहार विसरून श्रीगुरुंच्या मनोहर पादुकांचे पूजन केल्यास, तेथील औदुंबर वृक्षाची सेवा केल्यास थोड्याच दिवसांत पूर्ण यश पदरी पडण्याची शक्यताही नाकारता येत नाही." असे तिला सांगितले व सुयश चिंतून निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशी त्या दु:खी स्त्रीने आपल्या मनाची मरगळ झटकून मोठ्या विश्वासाने, उत्साहाने, निर्धाराने आपला मुक्काम आपल्या पतीसह शिरोळहून हालवला. ती नृसिंहवाडी येथे हजर झाली. तेथील तीर्थांत प्रात:स्नान करून औदुंबर वृक्षाची व तळींच्या श्रीगुरुंच्या पादुकांची ती मनोभावे पूजा करू लागली. संपूर्ण दिवसात केवळ पेलाभर दूध प्राशन करून "दिगंबरा, दिगंबरा, श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा" हा दिव्य मंत्रजप सातत्याने करीत औदुंबर वृक्षाभोवती ती असंख्य प्रदक्षिणा घालू लागली. संपूर्ण महिनाभर अशी कष्टप्रद सेवा करावी लागणार या विचाराने ती गडबडली नाही. श्रीगुरुचरणांवरील अढळ विश्वास तिचे मनोधैर्य व तिचा शारीरीक उत्साह क्षणोक्षणी वाढवीत होता.

अशाप्रकारे श्रीगुरुंच्या व औदुंबराच्या सेवेत सतत तीन दिवस गेल्यावर तेथे एक अलौकिक चमत्कार घडला. उत्तररात्री तिला एक स्वप्न पडले. त्या स्वप्नात ते पिशाच्च तिच्यासमोर प्रगट होऊन दिलेल्या द्रव्याची मागणी करू लागले. तिला भय दाखवून सांगू लागले की आता विनाविलंब द्रव्य परत केले नाहीस तर केवळ तुझाच वध करून थांबणार नाही, तर तुझ्यापाठोपाठ तुझ्या वंशांतील सर्वच

आबालवृद्ध स्त्री - पुरूषांचे वध करून तुझा वंशच संपवणार. अतिक्रोधाने लालबुंद झालेले ते पिशाच्च तिचा वध करण्यासाठी हाती शस्त्र घेऊन तिच्या दिशेने धावत येत असलेले तिला दिसले. भीतीने तिचा थरकाप उडाला. जीवाच्या आकांताने ती औदुंबर वृक्षापाशी पळाली. तेथे तिला श्रीगुरु उभे असलेले दिसले. चपळाईने दोन्ही हात जोडून तिने श्रीगुरुंना नमस्कार केला व झटकन ती त्यांचे मागे लपली. श्रीगुरुंनी तिला अभय दिले व ह्या गरीब स्त्रीच्या वधाचा तू का प्रयत्न करीत आहेस असे दरडावून त्या पिशाच्चास विचारले. तो प्रश्न ऐकून "हे प्रभो, या स्त्रीने तिच्या गतजन्मी माझ्याकडून शंभर मोहरा कर्जाऊ घेतल्या. त्या परत मागता मागता माझे प्राणही गेले व मला पिशाच्चयोनी प्राप्त झाली. माझे दिलेले धन परत मागण्यात माझी चूक ती काय! पक्षपात न करता न्याय दृष्टीने तुम्ही तरी तिला आता माझे धन परत द्यायला सांगा." असे ते पिशाच्च श्रीगुरुंना सांगते झाले.

पिशाच्चाचे हे उत्तर ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "ही अबला माझी एकनिष्ठ भक्त आहे. तिला यापुढे तुझ्याकडून कसलाही त्रास झाल्यास मी तुला शासन केल्याशिवाय सोडणार नाही. तुझ्या हिताचे हे जे मी तुला सांगतो ते ऐक. ही नारी तुला जे काही अल्पस्वल्प धन देईल ते तू निमूटपणे स्वीकार. त्यात तुझे हित आहे. ते स्वीकारल्यास तू पिशाच्चयोनीतून मुक्त होशील. ही नारीसुद्धा सुखी होईल. तुला जर हे मान्य नसेल तर येथून तातडीने दूर हो. अन्यथा माझ्या क्षोभाचा बळी ठरशील. हे माझे सांगणे पक्षपाती नाही हे पण लक्षात घे. तू ते धन माझे माझे असे जन्मभर घोकत राहिलास व मृत्यूनंतरही घोकतो आहेस. जन्माला येताना तू सोबत काय घेऊन आला होतास, जाताना सोबत काय घेऊन गेलास याचा जरा विचार कर. जन्मभर माझे माझे म्हणत व त्यासाठी दु:ख करीत त्यातच गुरफटून राहिलास. शेवटी त्या वासनेतच अडकून या पिशाच्चयोनीत आलास. तुला आपण धन कमावले असे जे वाटते ते चुकीचे आहे. तशी तुझी मिळवण्याची ताकद होती तर या नारीकडून का परत मिळवू शकला नाहीस ? तेव्हा लक्षांत घे की सर्व देणे - घेणे एक अज्ञात शक्ती करीत असते. तू फक्त प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत होतास.

प्रामाणिकपणे समाजमान्य असे कष्ट करणे, प्रयत्न करणे हेच तेवढे प्रत्येकाचे कर्तव्य ठरते. कोणाच्या पदरी यशापयशाचे किती माप टाकावयाचे हे त्या ईश्र्वराचे हाती आहे. तुझ्या बाबतीत त्या दयाघनाने तुझ्या जरूरीहून अधिक धन तुला दिले म्हणूनच ते अतिरिक्त धन या स्त्रीस तू कर्ज म्हणून देऊ शकलास. आपल्याकडे आपल्या गरजेपेक्षा जे काही अधिक असेल ते गरजवंतास देणे हे प्रत्येक मानवाचे कर्तव्य आहे. पण ते कर्ज वा उसनवट म्हणून देता कामा नये. गरजूला भगवंत मानून भगवंताने दिलेले भगवंतालाच देत आहे या भावनेने दिले गेले पाहिजे.देताना परत मिळवण्याची आशा वा उपकार केल्याचीही भावना अंत:करणांत असू नये. असे केल्याने अलौकिक आनंद प्राप्त होतो. तू असे न करता ते धन परत मिळवण्यासाठी त्या अबलेचा छळच आरंभलास. दिलेले धन तिच्याकडून का परत मिळत नाही याचा तू विचारच केला नाहीस. तिची मुळांत दानतच परत न करण्याची होती की प्रबळ इच्छा असूनही

ती देऊ शकत नव्हती हे न पाहता तू तिचा छळ आरंभलास. दिलेले वचन पाळण्याची दानत न बाळगणे वा ते पाळण्यासाठी आटोकाट प्रयत्न न करणे हा परमेश्वराच्या दरबारी अक्षम्य गुन्हा आहे. तो गुन्हा जर या स्त्रीने केला असता तर तिला अवश्य शासन झाले असते. ते शासन करण्याचाही अधिकार त्या परमेश्वराचा आहे. तुझा नाही. कोणास, कधी, कशा प्रकारे किती मर्यादेपर्यंत, कोणाद्वारे शासन करावयाचे हे तो सर्वसाक्षी परमेश्वर ठरवत असतो. या परमेश्वराचा अधिकार आपल्या हाती आहे. असे समजून कोणी वागू नये. यासारखे महत्पाप नाही. स्वत:सुखाने जगण्याचा प्रयत्न करणे व इतरांना सुखाने जगू देण्यासाठी साहाय्यभूत होणे हेच मानवाचे कर्तव्य आहे. तेव्हा तुला आता पटेल की तुझ्याकडून अक्षम्य अशी चूक झालेली आहे व त्याचे शासन या पिशाच्चयोनीत जन्म घेऊन तू भोगले आहेस. आता तुला यातून मुक्ती हवी असेल तर माझे ऐक व येथून निघून जा."

श्रीगुरुंचे हे शब्द ऐकून पिशाच्चाने "हे दयाळा, मी तर हा असा मंदबुद्धीचा आहे. मला माझे हित अहित काहीच कळत नाही. आपल्या दृष्टीनुसार माझ्याकडून जे पापाचरण घडले ते अज्ञानामुळे अजाणतेपोटी घडले आहे हे जाणून माझ्यावर न संतापला मला क्षमा करा. दयाघना, आता माझ्या हिताचे असे जे काही करणे सांगणे तुम्हाला योग्य वाटेल ते करा. सांगा. मला पिशाच्च योनीतून मुक्त करा." अशा शब्दात श्रीगुरुचरणी प्रार्थना केली. यावर श्रीगुरु समाधानी होऊन त्या पिशाच्चास म्हणाले, "ही ब्राह्मण स्त्री तुझी दशपिंडी वगैरे मरणोत्तर करावयाची शास्त्रोक्त क्रिया करील. हे केल्याने तुझी पिशाच्चयोनीतून मुक्ती होऊन, तुला सद्गती प्राप्त होऊन तु सुखी होशील."

पिशाच्चास याप्रमाणे सांगितल्यावर श्रीगुरु त्या नारीस म्हणाले, "पतिव्रते, या सर्व प्रकरणात तू देखील दोषी आहेस. कोणाकडून कधी ऋण घेऊ नये असे शास्त्रवचन आहे. प्रसंगी उपाशी राहावे पण एकवेळच्या अन्नसेवनासाठी सुद्धा ऋण घेऊ नये. अळणी खावे पण शेजाऱ्यां-पाजाऱ्यांकडून चिमूटभर मीठसुद्धा उसने घेऊ नये. द्रव्य गाठी नसेल तर ऋण काढून सण साजरे करू नयेत. धार्मिक कृत्ये करू नयेत. समाजात डामडौल दाखवू नये. त्यात काय आहे. उद्या मी मिळवून फेडून टाकीन हा विचारच सर्वनाशाला आमंत्रण देणारा आहे म्हणून सावध राहवे उद्याचा विचार करू नये. उद्या उजाडू देण्याचे सामर्थ्य मानवापाशी आहे काय याचा प्रथम विचार करावा. उद्या मी अमूक करीन, अथवा उद्या अमूक असे घडेल असा, विश्वास बाळगणे, असा विचार करणे असा संकल्प करणे, अशा कल्पनांत रमणे फार घातक आहे. अनिष्ट आहे हे जाणून घे. आपल्या जीवनात जो काल उगवला होता तो रात्री आपल्यासोबत जो झोपला तो पुनरपि उठलेला नाही व उठणारही नाही. त्याचा अंत झालेला आहे. आपल्याबरोबर जो उठला आहे तो आज जीवनात या आजला फार महत्त्व आहे. त्याचे स्वागत करताना, त्याची सुरूवात करताना काल काय घडले, कोणामुळे घडले याचा विचार करीत निष्क्रियतेंत वेळ दवडू नये. त्याचप्रमाणे उद्या काय घडेल,

उद्या काय होईल याची काळजी करीत या आज ला उद्याचे स्वहस्ते काजळ फासू नये. जर आपल्या जीवनात उद्या उजाडलाच तर हा आज त्या उद्याचे भवितव्य घडवणार आहे. म्हणून या आज हे मौलिक महत्त्व जाणून ईश्वरस्मरणात राहून प्राप्त कर्तव्यकर्म प्रामाणिकपणे करावे. थोडक्यात, आपण निद्रावस्थेत असताना काल याचा मृत्यू झाला, तो संपला व उद्या आपल्यासमोर हजर होणार की नाही याची शाश्वती नाही, हाती गवसला आहे तो हा आज ईश्वराचे स्मरण ठेवून समाधानाने प्रयत्नपूर्वक प्राप्त कर्तव्य करून या आजचे सोने करणार ही उद्याची फसवी आशा बाळगून, काळजी करून काल घडलेल्या गोष्टींची कारणपरंपरा शोधीत, खंत करीत या आजची माती करणार याचा निर्णय सर्वप्रथम घेतला गेला पाहिजे. तेव्हा तुला सांगतो की या कधीही न उगवणाऱ्या उद्यावर विश्वास ठेवून तू ऋण घेतलेस त्या अनिष्ठ कर्माचे हे असे जीवघेणे फळ तुला मिळाले. या एका उद्यात अनेक उद्या लपलेले आहेत व ते दररोज हुलकावण्या देत आहेत हे तू प्रत्यक्ष अनुभवलेस. आता तुला शक्य असेल तितक्या द्रव्याधारे शास्त्रोक्त असे आवश्यक ते मरणोत्तर करावयाचे क्रियाकर्म या प्रेताच्या नावे आजपासून दहा दिवसांनी तू कर. येथील आठही तीर्थात याच्या नावाने स्नान कर. सध्याप्रमाणेच सात दिवस या औदुंबर वृक्षास स्नान घाल. सध्या तू येथे जशी आणि जी सेवा करीत आहेस तशीच आणखी दहा दिवस करीत रहा. असे केल्याने याच्या ऋणातून तू मुक्त होशील. या ब्राह्मणालाही मुक्ती मिळून सद्‌गती मिळेल. तुझे सर्व पाप नष्ट होईल. तू सुखी होशील, व तुझा वंश वाढेल."

त्या नारीस हे सांगून श्रीगुरू अदृश्य झाले. पिशाच्चही हवेत विरून गेलेले तिला दिसले. ते अद्‌भुत स्वप्न संपले. ती खडबडून जागी झाली. पिशाच्चाच्या भीतीचा पगडा तिच्या मनावरून पूर्णपणे उतरला व श्रीगुरूंच्या झालेल्या दुर्लभ दर्शनाने तिचे मन आनंदाने व्यापले.

ती जागृत झाली तरी तिला अंथरूण सोडवेना. स्वप्नांत पाहिलेले ते श्रीगुरुंचे रम्य दिव्य रूप पुन्हा: पुन्हा नजरेसमोर आणून त्यांना सारखे वंदन करीत तशीच पडून राहिली. लवकरच सूर्योदय होणार होता याची जाणीव होताच ती लगबगीने उठली. प्रात:स्नान करून दिगंबर पुजारी नावाच्या तेथील एका ब्राह्मणाच्या घरी गेली. हा दिगंबर उत्तम वैदिक तर होताच पण त्याचबरोबर हसतमुख, दयाळू निर्लोभी म्हणून प्रसिद्ध होता. तेथे जाताच आपण कोण, नृसिंहवाडीस का व कसे येणे झाले, आल्यावर श्रीसेवा कशी घडली व स्वप्नात काय पाहिले, ऐकले हे सर्व त्या पुजाऱ्यास सांगितले. श्रीगुरूंच्या आज्ञेनुसार दहा दिवसांनी पिशाच्चरूपात वावरणाऱ्या त्या ब्राह्मणाचे क्रियाकर्म करावयाचे असून त्या बाबतीत साहाय्य करा, मार्गदर्शन करा अशी विनंती केली. तिच्या परिस्थितीला झेपेल इतपत खर्चात शास्त्रानुसार कोणतीही उणीव न राहू देता कार्य करून देईन असे त्या सहृदय पुजाऱ्याचे आश्वासन मिळवून ती तेथून परतली. औदुंबर वृक्षापाशी आल्यावर श्रीगुरुंच्या आदेशानुसार सेवा करीत तिने दहा दिवस घालवले व त्यानंतर त्या पिशाच्चाचे क्रियाकर्मही उरकले. या तिच्या कृतीमुळे तिच्या सर्व पापांचा नाश तर झालाच व

पिशाच्चालाही मुक्ति मिळाली. अशा प्रकारे श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार सर्व काही व्यवस्थित पार पडल्याचे समाधान तिला प्राप्त झाले. हे सर्व करीत असताना तिच्या पतीचीही उत्तम साथ तिला मिळाली होती.

अमरेश्वराचे दर्शन घेतल्यावर तेथून शिरोळला परतण्याचा बेत तिने पक्का केला. यानुसार तो दुसरा दिवस समोरच असलेल्या अमरेश्वर येथे घालवून त्या रात्री ती मुक्कामासाठी नृसिंहवाडीस आली. त्या रात्री श्रीगुरु परत एकदा त्या साध्वीच्या स्वप्नांत आले. त्यांनी तिच्या ओटीत दोन श्रीफळे (नारळ) घातली व तिला उदईक पारणे करून दोन्ही फळांचे भक्षण करून घरी परतण्यास सांगितले. तुला पूर्णायुशी पुत्र होऊन तुझा वंश वाढेल असा तिला आशीर्वाद देऊन श्रीगुरू अदृश्य झाले. तिने आपल्या पतीस उठवून त्या स्वप्नाची हकीकत त्यास सांगितली. दुसऱ्या दिवशी श्रीगुरुंच्या आज्ञेबरहुकूम त्यांनी पारणे केले, तिने ती श्रीफळे खाल्ली व ती जोडी श्रीगुरुंच्या पादुकांना व त्या औदुंबर वृक्षास मनोभावे वंदन करून आनंदात शिरोळ येथील आपल्या घरी परतली.

घरी परतल्यावर नित्याप्रमाणे ती ईश्वरस्मरणात राहून आपली गृहकृत्ये करण्यात दंग झाली. पण यावेळी श्रीगुरुंच्या आशीर्वादाने आपला पुत्र आपल्या मांडीवर लवकरच खेळणार आहे हा जबरदस्त विश्वास तिच्या मनात होता. पूर्वीची निराशा तिला सोडून गेली होती. दिवस जाता जाता तिने एका पुत्रास जन्म दिला. पाठोपाठ दोन वर्षाच्या अंतराने तिने दुसऱ्या पुत्रास जन्म दिला. अशा प्रमाणे श्रीगुरुंच्या आशीर्वादाने तिच्या घरात ती दोन बालके खेळू बागडू लागली. होता होता पहिला मुंजीच्या वयाचा झाला व दुसरा तीन वर्षाचा झाल्यामुळे त्याचे चौलकर्म करण्याची वेळ समीप आली. एकाच दिवशी हे दोन्ही कार्यक्रम उरकण्याचे ठरवून त्याप्रमाणे मुहूर्त नक्की केला. पण दुर्दैवाने मुहूर्ताच्या आदल्या दिवशी तिचा तो केवळ तीन वर्षाचा लहान मुलगा तापाने फणफणला. बघता बघता रात्र होण्यापूर्वीच त्याला धनुर्वात झाला व सतत तीन रात्री मृत्यूशी झगडून शेवटी तो मृत्यूस शरण गेला. या जगताचा त्याने निरोप घेतला.

अशा प्रकारे आपल्या पुत्राचा अकाली झालेला मृत्यू पाहून ते माता - पिता शोकाने विव्हल झाले. हृदय विदीर्ण करील असा आक्रोश करू लागले. त्याचा मृत्यू झाला आहे या सत्यस्थितीवर त्यांचा विश्वासच बसेना. त्यांना ती कल्पनाच सहन करवेना. श्रीगुरुंनी दिलेल्या प्रसादरूपी श्रीफळांच्या भक्षणानंतर जन्मलेला व त्यांच्याच वचनानुसार पूर्णायुशी होणारा हा पुत्र वयाचे चौथे वर्ष पाहण्यापूर्वीच मृत्यूच्या दाढेत कसा जाईल, हा प्रश्न माता - पिता प्रत्येकाला विचारीत होते. त्यांच्या शोकाला सीमा नव्हती. माता तर त्या शोकाने वेडीपिशीच झाली. त्या कलेवरावर पडून त्या बाळाचे एकएक बोल, गुण, खोड्या आठवून आठवून ती अवरित आक्रोश करीत होती. कपाळ सारखे जमिनीवर आपटल्यामुळे कपाळातून ठिबकणारे रक्त आता चेहऱ्यावर ओघळले. जमलेल्या नातेवाईकांस, शेजाऱ्यांस हा तिचा शोक पाहवेना. त्यांनी अशा प्रसंगी सामान्यत: जे जे काही सांगितले जाते ते ते सांगून तिची समजूत करण्याचा प्रयत्न केला. शोक आवरून प्रेत अंत्यसंस्कारासाठी देण्यास तिची विनवणी ते करू लागले.

माता म्हणू लागली, "हा माझा पुत्र म्हणजे मी देह कष्टवून श्रद्धापूर्वक केलेल्या श्रीगुरुंच्या सेवेचे मला मिळालेले फळ आहे. या फळाचा अकाली नाश होणार नाही आणि असे जर घडले, श्रीगुरुंनी मला अशा प्रकारे फसवले तर त्यांना भक्तवत्सल, दयाघन, कृपाळू, सत्यवचनी कोण म्हणेल ? त्यांच्यावर विश्वासून कोण राहील. हा माझा बाळ तापाशी झगडून थकून झोपला आहे. थोड्या वेळाने तो उठणार आहे. त्याला नेऊ नका. मी तुमच्या पाया पडते. तुम्ही त्याला हात लावू नका. जबरदस्ती करू नका. जबरदस्ती करणारच असाल तर माझ्यासह त्याला अग्नी द्या." असे म्हणून तिने ते प्रेत आपल्या पोटाशी धरले. सर्वांकडून तिची समजूत घालण्याचे व ते प्रेत हाती घेण्याचे प्रयत्न सारखे चालूच होते. वेळ होता होता तो संपूर्ण दिवस संपून दुसऱ्या दिवशीची दुपार आली. ती शोकाकुल माता एखाद्या वाघिणीप्रमाणे चवताळून उठायची व प्रेताचे रक्षण करायची. कोणाला स्पर्शही करू देईना. तेथे जमलेल्या सर्वांना काय करावे तेच सुचेना.

अकस्मात त्या वेळी तेथे एक तेजस्वी चेहऱ्याचा बालब्रह्मचारी आला व अत्यंत आर्जवी व मधूर शब्दात तो त्या मातेला म्हणाला, "माते, वृथा शोक करू नकोस. जन्मास आलेल्या प्रत्येकाचा मृत्यू म्हणजेच नाश हा होणारच आहे. या जगाचा तो नियमच आहे. हा मृत्यू कोणीही थांबवू शकला नाही. थांबवू शकणार नाही. देवादिकांनाही हे कधी शक्य झालेले नाही. जन्म घेणाऱ्या सर्व प्राण्यांच्या या वसतिस्थानाला जग असे म्हणतात. जग हा शब्द दोन अक्षरांचा आहे. पण त्यात फार मोठा अर्थ दडलेला आहे. पहिले अक्षर ज हे जनन या शब्दाचे पहिले अक्षर असून दुसरे ग हे अक्षरे घेऊन जग हा अर्थपूर्ण दोन अक्षरी शब्द अस्तित्वांत आला. याचा अर्थ असा की जननापाठोपाठ गमन अपेक्षित आहे. नव्हे ते त्याला जोडलेलेच आहे. मानवासह सर्व प्राण्यांच्या या वसतिस्थानावर प्रत्येक क्षणी जनन व गमन अव्याहत चालू आहे. ही प्रक्रिया कधी थांबणार नाही. कोणी थांबवू शकणार नाही. सर्व शक्तिमान प्रभू रामचंद्रांना हे गमन चुकवता आले नाही. सर्व सत्ताधीश भगवान गोपालकृष्णांनाही गमन करावेच लागले. सर्व साधू - संत - संन्यासी यांनीही गमन केले. हे सर्व ज्ञात असताना शोक तो कशाचा करायचा. आपण केव्हा गमन करणार हे काही कोणाला माहित नसते. पण आपल्याला एक ना एक दिवस गमन करावे लागणार आहे हे प्रत्येकजण जाणून असतो. तेव्हा हा देह नश्वर आहे. क्षणभंगुर आहे हे लक्षात ठेव. या दररोज होणाऱ्या जननाच्या प्रवेशपत्रिका कोणाकोणाला द्यावयाच्या, त्याचप्रमाणे दररोजच्या गमनाच्या यात्रेची तिकिटे कोणाकोणाला द्यावयाची हे तो जगन्नियंता ठरवित असतो. तेव्हा हा शोक आवर. जळावरचा फेस, बुडबुडा, लाट कधी टिकेल काय. हा नरदेह सुद्धा फेसासारखा, लाटेसारखा, बुडबुड्यासारखाच नश्वर आहे. क्षणभंगुर आहे. या अवनीतलावर ज्याची ज्याची म्हणून उत्पत्ती होते त्या प्रत्येकाचा लय हा होणारच आहे. उत्पत्ती व लय, अथवा जनन व गमन, अथवा जन्म व मृत्यू या दोन स्थिती घडण्यामध्ये जो काल जातो ते जीवन. हे

प्रत्येकाचे जीवन किती लांबलचक असणार म्हणजेच जन्म झाल्यावर कोण किती वर्षे, महिने, दिवस, तास, क्षण या पृथ्वीवर श्र्वास घेत राहणार हे त्या जन्म घेणाऱ्याच्या प्रारब्धावर अवलंबून आहे. तू हा माझा मुलगा गेला म्हणून शोक करतेस, पण खरे पाहता तो तुझा नव्हताच. ही सर्व नाती मानवाने मायेपोटी निर्माण केली आहेत. कोण कोणाचे नसते. प्रत्येक जण एकटा जन्माला येतो व आपला परतीचा प्रवासही एकटाच करतो. तो येताना सोबत कोणाला आणत नसतो व जाताना सोबत कोणाला नेत असतो. जाणाऱ्याच्या सोबत, तो आपला आहे त्याला एकटा कसा काय पाठवणार, म्हणून त्याच्या बरोबरीने कोणी जात नसतो. त्याने बोलावले तरीही कोणी जायला तयार होत नाही. प्रत्येक प्राण्याने जन्म कोठे घ्यायचा, कोणाच्या संगतीत राहायचे, किती काळ राहायचे हे सर्व त्या जगन्नियंत्याने निश्र्चित केलेले असते व त्याचप्रमाणे ते घडणार व घडते. पती - पत्नी, आई - बाप, बहीण - भाऊ, मुलगा - मुलगी, सून - जावई, ही सर्व नाती आपणच मायेपोटी खरी मानतो. चिरंतन सत्य असल्याची मानतो. ती आपली म्हणून, तेच आपले विश्र्व समजून त्यात गुरफटून राहतो. ही नाती अविनाशी नाहीत कारण या नात्याआड दडलेले नरदेहच अविनाशी नाहीत. यांचा वियोग होताच आपण शोक करतो. जर ही नाती खरी असती तरी या नातेवाईकांची साथ, सोबत, संगत आपल्याला आपल्या जन्मापूर्वीच झाली पाहिजे होती, या संपूर्ण जीवनात कसल्याही रागा - लोभाची तमा न बाळगता, कोणताही स्वार्थ न पाहता ती साथसोबत संगत लाभली पाहिजे होती. हे काहीच कधी घडत नाही, घडणारही नाही हे सत्य आहे. या फसव्या दगाबाज नातेवाईकांच्या वियोगाने आपण शोकाकुल होतो. तू लक्षात ठेव, समजून घे की एकुलता एकच नातेवाईक सत्य आहे. चिरकाल टिकणारा आहे व जन्म घेणाऱ्या प्रत्येक प्राण्याबरोबर तो आहे. हा आपला सत्य नातेवाईक हा जगन्नियंता म्हणून ओळखला जाणारा हा परमेश्र्वर हा एकमेव तेवढा आपल्या जन्मापूर्वीही आपल्या सोबत होता. जन्मानंतरच्या या संपूर्ण जीवनातही साथ करतो आहे व मृत्यूनंतरच्या आपल्या प्रवासातही नि:स्वार्थीपणे विनातक्रार साथसोबत, संगत करणार आहे. याच आपल्या चिरंतन सत्य नातेवाईकाला परमेश्र्वराला आपण विसरून त्याला नातेवाईक समजतो व त्यांच्या त्या क्षणभंगुर सान्निध्यांत आनंद मानतो व त्यांच्या वियोगाने शोकाकुल होतो. ज्यावेळी परिस्थितीचा फटका बसतो, संसाराच्या तापाचा चटका जाणवतो त्यावेळीच तेवढी आपणास या नातेवाईकाची आठवण होते. त्याच्या सहाय्याची, आधाराची, त्याच्या प्रेमाच्या उबेची आपण आतुरतेने वाट पाहतो. त्याची मनोभावे आळवणी करतो व एकदा का त्याने परिस्थितीत मनाजोगता बदल करून दिला की आपण सहजगत्या त्याला विसरून जातो. खरे नाते, कायम टिकणारे नाते फक्त त्याच्याशीच आहे हे सातत्याने प्रत्येकाने लक्षात ठेवले पाहिजे. तो आपणास दुरावला तरच शोक करणे बरोबर नाही. वास्तविक पाहता तो कधीच दुरावत नसतो. दुरावतो ते आपणच. आपणच त्याला विसरतो. त्याचे अस्तित्व, सान्निध्य दुर्लक्षितो व आपल्याच घमेंडीत राहतो. याचाच अर्थ तो अथवा त्याला दुरावणे होय. अन्याची साथ सोबत संगत ही आपल्या प्रारब्धानुसार काही काळापुरतीच लाभणार

हे विसरता कामा नये. म्हणून तू आता हा अवाजवी शोक आवर व हे कलेवर या लोकांच्या स्वाधीन कर."

त्या बाल ब्रह्मचाऱ्याच्या हा उपदेश ऐकून ती मृत बालकाची माता म्हणाली, "स्वामी, स्पष्ट बोलते म्हणून क्षमा करा. आपले जरी हे पटण्यासारखे विचार असले तरी माझे मात्र समाधान होत नाही. प्रत्यक्ष श्रीगुरुंच्या म्हणजेच प्रत्यक्ष जे प्रभू दत्तात्रेयाचेच अवतार ते परमदयाळू सत्यवचनी श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराज यांच्या आज्ञेनुसार मी सेवा, उपासना केली. त्यांनी संतुष्ट होऊन स्वप्नांत दर्शन घेऊन मला श्रीफळे दिली व त्यांचे भक्षण केल्यावर पूर्णायुशी पुत्र होतील असे सांगितले. मी त्यांच्यावर श्रद्धा ठेवली व हा माझा मुलगा पूर्णायुशी होणार म्हणून त्यांच्यावर विश्र्वासून राहिले. यात माझी कोणती चूक झाली? अवघे तीन वर्षाचे आयुष्य म्हणजेच पूर्णायुशी का? श्रीगुरुंवर म्हणजेच साक्षात् परमेश्र्वरावर विश्र्वास ठेवायचा नाही तर अन्य कोणावर ठेवायचा, कोणावर विसंबून राहायचे? लोखंडाचे सोने न करणाऱ्याला कोणी परीस म्हणेल काय. ज्याचे वचन सत्य होत नाही त्याला कोणी परमेश्र्वर म्हणेल काय? त्यांचे शब्द जर खरे होणार नसतील तर या जगतात सत्य अस्तित्वांतच नाही असे म्हणावे लागेल. त्यांच्या वचनावर विश्र्वास ठेवू नये, त्यांची वचने, त्यांचे आशीर्वाद सत्य होत नसतात अशी जर त्यांची कीर्ती गाजली तर चालेल काय? तेव्हा आता मी कोणाचेही ऐकणार नाही. मला त्यांनी दिलेला हा पुत्र जर त्यांना परत न्यायचा असेल तर माझेसमोर प्रत्यक्ष येऊन त्यांनी न्यावा व पूर्णायुषी या शब्दाचा अर्थ मला सांगावा. अन्यथा संगमावरील त्यांच्या पादुकांसमोर मी या देहाचा त्याग करणार. त्यानंतरच माझ्या कलेवरासह हे माझ्या बाळाचेही कलेवर या मंडळींना मिळेल. यात तडजोड होणार नाही. मला अजूनही मनोमन अशी खात्री वाटते की हा माझा बाळ मृत झालेला नाही. माझ्या श्रीगुरुंचे शब्द कदापिही खोटे होणार नाहीत. पाहूच आता काय होते ते. प्रारब्धच जर सर्वश्रेष्ठ असले तर परमेश्र्वराचे सहाय्य कोणालाही, कधीही, काहीही केल्याने मिळालेच नसते. हरीभक्ती कोणी केलीच नसती. सत्याचरणाची, सन्मार्गाची, उपासनेची, श्रद्धापूर्वक, निष्ठापूर्वक भक्तीची वाट कोणी चोखाळलीच नसती. परमेश्र्वरावर आत्यंतिक विश्र्वास ठेवून या मार्गाने गेल्यावर आपले प्रारब्धसुद्धा बदलता येते असा माझा विश्र्वास आहे. मी जाणते की श्रीगुरू माझी सत्वपरिक्षा घेत आहेत. माझी कसोटी पाहत आहेत. हा मुलगा त्यांना जिवंत करावा लागेलच लागेल. मी हे कलेवर देणार नाही." हे तिचे तळमळीचे व श्रीगुरुंवरील आत्यंतिक विश्र्वासाचे बोल ऐकून तो ब्रह्मचारी म्हणाला, "तुझा मुलगा पूर्णायुशी होणार असा विश्र्वास तू श्रीगुरूंवर ठेवलास पण तो मृत झालेला आमच्या दृष्टीला स्पष्टच दिसत आहे. तू म्हणतेस, श्रीगुरु तुझी कसोटी पाहत आहेत, व तुझा अजूनही विश्र्वास आहे की हा मुलगा पुन्हा जिवंत होणार. तुझी हरीभक्ती अत्यंत श्रेष्ठ दर्जाची असेल, तुझी श्रद्धा, निष्ठा आत्यंतिक तळमळीची असेल तर त्या दयाळू परमेश्र्वराला तू तुझे प्रारब्ध बदलण्यास भाग पाडशील. क्वचित कोठे घडणारे असले तरी हे अगदीच अशक्य नाही. तेव्हा आता विलंब न लावता कृष्णा -पंचगंगा

संगमस्थानी प्राप्त झालेल्या आशीवार्दाचे हे फळ तू तेथे घेऊन जा व त्या संगमस्थानावरील औदुंबर वृक्षाच्यातळी असलेल्या पादुकांसमोर ठेव, तुझे सर्व विचार त्यांना सांग. तेच तुला मार्ग दाखवतील. जा विलंब करू नकोस.”

हे बालब्रह्मचारी म्हणजेच त्या रूपात, वेषात तेथे आलेले साक्षात् दत्तावतारी श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराज होते व खरोखरच तिच्या कल्पनेनुसार तिच्या भक्तीचा, निष्ठेचा, श्रद्धेचा ते कस पाहत होते.

त्यांचे ते बोल ऐकून ती स्त्री ते प्रेत आपल्या पोटाशी बांधून कृष्णा - पंचगंगा संगम स्थानावरील त्या औदुंबर वृक्षापाशी गेली. त्या औदुंबर वृक्षातळी असलेल्या पादुकांसमोर तिने ते प्रेत ठेवले व आपल्या मनातील प्रश्नांची, विचारांची तिने तेथे उजळणी केली. तिने आपल्या रक्ताने त्या भिजवल्या व हंबरडा फोडून श्रीगुरुंस सहाय्यार्थ येण्यासाठी हाका मारू लागली. नानाप्रकारे पुत्राचे प्राण परत करण्याची त्यांस आर्ततेने विनंती करू लागली. होता होता रात्र झाली. सोबत आलेले नातेवाईक, शेजारी यांनी ते प्रेत आपल्या ताब्यात घेण्याचा येथेही प्रयत्न करून पाहिला. पण ती माता कशालाच बधेना. रात्री त्या जंगलात राहणे इष्ट न वाटल्याने दुसऱ्या दिवशी सकाळी परतण्याचा व प्रेताचा अंत्यसंस्कार करण्याचा विचार करून ते नातेवाईक व शेजारी आपआपल्या घरी परतले. तेथे आता त्या प्रेतासमवेत फक्त माता - पिता तेवढेच उरले.

आजची ही दुसरी रात्र होती. आदल्या दिवशी सकाळी त्या मुलाची प्राणज्योत मालवली होती. त्या वेळेपासून त्या मातेचा, त्या पित्याच्या अन्न - पाण्याविना अव्याहत शोक चालू होता. निद्रेविना, मन:शांतीविना, अन्नाविना त्यांची मने व शरीरे पार थकून गेली होती. तेथील नदीवरील थंड वाऱ्याने, त्या जंगलातील नीरव शांततेने त्यांना अनावर झोप येत होती. पण ती प्रयत्नपूर्वक आवरून ती जोडी श्रीगुरुंची अवरित विनवणी करीत होती. शोकांत बुडून गेली होती. आता तर रात्रीचे तीन प्रहर होत आले होते. शेवटी त्या प्रेतासमोर बसलेल्या अवस्थेतच त्या थकलेल्या भागलेल्या शरीरांना अनावर निद्रेने घेरलेच. अशाप्रकारे निद्रीत असलेल्या त्या मातेला एक स्वप्न पडले. त्या स्वप्नात जटाधारण केलेला, सर्वांग भस्माने व्यापलेला, गळ्यात रूद्राक्षमाला असलेला, व्याघ्रचर्म परिधान केलेला, हाती योगदंड, त्रिशूळ असलेला असा एक तपस्वी त्या पादुकांच्या ठिकाणी अवतीर्ण झालेला तिला दिसला. तो तिला म्हणाला, “आमच्या विरूद्ध तू विनाकारण तक्रार करीत आहेस. तुला उपद्रव पोहोचेल, तुझी हानी होईल असे आम्ही काय केले आहे. आमची चाल असत्य नसते. आमचे बोल असत्य नसतात. आम्ही भक्तीला वश होऊन भक्तांच्या रास्त इच्छा पुरवितो हे सत्य आहे. प्रारब्धही बदलणे आम्हाला अशक्य नाही. पण हा बदल भक्तीच्या श्रेष्ठतेवर अवलंबून आहे. मातेच्या प्रारब्धातच जर पुत्रवियोग असेल तर त्याला पूर्णायुषी पुत्र काय करणार ? या मातेच्या प्रारब्धानुसार त्याला आपल्या आयुष्याचा बळी द्यावा लागेल. तुझ्या बाबतीत हेच घडले आहे. आमचा वा त्या पुत्राचा काही दोष नाही. पण तुझ्या निष्ठेने, श्रद्धेने, भक्तीने, आम्हांवरील

जबरदस्त विश्वासाने तुझे प्रारब्ध बदलणे आम्हाला भाग पाडले आहे. पुत्रही त्याच्या प्रारब्धानुसार पूर्णायुषी होणार आहे. तेव्हा आता मी तुझ्या मुलाला तुझ्यादेखत पुन्हा जिवंत करतो पहा." असे म्हणून त्याने त्याच्या सर्वांगाला भस्म लावले व त्या प्रेताचे तोंड उघडून त्यात फुंकर मारून प्राण म्हणजेच वायु भरला व तो तपस्वी अदृश्य झाला.

ती माता खडबडून जागी झाली. तिला प्रथम ते स्वप्न खरे वाटेना. सगळ्या मनाच्या कल्पना आहेत, असा विचार करीत असताना ते प्रेत तिला हालल्यासारखे दिसले. ती भेदरली. तिला दरदरून घाम फुटला. तिने पतीस उठवले व घाईघाईत सर्व स्वप्न सांगितले. येव्हाना तो मुलगा उठून बसला होता. तो पिता पण घाबरला. भूत - पिशाच्च तर नाही ना अशी शंका त्याच्या मनाला चाटून गेली. पण येव्हाना तो बाळ मातेला बिलगला व आई मला भूक लागली आहे असे म्हणू लागला. यावर त्या मातेची व पित्याची खात्री झाली की आपला पुत्र श्रीगुरुंनी जिवंत केला आहे. त्यांच्या आनंदाला पारावार राहिला नाही. परमेश्वराला दोष दिल्याबद्दल, श्रीगुरुंवर अविश्वास दाखविल्याबद्दल त्या जोडीस मनस्वी खेद झाला. त्यांनी त्या पादुकांवर लोळण घेऊन श्रीगुरुंची मन:पूर्वक क्षमा मागितली. नदीतून पाणी आणून त्या पादुका स्वच्छ केल्या. पुत्रासह नदीत स्नान करून पादुकांचे, औदुंबर वृक्षाचे अत्यानंदाने कृतज्ञतापूर्वक भक्तिभावाने पूजन केले. त्यांची स्तुती गात, त्यांची वारंवार क्षमा मागत त्यांचे भोवती प्रदक्षिणा घालण्यास सुरवात केली. सूर्योदय होण्यास थोडा अवधी असताना नातेवाईक व शेजारी आज काही झाले तरी प्रेतास अग्नी हा द्यायचाच असा निश्चय करुन तेथे परतले. परतताच माता - पिता मुलासह औदुंबर वृक्षाभोवती अत्यानंदाने प्रदक्षिणा घालत असलेले पाहून आपणांस वेड तर लागले नाही ना, आपण स्वप्नात तर नाही ना, पाहतो हे दृष्य सत्यच आहे ना, भास तर नाही असे एकमेकास विचारू लागले. काही क्षणातच त्या दृष्याच्या सत्यतेबाबत त्यांची खात्री पटली व तेही त्या आनंदात सामील झाले.

श्रीगुरुंच्या अलौकिक शक्तीची त्यांना जाण झाली. त्यांनी श्रीगुरुंचा जयजयकार करून सर्व आसमंत दणाणून सोडला. काही तासातच ही बातमी वायुवेगाने सर्वत्र पसरली. शेकडोंच्या संख्येत जनसमूह तेथे जमला व आनंदोत्सव साजरा करून श्रीगुरूंच्या पादुकांची, औदुंबर वृक्षाची महापूजा करून तेथे समाराधना केली. सर्वांनी हे मान्य केले की या नृसिंहवाडीत श्रीगुरु असून भक्ती जर परमश्रेष्ठ दर्जाची असेल तर ते प्रारब्धही बदलू शकतात. आनंद व्यक्त करीत, क्षमा मागत, ते माता - पिता पुत्रासह आपल्या घरी परतले.

★ ★ ★ ★

१६. कौतुक तू पाहे संचिताचे

कृष्णा - पंचगंगा संगमावरून श्रीगुरु जे गुप्त झाले ते उत्तरवाहिनी भीमेच्या तीरावरील अमरजा संगमावर आले. त्या काळी तेथे घनदाट जंगल होते. त्यामुळे काही काळ त्यांना तेथे शांतपणे गुप्त राहणे शक्य झाले. पुढे पुढे येथेही भक्तरक्षणार्थ, भक्तोद्धारार्थ म्हणून त्यांच्याकडून जसजशा अलौकिक दिव्य लीला घडू लागल्या तसतशी त्यांची कीर्ती पूर्वीपेक्षाही वेगाने, प्रखरतेने आसमंतात दुमदुमू लागली. नानाविध संकटांनी बेचैन झालेले, अनेक प्रकारच्या व्याधींनी गांजलेले, सांसरिक आपत्तीने त्रस्त झालेले असे आजूबाजूचे अनेक नागरिक त्यांच्या कृपाशीर्वादासाठी, संकटाचे विमोचन करून घेण्यासाठी म्हणून त्यांचेकडे येत राहिले. त्यांच्यातील देवत्व जाणून केवळ त्यांची सेवा - भक्ती करून त्यांना संतुष्ट करून पुण्यप्राप्ती पदरी घ्यावी म्हणूनही काहीजण येत.

रात्र संपता संपताच पहाटेच्या पहिल्या प्रहरी ते उठत. स्नानादि सर्व नित्यकर्मे आटोपून सूर्य माथ्यावर येईपर्यंत आपले सर्व आन्हिक - अनुष्ठान एकाग्र चित्ताने करीत. मध्यान्ही संगमापासून दोन मैलांवर असलेल्या गावी भिक्षेसाठी ते जात. तेथे मिळेल ती भिक्षा घेऊन ते पुनरपि संगमावर येत व तेथे सर्व शास्त्राचार करून त्या अन्नाचे सेवन करीत. हा त्यांचा नित्यक्रम होता. हे दोन मैलावरील गाव म्हणजेच गाणगापूर होय.

त्यावेळी तेथे वेदविद्यारत अशा ब्राह्मणांची शंभराच्या आसपास घरे होती. त्यातील अनेक जसे श्रीमंत होते तसे गरीब पण होते. एक तर अत्यंत दरिद्री होता. अठराविश्वे दारिद्र्य त्याच्या घरी वर्षानुवर्षे वास करून होते. पण या सर्व ब्राह्मणात तो एकच पूर्ण समाधानी होता. खंततेशी, खिन्नतेशी त्याची ओळखसुद्धा नव्हती. तो कोणालाही आपल्या दारिद्र्याबद्दल दोष देत नव्हता. आपल्या प्रारब्धालाही नाही. कारण तो याविषयी विचारच करीत नव्हता. यावर विचार करीत कालापव्यय करण्यापेक्षा एकचित्ताने नामस्मरणात वेळ घालवणे त्याला इष्ट वाटे. त्याची पत्नी पण साध्वी पतिव्रता होती. ती पण त्याला पूर्ण समाधानाने सर्वतोपरी साथ देत होती. त्याच्या सहवासात ती पण त्याच्यासारखीच झाली होती.

त्याच्या घरी एक म्हैस होती. ती वांझ होती व म्हातारीही झाली होती. तिचे सर्व दातही पडले होते. तिच्या नाकात वेसण घातली होती. रेड्याप्रमाणेच तिचा वापर केला जात होता. शेजारीपाजारी आपआपल्या शेतात गरज भासेल तेव्हा माती वाहण्यासाठी तिला नेत असत व याबद्दल त्या ब्राह्मणाला आर्थिक मोबदला देत असत. हेच काय ते त्या ब्राह्मणाचे उत्पन्नाचे साधन होते. ज्या कोणत्या दिवशी म्हैस नेली जात नसे त्या दिवशी इतर धनवान ब्राह्मणाघरी भिक्षा मागून त्याचा व त्याच्या पत्नीचा उदरनिर्वाह चाले. या पराकोटीच्या दारिद्र्याने गांजलेल्या ब्राह्मण पती - पत्नींची मने, अंत:करणे सदा आनंदी

समाधानी असलेली पाहून सर्व गावाला आश्चर्य वाटे. ते त्याला विचारीत की, या तुझ्या परिस्थितीचा तुला खंत कशी काय वाटत नाही ? इतरांकडे पाहून तुला ईर्षा, असूया कशी वाटत नाही ? या प्रश्नावर तो फक्त हसे व म्हणे, "कोणाला द्यावे, केव्हा द्यावे, किती द्यावे हे सर्व तो माझा श्रीहरी ठरवीत असतो. मी पण त्याच्या दृष्टीसमोर आहेच. माझा विचारही तोच करणार. माझी चिंता पण तोच वाहतो. मग त्याबाबत मी खेद - खंत कशाला करू ! इर्षा, असूया का बाळगू ! असमाधान ते का व कशाला" असे म्हणून

आवडीने जरी हरीनाम घेसी । तुझी चिंता त्यासी सर्व आहे ।।
नको खेद करू कोणत्या गोष्टीचा । पति लक्ष्मीचा जाणतसे ।।
सकळ जीवांचा करितो सांभाळ । तुज मोकलिल ऐसे नाही ।।
जैसी स्थिती आहे तैशापरी राहे । कौतुक तू पाहे संचिताचे ।।
एका जनार्दनी भोग प्रारब्धाचा । हरिकृपे त्याचा नाश आहे ।।

हा एकनाथांचा अभंग मोठ्या आनंदाने तल्लीनतेने तो म्हणत असे.

अशा या ब्राह्मणाच्या दारी श्रीगुरु भिक्षेसाठी जाताना तेथील ब्राह्मणांनी पाहिले. धनिक म्हणू लागले हा संन्यासी निर्बुद्धच आहे. जेथे सदैव मिष्टान्न शिजते ती ही आमची घरे सोडून त्या दरिद्र्याकडे भिक्षेसाठी जातो आहे. शिवरात्रीने एकादशीकडे जाण्यासारखाच हा प्रकार आहे. सामान्य म्हणू लागले, बोलून चालून तो संन्यासी आहे. त्याच्या दृष्टीला धनिक व निर्धन दिसत नाही. तो समदृष्टी राखून आहे. श्रीगुरुंना हे त्यांचे बोलू ऐकू येत होते. पण त्याकडे दुर्लक्ष करून श्रीगुरु त्या दरिद्री ब्राह्मणाच्या दारी जाऊन उभे राहिले. दारातच ती म्हैस बांधलेली होती. तेथे जाताच श्रीगुरूंनी "ॐ भवति भिक्षां देहि" असा पुकारा केला. हे खड्या सुरांतले बोल ऐकून ती पतिव्रता लगबगीने दरवाजात आली. तो वैशाखा महिना होता. रणरणत्या उन्हाने जीवाची काहिली होत होती. येवढ्या उन्हात दोन मैलांची पायपीट करून हा गोरापान आकर्षक व्यक्तिमत्त्व असलेला संन्यासी आपल्या दाराशी आला आहे व त्याला देण्यासाठी आपल्यापाशी काहीही नाही याची जाणीव होऊन तिचा जीव कळवळला. तिला मनस्वी वाईट वाटले. त्याला त्या उन्हात दारात उभे ठेवणे तिला प्रशस्त वाटले नाही. तिने लगबगीने तेथे पाट आणून ठेवला व म्हणाली, "महाराज, बाहेर उन्ह आहे. अंमळ आता येऊन बसा. प्रथम थोडे गार पाणी प्या." असे म्हणून पाण्याचा तांब्या तिने तेथे आणून ठेवला. श्रीगुरु आत येऊन बसले. तिच्या विनंतीनुसार त्यांनी जलप्राशन केल्यावर ती श्रीगुरुंस म्हणाली, "महाराज, माझे पतिदेव आत्ता थोड्याच वेळात परत येतील. त्यांची परत येण्याची वेळ झालेलीच आहे. घरात काहीच नसल्याने कोरड्या भिक्षेसाठी गावातील ब्राह्मणांच्या घरी ते गेले आहेत. ते येताच आपल्याला भिक्षा देते. होणाऱ्या विलंबाबाबत क्षमा करा. माझा नाइलाज आहे." हे ऐकून श्रीगुरु

म्हणाले “मला फार भूक लागली आहे. काही नाही असे म्हणू नकोस. दारात बांधलेल्या म्हशीचे दूध तर असेल ना! मला पेलाभर दूध दे. चालेल मला. दुग्धप्राशनाने मी संतुष्ट होईन. चल, लवकर दे. उशीर करू नकोस.” हे त्यांचे म्हणणे ऐकून तिचे नेत्र अश्रूंनी दाटले. ती स्त्री म्हणाली, “महाराज, गेल्या कित्येक वर्षांत या घरात दूध हा पदार्थ मी पाहिलेला नाही. ही जी दारात म्हैस आहे ती केवळ म्हातारी दंतहीन नसून वाझंही आहे. ती कधीच व्यालेली नाही। रेड्यासारखी माती वाहण्यासाठी तिचा उपयोग शेजारी - पाजारी करतात व तेच तेवढे आमचे चरितार्थाचे साधन. आज तिला कोणी नेलेली नाही म्हणून तुम्हाला ती तेथे बांधलेली दिसत आहे.” ती पुढे काही बोलणार होती पण तिला पुढे बोलू न देता महाराज म्हणाले, “हे शक्य नाही. तू जे काही सांगत आहेस त्यावर आमचा विश्र्वास बसत नाही. आमच्या दृष्टीस तरी ती म्हैस दूध देणारी आहे असे दिसत आहे. तू माझ्यासमोरच दूध काढ. चल उठ. पाहू या तरी काय खरे ते.” श्रीगुरुंचे हे शब्द ऐकून तिला विस्मय वाटला. पण या आलेल्या अतिथीशी हुज्जत वगैरे काही नव्हतेच. कारण त्या घरात कधी दूध काढण्याचा प्रसंगच आला नव्हता. लहानशी पाण्याची बादली घेऊन ती म्हशीपाशी गेली. प्रथम तिने म्हशीची कास धुतली व केवळ श्रीगुरुंच्या समाधानासाठी म्हणून वांझ, वृद्ध, दंतहीन म्हशीचे सड पिळू लागली.

तिला आश्र्चर्याचा धक्काच बसला. आपण स्वप्नात तर नाही ना, असे तिला वाटले. तिचा आपल्या डोळ्यावर विश्र्वास बसेना. अशा प्रकारचा अशक्यप्राय चमत्कार घडू शकतो हे तिच्या बुद्धीला पटेना. पण प्रत्यक्षात त्या वांझ म्हशीच्या सडातून झरझर दूध येत होते हे ती प्रत्यक्ष पाहत होती. त्या धारोष्ण दुधाचा सुखद स्पर्श ती अनुभव होती. आनंदाने हर्षवायु होईल की काय असे तिला वाटू लागले. समोर बसलेला सामान्य संन्यासी नसून प्रत्यक्ष श्रीहरीच आहेत हे तिला जाणवले. तिचे डोळे आनंदाश्रूंनी, भक्तिभावाने पाणावले. बघता बघता ती बादली तर भरलीच. मग तिने भात शिजवण्याची तपेली घेतली. तीही भरली. तिने श्रीगुरुंना वंदन केले व ते दूध तापवून सर्वच्या सर्व त्या अतिथीरूपांत आलेल्या श्रीहरीसमोर ठेवले. मनोभावे त्यांना समर्पण केले व कृतज्ञतेने त्यांचे चरण धरले. ते चरण भक्ती - प्रेमाश्रूंनी, आनंदाश्रूंनी भिजले. श्रीगुरू त्यातील दोन पेले दूध पिऊन तृप्तीचा ढेकर देऊन म्हणाले, “तुम्हा पती - पत्नीच्या समाधानी वृत्तीवर, मी संतुष्ट झालो आहे. अठराविश्र्वे दारिद्र्यात वर्षानुवर्षे लोळत असतानाही कोणत्याही अनैतिक व्यवसायाची कास न धरता, व माझ्यापाशी कधीही काहीही न मागता आत्यंतिक विश्र्वासाने समाधानाने जी माझी अवरित सेवा करीत राहिलात व जे हे दारिद्र्य मी तुमच्या पदरी टाकले तोच माझा कृपाप्रसाद म्हणून विनातक्रार स्वीकारलेत याची जाणीव मला ठेवलीच पाहिजे. माझ्या अशा परमभक्ताला या पुण्यात्म्यांना अशा असह्य दारिद्र्यात ठेवणे मला आता शोभत नाही. माझ्या कीर्तीवरील तो कलंक ठरेल. म्हणून हे दारिद्र्य दूर करण्यासाठी मी तुमच्या घरी राहील. कशाचीही कधीही तुम्हाला

उणीव भासणार आहे.” असा भरघोस आशीर्वाद देऊन श्रीगुरू तेथून संगमावर परतले.

थोड्याच वेळात तो ब्राह्मण कोरडी भिक्षा घेऊन घरी परत आला. तो आत येताच त्या पतिव्रतेने ती दुधाने भरलेली भांडी त्याच्यासमोर ठेवून त्यास घडलेला सर्व प्रकार सांगितला. श्रीगुरूंनी दिलेला तो आशीर्वादही सांगितला. ती सर्व कथा ऐकून तो ब्राह्मण लागलीच पूजासाहित्य हाती घेऊन पत्नीसह संगमावर जाण्यास निघाला. त्याला तो एकनाथांचा अभंग प्रकर्षाने आठवला. जाण्यापूर्वी आपल्या घरातील देवखोलीत जाऊन त्याने तेथील मूर्तींना मनोभावे नमस्कार केला व त्याचबरोबर त्या म्हशीची पूजा केली. संगमावर जाताच त्याने श्रीगुरुंची भक्तिभावाने पूजा केली. आरती ओवाळून त्यांचे गुणगान गात गात घरी परतला. त्याच्या आनंदास पारावर राहिला नाही.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच सूर्योदय होताच एक शेजारी त्या म्हशीला आपल्या शेतावर नेण्यासाठी म्हणून त्या ब्राह्मणाच्या घरी आला. नित्याच्या सवयीनुसार तो सरळ म्हशीकडे गेला व तिला सोडू लागला. येवढ्यात त्याच्या पावलांचा आवाज ऐकून तो ब्राह्मण बाहेर आला व म्हणाला, “म्हशीचा दोर सोडू नका. आजपासून शेतावरील कामासाठी तिचा वापर होणार नाही. ती आता दूध देते आहे.” त्याने असे म्हणताच त्या शेजाऱ्याला वाटले की सततच्या दारिद्र्याने त्या ब्राह्मणाला वेड लागले आहे किंवा आपली थट्टा करतो आहे असे समजून त्याने त्या ब्राह्मणाच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले व म्हैस सोडू लागला. येवढ्यात ती पतिव्रताही लगबगीने बाहेर येऊन “म्हैस नेऊ नका” असे म्हणाली व “खरोखरी ती दूध देते आहे. आत्ताच दूध काढणार आहे.” असे म्हणून ती त्याच्यासमोरच धार काढू लागली. हे दृष्य पाहून तो शेजारी अवाक् झाला. म्हैस व्याली नसताना दूध कसे काय देते हे त्याला समजेना. “हा जादूटोणा तू कसा काय केलास, तुला कोणते भूत - पिशाच्च वश झाले की काय?” असे तो त्या ब्राह्मणास विचारू लागला. ब्राह्मण म्हणाला, “ही सर्व माझ्या श्रीहरीची कृपा. त्याला अशक्य काहीच नाही. हा सर्व चमत्कार त्याने काल येथे येऊन केला.” असे म्हणून काल तेथे येऊन श्रीगुरुंनी जे काय केले ते सर्व त्यास सांगितले. त्या शेजाऱ्याकडून ती बातमी वायुवेगाने सर्व गावात पसरली. ती म्हैस व ते दूध पाहण्यासाठी गावातील सर्व आबाल - वृद्ध स्त्री - पुरूष त्याच्या दारी गोळा झाले.

या चमत्काराची बातमी ग्रामधिकाऱ्यामार्फत तेथील राजदरबारातही पोहोचली. या गोष्टीवर राजाचा विश्र्वास बसेना. तो म्हणू लागला, “माणसाकडून हे घडणे केवळ अशक्य आहे. जर खरोखरीच वांझ म्हशीने न वीता दूध दिले असेल तर ती परमेश्र्वराची एक अगाध लीला असणार व ती लीला करणारा माणूस सामान्य नसणार. तो मानवाच्या रूपात अवतरलेला सर्वसाक्षी जगदीश्र्वरच असणार. तेव्हा चला, मी प्रत्यक्ष हा सर्व प्रकार पाहू इच्छितो. खरोखरीच असा प्रकार घडला असेल तर ही अगाध लीला करणाऱ्या त्या ईश्र्वराचे चरणी मला मस्तक ठेवलेच पाहिजे. व त्याच बरोबर ज्याच्यासाठी म्हणून

परमदयाळू भगवंताने हे सर्व केले त्या पुण्यात्म्याच्या चरणीही मला आदर व्यक्त केला पाहिजे. तो पुण्यात्मा माझ्या राज्याचे सर्वोच्च भूषण आहे. जशी त्या दयाघनाने दरिद्री ब्राह्मण सद्भक्तावर कृपा केली आहे तशीच माझ्या राज्यात पाऊल ठेवून माझ्यावरही कृपा केली आहे. तेव्हा चला, प्रथम मला तातडीने त्या ब्राह्मणाचे घरी घेऊन चला." असे म्हणून राजा आपल्या सर्व सरंजामासह, लवाजम्यासह त्या ब्राह्मणाच्या घरी जाण्यास निघाला.

राजा स्वत: तेथे आल्याचे पाहून सर्व नागरिक अवाक् झाले व त्यांनी लागलीच राजास मार्ग मोकळा करून दिला. राजाने तेथे जाताच त्या ब्राह्मणास सत्यस्थिती सांगण्यास, ती म्हैस व ते दूध दाखविण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे त्या ब्राह्मणाकडून सर्व घटना कशी घडली, भगवंताने कोणता आशीर्वाद दिला ते ऐकल्यावर व ती म्हैस व दूध स्वत: पाहिल्यावर राजाचे डोळे आनंदाने पाणावले. त्याने आपण राजा आहोत हे विसरून त्या दरिद्री ब्राह्मणाच्या चरणास स्पर्शून वंदन केले व म्हणाला, "तू सर्वश्रेष्ठ पुण्यात्मा आहेस म्हणून मी हे तुला वंदन केले. त्या श्रीहरीच्या इच्छेनुसार तुझे दारिद्र्य कायमचे दूर करण्यासाठी माझ्या राज्यातील सर्वोत्कृष्ट सुपीक अशी वीस एकर जमीन मी तुला भेट म्हणून देत आहे. त्या श्रीहरीनेच मला ही प्रेरणा दिली आहे असे समजून तू तिचा स्वीकार कर. आता विलंब न करता प्रथम मला श्रीगुरुंकडे घेऊन चल. केव्हा एकदा त्यांचे दर्शन घेतो व त्यांची पूजा करतो असे मला झाले आहे. आज माझे संपूर्ण राज्य धन्य झाले. येथील नागरिकांसह आम्ही सर्वच भाग्यवंत आहोत म्हणून त्या श्रीगुरुंचे म्हणजेच प्रत्यक्ष श्रीहरीचे चरण या राज्याच्या भूमीस लागले. त्यांची पायधूळ आम्हाला उपलब्ध झाली आहे. तेव्हा माझ्या समवेत सर्व नागरिकांनीही संगमावर चलावे. आपण सर्वजण त्यांना वंदन करूया व येथेच वास्तव्यासाठी येण्याची विनंती करूया. " असे सांगून राजा त्या ब्राह्मणासह, नागरिकांसह, लवाजम्यासह श्रीगुरुंचा जयजयकार करीत संगमावर जाण्यास निघाला.

या सर्व मंडळींसह श्रीगुरुंपाशी पोहोचताच राजाने श्रीगुरूंना शिरसाष्टांग दण्डवत घातला व त्यांची पूजा करण्याचा आपला मानस व्यक्त करून पूजा स्वीकारण्याची त्यांस आग्रहपूर्वक सविनय विनंती केली. श्रीगुरुंनी अनुमती देताच त्यांची मोठ्या भक्तिभावाने शास्त्रोक्त पूजा केली. पूजा - आरती आटोपल्यावर श्रीगुरु राजास म्हणाले, "बोल तुझ्या मनात कोणती वासना आहे म्हणून तू येवढ्या लगबगीने सर्व नागरिकांसह येथे आला आहेस व आमची भक्तिभावाने पूजा केली आहेस. तुझी इच्छा शास्त्रविरोधी नसली व परहितास बाधा निर्माण करणारी नसली तर ती आम्ही अवश्य पूर्ण करू. तेव्हा आता मनमोकळेपणी तुझी इच्छा व्यक्त कर." श्रीगुरुंचे हे शब्द ऐकताच राजा अत्यानंदाने म्हणाला, "महाराज, तुम्ही आमच्या गावात म्हणजेच गाणगापुरी वास्तव्य करावे अशी माझी व माझ्या प्रजेची इच्छा आहे. आम्ही तेथे तुम्हाला अत्युकृष्ट मठ बांधून देऊ. तेथे आल्याने आम्हाला तुमचे दररोज सकाळ, दुपार, संध्याकाळ

दर्शन घडेल. दररोज तुमचे पूजन करता येईल. दररोजच्या समाराधना होतील. याग - हवने होतील. तुमची अहोरात्र सेवा करता येईल व आमचा उद्धार होईल. तुमच्या ध्यान - धारणेसाठी, नित्यानुष्ठानासाठी तुम्ही पालखीतून संगमावर या. तुम्ही आमचे परमेश्र्वर आहात. हे संपूर्ण राज्य तुमचेच आहे. तुमच्या आज्ञेनुसार तुमचा प्रतिनिधी म्हणून मी हा राज्यकारभार सांभाळीन." ही विनंती ऐकल्यावर श्रीगुरुंनी आपल्या मनाशी थोडा वेळ विचार केला व राजाची ती विनंती मान्य केली.

लागलीच सर्वांनी आनंद व्यक्त करून वर्णनातीत असा जल्लोश केला. श्रीगुरुंचा जयजयकार केला. सर्व वाद्ये सज्ज झाली, चौघडा झडू लागला. सनईने सूर धरला. श्रीगुरुंसाठी सजवलेली पालखी तेथे आणण्यात आली. पालखीत श्रीगुरु स्थानापन्न होताच श्रीगुरुंचा जयजयकार करीत प्रसन्न चित्ताने संगमावरून ती मिरवणूक गाणगापुरी जाण्यास निघाली. वाद्ये वाजत होती, गुलाल उधळला जात होता. नाच - फुगड्या चालू होत्या. लेझीमचा तालबद्ध आवाज कानी ऐकू येत होता. सर्व वातावरण आनंदाने भारून गेले होते. होता होता संगमावरून गाणगापुरी जाणाऱ्या त्या रस्त्यावरील एका जुनाट पिंपळवृक्षापाशी ती मिरवणूक आली.त्या वृक्षाच्या आसपासची सर्व घरे ओस पडली होती. एकटा - दुकटा कधीच कोणी त्या वाटेने जाण्यास धजत नव्हता. त्या वृक्षावर एक ब्रह्मराक्षस राहत होता. त्याने अनेकांचा वध केला होता. त्यांचे भक्षण केले होते. त्याच्या भीतीने तेथील लोक आपापली घरे सोडून इतरत्र गेले होते. श्रीगुरुंची पालखी त्या वृक्षापाशी येताच तो ब्रह्मराक्षस झाडावरून खाली आला व त्याने श्रीगुरुंच्या चरणी लोळण घेतली व तो म्हणाला, "हे दयाघना, माझ्यावर कृपा करा. माझ्याकडून पुष्कळांची हत्या झाली आहे. मी हा असा ब्रह्मराक्षस म्हणून जन्मलो आहे. माझे पूर्वजन्मीचे महत्पाप यास कारणीभूत आहे. तुमच्या पुण्यप्रद दर्शनाने माझ्या पापांचा पूर्णत्वाने नाश झाला आहे अशी माझी खात्री आहे. त्याशिवाय मला अभाग्याला हे दुर्लभ दर्शन झालेच नसते. यासाठीच तुमचा या मार्गाने प्रवास होतो आहे. मी तुमची प्रार्थना करतो. मला यातून मुक्त करा. वर्षानुवर्षे मी तुमची प्रतीक्षा करीत आहे. तेव्हा कृपाळा आता विनाविलंबे माझी मुक्तता करा." हे त्याचे शब्द ऐकून श्रीगुरु त्यास म्हणाले, "लागलीच संगमावर जाऊन श्रीहरीचे नाम घेत तेथे स्नान कर. तुला मुक्ती मिळेल व तुला पुर्नजन्माची बाधा होणार नाही." असे श्रीगुरूंनी सांगताच त्यांना वंदन करून तो ब्रह्मराक्षस लागलीच संगमावर स्नानास गेला. तेथे त्यास मुक्ती मिळाली. सर्व नागरिकांची भीती दूर झाली. ती वाट निर्धोक प्रवासास मोकळी झाली.

श्रीगुरु गाणगापुरी येऊन पोहोचले. गावाच्या वेशीवर गावातील सौभाग्यवतींनी श्रीगुरुंस पंचारतींनी ओवाळले. त्यांचे पादप्रक्षालन केले गेले व पुनरपि त्यांचे तेथे पूजन केले गेले. त्या दिवशी सर्वांनी आनंदोत्सव साजरा केला. सर्वत्र गुढ्या उभारल्या. मोठी समाराधना झाली. दीप लावून रोषणाई केली गेली. नंतर दररोज तेथे हजारोंच्या संख्येने दर्शनोत्सुक भक्त येऊ लागले. दररोजच पूजा - अर्चा होऊ

लागल्या. त्या गावाची सर्वत्र कीर्ती पसरली. श्रीगुरुंच्या वास्तव्याने गाणगापूर पावन झाले. पाहता पाहता सर्वांनी अत्यानंदाने कष्ट करून, उत्कृष्ट साहित्याचा वापर करून श्रीगुरुंसाठी टुमदार शोभिवंत मठ बांधून त्यात श्रीगुरुंसाठी सर्व सुखसोयी उपलब्ध करून दिल्या. भक्तांसाठी धर्मशाळाही बांधल्या गेल्या. चहुबाजूंनी श्रीगुरुंच्या दर्शनासाठी येणाऱ्यांची रीघ लागली. श्रीगुरु नित्यानुष्ठानासाठी पालखीतून संगमावर जात व मध्यान्ही मठात परत येत असत. उत्सव, कीर्तने, पालखी, महापूजा, समाराधना, याग, हवने, लघुरूद्र, महारूद्र, प्रवचने वगैरे नानाविध पुण्यकार्यांनी गाणगापूर गजबजून गेले. अनेक लीला तेथे घडत राहिल्या. अनेकांचा तेथे उद्धार झाला.

★ ★ ★ ★

१७. त्रिविक्रम भारती ज्ञानी होतो

गाणगापूरच्या राजाने श्रीगुरुंसाठी म्हणून अत्युत्तम अशी सुबक नक्षीदार पालखी करवून घेतली होती. सर्वत्र संचार करताना श्रीगुरुंनी त्या पालखीचा उपयोग करावा असा त्याचा आग्रह असे. आपल्यापेक्षाही आपल्या श्रीगुरुंचा मानमरातब जास्त असावा, जास्त थाटामाटात, वैभवात त्यांनी राहावे, वावरावे, त्यांना सर्वाधिक सुखसोयी उपलब्ध व्हाव्या व श्रीगुरू हे राजाचे राजे असल्याची जाणीव सर्वांस व्हावी ही तळमळ सदैव त्या राजाच्या मनात वास करी. स्वतंत्र असा एक सेवकांचा ताफाही त्याने श्रीगुरूंच्या दिमतीस ठेवला होता. केवळ थाट म्हणून चतुरंग सेनाही त्यांच्या पालखीच्या पुढे मागे मोठ्या शिस्तीत चालत असे. सर्वांनी शिस्तीत राहावे, कोणी कामचुकारपणा करू नये म्हणून काही अधिकाऱ्यांचीही नेमणूक त्याने केली होती. श्रीगुरूंना याची काहीच जरूर नव्हती. ते अंतर्बाह्य पूर्ण संन्यासी असल्यामुळे पूर्णपणे विरक्त, विरागी, निरिच्छ होते. परंतु राजाचे अतीव प्रेम, भक्ती पाहून त्याची ती निरूपद्रवी इच्छा त्यांना मोडवत नव्हती. अशा थाटामाटात श्रीगुरुंचा संचार चाले. दररोज संगमावर जातानाही हाच थाट असे.

गाणगापुराहून थोड्या दूर अंतरावर कुमसी नावाचे एक गाव होते. त्या गावी त्रिविक्रम भारती नावाचा वेदाभ्यास केलेला एक विद्वान ब्राह्मण राहात होता. तो भगवान नरसिंहाचा अनन्य भक्त होता व नित्यनियमाने त्यांची मानसपूजा करीत होता. श्रीगुरुंची कीर्ती त्याचे कानी आली. ते गाणगापुरी एखाद्या राजालाच शोभेल अशा थाटात राहतात व सैन्यासह, सेवकांसह वाजतगाजत पालखीतून सर्वत्र संचार करतात अशी विश्वसनीय माहिती त्याला मिळाली. तो त्यांचेवर टीका करू लागला. तो म्हणू लागला संन्यासाश्रमाची ही विटंबना आहे. संन्याशाला पालखी कशाला ? सोबत वाजंत्र्यांचा, सेवकांचा, सैन्याचा ताफा कशाला ? संन्याशाने तर पायी अनवाणी चालले पाहिजे. असे असताना हा तर राजाच्याच थाटात वावरतो, राहतो. सर्व यच्चयावत प्राणिमात्रांना ज्याने अभय द्यायचे त्याला सैन्य बाळगण्याइतके भय ते कसले ? हा संन्याशाचा वेष धारण करणारा दांभिक असला पाहिजे, अशी तो श्रीगुरुंवर टीका करू लागला, त्यांची निंदानालस्ती करू लागला.

श्रीगुरूंना अंतर्ज्ञानाने हे सर्व समजले. त्यांनी यावर विचार करून सामान्यांच्या दृष्टीला न दिसणारे सत्य त्याला समजावे म्हणून राजास सांगितले, "कुमसी गावी त्रिविक्रम भारती नावाचा एक विद्वान ब्राह्मण माझी अकारण निंदानालस्ती करतो आहे. त्याला पाहण्याची, भेटण्याची माझी इच्छा आहे. उद्या सकाळीच तेथे जाण्यास निघावे असा माझा विचार आहे. तरी माझ्या प्रवासाची व्यवस्था करा. तुम्हालाही सोबत यायची इच्छा असल्यास तुम्ही या. अंतर फार नाही असे समजते. तेव्हा सूर्योदयासमयी निघालो तर

उन्हे प्रखर होण्यापूर्वीच पोहोचू."

राजाने श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार सर्व व्यवस्था केली. दुसऱ्या दिवशी सूर्योदय होताच नित्याच्या थाटात वाजत - गाजत सैन्यासह, सेवकांसह श्रीगुरु पालखीतून कुमसी गावी जाण्यास रवाना झाले. राजा पण त्यांचेसोबत निघाला. त्या मिरवणुकीचा थाट, भव्यता अवर्णनीय होती. श्रीगुरुंचा असा हा प्रवास सुरू झाला. त्याचवेळी आपल्या नित्याच्या पद्धतीनुसार त्रिविक्रम भारती भगवान नरसिंहाचे मानसपूजन करण्यास बसला. पण आज का कोण जाणे, अनेक वेळा नानाविध प्रयत्न करूनही त्याच्या इष्ट देवतेचे म्हणजेच भगवान नरसिंहाचे रूप त्याच्या त्या मिटलेल्या डोळ्यासमोर काही येईना. त्याला दररोज त्याची इच्छा होताच पटकन् दिसणारी ती ध्यानमूर्ती आज त्याला प्रयत्नांतीही दिसेना. काही तास अशा स्थितीत गेले. शेवटी त्रिविक्रम थकला व अंतरी अत्यंत कष्टी दीनवाणा होऊन त्याच्या इष्टदैवताची काकुळतीने विनवणी करू लागला. तो म्हणू लागला, "हे प्रभो, आज माझे काय बरे चुकले. कोणता अपराध माझ्याकडून घडला. आज या तुमच्या बालकाला तुम्ही का बरे दर्शन देत नाही. का रूसलात माझ्यावर ? इतकी वर्षे अनन्यभावाने मी तुमची सेवा, भक्ती करीत राहिलो, ती व्यर्थच जाणार का ? येव्हाना मला तुमचे प्रत्यक्ष दर्शन झाले पाहिजे होते. पण ते राहिले बाजूलाच. आज तर माझ्या दुर्दैवाने ध्यानातही तुमची मूर्ती स्थिर होत नाही. तुमच्याशिवाय कोणत्याही विषयाचे, व्यक्तीचे हे मन चिंतन करीत नाही हे तुम्ही जाणता आहात. मग माझ्यावर आज ही अवकृपा का ? आत्ता समजले मला. काल मी थोडा वेळ त्या ढोंगी संन्याशाच्या वागण्यावर, आचरणावर विचार करण्यात घालवला. तुम्हाला हे रूचलेले दिसत नाही. हा असा कालापव्यय मी करायला नको होता. मी तुमची क्षमा मागतो, आता मी असे करणार नाही, असे होऊ देणार नाही, कृपा करा. नित्याप्रमाणे माझे चित्त तुमच्या चरणकमलावर, तुमच्या नयनरम्य मूर्तीवर एकाग्र होऊ द्या." असे म्हणून त्याने आपले मन, चित्त, दृष्टी भगवान नरसिंहाच्या रूपावर एकाग्र करण्याचा पुन्हा एकदा प्रयत्न केला.

पण या वेळीही त्याला त्या प्रयत्नात यश येईना. त्याबदली वाजत - गाजत मिरवणूकीने पालखीतून येणारा दण्डधारी तेजस्वी संन्यासी त्याला दिसू लागला. कितीही प्रयत्न केला तरी भगवान नरसिंहाच्या मूर्तीऐवजी वारंवार हेच मिरवणुकीचे चित्र व तोच दण्डधारी तेजस्वी संन्यासी त्याला दिसू लागला. तो अगदी रडकुंडीला आला. वैतागला. शेवटी थकला. त्याला काय करावे ते सुचेना हा काय चमत्कार आहे तेही समजेना. शेवटी बाहेर नदीवर जरा उघड्या हवेवर अंमळ फिरून यावे व नंतर फिरून एकदा प्रयत्न करावा असा विचार करून तो उठला व घराबाहेर आला. बाहेर येताच त्या नदीकाठावरून वाजतगाजत येणारी ती मिरवणूक त्याला दिसली. ती मिरवणूक त्याच्या घराच्या दिशेने येत होती. दूर असलेली ती मिरवणूक, त्या मिरवणुकीतील माणसांचे चेहरे व्यवस्थित दिसतील इतपत अंतरावर आल्यावर त्याने त्या

पालख्या निरखून पाहिल्या.

एका पालखीत त्याला राजा दिसला तर दुसऱ्या भव्य पालखीत त्याचे इष्टदेव भगवान नरसिंह थाटात विराजमान असलेले त्याला दिसले. ती मिरवणूक मंदगतीने त्याच्या दिशेनेच येत होती. तो आपल्या इष्टदैवतास पाहून बेभान झाला व आपल्या परमश्रेष्ठ दैवतास सामोरे जाण्याचा निर्णय त्याने घेतला. त्या रस्त्यावरून नमस्कारामागून नमस्कार घालत त्याने ते अंतर पार केले व तो पालखीजवळ पोहोचला. तेथे त्यांच्या चरणांस स्पर्श करून त्यांना नमस्कार करण्याच्या प्रयत्नात तो असताना त्याची मान किंचित वर झाली व पाहतो तो पालखीत त्याला भगवान नरसिंहाच्या जागी एक तेजस्वी असा दण्डधारी संन्यासी बसलेला दिसला. हेच संन्यासी थोड्या वेळापूर्वी त्याला ध्यान करण्याच्या प्रयत्नात असताना दिसत होते. त्याला हा काय चमत्कार आहे तेच कळेना. त्याचे डोळे आश्चर्याने विस्फारले. हा भ्रम तर नाही ना, हे स्वप्न तर नाही ना, असे वाटून त्याने क्षणभर आपले डोळे मिटून घेतले व पुनरपि उघडून पाहतो तो त्याला केवळ पालखीतच नव्हे तर सर्वत्र श्रीगुरु नृसिंहसरस्वतींची दण्डधारी रूपे दिसू लागली. सर्व सैन्य, सर्व सेवक, वाजंत्री, थोडक्यात त्या मिरवणुकीतील प्रत्येक व्यक्ती त्या दण्डधारी श्रीगुरू श्रीनृसिंहसरस्वती आहेत असे दिसू लागले. तो चक्रावला, गोंधळला व त्याने दण्डवत घातला. तो त्यांचे चरण धरून म्हणाला, "तुम्हीच ब्रह्मा, विष्णू, महेश आहात. तुम्हीच कृपामूर्ती आहात. तुम्हीच जगद्‌गुरु जगदीश आहात. मी अविद्यामायेने वेष्टिला गेलो असल्याने तुमचे खरे स्वरूप मला दिसत नाही, कळत नाही. आता दयाळा, निजस्वरूप दाखवून माझ्यावर कृपा करा. हे श्रीगुरुनाथा, तुमचे स्वरूप पाहणेही मला अशक्य आहे कारण ते चर्मचक्षू त्यासाठी कुचकामी आहेत. सर्व भूतांस, प्राणिमात्रांस, चराचरास तुम्ही व्यापून आहात हे मला कळले. तुम्हीच भगवान नरसिंह आहात. तुम्हीच मानवी बुद्धीला अगम्य अशा काही कार्यकारणभावाने श्रीगुरु श्रीनृसिंहसरस्वती म्हणून या पृथ्वीवर सध्या वावरत आहात. येथे तर सर्वच यतिरूप झालेले आहेत. मी कोणाला शरण जाऊ, कोणाची याचना करू. तेव्हा कृपावंता, आता ही सर्व रूपे आवरून मला तुमचे फक्त एकाचे, अनंताचे रूप पाहू द्या. मी गेली कित्येक वर्षे जी तुमची मनोभावे मानसपूजा केली ती आज सफल झाली. देवा आता विलंब सहन होत नाही. कृपा करा. मला तुमचे दर्शन होऊ द्या."

त्रिविक्रम भारतीने केलेली ही याचना पाहून श्रीगुरुंनी ती अनंत रूपे आवरली. आता त्याला सैन्य, सेवक, वाजंत्री वगैरे सर्व त्यांच्या त्यांच्या रूपात दिसू लागले. पालखीतही तेथे विराजमान झालेले अत्यंत तेजस्वी स्वरूपाचे भक्तांना वर देणारे श्रीशंकर म्हणजेच दण्डधारी यतिवर्य श्रीगुरु श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज त्याला दिसू लागले. त्यांना पाहून आपण आज कृतकृत्य झालो, धन्य झालो असे त्यास वाटू लागले. त्याला आनंदाश्रू आवरेनात. त्यांच्या चरणावर त्याने भक्तिभावाने हळुवारपणे आपले ओठ टेकवले. आनंदाश्रूंनी त्यांचे चरण भिजवले. तो त्यांचेशी आता फक्त भावयुक्त दृष्टीने, चेहऱ्याने बोलत

होता. त्याची शब्दसंपत्ती संपली होती.

श्रीगुरु म्हणाले, "तू आमची दांभिक म्हणून नेहमी निंदा करतोस, म्हणून मी तुला भेटायला आलो आहे. दंभ म्हणजे काय ते मला सविस्तर सांग. तुझ्या हृदयातील हरीच तुला आज्ञा देईल. या सर्व थाटाची मला जरूर काय ? सोने व माती या दोन्ही मातीच आहे. मातीत जन्मला, मातीत वाढला व शेवटी मातीचाच आधार घेणार आहे. शय्याभूमितलं दिशेपि वसनं ज्ञानामृतं भोजनम् यावर विश्र्वास ठेवणारा मी. मला राजवाडा व स्मशान सारख्याच उपयुक्ततेची वाटतात. हा जो थाट आहे तो माझ्या निष्ठावान् भक्तास सुखविण्यासाठी आहे. याचा वापर करणे म्हणजे त्यांच्या निर्व्याज भावनांची कदर करणे होय. मी या कशाचाही भुकेला नाही. मी भुकेला आहे तो खऱ्याखुऱ्या श्रद्धेने केलेल्या भक्तीचा, तुमच्या सदाचरणाचा, तुमच्या सद्‌विचारांचा आत्यंतिक अशा समाधानी वृत्तीचा, निस्सीम निःस्वार्थी प्रेमाचा. या जगतावरील सर्व संपत्ती, साधने, सुखसोयी जो मी क्षणार्धात उत्पन्न करू शकतो तो या नश्र्वर मानवाकडून कोणत्या थाटाची, मानाची, संपत्तीची, सुखसोयींची अपेक्षा करणार ! हा राजा तरी मला काय देणार, किती देणार, तेव्हा मी दांभिक कसा काय ?"

यावर त्रिविक्रम भारती म्हणाला, "दयावंता, मला क्षमा करा. मी अज्ञानी अडाणी आहे. तुम्ही तर या विश्र्वाचे एकमेव असे तारकहार त्रिमूर्ती आहात. तुम्हीच मला मायाजालात गुंतवून अज्ञानात ठेवले आहे. या मायामोहाच्या अंधारात, या अंधारमय सागरात आकंठ बुडालो असल्यामुळे मला परमात्मा ओळखता येत नाही. त्याचे खरे स्वरूप कळत नाही. देवा, या दिवाभीताला तुम्ही प्रकाश दाखवा. निश्र्चित काही तरी पुण्याई माझ्यागाठी असणार म्हणूनच तुमची ही अवचित भेट झाली आहे. मला दासाला क्षमा करा. माझा उद्धार करा. मी अविद्यामायेच्या समुद्रात पोहत आहे. मला पैलपार दिसत नाही. तेव्हा कृपावंता मला सुखरूप पैलथडीला पोहोचवा. तुमची का एकदा कृपा झाली की सकल पापांचा नाश होतो. तो परमार्थात दृढ होतो, काळालाही जिंकतो. तुम्ही अनेकांचे बाबतीत अनेक प्रसंगी हे केले आहे. माझा धिक्कार करू नका. मी तुमचा अनंत अपराधी आहे. तुम्हीच त्रिमूर्तीचे अवतार आहात. भवसागरातून तारणारे आहात. माझ्या मूर्खपणाच्या बोलांबद्दल, तुम्हाला दूषणे दिल्याबद्दल या राजाकरवी मला जन्माची अद्दल घडावी असे शासन तुम्ही सहज करू शकला असता. पण भक्तवत्सला, मला ज्ञान देण्यासाठी म्हणून व या जीवनातील अंतिम सत्य काय आहे हे मला समजावे म्हणून, तुम्ही कष्ट घेऊन माझ्या दाराशी आलात. देवा, मी हे तुमचे उपकार कसे व केव्हा फेडणार ! मला प्रयत्न न करता हा चिंतामणी सापडला आहे. देवा, भक्तवत्सला, आता मला क्षमा करून माझा उद्धार करा. मला कायमचाच तुमच्या चरणी आश्रय द्या. देवा, तुमचा अनंत महिमा वर्णन करायला माझ्यापाशी बुद्धी नाही. शब्द नाहीत. तेव्हा दयाघना, आता तुम्हीच माझे एकमेव त्राते आहात. मला आश्रय द्या, दूर लोटू नका."

अशा प्रकारे त्या त्रिविक्रम भारतीने स्वत:च्या निरर्थक प्रलापांबद्दल अतीव खेद व्यक्त करून श्रीगुरुंची मन:पूर्वक क्षमा मागितली. श्रीगुरुंची शुद्ध अंत:करणाने स्तुती करीत, त्यांचे गुणगान गात श्रीगुरुंची कृपा व्हावी म्हणून प्रार्थना करीत त्यांचे चरण धरून बसला. श्रीगुरू त्याचेवर प्रसन्न झाले. त्यांनी त्याला वर दिला. ते म्हणाले, "मी तुझ्या निर्व्याज भक्तीने संतुष्ट झालो आहे. तुला उत्तम गती लाभेल. तुला पुनर्जन्म घ्यावा लागणार नाही. ज्ञानी तर तू आहेसच. वेदाभ्यासातही तू अग्रगण्य आहेस. तुला परमार्थ साध्य होऊन तू ईश्वराशी एकरूप होशील." असे म्हणून श्रीगुरू तेथून गाणगापुरी जाण्यास वळले. त्रिविक्रम भारतीने उर्वरित आयुष्य श्रीगुरुंच्या सेवेत घालवावे म्हणून श्रीगुरुंबरोबर गाणगापुरी जाण्याचा आपला मनोदय श्रीगुरूंपाशी व्यक्त केला. पण श्रीगुरूंनी त्याला कुमसी येथेच राहण्यास सांगितले व ते परत फिरले.

★ ★ ★ ★

१८. विप्रगर्वहरण

त्यावेळी विदूर राज्यांत (आजचे विजापूर) एक यवन बादशहा राज्य करीत होता. तो अत्यंत ब्राह्मणद्वेषी, क्रूर व पातकी होता, वेदनिंदकही होता. नगरातील विद्वान ब्राह्मणांना भरपूर द्रव्य देण्याच्या आमिषाने तो राजदरबारी बोलावी व तेथे त्यांना आपल्यासमोर वेदपठण करावयास सांगे, वेदांवर चर्चा करायला लावी. पठण केलेल्या वेदऋचांचे तो अर्थ विचारी व त्यांत नाना शंका - कुशंका काढून वेदांची यथेच्छ निंदानालस्ती करून त्या ब्राह्मणांची म्हणजेच पर्यायाने समस्त हिंदुधर्माची हेटाळणी करणे हा त्याचा दुहेरी निंद्य हेतू होता. खरोखरीच अभ्यास केलेले, वेदविद्येत पारंगत असलेले उच्च श्रेणीचे गाढे विद्वान ब्राह्मण आपल्याला वेदांचे पूर्णज्ञान नाही असे म्हणून त्याच्या या मानहानीच्या खेळापासून दूर राहत. वेदपठण कोणासमोर करावयाचे व कोणासमोर करू नये याची जाण त्यांना होती. यवनासमोर वेदपठण केल्याने घडणारे महत्पाप आपल्याकडून घडू नये म्हणून ते राजदरबारापासून दूरच राहत. पण द्रव्यलोभी ब्राह्मण याचा कसलाही विधिनिषेध न बाळगता बादशहाच्या निमंत्रणाची वाट पाहत राहत.

आसपासच्या सर्व राज्यातील ब्राह्मणांच्या कानी ही बादशहाची कीर्ती आली. वेदांचा तुटपुंजा अभ्यास केलेले दोन लोभी ब्राह्मण बादशहाकडून अगणित द्रव्य मिळवण्याची ही सुवर्णसंधी साधायचीच अशा निश्चयाने परगावाहून त्या राज्यात आले. येताना त्यांनी बरीच जयपत्रे सोबत आणली होती. ते बादशहाला भेटून म्हणाले. "आम्ही विद्वान ब्राह्मण असून आम्ही चारही वेद पूर्णार्थाने जाणतो. गावोगावच्या ब्राह्मणांना पराजित करीत येथे आलो आहोत. ही जयपत्रे आमच्या ज्ञानाची श्रेष्ठता सांगत आहेत. तुझ्या राज्यातील ब्राह्मणांनाही आमचे आव्हान आहे की त्यांनी आमचा पराजय करून दाखववा. आमची खात्री आहे की आमच्यायेवढे विद्वान कोणी जन्म पावलेले नाहीत व जन्म पावणारही नाहीत. आमच्या सम आम्हीच. तेव्हा तुमच्या राज्यातील विद्वांनांना बोलावून घ्या व आमच्या विधानाची खात्री करून घ्या." असे दर्पाने भरलेले, गर्वाने सजलेले, घमेंडीने बरबटलेले त्यांचे हे बोल ऐकून त्या निर्बुद्ध बादशहालाही ब्राह्मणांची टर उडवण्याची खेळ खेळण्याची एक नामी संधी प्राप्त झाली म्हणून आनंद वाटला. बादशहाने लागलीच वेदसभेचा दिवस मुक्रर करून त्या दिवशी राज्यातील सर्व ब्राह्मणांनी दरबारात हजर राहिलेच पाहिजे असे फर्मान काढले.

बादशहाच्या फर्मानानुसार त्या नगरातील ब्राह्मणांना आपआपली योग्यता, श्रेष्ठता विसरून दरबारात हजर व्हावे लागले. दरबारात उपस्थित झालेल्या सर्व ब्राह्मणांना बादशहाने या दोन परस्थ ब्राह्मणांचा परिचय करून दिला. बादशहाला या दोन ब्राह्मणांनी आपला परिचय करून देताना जे जे काही सांगितले होते तेच त्याच शब्दात बादशहाने उपस्थित ब्राह्मणांस ऐकविले, व म्हणाला, "आपल्या

राज्यातील जो कोणी ब्राह्मण यांचा येथे माझ्यासमोर वेदविद्येत पराजय करील त्याला अगणित धन व असामान्य मान-मरातब मिळेल. अन्यथा हेच श्रेष्ठ विद्वान ब्राह्मण मानून यांचा सत्कार केला जाईल.”

बादशहाचे हे विधान सर्वांनी लक्षपूर्वक ऐकले. स्वत:ला स्वत:च्याच मुखाने विद्वान म्हणविणाऱ्या त्या ब्राह्मणांची घमेंड, गर्व, आढ्यता पाहून त्यांना खात्री वाटू लागली की हे दोघे तिरस्करणीय ढोंगी आहेत व ज्या अर्थी द्रव्यलोभाने धर्म - अधर्माचा विचार न करता यवनापुढे वेद म्हणायला उपस्थित झाले आहेत त्या अर्थी ब्राह्मणत्वास कलंकसदृश आहेत. अविश्वसनीय जयपत्रे घेऊन आलेल्या त्या ब्राह्मणांचा आपण सहज पराजय करू पण यांच्याबरोबर वाद करणे आपल्याला शोभणारे नाही. हे तुल्यबळ नाहीत. यांच्या बरोबर वाद करणे म्हणजे गाढवाबरोबर गीताज्ञानाची चर्चा केल्यासारखे ठरेल. तेव्हा बादशहालाही हिंदुधर्माची निंदानालस्ती करण्याची संधी देऊ नये म्हणून व यवनाबरोबर वेदोच्चार करणे हे महत्पाप आहे हे जाणून ते जमलेले ब्राह्मण मानभावीपणे म्हणाले “यांच्याबरोबर वाद करण्याची गरजच नाही. हेच सर्वश्रेष्ठ विद्वान, वेदविद्याविशारद आहेत. प्रत्यक्ष वेद व्यासांनी त्यांच्या दरबारीही न शोभणारी ही नररत्ने तुमच्याच दरबारी शोभून दिसतील म्हणून खास तुमच्याकडे पाठविलेली दिसतात. तेव्हा यांचाच काय करायचा तो सत्कार करा.” असे म्हणून तेथून काढता पाय घेण्यासाठी ते चुळबूळ करू लागले.

यावेळी बादशहाने त्या दोन ब्राह्मणांचा धन देऊन सत्कार केला व उपस्थित ग्रामस्थ ब्राह्मणांस सांगितले की, “मी जरी या राज्याचा बादशहा असलो तरी आजपासून हे दोघे ब्राह्मणांचे राजे मानले जातील व नगरातील सर्व ब्राह्मण त्यांच्या आज्ञेत राहतील.” असे म्हणून त्यांची हत्तीवरून सर्व नगरात मिरवणूक फिरवण्यास सांगितले. छद्मीपणाने चेहऱ्यावर आनंद दाखवित सर्व ब्राह्मण तेथून निघाले. मनातून ते म्हणत होते, ‘येथे गाढवावरून धिंड काढण्याच्या योग्यतेच्या व्यक्तींची हत्तीवरून मिरवणूक निघत आहे.’

अशा रीतीने काडीमात्र लायकी, नसतानाही या अहंकारी, उन्मत्त ब्राह्मणांना राजमान्यता प्राप्त झाली. आपले हित, अहित जाणण्याची जी काही थोडीशी बुद्धी त्यांचेपाशी होती तीही या मान - सन्मानाच्या प्राप्तीनंतर नष्ट झाली. त्यांची बुद्धी, मने, चित्ते पूर्णपणे गर्वाने व्यापली. ते अतीव मातले. त्या माकडांच्या हाती या मानसन्मानाचे कोलीतच मिळाले होते. ते जाता - येता नगरातील सुविद्य, सत्शील, ज्ञानवंत ब्राह्मणांचा उठसूट उपमर्द करु लागले. त्यातच धन्यता मानू लागले. अशा प्रकारे दिवस जात असता ते भ्रमरवृत्तीचे ब्राह्मण एका जागी राहुन कंटाळले व राजाच्या थाटात नगराबाहेर फिरून येण्याची संधी शोधू लागले.

एके दिवशी ते बादशहाला म्हणाले, “जहांपन्ना, आसपास सर्वत्र जरी आमची कीर्ती गाजत असली तरी आमच्याशी वादविवाद करु शकेल अशी एकही व्यक्ती काही आमच्या दृष्टिपथात येत नाही. हे

असामान्य, अगणित ज्ञान मिळवण्यासाठी अकारण आयुष्यभर प्रयत्न केले असे आता आम्हाला वाटू लागले आहे. आपण जर कृपावंत होऊन परवानगी दिलीत तर आम्ही दूरदूरच्या राज्यात जाऊन तेथील विद्वानांना आव्हान देऊ, त्यांचा पराजय करू व आमची कीर्ती उंचावून तुमच्या कीर्तीमुगुटांतही तुरे खोवू. तेव्हा खाविंदांनी कृपा करून या आपल्या सेवकांना परवानगी द्यावी." त्या ब्राह्मणांनी अशा प्रकारे बादशहाची परवानगी मागताच बादशहाकडून अत्यानंदाने त्यांस पारवानगी दिली गेली. बादशहाने त्यांस पालखीतून प्रवास करण्यास व आवश्यक वाटतील तितके सेवक बरोबर नेण्यास परवानगी दिली. तेथील रिवाजानुसार कमरेत वाकून जमिनीला हात लावून त्यांनी बादशहाला कुर्निसात केला व आपल्या महाली परतले. दुसऱ्या दिवशी अत्यानंदाने त्यांनी त्या नगराची सीमा ओलांडली. नगरातील ब्राह्मणांना अत्यानंद झाला. त्यांनी ही पीडा एकंदाची येथून गेली म्हणून खाजगीरीत्या छोटासा आनंदोत्सव साजरा केला.

गावोगावी ते गावाबाहेरील मोकळ्या मैदानात राहुट्या उभारून मुक्काम करीत. सेवकांच्या मदतीने गावातील विद्वान ब्राह्मणांची माहिती काढीत. सोबतच्या स्तुतीपाठकांकरवी आपण कोण आहोत, किती विद्वान आहोत, आतापर्यंत किती जयपत्रे प्राप्त केली आहेत हे त्यानां कळावे अशी व्यवस्था करून वेद - विषयांवर वादविवाद करण्यास त्यांना बोलावित. या विद्वान ज्ञानी ब्राह्मणांना आपला जय झालेला पाहण्यात अथवा यांचा पराजय पाहण्यास रस नव्हता. ते यांच्या राहुट्यांकडे कोणत्याही लोभाने अथवा हेतूने फिरकतही नसत. ते बोलावूनाही येत नाहीत याचा ते आपल्या तोडीचे नसल्याने पराजय होईल या भीतीने आपल्यासमोर येण्यास कचरत आहेत, असा अर्थ लावून ते दोघे उन्मत्त ब्राह्मण त्यांचेकडून जयपत्रे लिहून मागत. ते विद्वान ब्राह्मणही कसलीच खळखळ न करता गावातून ही घाण एकदाची निघून जावी म्हणून त्यांनी जयपत्रे लिहून देत. अशाप्रकारे जयपत्रे घेत घेत त्यांचे भ्रमण चालू होते. होता होता ते कुमसी ग्रामी येऊन पोहोचले.

प्रवासात त्यांच्या कानी आले होते की कुमसी गावाशेजारील जंगलात त्रिविक्रमभारती नावाचा वेदशास्त्रांत अग्रगण्य म्हणून ओळखला जात असलेला एक अत्यंत विद्वान महामुनी सर्वसंगपरित्याग करुन संन्यासी होऊन राहिला आहे. हे कळताच, त्यांनी आपला मोर्चा त्रिविक्रमभारतीकडे वळवला. या महामुनीला आपला बडेजाव दाखवून प्रथम थोडा नमवावा म्हणून त्यांनी आपल्या राहुट्या संन्याशाच्या झोपडीशेजारीच उभारल्या. नेहमीच्या प्रथेनुसार त्यांचे ते लोभी स्तुतीपाठक महामुनीच्या झोपडीभोवती चकरा मारू लागले. वेदशास्त्रांत अत्यंत प्रवीण आहोत असे भासवणाऱ्या या दोन ब्राह्मणांची कीर्ती, संधी साधून महामुनीच्या कानावर घालावी व प्राप्त केलेली जयपत्रे त्यांना दाखवून त्यांच्यावर काय परिणाम होतो हे त्यांना पाहावयाचे होते. पण ध्यानात मग्न असल्यामुळे बेशुद्धावस्थेत असल्याप्रमाणे भासणाऱ्या या संन्याशाच्या जवळ जाण्याचे धैर्य त्यांना होईना. म्हणून शेवटी कंटाळून त्यांनी तो नाद सोडला. स्तुतीपाठकांकडून अपेक्षित कार्य न झाल्यामुळे ते उन्मत्त ब्राह्मण खवळले व दुसऱ्या दिवशी सकाळीच

त्यांचेकडे स्वत: जाण्याचा निर्णय त्यांनी घेतला.

दुसरे दिवशी सकाळीच हे उन्मत्त ब्राह्मण मुनिराजांसमोर येऊन उभे राहिले व म्हणाले, "हे जोगड्या स्वत:ला तू विद्वान म्हणवतोस काय, चल तुझी विद्वत्ता काय आहे किती आहे ती आम्हाला दाखव. आमच्यासमोर तुझ्या गमजा चालणार नाहीत. तू तीन वेद जाणतोस असे समजून या टीचभर गावाने तुला डोक्यावर घेतले आहे. मूर्खांचाच हा गाव असणार. येथील मूर्खांनीच तुला आपल्यातला विद्वान ठरवलेला दिसतो आहे. आम्ही तुझ्या ज्ञानाचा फुगा आत्ताच फोडतो पहा. चल आता सबबी न सांगता, वेळ न गमावता आमच्याबरोबर वेदशास्त्रावरील चर्चेस, वादविवादास तयार हो. आमचा पराजय तरी कर नाहीतर स्वहस्ते आम्हाला जयपत्र लिहून दे. तुझा पराजय हा ठरलेलाच आहे."

सौजन्य, सभ्यता, शिष्टाचार यांस झुगारून देणारे व कमालीच्या उद्धटतेने बरबटलेले ते बोल ऐकून महामुनीस फार आश्र्चर्य वाटले. पण जराही विचलित न होता अथवा प्रक्षुब्ध न होता महामुनी उत्तरले, "शांत व्हा, संतापाने आरोग्यास हानी पोहोचते. तीन तर सोडाच, पण एकाही वेदाचा माझा अभ्यास नाही. तुम्ही म्हणता येवढा जर मी ज्ञानी असतो तर असा हा जंगलात भिक्षेवर उदरनिर्वाह करुन का राहिलो असतो ? तुमच्यासारखाच राजाश्रयाने वैभवात नसतो का लोळलो ? तुमचा कोणीतरी गैरसमज करून दिलेला दिसतो आहे. तेव्हा कृपया येथे आपला अमूल्य वेळ घालवू नका. अन्य कोणी तुल्यबळ पहा. मी हरलो काय अथवा जिंकलो काय त्याने मला काहीच फरक पडत नाही. पण तुमच्या दृष्टीने जय अति महत्त्वाचा. तो जय तुल्यबळाला हरवून झालेला पाहिजे. तेव्हा जरा विचार करा व माझ्यासारख्या अडाणी माणसाचा नाद सोडा व तुल्यबळाला शोधा."

महामुनीचे हे शब्द ऐकून ते उन्मत्त ब्राह्मण गर्वाने फुगले व म्हणाले, "आम्हाला तुल्यबळ असा या पृथ्वीवर कोणी नाही. आम्ही संपूर्ण राष्ट्र फिरलो आहोत. ही पहा आमची सगळीकडची जयपत्रे." असे म्हणून त्यांनी आपल्याकडील जयपत्रे महामुनीसमोर आपटली व पुढे म्हणाले, "तू एक तुल्यबळ आहेस असे समजून आम्ही येथे आलो होतो. पण आमची येथे निराशा झाली. तुला तर एकाही वेदाचे पूर्ण ज्ञान नाही. पण काही हरकत नाही. आम्हाला तुझ्या जयपत्राशी कर्तव्य. तेवढे जयपत्र लिहून दे. मागाहून कोणी म्हणायला नको की अमुक एक विद्वान असताना त्याचे जयपत्र नाही म्हणून. तुला या भागातील लोक विद्वान समजतात. तेव्हा आम्हाला तुझ्याकडून जयपत्र हे घेतलेच पाहिजे. हां, नसेल द्यायचे तर आमच्याशी वाद कर व तुझा परायज झाल्यावर दे. आमची तयारी आहे."

हे त्यांचे उत्तर ऐकून महामुनींनी विनयपूर्वक पुन्हा एकदा त्यांना आपला नाद सोडण्यास व कोणा तुल्यबळापाशी जाऊन अथवा ज्याला जय आणि पराजय यात स्वारस्य आहे अशापाशी जाऊन आपले मनोप्सित पूर्ण करून घेण्यास सांगितले. पण त्या उर्मटानी आपला हट्ट कायम ठेवला व ते महामुनींचा

पिच्छा सोडीनात. महामुनी आपल्याला घाबरले आहेत, पराजय होईल म्हणून कच खात आहेत, व मानहानी टाळावी म्हणून जयपत्र देत नाहीत असा सोयीस्कर अर्थ त्यांनी या विनवणीचा लावला व त्यांना दूषणे देत त्यांचेशी उर्मटपणे बोलत त्यांनी आपला तोच हेका कायम ठेवला.

महामुनी या सर्व प्रकाराने कंटाळले व मनात म्हणू लागले यांना श्रीगुरूपाशी नेऊन यांच्या या उद्धटपणाला व्यवस्थित चपराक दिलीच पाहिजे व यांना त्यांची योग्य जागा दाखवलीच पाहिजे. यांनी मदांध होऊन अनेक ब्राह्मणांना तुच्छ लेखून अपमानित केले आहे. यांना शासन हे दिले गेलेच पाहिजे. ते एक आपले सामाजिक कर्तव्य आहे. असा विचार करुन ते त्या ब्राह्मणास म्हणाले.

"तुम्हाला माझा पराजय करुण जयपत्र हवे ना, मग माझ्याबरोबर गाणगापुरास चला. तेथे माझे श्रीगुरू आहेत. त्यांच्यासमोरच काय ते यथायोग्य घडू द्या." हे ऐकून उतावीळ होऊन ते ब्राह्मण म्हणाले, "हो, हो, आम्ही यायला तयार आहोत. आत्ताच चल आम्हाला घेऊन. कसला आला आहे श्रीगुरु. तुझ्यासारखाच तो पण डरपोक असणार. त्याचेही जयपत्र तुझ्या जयपत्राबरोबर घेता येईल." त्यांचे हे श्रीगुरूंबद्दलचे अनादराचे व तुच्छतेचे बोल ऐकून महामुनीस अतिशय संताप आला. पण त्यानी पुढील कार्यभागावर लक्ष ठेवून तो संताप प्रयत्नपूर्वक आवरला व त्यांना घेऊन निघाले.

सर्व लवाजम्यासह ते उन्मत्त ब्राह्मण आपआपल्या पालख्यांत स्वार होऊन हसत, डुलत - डुलत महामुनी त्रिविक्रमभारतीबरोबर गाणगापुरी जाण्यास निघाले. हे नकली विद्वान पालख्यात आरूढ झालेले असताना यतिराज त्रिविक्रम भारती त्या दुपारच्या रणरणत्या उन्हातून अनवाणी चालले होते. हे पाहूनही त्या मदांध ब्राह्मणांना आपल्या वर्तनाची किंचितही लाज वाटली नाही. महामुनींना मात्र त्या चालीचे कष्ट मुळीच जाणवत नव्हते कारण या मिषाने का होईना आज आपल्याला आपल्या श्रीगुरूंच्या दर्शनाचा लाभ होणार या आनंदाने त्यांचे चित्त पूर्णपणे व्यापले होते. व त्या आनंदात आजूबाजूचे सर्व जग विसरून ते भरभर अंतर कापीत होते. प्रवास होता होता ते सर्व गाणगापुरास श्रीगुरुंच्या मठात येऊन पोहोचले.

मठात पोहोचताच हात - पाय धुऊन महामुनी त्रिविक्रम धावतच श्रीगुरूंपाशी गेले. त्यांच्या चरणांवर आपले मस्तक ठेवून ते अत्यादराने श्रीगुरुंचे स्तुतिगान करण्यात, गुणगान गाण्यात इतके गुंग झाले की आपण श्रीगुरुपाशी कशाकरता आलो आहोत हे सांगायलाच विसरले. श्रीगुरूंनी मोठ्या प्रेमादराने त्यांचे खांदे धरून त्यांस उठवले व अशा प्रकारे अकस्मात येण्याचे प्रयोजन काय व सोबत पालख्यांत बसलेले कोण आहेत असे त्यांस विचारले. श्रीगुरुंचा हा प्रश्न ऐकून महामुनी त्रिविक्रम म्हणाले, "दोन गर्विष्ठ मदांध ब्राह्मणांना येथे मुद्दाम घेऊन आलो आहे. त्यांच्या विधानानुसार त्यांचा चारही वेदांचा परिपूर्ण अभ्यास झालेला आहे. वेद, शास्त्र, मीमांसा यावर मी त्यांच्याशी वादविवाद करण्यास तयार व्हावे असा त्यांचा हट्ट आहे. आपल्याशी वाद तरी घाला अथवा हरलो असे लिहून तरी दे, असा हेका त्यांनी धरलेला आहे.

याशिवाय दुसरे काही ते बोलतच नाहीत. मी त्यांची नानाप्रकारे समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला पण व्यर्थ. ते काही आपला हट्ट सोडण्यास तयार नाहीत. म्हणून मी तुमच्या आज्ञेची, मार्गदर्शनाची अपेक्षा बाळगून तुमच्याकडे आलो आहे. तुम्ही माझे स्वामी, श्रीगुरु आहात. तुम्हाला हा जो त्रास देत आहे त्याबद्दल या दासाला क्षमा करून आज्ञा करा."

महामुनी त्रिविक्रम यांचे हे बोलणे ऐकून श्रीगुरु आपला शांतपणा कायम ठेवून हसतमुखाने त्या ब्राह्मणांस म्हणाले, "आपल्या येण्याचा हेतू काय? अशा प्रकारच्या वादाने आपल्याला विशेष असा कोणता लाभ येणार आहे. आम्ही तर असे संन्यासी. आम्हाला निंदा - स्तुती, जय - पराजय, मान - अपमान सर्व एकच मोलाचे. शिवाय लोकेषणा त्याज्य मानणाऱ्या या आम्हा निरूपद्रवी निरिच्छ संन्याशांवर विजय मिळवण्यात कसला आला आहे मोठेपणा!"

श्रीगुरुंचे हे बोलणे ऐकून ब्राह्मण म्हणाले, "हे संपूर्ण राष्ट्र आम्ही पिंजून काढले आहे व सर्व ब्राह्मणांना जिंकले आहे. आम्हाला पराजित करणारा कोणी जन्मलेलाच दिसत नाही." असे म्हणून त्यांनी श्रीगुरुंना आपल्याकडील जयपत्रे दाखविली व पुढे म्हणाले, "असे जयपत्र लिहून देण्यास हा महामुनी का येवढी खळखळ करतो आहे तेच मुळी आम्हाला समजत नाही. आपल्या गुरूपाशी गाणगापुरास चल, तेथे आपले गुरू सांगतील तेव्हा व तसे जयपत्र तुम्हास देईन असे आम्हास महामुनीने सांगितले म्हणून आम्ही येथे आलो आहोत. तुम्हांलाही तुमच्या विद्वत्तेचा अभिमान असेल तर आमच्याशी वादविवाद करा. आम्ही चारही वेद जाणतो. आमच्या तोडीचा अजून जन्मायचा आहे. तुम्ही दोघेही पडलात संन्यासी. तेव्हा तुम्हाला वेद, वेदान्त तो काय कळणार. तेव्हा निमूटपणे हरलो म्हणून लिहून देणेच शहाणपणाचे, नाही का?"

यावर श्रीगुरु त्या ब्राह्मणांस म्हणाले, "जरा सावकाशीने घ्या. येवढा गर्व हिताचा नाही. तुमच्या प्रकृतीस तो पेलवणार नाही. गर्व होऊ देणे म्हणजे सर्वनाशाला आमंत्रित करणे होय. देवांची - दानवांचीही या गर्वाने धुळधाण उडवली हे विसरू नका. बळी, बाणासुर, रावण, कौरव या सर्वांची गर्वानेच राखरांगोळी केली हे ध्यानी घ्या. ब्रह्मदेवादिकांनाही वेदान्त कळलेला नाही. त्यांनाही वेदांचे पूर्ण ज्ञान नाही. स्वहित साधायचे असेल तर हा गर्व हा मदोन्मत्तपणा सोडा. वेदांचे प्राथमिक ज्ञान तरी आपल्यापाशी आहे का याचा प्रामाणिक अंत:करणाने आत्मपरीक्षण करून प्रथम शोध घ्या. त्यातच तुमचे हित आहे."

श्रीगुरुंच्या या सडेतोड, स्पष्ट व हितकारी वक्तव्याचा त्या मदांध ब्राह्मणांवर काहीच परिणाम न होता ते गर्वाने फुलले. त्यांना वाटले श्रीगुरू व महामुनी दोघेही पराजयाला घाबरले आहेत व त्यामुळे विषयांतर करून पळवाट शोधीत आहेत. या विचाराने त्यांच्या मनाला, बुद्धीला घेरल्यामुळे त्यांना सुविचार तो कसा सुचणार. त्यांनी आपला हट्ट चालूच ठेवला. परत परत घमेंडीत दिली जात असलेली ती

ती वाद - विवादाची आव्हाने ऐकून श्रीगुरु त्यांस म्हणाले, "पुनश्च तुम्हाला सांगतो हा अवाजवी हट्ट सोडून द्या. गर्वाची कास धरू नका. तुमचा विनाशकाळ समीप आलेला दिसतो आहे. म्हणूनच तुम्हाला ही विपरीत बुद्धी होत आहे. अजून वेळ गेलेली नाही तोपर्यंत सावध व्हा. हा तुमचा वृथाभिमान फार काळ टिकणार नाही. वेद अनंत आहेत. आजपर्यंत वेदांचा अंत कोणाला गवसलेला नाही व पुढेही गवसणार नाही. पण चतुर्वेदी असल्याचा हा नाहक गर्व तुम्ही का म्हणून बाळगून आहात? पूर्वीच्या तीन युगांतील लोक पुण्यशाली होते. तत्कालीन ब्राह्मणही आपली कर्तव्यकर्मे अत्यंत निष्ठेने उत्कृष्टपणे करून व सदा संतुष्ट राहून त्या काळीच्या राजे लोकांकडूनही वंदिले जात. ते आपले 'भूसुर' हे विशेषण सार्थ करीत होते. पण दुर्दैवाने या कलियुगात वर्णाश्रम, धर्म नष्टप्राय होत चालला आहे. सर्व वर्णाचे गुरु म्हणवणारे ब्राह्मण संतोषवृत्ती त्यागून लोभाने वखवखलेले दिसत आहेत. या द्रव्यलोभापायी त्यांना सदाचार, सद्विचार यांचा पूर्णपणे त्याग केला आहे. यवनांपुढे ते वेदपठण करण्यास कचरत नाहीत. या सर्वांचा परिणाम म्हणून वेदमंत्रांचे पूर्वापार सामर्थ्य लुप्त होत चालले आहे. पूर्वपारापासून आजपर्यंत एकाही वेदाचा परिपूर्ण अभ्यास करणे कोणालाही शक्य झालेले नाही. असे असताना आपण चारही वेद जाणतो अशी अवास्तव प्रौढी तुम्ही कशी काय व का मिरवता ?

"स्वकल्याणाची आस असेल तर ही जिद्द सोडून द्या आणि गर्वाचा त्याग करून विद्वानाला शोभेल अशा विनयाला आश्रय द्या. खऱ्या अर्थाने वेद जाणणारा ब्राह्मण वेदांत सांगितलेल्या आचारधर्माचे, विचारधर्माचे पालन करणारच करणार. स्तुतीच्या, मानाच्या द्रव्यलोभाच्या वगैरे कोणत्याही प्रलोभनाला बळी पडून या आचार - विचारधर्माचा त्याग तो कधीही करणार नाही. तुमचे आचरण असे आहे का हे तुम्ही पहा. आचार - विचारधर्माचे पालन न करणारे ब्राह्मण वेदांत वर्णिलेल्या उत्तम गतीला कदापि पोहचणार नाहीत. ब्राह्मणत्वाला तर ते मुकणारच, पण यथावकाश मनुष्यत्वालाही मुकणार आहेत. तुम्ही स्वत:ला विद्वान म्हणवता पण 'विद्या ददाति विनयम्' हे वचन कधी तुमच्या कानावरून तरी गेले आहे काय ? विद्याप्राप्तीने विनयप्राप्त झालाच पाहिजे. असे असताना तुमच्याकडे फक्त गर्व, उद्धटपणा यांचाच साठा जमलेला दिसत आहे. एकूण काय उथळ पाण्याला खळखळ फार हे तुमच्याकडे पाहून निश्चितच पटेल. शेवटी वेद, ज्ञान कशासाठी ? ईश्वरप्राप्तीसाठीच ना ? पण चित्तात जर अहंताच घर करून राहिली असेल तर ईश्वरप्राप्ती कदापीही होणार नाही. म्हणून सांगतो ही अहंता सोडा. या वेदांचा अंत ब्रह्मदेवालाही गवसला नाही, तर तुमची काय कथा, ब्रह्मदेवाने स्वमुखे याची कबुली दिलेली आहे."

"नारायणाने वेदव्यास नामक अवतार घेऊन वेदांची वर्गवारी करून विभाग केले. त्याचे पैल, वैशंपायन, जैमिनी व सुमंतु असे चार शिष्य होते. हे सर्व वेदांचा अभ्यास करण्यास उत्सुक होते. तेव्हा व्यासांनी एक एक वेद नीट शिकायला कल्पांतर्यंतचाही वेळ अपुरा होईल असे सांगून चारही वेद एकाला

शिकणे कसे अशक्य आहे हे त्यांस पटवून दिले व त्यांना थोडा थोडा भाग शिकवला. पहिला पैल ऋग्वेद शिकला, दुसरा वैशंपायन याने यजुर्वेदाचा अभ्यास केला, तिसरा जैमिनी याने सामवेद अभ्यासला, तर चौथा सुमंतु याने अथर्व वेदाचे ज्ञान प्राप्त केले."

हे सांगून वेद व्यासांनी आपल्या शिष्यास प्रत्येक वेदाचा विस्तार किती आहे, याचे पोटभेद किती, त्याचे दैवत कोणते, वर्ण कोणता, छंद कोणता, ध्यानरूप कोणते, अनुवाक किती, पन्नासा किती, दशके किती वगैरे जो सर्व तपशील सांगितला होता तो सर्व श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणांस सांगून त्यांस विचारले, "आता तरी वृथाभिमान सोडून व आपल्या ज्ञानाच्या मर्यादा जाणून वादविवाद करण्याची जिद्द सोडून द्याल काय ? तुमच्या या अशा प्रकारच्या वागण्याने तुम्ही तुमचे अहित करुन घेत आहात. स्वत: स्वत:ची स्तुती करणे निंदनीय आहे. गावोगावी खोटी प्रौढी दाखवून, ब्राह्मणांना त्रास देऊन, त्यांना कंटाळवून जयपत्रे मागत हिंडणे योग्य आहे काय ? या निरूपद्रवी यतीकडूनही जयपत्र मागण्याचे धैर्य तुम्हाला कसे झाले ? तुमचे हे उद्दामपणाचे वागणे, खोटी प्रौढी मिरवणे, ब्राह्मणांना, यतींना हा असा त्रास देत हिंडणे आम्हाला आता पाहवत नाही. तेव्हा तुमच्या हिताचे म्हणून सांगतो, तुम्ही आता येथून निघून जा. गर्वाने हिंडत राहून फुकट आपले प्राण गमावू नका. आमचे ऐका व सत्वर येथून काढता पाय घ्या."

त्या मदोन्मत्त ब्राह्मणांवर श्रीगुरुंच्या या कळकळीच्या वक्तव्याचा काहीच परिणाम झाला नाही. श्रीगुरुंच्या मुखातून वेदांची इतकी महती व माहिती ऐकूनही श्रीगुरु प्रत्यक्ष कोण आहेत, त्यांची श्रेष्ठता, योग्यता काय आहे याची अहंतारूपी मद्य आकंठ ढोसलेल्या त्या मर्कटांना पुसटशीही जाणीव झाली नाही व त्यांचा उपदेश झुगारून त्यांनी आपला हट्ट चालूच ठेवला. निश्चितच नकळत आपला विनाश आपल्या अहंबुद्धीद्वारा त्यांनी समीप आणला होता. हा त्यांचा हट्ट पाहून श्रीगुरु त्यांस म्हणाले, "ठीक आहे. आत्ताच तुमची वादविवादाची हौस पूर्ण करतो. जरा सावध चित्ताने बसा."

असे म्हणून त्यांनी समोरील रस्त्यावर नजर टाकली. त्यांस दूर अंतरावरून जाणारा एक वाटसरू दिसला. त्याला आपल्यापाशी बोलावून आणण्यास श्रीगुरुंनी आपल्या शिष्यांना आज्ञापिले. शिष्यांनी लागलीच पळत जाऊन त्या वाटसरूस मठात आणले. तेथे येताच श्रीगुरुंना विनम्रपणे वंदन करून अत्यंत मर्यादेने काही अंतरावर तो वाटसरू श्रीगुरूंसमोर उभा राहिला. श्रीगुरुंनी त्यास विचारले, "तू कोण आहेस, तुझा कोणत्या जातीत जन्म झाला आहे, कोठे राहतोस, आता कोठे चालला आहेस ?"

श्रीगुरुंचे हे प्रश्न ऐकून तो उत्तरला, "देवा, मी हीन जातीत जन्मलो. गावाबाहेर राहतो, मी मांग आहे. आता काही काम मिळते का पाहण्यास चाललो होतो. दयाळा आपण सर्वांना समदृष्टीने पाहता, म्हणूनच मला आज येथे येण्याची संधी देऊन उपकृत केलेत. तुमचे आज इतक्या जवळून दर्शन झाले. आज माझे भाग्य उदयास आले." असे म्हणून त्याने श्रीगुरुंना लोटांगण घालून वंदन केले. श्रीगुरुंनी आपली

अमृतमय दृष्टी त्या मांगावरून फिरवली व प्रेममय वाणीने त्यास उठून उभे राहण्यास सांगितले. नंतर त्यांनी एक काठी शिष्याकडे दिली व त्या काठीने मांगासमोरील भूमीवरील मातीत अंदाजे एक एक हात अंतर राखून सात आडव्या रेषा काढण्यास सांगितल्या. अशा प्रकारे रेषा आखून झाल्यावर श्रीगुरुंनी एक एक रेषा त्या मांगास ओलांडण्यास सांगितले. मांगाच्या चेहऱ्यावर भीतीयुक्त कुतूहल दिसू लागले. तेव्हा श्रीगुरु त्यास म्हणाले, "घाबरू नकोस. प्रत्येक रेषा ओलांडल्यावर तुला ज्ञान प्राप्त होईल. तुझ्या पूर्वजन्मीच्या स्मृती जागृत होतील. रेषा ओलांडल्यावर तुला जे काही आठवेल, दिसेल ते मला सांग व नंतर दुसरी रेषा ओलांड."

श्रीगुरुंची ही आज्ञा ऐकून मांगाने पहिली रेषा ओलांडली. श्रीगुरूंनी त्यास विचारले. आता तू कोण आहेस ? यावर त्याने आपण किरात वंशात बनराखा या नावाने वावरत आहे असे सांगितले. दुसरी रेषा ओलांडल्यावर आपण भिल्ल असल्याचे सांगून त्याने तिसरी रेषा ओलांडली व आपण कोळी असून नदीतीरी नावाड्याचे काम करतो असे तो म्हणू लागला. चौथी रेषा ओलांडल्यावर आपण मांग असून आपल्यासमोर उभा आहे असे म्हणून त्याने पाचवी रेषा ओलांडली व म्हणाला, आपण वैश्य असून आपले नाव सोमदत्त आहे. हे सांगून त्याने सहावी रेषा ओलांडली व म्हणाला आपण क्षत्रिय असून आपले नाव गोविंद आहे. त्यानंतर त्याने सातवी रेषा ओलांडली व म्हणाला, मी श्रेष्ठ ब्राह्मण असून वेदशास्त्र पूर्णपणे जाणतो. मला अध्यापक म्हणतात.

हे त्याचे म्हणणे ऐकून श्रीगुरु त्यास म्हणाले, "तू वेदशास्त्र जाणतोस व स्वत:ला वेदशास्त्राचा अध्यापक म्हणवतोस, तर हे दोन ब्राह्मण वेदशास्त्रावर वादविवाद करण्याची इच्छा अंतरी धरून येथे आले आहेत, त्यांचेबरोबर वादविवाद कर." असे म्हणून श्रीगुरुंनी सुमंत्रित केलेले भस्म त्याच्या सर्वांगावर शिंपडले. श्रीगुरुंनी याप्रमाणे भस्म शिंपडताच त्याचा देह अपूर्व अशा कांतीने चमकू लागला. चेहरा अलौकिक तेजाने झळकू लागला. तो महाज्ञानी असल्याचे त्याचा चेहरा दर्शवू लागला. मानसरोवरात बुडी मारल्यावर कावळा जसा सर्वांगाने राजहंसासमान दिसतो तशी त्याची स्थिती झाली. उपस्थित सर्व त्यांच्या नजरेसमोर घडत असलेला हा चमत्कार पाहून विस्मयचकित झाले. स्तंभित झाले. त्यांची मति कुंठित झाली. श्रीगुरुंवरील आदराने, श्रद्धेने, विश्र्वासाने त्यांची मने परिपूर्ण भरली. पण या मदांध ब्राह्मणांवर त्या मानाने हा सर्व प्रकार पाहूनही फारच थोडा परिणाम झाला. ते थोडेसे गडबडले व पुढे काय घडणार या काळजीचा रंग त्यांच्या चेहऱ्यावर हळूहळू पसरू लागला.

श्रीगुरुंनी सुमंत्रित भस्म शिंपडल्यावर ज्ञानयुक्त ब्राह्मणत्व प्राप्त झालेला तो मांग श्रीगुरुंना वारंवार मनोभावे वंदन करुन त्यांची स्तुतीस्तोत्रे गाऊं लागला. श्रीगुरुंचा जयजयकार करू लागला. श्रीगुरुंनी त्याला थांबवले व भावनांना आवर घालून प्रथम वेदपठण कर असे त्यास सांगितले. ही आज्ञा ऐकताच

श्रीगुरुंना शिरसाष्टांग नमस्कार घालून त्याने वेदपठणास सुरवात केली. अत्यंत शुद्धोच्चारपूर्वक अस्खलितपणे एकसूरात खड्या आवाजात तो धडाधडा ऋचांमागून ऋचा म्हणू लागला. सर्व उपस्थित आश्चर्याने अवाक् झाले.

त्याच्याकडून चाललेले हे वेदपठण ऐकून त्या मदांध ब्राह्मणांची तर बोबडीच वळली. त्यांचे कान बधीर झाले. भीतीने त्यांच्या पोटात गोळा उठला. त्यांचे सर्वांग थरथर कापू लागले. त्यांना आपली नजर वर करवेना. वादविवाद करण्याची ती हौस, जिद्द आतल्याआत जिरली. आता आपले काय होणार या काळजीने ते काळेठिक्कर पडले. थोड्याच वेळापूर्वी आपल्याला स्वर्ग फक्त दोन बोटे उरला अशा भ्रमात जयपत्राच्या आशेने हवेत तरंगणारे ते मदोन्मत्त अक्षरश: भुईसपाट झाले व त्यांनी श्रीगुरुंचे चरण धरले व म्हणाले, "देवा, दयाघना, आम्ही महापापी आहोत. तुमची योग्यता आम्ही जाणली नाही. तुम्ही परोपरीने केलेला उपदेश मानला नाही. आता आम्ही तुमची क्षमा तरी कोणत्या तोंडाने मागणार. आम्ही लोभाने, गर्वाने उन्मत्त होऊन हा आमचा विनाश स्वहस्ते ओढवून घेतला आहे. देवादिकांकडून वंदिल्या जाणाऱ्या ब्राह्मणांना आम्ही तुच्छ लेखले, पदोपदी त्यांचा अवमान केला. तुमच्यासमोरही आम्ही उद्धटपणा सोडला नाही. देवा, आमचे आता काय होणार, केव्हा व कोठे आम्ही हे पापे फेडणार. कोण आम्हाला आधार देईल. देवा, तुमच्या अंत:करणात दया ओतप्रोत भरलेली दिसत असली तरी आमच्या या पापांच्या राशींचे डोंगर पाहून तुम्ही तरी आम्हाला क्षमा कशी करणार. दयावंता, आम्हाला वाचवा. पूर्णतया पश्चात्ताप पावून आम्ही तुम्हाला शरण आलो आहोत. तारण्याच्या योग्यतेचे, लायकीचे आम्ही नाही आहोत हे आम्ही जाणतो. पण देवा, तुम्ही लीलया तृणाचा पर्वत करू शकता, पर्वताचेही भस्म करु शकता, सृष्टीचे रचनाकार तुम्ही आहात, प्रयत्न करणारे पण तुम्हीच आहात, तुम्हीच सर्वांचे पोषणकर्ते आहात. त्रिमूर्ती व जगद्‌गुरु आहात. तुम्ही गौरीशंकराचे अवतार आहात. सर्व प्राणिमात्रांवर तुम्ही दयेचा वर्षाव करता. तेव्हा दयाळा आमचे दोष. अपराध मनावर न घेता आमचा उद्धार करा. 'हरौ रूष्टे गुरुस्त्राता, गुरौ रूष्टे न कश्चन' असे भगवान शंकरांनीच सांगितले आहे. तेव्हा दयाळा, तुम्ही आम्हाला वाचवा, कृपा करा. दयाळा, कृपा करा." अशी अत्यंत आर्ततेने अश्रू ढाळीत ते श्रीगुरुंची विनवणी करु लागले.

ही त्यांची पश्चात्तापपूर्ण अंत:करणाने मन:पूर्वक केलेली याचना ऐकून श्रीगुरु त्यांस म्हणाले, "तुम्ही ब्राह्मणनिंदेचा अतिरेकच केला आहे. या महामुनी त्रिविक्रमभारतीलाही त्रास देण्यास तुम्ही कचरला नाहीत. याशिवाय अनेक अन्य पापे तुम्ही केली आहेत. तुमचे अपराध तुम्ही मान्य केलेच आहेत. पण या पापांचे फळ भोगल्याशिवाय भटकत राहाल. तुम्हाला तुमच्या कृतीचा पश्चाताप झाला असल्यामुळे बारा वर्षांनी तेथे एक ब्राह्मण फिरत फिरत येईल. तो तेथे शुक्लनारायण सूक्ताचे पठण करील. ते सूक्त मनोभावे ऐकल्यावर तुमच्या सर्व पापांचा विनाश होऊन तुमचा उद्धार होईल." असे सांगून श्रीगुरूंनी त्यांना

अन्यत्र कोठेही न जाता लागलीच गंगाकिनारी जाण्यास सांगितले. श्रीगुरुंना मनोभावे वंदन करून त्यांच्या आज्ञेनुसार ते दोघे ब्राह्मण गंगाकिनारी जाण्यास निघाले. वाटेतच त्यांच्या छातीत वेदना सुरू झाल्या व गंगाकिनारी पोहोचताच त्यांचे प्राणोत्क्रमण झाले.

केलेल्या कर्माचे प्रायश्चित हे भोगावेच लागते. ते भोगल्याविना सुटका नसते. गुरुभक्तीने, ईश्वरसेवेने अथवा कितीही आर्ततेने ईश्वराची वा गुरुंची करूणा भाकली तरीसुद्धा दुष्कर्माचे प्रायश्चित भोगणे चुकत नसते. फक्त या भक्तीने, सेवेने, आर्त विनवणीने प्रायश्चित भोगताना ज्या यातना होतात, जे दु:ख होते त्याची तीव्रता कमी होते. प्रायश्चित भोगण्याच्या कालावधी कमी होऊ शकतो. त्या यातना, ते दु:ख सहन करण्याची शक्ती प्राप्त होते व यातना, दु:खे भोगत असतानाही बुद्धी स्थिर राहून कोणतेही कायिक वा मानसिक दुष्कर्म घडत नाही. दुर्विचारही मनाला, बुद्धीला स्पर्श करीत नाही. झालेल्या प्रामाणिक पश्चात्तापाने ईश्वरानुसंधान टिकून राहते. ही भक्तीने, सेवेने, आर्त विनवणीने प्राप्त झालेली शिदोरी पुढील जन्मातही साथ - सोबत करते. तेव्हा मानवाने मुळात कोणतेही कर्म करण्यापूर्वीच विचार केला पाहिजे. त्या कर्माने कोणते फळ प्राप्त होईल ते काळजीपूर्वक अभ्यासले पाहिजे. नंतर पश्चात्ताप करून, क्षमा मागून, सेवा - भक्ती करून परिणाम टाळता येणार नाही.

इकडे त्या मांगाला आपणांस श्रीगुरुंच्या कृपेने खरोखरीचे ब्राह्मणत्व प्राप्त झाले आहे असे वाटू लागले. तो अत्यंत विनयीने श्रीगुरुंना म्हणाला, "श्रीगुरुदेवा, मी जो पूर्वजन्मी ब्राह्मण होतो तो आता या जन्मी या हीन जातीत कसा काय ढकलला गेलो ते कृपा करून मला सांगा. तुम्ही साक्षात् ईश्वरावतार असून त्रिकालज्ञही आहात. तुम्हीच माझे समाधान करू शकाल."

त्या मांगाचा हा प्रश्न ऐकून श्रीगुरुंनी कोणते हीन कर्म केल्याने कोणती हीन योनी प्राप्त होते हे थोडक्यात पण त्यास यथार्थ समजेल अशा शब्दांत सांगितले. पूर्वजन्मी आचरलेल्या आपल्या दुष्कर्मांनुसार मनुष्य नानाविध नीच योनीत व नीच जातीत जन्मोजन्मी फिरत राहतो. हे त्यास सांगून वर्णसंकराने हीन जाती कशा निर्माण झाल्या तेही त्यास संक्षिप्तात सांगितले. त्यांनी पंचमहापातकांचे वर्णन त्यास समजावून दिले व लहानमोठ्या पापांचीही तपशीलवार माहिती देऊन आपल्या कोणकोणत्या कृतीने ती पापे घडतात व त्या प्रत्येक पापकृतीचा परिणाम म्हणून कोणते दु:ख भोगावे लागते हे पण स्पष्ट करून सांगितले. नानाविध पापांचा परिहार कसा करावा; त्यांच्या निवारणार्थ कोणकोणती प्रायश्चिते करावीत; कोणास काय दान द्यावे, उपवास कोणते किती दिवस व कशा पद्धतीने करावे, व्रते कोणती, कशा व कोणत्या तीर्थस्थानी करावीत; कोणत्या जपमंत्रांचा आधार घ्यावा वगैरे सर्व त्यास सांगून जगद्गुरुंच्या दर्शनाने, सद्गुरुंच्या अनुग्रहाने, पश्चात्तापाने, पंचगव्याच्या प्राशनानेसुद्धा काही प्रकारच्या पापांचे परिमार्जन होऊ शकते असे त्यास सांगितले. हे सर्व सांगून ते त्यास म्हणाले, "तू पूर्वीच्या सातव्या जन्मी

ब्राह्मण असताना त्या जन्मी तू माता, पिता व गुरु यांना दूषणे देत राहिलास, जीवनभर त्यांचा अवमान, द्वेष करीत राहिलास म्हणून आता या हीन जातीत जन्म पावलास. आता तू संपूर्ण महिनाभर या संगमावर स्नान करून काही ईश्वरचिंतन करीत व्रतस्थ राहिलास तर तुझ्या पापांचा नाश होऊन पुनरपि तू ब्राह्मण योनीत जन्म पावशील."

हे ऐकून तो मांग म्हणाला, "स्वामीमहाराज, मी तर तुमच्या दर्शनानेच शुद्ध झालो आहे, तुमच्या या कृपेने, प्रेममय दृष्टीने मी ज्ञानी झालो आहे. वेदपठणही करतो आहे. तेव्हा आता मला ब्राह्मणात सामील करून पावन करा. यावर श्रीगुरु म्हणाला, "हे कसे शक्य आहे, मांगाचे रक्त, मांस तुझ्या शरीरात आहे. मांग असलेल्या मात्या - पित्याच्या पोटी तुझा जन्म झालेला आहे, तेव्हा तुला ब्राह्मण कसे म्हणणार ? मी जरी तुला ब्राह्मण मानले तरी हा समाज कसे मानील." यावर तो मांग उत्तरला, "देवा, लोखंडाला परिसराचा स्पर्श होताच त्याचे सुवर्ण बनते पण पुनरपि त्या सुवर्णाचे अन्य कोणत्या धातूत रूपांतर कधी झाले आहे काय ? मी तुमच्या कृपेने पावन झाल्यावर आता हीन जातीत कसा जाईन. आता मी मांग नाहीच आहे. तुम्ही म्हणजे प्रत्यक्ष ईश्वराने मला पावन करून ब्राह्मणत्व दिल्यावर या ब्राह्मणरूपी मनुष्यांचा मला ब्राह्मण म्हणावेच लागेल."

हे त्याचे म्हणणे ऐकून श्रीगुरुंनी त्यास विश्र्वामित्राची पुढील कथा सांगितली. "पुराणकाली क्षत्रिय वंशातील गाधीमुनींचा पुत्र विश्र्वामित्र साठ हजार वर्षांच्या उग्र तपश्र्चर्येच्या आधारे आपल्यास ब्राह्मण समजून ब्रह्मर्षि म्हणण्याचा आग्रह धरू लागला. इंद्रादिदेवांनाही आपणांस ब्रह्मर्षि म्हणा अशी तो विनंती करू लागला. त्या देवादिकांनी त्यास त्यांचे गुरु वसिष्ठ ऋषी यांचेकडे जाण्यास व त्यांस विनंती करण्यास सांगून त्यांनी जर ब्राह्मण मानून ब्रह्मर्षि म्हटले तरच आम्ही ब्रह्मर्षि म्हणू असे त्यास सांगितले. हे ऐकून विश्र्वामित्र वसिष्ठ - ऋषींपाशी गेला आपणास ब्राह्मणत्व प्राप्त झाल्याचे का मान्य करावे व ब्रह्मर्षी का म्हणावे याबाबतचे आपले विचार त्यांस सांगून आपणांस ब्राह्मण मानून ब्रह्मर्षि म्हणा अशी त्याने त्यांना विनंती केली. ही त्याची विनंती वसिष्ठ ऋषींनी अमान्य केली. "जरी उग्र तपश्र्चर्या केली गेली असली तरी जोपर्यंत जन्माने प्राप्त झालेला तामस स्वभावयुक्त क्षत्रिय देह उरला आहे तोपर्यंत क्षत्रियकुलोत्पन्नाला ब्राह्मण म्हणता येणार नाही." असे त्यांस सांगून ते म्हणाले, "या तुझ्या तपश्र्चर्येमुळे तुझा देहत्याग झाल्यावर तुझा ब्राह्मणकुळात जन्म होईल. तुझी मुंज होईल, तुला गायत्रीच्या उपदेश प्राप्त होईल व मग तुला ब्राह्मणत्व प्राप्त होईल. तेव्हा या देहाचा त्याग घडेपर्यंत धीर धर." असा उपदेश वसिष्ठ ऋषींनी विश्र्वामित्रास केला. विश्र्वामित्राने पुन्हा पुन्हा तीच विंनती त्यांचेपाशी केली व ती सर्व प्रयत्नांती अमान्य झालेली पाहून तो क्षत्रियास साजेशा संतापाच्या क्रोधाच्या आहारी गेला व त्याने वसिष्ठऋषींच्या शंभर पुत्रांचा त्यांच्या डोळ्यादेखत वध केला. पण ब्रह्मज्ञानी वसिष्ठ ऋषी अविचल राहिले. त्यांनी आपली

सात्विक विचाराची बैठक कायम राखून त्याला शाप देण्याचा अथवा सर्वशक्तिमान असूनही त्याला कोणतेही शासन देण्याचा विचारही केला नाही. डोळ्यादेखत हे घडलेले क्रौर्य पाहूनही ते आपल्या मतास चिकटून राहिले."

काही वेळाने संतापाच्या भरात त्यांचाच वध करण्याच्या हेतूने त्यांच्या डोक्यावर हाणण्यासाठी विश्वामित्र एक भला मोठा दगड घेऊन तेथे आला. पण यांचा जर आपण वध केला तर हे आपणास ब्रह्मर्षि म्हणू शकणार नाहीत व यांनी जर आपल्याला ब्रह्मर्षि म्हटले नाही तर अन्य कोणीही म्हणणार नाहीत या विचारासरशी त्याने तो दगड तेथेच टाकला. वसिष्ठ ऋषी ही त्याची कृती शांत चित्ताने पाहात होते. त्यांच्या शंभर पुत्रांचा वध केल्यावरही व त्यांचाच वध करण्याचा केलेला प्रयत्न पाहूनही ते शांत राहिलेले पाहून व ते आपल्या प्रमाणिक मतास चिकटून राहिलेले पाहून विश्वामित्रास त्यांचेविषयी आदर वाटू लागला. आपल्या कृतीचा, वृत्तीचा तिरस्कार वाटून पश्चाताप त्याला जाळू लागला. ब्राह्मणत्वाच्या व्याख्येत हे वर्तन बसत नाही हे तो उमजला व शरमेने पश्चात्तापाने त्याची मान खाली झाली.

अंतर्ज्ञानी वसिष्ठ ऋषींनी त्याची ही मनातली खळबळ जाणली. त्याने केलेल्या प्रदीर्घ तपश्चर्येमुळे त्यांच्या विशाल अंत:करणात त्याला आदराने स्थान प्राप्त झालेले होतेच. तेव्हा "ब्रह्मर्षि विश्वामित्रा, जवळ ये" असे ते विश्वामित्रास म्हणाले. हे शब्द ऐकताच संतोषाने धावत जाऊन विश्वामित्राने वसिष्ठ ऋषींचे चरण धरले व त्यांस आपल्या घरी अन्न घेण्याचा आग्रह केला. वसिष्ठ म्हणाले, "स्वत:च्या मस्तकावर सूर्याच्या तेजाग्नीने जर अन्न शिजवलेस तरच ते अन्न मी घेईन." विश्वामित्राने हे मान्य केले. आपल्या तपश्चर्येच्या सामर्थ्याने विश्वामित्राने सूर्याची उष्णता आपल्या मस्तकी आकर्षित केली व अन्न शिजवले. त्या सूर्याच्या प्रचंड उष्णतेने त्याच्या देहाचे भस्म झाले, त्याला नवीन देह प्राप्त झाला. मग सर्व त्यास ब्रह्मर्षि विश्वामित्र म्हणू लागले.

ही विश्वामित्राची कथा त्या मांगास सांगून श्रीगुरु म्हणाले, "तू पण या देहाचे विसर्जन होईपर्यंत थांब, त्यानंतर निश्चितच तुझा ब्राह्मणकुळात जन्म होईल व तुला सर्वजण ब्राह्मण समजतील." पण येवढे सांगूनही त्या मांगाची समजूत काही पटेना. तो आता आपण ब्राह्मणच आहोत असे सारखे घोकू लागला. येवढ्यात त्याची बायको, मुलांसह तेथे आली व त्याचेपाशी जाऊ लागली. हे पाहून तो मांग "आपल्यापासून दूर सरा, आपल्याला स्पर्शू नका" असे सांगून "मी तुमचा कोणीही नाही, माझे तुमच्याशी काही नाते उरलेले नाही, मी तुमचा त्याग केला आहे" असे म्हणू लागला. पत्नीने हे ऐकताच हंबरडा फोडला व श्रीगुरुंकडे वळून म्हणाली, "देवा, माझ्या पतीस भूतबाधा झालेली दिसते. त्याला वेड लागले आहे असे वाटते. तो माझा, मुलाबाळांचा त्याग केल्याचे बोलत आहे. या मुलाबाळांचे पोषण मी एकटी कशी काय करणार ? मला कोणाचा आधार मिळणार ? देवा, या माझ्या पतीवर काही इलाज करा.

त्याला समजूतीच्या चार गोष्टी सांगा."

ही त्याच्या पत्नीची विनवणी ऐकून श्रीगुरु त्या मांगास म्हणाले, "मी सांगितलेले ऐक व या पत्नीसह, मुलांसह घरी जा. अशा रीतीने पत्नीचा, मुलांचा त्याग करणे महापाप आहे व हे पाप जर तुझ्याकडून घडले तर पुढील जन्मी प्राप्त होणारे ब्राह्मणत्व दुरावेल. तू ब्राह्मण आहेस या भ्रमात राहू नकोस. पुढील जन्मापर्यंत वाट पहा. माझे ऐक व सरळ घरी जा." असे सांगितल्यावरही त्याच्यावर काहीच परिणाम होईना. हे पाहून श्रीगुरुंनी जरा विचार केला तेव्हा त्यांच्या ध्यानी आले की सुमंत्रित भस्म जे त्याच्या शरीरावर आहे त्याचा हा परिणाम असून ते दूर केल्याशिवाय त्याचा हा भ्रम दूर होणार नाही. त्यांनी आपल्या शिष्यास सांगितले की, गावातील एखाद्या लोभी माणसाला बोलावून आणा व त्याच्या हातून याला असे व्यवस्थित स्नान घाला की जेणेकरून याच्या शरीरावरील सर्व भस्म निघून गेले पाहिजे. त्या शिष्यांनी याप्रमाणे करताच तो पुनश्च अज्ञ झाला व आपण ब्राह्मण असल्याचे तो पूर्णपणे विसरला. धावतच तो आपल्या पत्नीपाशी, मुलाबाळांपाशी गेला. तो मांग त्या कुटुंबियांसह घरी गेला.

तेथील उपस्थित सर्व जे हा प्रकार पाहत होते ते आश्चर्याने दिङमूढ झाले. तेथे असलेल्या महामुनी त्रिविक्रमभारतीने श्रीगुरुंस विनयपूर्वक विचारले, "त्या पतिताला आपण ज्ञानी केले असताही त्याला स्नान घालताच तो पुनरपि अज्ञानी कसा काय झाला?" यावर श्रीगुरू म्हणाले, "हा सर्व त्या भस्माचा प्रताप होता. भस्माने त्याला ज्ञान प्राप्त झाले होते व भस्म निघून जाताच ज्ञानही गेले. पुढे सावकाशीने भस्माचे माहात्म्य सांगेन." श्रीगुरुंची ही अवर्णनीय लीला गावोगावी समजली व भक्तांची, हितेच्छूंची रीघ वाढली. स्थानमाहाम्यही वाढीस लागले.

★ ★ ★ ★

१९. पतिव्रतेस सौभाग्यदान

माहूरपुरांत गोपीनाथ नावाचा एक ब्राह्मण राहत होता. तो सदाचारी, सद्विचारी व धनवान होता. त्याची पत्नीही सुशील, धार्मिक वृत्तीची व सुविचारी अशी होती. त्यांना एकच दु:ख होते ते म्हणजे पुत्राबाबतचे. त्यांचे पुत्र जेमतेम दोनचार वर्षांचेच जीवन जगून इहलोक सोडीत असत. तरीही ईश्वरावर श्रद्धा ठेवून ते सदासर्वकाळ दत्तभजनात रममाण होऊन राहत. संतोषाला त्यांनी सोडचिठ्ठी दिली नव्हती. दैवयोगाने त्यांचा एक पुत्र मोठा झाला. त्याचे नाव दत्त ठेवले होते. हा एकुलता एक पुत्र हाती लागला होता. साहजिकच तो सर्व प्रकारच्या लाडाकोडाचा धनी झाला होता.

तो वर्षांचा झाल्यावर मोठ्या डामडौलाने त्याचे मौंजीबंधन केले गेले. त्या काळच्या पद्धतीनुसार त्याच्या वयाच्या बाराव्या वर्षी त्याचा एका शीलवान, रूपवान व गुणवान अशा कन्येशी विवाह झाला. पण विवाहास जेमतेम चार वर्षे झाली असताना या ब्राह्मणपुत्रास क्षयरोगाने गाठले. अनेक खर्चिक औषधोपचार करूनही त्याच्या आजाराला उतार पडेना. उलट दिवसागणिक त्याचा आजार झपाट्याने वाढतच गेला. त्याची पत्नी सावित्री ही खरोखरच पौराणिक कालातील सत्यवानाच्या सावित्रीसमान होती. आपल्या पतीस प्रत्यक्ष परमेश्वर मानून त्याच्या सेवेत, सुश्रूषेत ती कसलेच न्यून राहू देत नसे.

त्याला जी औषधे देण्यात येत असत त्या औषधांचा काही भाग ती प्रसाद म्हणून स्वत: प्राशन करीत असे. पथ्य म्हणून त्याला ज्याप्रकारचे व जितके अन्न दिले जात होते त्याचप्रकारचे व तितकेच अन्न ती आपल्या पतीसमवेत सेवन करी. रोगाच्या चढउताराबरोबर त्याला केव्हा केव्हा अन्न घेववत नसे त्या दिवशी ती देखील उपोषण करी. रात्रंदिवस त्याच्या उशाशी बसून अत्यंत जागरूकतेने त्याच्या सेवासुश्रूषेंत मग्न असतानाही अतीव श्रद्धेने तिचे अखंड नामस्मरण चालू असे. ती अंत:करणपूर्वक आपल्या प्राणप्रिय पतीच्या रोग - निवाराणार्थ परोपरीने दत्तमहाराजांची विनवणी करीत होती.

याप्रमाणे तीन वर्षे गेली पण रोगाला उतार पडण्याऐवजी दिवसागणिक तो बळावतच गेला व रोगाने उग्ररूप धारण केले. परिणामत: त्या ब्राह्मणाची अन्नावरील वासनाच उडाली. कसल्याही प्रकारचे अन्न त्याला घेववेनाच. त्याचे अन्नग्रहण करणे पूर्णपणे थांबले. शिवाय सारखे बिछान्यात पडून राहावे लागल्याने त्याच्या पाठीस खटे पडली, एक प्रकारचा उष्णतेने होणारा चर्मरोग झाला. काही गेल्या तो बरा होईना. त्याच्या शरीरास दुर्गंधी येऊ लागली. वैद्यही त्याच्या जवळ जाण्यास कंटाळू लागले. तरीही ती केवळ सोळा वर्षांची पत्नी सावित्री त्याची सेवा सुश्रूषा न कंटाळता, न त्रासता मोठ्या विश्वासाने जिद्दीने करीतच राहिली. त्याच्या उशापायथ्याशी बसून त्याला धीर देऊ लागली. त्याच्या मनाला जराही यातना होऊ नयेत म्हणून अंतर्यामीचे दु:ख अंतरांतच ठेवून चेहरा प्रसन्न ठेवू लागली. त्याचे अन्न घेणे बंद होताच तिनेही अन्न

घेणे वर्ज्य केले व ती केवळ त्याचे चरणतीर्थ प्राशन करुन राहू लागली. ही एक प्रकारची तिची तपश्चर्याच चालू होती.

सावित्रीचे सासर जसे धनवान होते तसे तिचे माहेरही धनवान होते. जसा हा पुत्र आपल्या माता - पित्यांचा एकूलता एक होता तशीच सावित्री आपल्या माता - पित्यांची एकुलती एक कन्या होती. दोन्ही कुटुंबानी एकत्र येऊन संपूर्ण देशांतील नामवंत वैद्यांमार्फत उत्तमोत्तम औषधोपचार करण्याबरोबरच अगणित द्रव्यराशी खर्चून बराच दानधर्म केला, शांती - होम केले, याग - हवने केली, लक्षावधी संख्येने अनेक जप केले, अनेक व्रते आचरली पण यश काही येईना. त्यांनी सावित्रीलाही काही व्रते करण्यास सांगितले, पण तिने अत्यंत विनयाने ती करण्यास नकार दिला. हा नकार देताना ती सांगू लागली की, "पती पूर्ण बरा होईपर्यंत त्याची सेवासुश्रूषा करण्याचे कोणत्याही कारणास्तव एका क्षणासाठीही टाळणे हे पत्नीधर्माला सोडून आहे व 'दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा' हा सर्वशक्तिमान मंत्रजपच आपले सौभाग्य टिकवणार; सर्व देवदेवतांचा वास भगवान दत्तात्रेयांचे ठिकाण आहे, त्यांचे भजन, त्यांचे नामस्मरणच आपल्याला तारणार; आपल्या पतीला दीर्घायूरारोग्य लाभणार."

होता होता एके दिवशी वैद्यांनी माता - पित्यास बाजूस नेऊन हळू आवाजात आपले सर्व उपाय हरले असून आपल्या कोणत्याही उपाययोजनेने रोगी बरा होईल असे आपल्याला वाटत नाही असे सांगून फक्त ईश्वरकृपेवरच त्याचे रक्षण अवलंबून आहे असे सांगितले. वैद्यांचे हे निराशेने भरलेले शब्द ऐकून माता - पिता खूपच दु:खी झाले. त्यांना काय करावे ते समजेना. त्यांचे चेहरे दु:खाने, निराशेने काळेठिक्कर पडले. आपल्या चेहऱ्यावरचे ते दु:ख, ती उदासीनता त्यांना प्रयत्न करूनही लपवता येईना. कितीही पुसले तरी डोळे सारखे अश्रूंनी भरुन येऊ लागले.

आपल्या माता - पित्यांचे हे दु:खाने झाकोळलेले चेहरे पाहून तो ब्राह्मणपुत्र त्यांस म्हणाला, "असे दु:ख करुन, असा अंतर्यामी विलाप करून काय होणार. तुमचा - माझा ऋणानुबंधच जर संपत आला असेल तर आपण कोण काय करणार. ईश्वरेच्छा बलीयसी असे म्हणून जे जे होईल ते शांतपणे पाहणे, भोगणे हितावह नाही का ? तुमच्या पोटी जन्म घेऊन तुम्हाला सुखी करण्याऐवजी मी तुम्हाला दु:खाच्या सागरात सुखासाठी, स्वास्थ्यासाठी रात्रंदिवस कष्टत आहात, अपार धन खर्चित आहात हे मला दिसते आहे. हे तुमचे अगणित उपकार फेडावे, तुम्हाला सुखी करावे यासाठी जगण्याची प्रचंड इच्छा माझ्या अंतरांत आहे पण जगन्नियंत्याला ते मंजूर नाही असे दिसते. आता शोक करून तुमचे शरीरस्वास्थ्य बिघडवू नका. प्राप्त परिस्थितीला शरण जा. प्राक्तनाचा हा भोग आहे हे जाणून त्याचे अनुसंधान सुटणार नाही याची काळजी घ्या. अंती त्याचेच नाते, स्वरूप सत्य आहे, अन्य सर्व नाती फसवी आहेत, खोटी आहेत. कायम टिकणारी नाहीतच नाहीत. म्हणून त्या एकमेवाच्या अनुसंधनांत रहा."

असे सांत्वन करणारे शब्द त्यांस ऐकवून तो आपल्या पत्नीस म्हणाला, "माझे येथील दिवस आता संपत आलेले आहेत. लौकरच मला सर्वांचा निरोप घ्यावा लागणार. तू माझ्यासाठी अपार कष्ट उपसलेस. अमर्याद दु:ख सहन केलेस, माझ्याशी विवाह केल्या दिवसामागून सुखाची आणि तुझी फारकतच झाली. मी नक्कीच पूर्वजन्मीचा तुझा वैरी असणार. पण आता या सगळ्याचा विचार करून काही फायदा नाही. तुम्हा सर्वांना त्रास देण्यासाठीच, अतीव दु:खांत लोटण्यासाठीच माझा जन्म झाला. मी तरी काय करणार. माझ्या, तुझ्या प्राक्तनातच हे भोग लिहिलेले असणार. पण आता हे संपणार. तू पुढे काय करणार ? येथे राहिलीस तर प्रत्यक्ष पोटची मुलगी समजून तुझे पालनपोषण माझे माता - पिता करतील. तुला माहेरी जायचे असेल तरी सुद्धा कोणाची आडकाठी असणार नाही. या पाप्याशी तुझा विवाह होऊन तुझे सर्व जीवनच उद्ध्वस्त झाले. तुझे रूप, तुझे गुण सर्वच काही मातीमोल झाले. विवाह झाल्याचा नाममात्र डाग तेवढा लागला. विवाह होऊनही तू कुमारीच राहिलीस. हे संपूर्ण जीवन तू कसे काय घालवणार, कोठे घालवणार. हा प्रश्न सोडवावाच लागेल. तेव्हा दु:ख दूर सारून आता स्वहिताचा, स्वसुखाचा प्रथम विचार कर. माझे माता - पिता तुझ्यावर अन्याय, जुलूमजबरदस्ती करणार नाहीत. तुला तुझा विचार अमलात आणण्यासाठी सर्वतोपरी साहाय्य करतील. त्यांची मने विशाल आहेत."

तिने आपल्या पतीच्या तोंडावर हात धरला व त्याला पुढे काही बोलूच दिले नाही. दु:खाने ती मूर्च्छित झाली. सावध झाल्यावर ती म्हणाली, "कृपा करून असे काही बोलू नका. परिस्थितीने आधीच या अंत:करणावर अनेक जखमा केल्या आहेत. त्यावर असे मीठ चोळू नका. माझ्याच दुर्भाग्यामुळे तुम्हाला हा रोग जडला असणार. त्यामुळेच तुम्हाला, तुमच्या माता - पित्याला या दु:खसागरांत गटांगळ्या खाव्या लागत आहेत. हा सर्व दोष माझ्याच पूर्वसंचिताचा आहे. तुम्ही स्वत:ला दोषी धरून कष्टी होऊ नका. तुम्ही जेथे जाल तेथे मी तुमच्या सोबत येणारच येणार. ना या घरी राहणार ना माहेरी जाणार. आपण दोघांनीही एकमेकांना इहपरलोकी साथ - सोबत करण्याची शपथ देवा - ब्राह्मणांना, अग्नीला साक्ष ठेवून घेतली आहे. तेव्हा काहीही विपरीत घडले तरी माझ्याकडून त्या शपथेचा भंग कदापीही होणार नाही. तेव्हा हे अप्रिय वाटणारे, माझे अंत:करण जाळणारे बोल कृपा करून पुन्हा बोलू नका. माझा अजूनही विश्वास आहे की भगवान दत्तात्रेय माझे सौभाग्य टिकवणारच. माझे म्हणजेच पर्यायाने तुमचे जीवन उद्ध्वस्त होणार नाही. तुम्ही पण विश्वास बाळगा, मन:शांती ढळू देऊ नका. आतांपर्यंत जसे सतत करीत राहिलात तसेच नामस्मरण करीत रहा. त्याच्याशिवाय अन्य कोणाचाही कसलाही विचार करू नका. प्रत्येक क्षण उलटत असतो बदलत असतो. ही परिस्थितीही बदलणार, उलटणार. तो दयाळू सर्व पाहतो आहे. योग्य वेळ येताच तो कृपेची दृष्टी आपल्यावरही वळवणार. तेव्हा धीर धरा. विश्वास ठेवून वाट पहा. त्याच्या कृपेवर, प्रेमावर, त्याच्या अमर्याद शक्तीवर अविश्वास व्यक्त करू नका."

पुत्राचा व सुनेचा हा संवाद ऐकून माता - पिता अतिशय दु:खित झाले व त्यांना मूर्च्छा आली. त्यांना सावध करून सावित्री हात जोडून त्यांस म्हणाली, "माझा अंतरात्मा सांगतो आहे की काही अनिष्ठ घडणार नाही. निश्चितच तुमच्या पुत्राला दीर्घायुरारोग्य लाभणार. श्री दत्तभगवानांची अवकृपा आपणा कोणावरही होणार नाही सर्वांची सेवा, भक्ती, उपासना ते पाहत आहेत. प्रामाणिक नि:सीम भक्ताचें सर्व प्रसंगी रक्षण करण्याचे वचन त्यांनी जाहीरपणे सर्व जगतास दिलेले आहे. रक्षणकर्ते ते असतांना आपण चिंता करणे म्हणजे त्यांच्या शक्तीवर अविश्वास व्यक्त करणे होय. तेव्हा शांत चित्ताने नित्योपासनेत व्यत्यय येईल असे काहीही करु नका. सर्व लोक सांगत आहेत की प्रत्यक्ष प्रभू श्रीदत्तात्रेय श्री नृसिंहसरस्वती हे नाव धारण करून संन्यासी स्वरूपात गाणगापुरी राहत आहेत. त्यांना शरण केल्याने कार्यभाग होईल. तुम्ही परवानगी दिलीत तर मी पतीस तेथे घेऊन जाण्यास उत्सुक आहे. प्रवासांत मी माझे प्राण पणाला लावून त्यांची काळजी घेईन. तेव्हा तुम्ही निश्चित मनाने परवानगी द्या."

सुनेची ही विनंती ऐकून सासू - सासऱ्यांनी तिला गाणगापुरी जाण्यास परवानगी दिली व प्रशस्त अशा पालखीची आणि चांगल्या सोबतीची सोय करून दिली. व्यवस्थित आराम मिळावा म्हणून पालखीत गादी अंथरली व सर्व बाजूंनी उशा लावल्या. पतीला व्यवस्थित पालखीत झोपल्यावर त्या साध्वीने आपल्या सासू - सासऱ्यांस वंदन केले व अगदी निश्चिंत राहण्यास सांगून त्यांचे आशीर्वाद घेऊन ती पतीसह गाणगापुरी जाण्यास निघाली.

हळूहळू धैर्याने, विश्वासाने प्रवास करता करता ती भीमेच्या किनारी बसलेल्या गाणगापुराजवळ येऊन पोहोचली. परिपूर्ण काळजी घेऊनही पतीला प्रवासाचा, हवाबदलाचा त्रास हा झालाच. त्याच्या रोगाने अकल्पित उचल खाल्ली. गाणगापुराजवळ येतायेताच तो असह्य यातनांनी बेभान झाला. तिने त्वरेने श्रीगुरुंची भेट घेण्याचा विचार करून त्यावेळी श्रीगुरुंची भेट कोठे होईल असे तेथील रहिवाश्यांस विचारले. श्रीगुरु स्नानासाठी संगमावर गेले आहेत असे समजताच तिने लागलीच संगमावर जाऊन त्यांची भेट घेण्याचा निर्णय पक्का केला. हा आपला निर्णय पतिदेवाच्या कानावर घालून, त्याला वंदन करून जावे म्हणून ती पालखीपाशी आली. पालखीचा पडदा तिने वर उचलला व आतील दृष्य पाहून तिने हंबरडा फोडला. सोबतच्या मंडळीना काय घडले असणार याची लागलीच जाणीव झाली व ते सर्व पालखीपाशी धावले.

पतीनिधनाच्या दु:खाने ती आक्रोश करू लागली. ती परमेश्वरास उद्देशून म्हणू लागली, "देवा, तू हे काय केलेस. असा कसा निष्ठुर झालास. तू वाचवशील म्हणून मोठ्या आशेने विश्वासाने मी या तुझ्या मंदिरांत आले तर तू मंदिरच माझ्यावर कोसळवलेस. माझ्या कोणत्या पापाचे तू हे असे शासन मला केलेस ? आजपर्यंत तुझ्यावर विश्वासून राहण्यात, सर्वांना तुझ्यावर विश्वास ठेवून राहा असे सांगण्यात

देवा, माझे काही चुकले का ? आता मी काय करू ? तुझ्या कृपाप्रसादाने पतीला बरा करून आणीनच आणीन असे तुझ्या शक्तीवर विश्वासून मी माझ्या सासू - सासऱ्यांना सांगितले होते. आता हे माझे दुर्दैवी अशुभ कपाळ त्यांना कसे काय दाखवू. त्यांना काय सांगू ? सर्व रोग या तीर्थक्षेत्री बरे होतात हा लौकिक ऐकून येथील तीर्थ पोटभर प्राशन करण्याच्या तहानेने या जलाशयांत उतरले मात्र तोच मगरीने माझा घास घेतला. हे तुला दयावंता कसे पाहवले ? तुझ्यापाशी दयासागर असताना मलाच तेवढा तुझ्या दयेचा एक थेंबही न देण्यायेवढा तू कृपण कसा व का झालास ? या माझ्या पतीबरोबर मला घेऊन जा. अनंत उपकार होतील तुझे माझ्यावर. तुला मी मुळीच दोष देत नाही. माझ्या प्राक्तनाचे हे भोग आहेत. म्हणूनच माझ्या या प्राणप्रिय पतीचा हा मृत्यू मला पहावा लागत आहे. पण देवा, उरलेले भोग मी पुढील जन्मी भोगीन, तेव्हा देवा, हा माझा जन्म माझ्या पतीबरोबरच संपव. येवढी तरी भिक्षा या अभागिनीला घाल देवा." असे म्हणून आपले जीवन स्वहस्ते संपवावे म्हणून फळे कापण्यासाठी सोबत आणलेली पिशवीतील सुरी तिने आपल्या हाती घेतली. ही तिची कृती विजेच्या वेगाने घडली. तिचा हेतू ओळखून सोबतच्या मंडळींनी जबरदस्तीने तिच्या हातातील सुरी काढून घेतली व तिची नानाप्रकारे समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला.

हा सर्व प्रकार पाहून व तिचा तो आक्रोश ऐकून ग्रामस्थही कुतूहलापोटी तेथे जमा झाले. सर्व प्रकार समजून आणि विशेषत: तिचे लहान वय पाहून ते अंतरी कळवळले. त्या समूहात अकस्मात तेथे भस्म लावलेला, रूद्राक्ष धारण केलेला असा एक तेज:पुंज तपस्वी आलेला दिसू लागला. त्या गर्दीतून सावकाशपणे वाट काढीत तो तिच्यासमोर येऊन उभा राहिला. तो तिला म्हणाला, "बाळे, शांत हो. हा अविचार सोडून दे. असा आक्रोश करुन काय साधणार. निर्बुद्धपणाचेच ते लक्षण नाही का ठरणार ? जीवनाचा दोर एकदा का तुटला की तो कितीही विलाप, आक्रोश केल्याने सांधला जाईल का ? तुला हे कळत नसेल असे मला वाटत नाही. जन्माबरोबर मृत्यू हा ठेवलेलाच आहे. कोणी बालवंयात मरेल, कोणी वृद्ध होऊन, या जगांत शरीराने कोण अमर झाला आहे ? कीर्तीने अमर होऊ शकतील पण शरीराने अमर होणे कोणालाही शक्य नाही. जन्माबरोबर मृत्यू हा ठेवलेलाच आहे. मृत्यू हा प्रत्येकाला गाठणारच. मग हा शोक, असा आक्रोश करून काय फायदा. तू तर ज्ञानी, सुविचारी दिसतेस. तेव्हा हा निरर्थक शोक करणे सोडून दे व आलेल्या परिस्थितीस धीराने सामोरी जा."

शांतपणे सौम्य आवाजांत सांगितलेले त्या आदरणीय तपस्व्याचे विचार करायला लावणारे व सत्य परिस्थितीची जाणीव करून देणारे ते बोल ऐकून सावित्री शांत झाली. त्यांना अतीव आदराने वंदन करुन "माझ्यावर दया करा व आता मी पुढे काय करावे, या प्राप्त परिस्थितीत पुढील जीवन कसे व्यतीत करावे याबाबत मला काही मार्गदर्शन करा," अशी त्या तपस्व्यास तिने विनंती केली. ही निर्मळ अंत:करणाने व विश्वासाने केलेली विनंती ऐकून त्या तपस्व्याने सुवासिनी स्त्रीने आपले दैनंदिन आचरण कसे ठेवावे व

विधवांनी कोणते आचारधर्म पाळावे या दोन्होबाबतची बारीक - सारीक तपशीलांसह तिला सर्व माहिति दिली व म्हणाला, "सुवासिनीने आपल्या कोणत्याही कृतीने किंवा उक्तीने पतीच्या प्रतिष्ठेस कसलीही हानी पोहोचणार नाही व त्याच्या अंत:करणास जरा सुद्धा क्लेश होणार नाहीत याची सतत काळजी घेऊन त्याच्या आज्ञेनुसार वर्तावे. पती मृत झाल्यास पत्नीने आपले पारलौकिक कल्याण साधण्यासाठी एकतर सहगमन करावे अथवा वैधव्यधर्माचे परिपूर्ण पालन करून तपश्र्चर्यामय जीवन जागून सदैव ईश्र्वरचिंतनात मग्न होऊन राहावे. सहगमन करणे अथवा विधवाचार सांभाळून राहणे हे दोन्ही मार्ग एकाच तोला - मोलाचे, योग्यतेचे आहेत. यातील कोणत्याही मार्गाने जाण्यात एकाच प्रकारचे व एकाच मापाचे पुण्य पदरी पडते. तेव्हा तुझी कौटुंबिक परिस्थिती पाहून, तुझ्या मानसिक शक्ति - सामर्थ्याचे आत्मपरीक्षण करून यातील जो मार्ग तुला सोयीस्कर वाटेल तो तू स्वीकार."

त्यांचा बोध ऐकून तिला समाधान वाटले. त्यांना आपले आप्त समजून तो म्हणाली, "मी तर ही अशी परप्रांतांत आलेली आहे. व आता तर अनाथ झाली आहे. येथे तूच माझा बंधू आहेस. तुझा हा बोध अमृततुल्य आहे. विधवेचे खडतर जीवन जगणे या वयामुळे, रूपामुळे मला शक्य होईल असे वाटत नाही. तेव्हा पतीसह सहगमन करण्याचा निर्णय मी घेत आहे." असे म्हणून तिचे त्या तपस्व्यास वंदन केले.

पतीवरील हे तिचे नितांत प्रेम पाहून, तिचे हे निर्धाराचे शब्द ऐकून व तिचे असामान्य धैर्य पाहून त्या तपस्व्याला साश्र्चर्य आनंद झाला. तो म्हणाला, "येवढ्या दुरुन तू श्रीगुरुंच्या दर्शनासाठी म्हणून आलीस तर प्रेताला अग्नी देण्यापूर्वी तू एकदा श्रीगुरुंचे दर्शन घे. हे भस्म व हे चार रूद्राक्ष घे. प्रेताचे दहन करण्यापूर्वी हे भस्म पतीच्या सर्वांगास व्यवस्थित चोळ. दोन रूद्राक्ष तुझ्या गळ्यांत बांध व उरलेले दोन पतीच्या प्रत्येक कानांत एक एक याप्रमाणे बांध. ब्राह्मणांना, सुवासिनींना काही दान दे, मगच सहगमन कर" असे सांगून तो तपस्वी तेथून निघून गेला.

प्रवासात निघताना सावित्रीने सोबत जे कपडे आणले होते त्यात एक रेशमी साडी होती. सावित्री ती साडी नेसली. तपस्वाच्या सांगण्याप्रमाणे तेथील जवळपासच्या घरातील सुवासिनींच्या बोलावून आणले आणि शिल्लक राहिलेल्या द्रव्याचा उपयोग करून सुवासिनींच्या ओट्या भरणयासाठी आवश्यक ते सर्व साहित्य आणवून त्या सुवासिनींच्या तिने अत्यादाराने ओट्या भरल्या. त्यांना व तेथील ब्राह्मणांनाही तिने द्रव्यदान दिले. नंतर त्या प्रेतास घेऊन ती सर्व मंडळी तेथील स्मशानघाटावर गेली. जरी ती सर्व मंडळी शोकाकुल होऊन व्यथित अंत:करणाने चालली होती तरी सावित्री मात्र धीरगंभीरपणे चेहऱ्यावर शोकाचा वा दु:खाचा मागमूसही न राहू देता पतीच्या शवासोबत चालली होती. आपला पती दैववशात् मृत्यूमुखी पडलाच आहे पण आपण त्याला अंतरणार नसून त्याचेबरोबर सहगमन करून परलोकांतही त्याचेबरोबर राहणार या कल्पनेने शोक विसरून ती समाधानी झाली होती. नामस्मरण तर सुरूच होते. त्या प्रसंगातही

तिला भगवान दत्तात्रेयांचा विसर पडला नव्हता. असामान्य धैर्याने ती शोडषवर्षीव स्वत:चे बाल - शरीर अग्नीस समर्पण करण्यास निघाली होती. रस्त्यांतील सर्व जाणाऱ्या येणाऱ्यांस तिच्या धैर्याचें कौतुक वाटत होते.

स्मशानांत पोहोचताच स्वहस्ते तिने तपस्व्याने दिलेले सर्व भस्म आपल्या पतीच्या सर्वांगास व्यवस्थित चोळले. त्या प्रेताच्या दोन्ही कानांत एक एक रूद्राक्ष बांधला. उरलेले दोन रूद्राक्ष स्वत:च्या गळ्यात बांधले. मग प्रेताचा प्रायाश्चित विधी केला. शास्त्राज्ञेनुसार सोळावा संस्कार करून प्रेतापिंडादी कर्मे केली. हे सर्व व्यवस्थित झाल्यावर सोबतच्या मंडळींनी हुंदके देत देत प्रेत शास्त्रपद्धतीनुसार व्यवस्थित बांधले. चिता रचण्यात आली. प्रेतास अग्नी देण्यापूर्वी करावयाचे सर्व विधी पार पडले होते. तिच्या सहगमनाचीही सर्व सिद्धता झाली होती. तेथील ब्राह्मणांस सादर वंदन करून ती म्हणाली, “मी आता माझ्या थोरल्या माहेरी जात आहे. आपले सर्वांचे आशीर्वाद असू द्यावेत. माझ्या सासू - सासऱ्यांना, माझ्या मातेला, पित्याला हे काही कळवू नका. त्यांचा पुत्र सुधारला असून आम्ही श्रीगुरूचरणीच राहण्याचे ठरवून येथेच राहिलो आहोत असे त्यांस सांगा. सत्यपरिस्थिती त्यांस समजली तर ते प्राणत्याग करतील. आता मी उशीर न करता पटकन श्रीगुरुंचे डोळेभरून दर्शन घेऊन येते.” असे सांगून ती साध्वी संगमावर गेली. साहजिकच तिच्याबरोबर ते ब्राह्मण व अन्य बरीच मंडळी श्रीगुरुंच्या दर्शनार्थ गेली.

श्रीगुरू स्नान करून औदुंबरवृक्षातळी ध्यानास बसले होते. त्यांचे डोळे बंद होते. ते ध्यानावस्थेत तल्लीन झालेले होते. सावित्रीला श्रीगुरुंचे ते तेजस्वी रूप पाहून आपले जीवन सफल झाल्याचे समाधान लाभले. ती त्यांचे जवळ गेली पण थोडी दूर उभी राहून, काही न बोलता खाली वाकून तिने त्यांस त्रिवार वंदन केले. श्रीगुरुंनी डोळे उघडले नाहीत. तिच्या हातांतील बांगड्यांचा आवाज तेवढा त्यांना ऐकू आला. कोणीतरी सौभाग्यालंकार ल्यालेली स्त्री जवळ आली आहे हे त्यांनी जाणले. तिने पहिले वंदन करताच तिला ‘अखंड सौभाग्यवती भव’ असा आशीर्वाद त्यांनी दिला. त्यांस दुसरे वंदन केल्यावर ‘अष्टपुत्रा भव’ असा आशीर्वाद तिला मिळाला व तिने तिसरे वंदन करतांच श्रीगुरुंनी डोळे उघडून तिच्यावरून व सर्व समुदायावरून नजर फिरवली.

श्रीगुरुंचे हे आशीर्वाद ऐकून तिला अत्यंत विस्मय वाटला. सोबतच्या मंडळींना हसू आवरले नाही. ही हास्याची खसखस ऐकून श्रीगुरुंनी थोड्याशा रागानेच, येथे हसण्यांसारखे काय झाले आहे, असे त्यांस विचारले, यावर त्यांनी श्रीगुरुंची क्षमा मागून त्यांस सांगितले, “महाराज, आपण आत्ताच या स्त्रीस अखंड सौभाग्यवती भव व अष्टपुत्रा भव असे जे दोन आशीर्वाद दिलेत ते ऐकून आम्हाला हसू आले. क्षमा करा. या स्त्रीचा पती मृत झालेला आहे. सहगमन करण्यापूर्वी, या लोकीची यात्रा संपवण्यापूर्वी आपले दर्शन

घेऊन आपले ईश्र्वरस्वरूपी रूप डोळ्यांत साठवून हा इहलोक सोडावा या हेतूने ती येथे आली आहे. तेव्हा आपले हे हवेहवेसे वाटणारे आशीर्वाद कसे खरे होणार ?" यावर श्रीगुरु म्हणाले, "काहीतरी गफलत झालेली दिसते. आम्ही उगाच काहीतरी वायफळ बोलत नसतो. असत्य होणारे शब्द आमच्या मुखांतून बाहेर येण्यारच नाहीत. हिचा पती मृत झाला आहे यावर आमचा विश्र्वास नाही. तो मृत झाला असल्याचे जे तुम्ही सांगत आहात ते आम्हाला खरे वाटत नाही. तेव्हा ते प्रेत तुम्ही येथे घेऊन या. आम्हाला प्रत्यक्ष पाहू द्या. येथेच काय खरे काय खोटे ते समजेल, जा लागलीच ते प्रेत घेऊन या."

श्रीगुरुंच्या तोंडचे हे आश्र्चर्यकारक व खात्रीपूर्वक उच्चारलेले शब्द ऐकून सावित्री त्या सर्वांसह धावत पळत स्मशानात गेली व त्या मंडळींच्या साहाय्याने गुलाल अबिराने माखलेले व वर पुष्पहार, तुलसीहार असलेले ते प्रेत तिरडीसह तेथे आणण्यात आले. श्रीगुरूंसमोर पण थोड्या अंतरावर त्यांनी ते प्रेत ठेवले. प्रेत आणण्यासाठी म्हणून सावित्री व ती मंडळी स्मशानात जाण्यासाठी म्हणून ज्यावेळी निघाली त्याच वेळी श्रीगुरुंचे पूजन करावे म्हणून चार ब्राह्मण श्रीगुरुंपाशी आले. त्यांनी श्रीगुरुंची शोडषोपचारे पूजा केली, व रूद्रसूक्ताचें पठण करीत त्यांच्या चरणद्वयांवर अभिषेक केला. अशा प्रकारे पूजा संपन्न होताच श्रीगुरुंचा आशीर्वाद घेऊन ते उठले मात्र तितक्यातच सावित्री ते प्रेत घेऊन तेथे हजर झाली. श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणांस थांबण्यास सांगितले व प्रेताकडे पाहून सावित्रीस तो मृतदेह बंधनांतून मोकळा करून घेण्यास सांगितले.

श्रीगुरुंची अशी आज्ञा होताच सोबत आलेल्या मंडळींनी बांधलेले ते सर्व दोर सोडले व निर्वस्त्र मृत देह एका पांढऱ्या वस्त्राने झाकून ठेवला. हे सर्व झाल्यावर श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणांस सांगितले, "आता जे तुम्ही पूजन केलेत त्या पूजेचे तीर्थ या मृताच्या सर्वांगावर शिंपडा." त्यांनी त्याप्रमाणे केल्यावर श्रीगुरुंनी त्या प्रेतावरून आपली दृष्टी फिरवली व ते आपल्या ओठांतल्या ओठात क्षणदोनक्षणच काहीतरी पुटपुटले. श्रीगुरुंची ती अमृतमय दृष्टी त्या प्रेतावरून फिरताच तो मृत झालेला ब्राह्मण गाढ निद्रेतून जागा झाल्याप्रमाणे आळोखे - पिळोखे देत उठून बसला. त्याने विस्मयाने आपली नजर सर्वांवरून फिरवली. आपल्या पत्नीचा तेथे असलेली पाहून त्याने तिला जवळ बोलावले व येथे काय चालले आहे, हे यतीश्र्वर कोण, ही सर्व मंडळी येथे का जमली आहे, मी हा असा जमिनीवर का ? माझे कपडे कोठे गेले, हा काय प्रकार चालला आहे. या गाढ झोपेतून तू मला का जागा केला नाहीस ?" असे प्रश्न त्याने सावित्रीस भराभर विचारले.

आपला मृत झालेला पती उठून बसला आहे; येवढेच नव्हे, तर तो सुसंबद्ध असे प्रश्नही करतो आहे हे पाहून सावित्रीस श्रीगुरूंच्या अलौकिक कृतीची, त्यांच्या अमर्याद शक्तीची जाणीव झाली, प्रत्ययही आला. पतीस कसलेही उत्तर न देता पतीच्या शरीरावर ते पांढरे वस्त्र फेकून तिने श्रीगुरुंकडे धाव घेतली.

तिने श्रीगुरुंचे चरण धरले. सौभाग्यदानाची ही त्यांची अपार कृपा पाहून तिचे अंत:करण त्यांच्याविषयींच्या भक्तीने, प्रेमाने, कृतज्ञतेने भरुन गेले. डोळ्यातून घळघळ अश्रू ओसंडू लागले. मुखांतून एक शब्दही उमटेना. श्रीगुरुंनी हा तिचा भाव पाहून समाधानाने, संतोषाने तिच्या मस्तकावरून हात फिरवला व तिला प्रथम पतीपाशी जाण्यास सांगितले. याबरोबर पती तेथे एकटा आहे याची जाणीव होऊन ती पतीपाशी गेली. पतीने पुनश्च तेच सर्व प्रश्न विचारले. तिने पालखी गाणगापुराजवळ आल्यापासून जे जे काही घडले ते भराभर त्यास सांगून श्रीगुरुंनी कशी कृपा केली, कसे जीवनदान दिले हे सर्व त्यास सांगितले. हे सर्व सांगून झाल्यावर सावित्रीने आपले सर्व सामानसुमान आणवले व त्यातील वस्त्रे घेऊन त्या पती - पत्नीने तेथील नदीत सचैल स्नान केल्यावर नवीन वस्त्रे नेसून ती जोडी श्रीगुरुंपाशी आली.

श्रीगुरुंचे चरण धरून म्हणाली, "दयाघना, आम्ही काय केल्याने या तुझ्या अलौकिक, अतुलनीय, अगणित उपकारांची फेड होणार? 'घेशी तेव्हा देशी' असे तुझ्याबाबतीत म्हणतात पण मला तर हा आगळाच अनुभव आला आहे. सेवा - भक्तीरूपाने मी तुला काहीच दिलेले नाही. बालपणी काही स्तोत्रे म्हटली असतील. आई - वडिलांबरोबर मठा - मंदिरांतही गेली असेन; त्यांच्या सांगण्यावरून देवादिकांना, ब्राह्मणांना नमस्कारही केले असतील. पण याला काही भक्ती म्हणता येणार नाही. हे करत असताना आपण हे काय करीत आहोत कशासाठी करीत आहोत, याची कसलीच जाण नव्हती. व ते जाणून घ्यायची ओढही नव्हती. अशी रीतीने बालपण संपले. पूर्ण समज आल्या आल्याच विवाह झाला. विवाहानंतर आज दिवसापर्यंत तन, मन धन सर्व काहीं विसरून पतीसेवेतच मग्न होऊन राहिले. तुझे पूजन - अर्चन काही केलेच नाही. या काळात पतीला आरोग्य लाभावे म्हणून म्हणजेच सहेतुक नामस्मरण तेवढे केले. एकूण काय, कसेलही पुण्य गाठी जमा केले नाही. तरीही तू दयाळा, माझ्यावर हा अगणित व अकल्पित कृपेचा वर्षाव केलास. दयाळा, तुझे दयाघना हे नाव तू सार्थ केलेस. सौभाग्यदानासारखे हे अतुलनीय, अमूल्य व स्त्रीच्या दृष्टीने सर्वश्रेष्ठ दान तू मला आपल्या पायाशी खेचून आणून माझ्या पदरी टाकलेस. स्वप्नांत सुद्धा असा काही चमत्कार घडेल असे मला वाटले नव्हते." येवढे बोलल्यावर तिला पुढे काही बोलवेना. सौभाग्यप्राप्त झाल्याच्या आनंदाने, देवाची कसलीही सेवा भक्ती न घडल्याच्या खंततेने व कृतज्ञतेने तिचा कंठ दाटून आला. ती त्यांच्या चरणांवर मस्तक ठेवून अश्रू ढाळू लागली.

श्रीगुरु तिच्या अंतरीचा भाव जाणून म्हणाले, "शांत हो, डोळे पुस. असा खेद, अशी खंत करू नकोस. जे काही घडले ते तू त्यास योग्य नसताही घडले असे समजू नकोस. तुझ्यापाशी अगणित पुण्यसाठा आहे. पण तुला त्याची जाणीव नाही, कारण या पुण्यप्राप्तीचा हेतू न बाळगता केवळ कर्तव्य म्हणून तू कृती केलीस. हे सर्व पुण्य तुझ्या एकनिष्ठ पतीसेवेने तुझ्या गाठी जमले आहे. पतिव्रतेच्या पुण्याईपुढे मला माझी मान तुकवावीच लागते. पतिव्रतेच्या हितासाठी, तिच्या इच्छेच्या पूर्ततेसाठी

तिच्यासमोर हजर होणे हे माझे कर्तव्यच ठरते. पतिव्रतेची ती शक्ती आहे. पतिसेवा जी तू करीत होतीस तीच तुझी ईश्वरसेवा घडत होती व या सेवेबरोबरच तू नामस्मरणही न चुकता करीत होतीस त्यामुळेच मला तुझ्या साहाय्याला यावे लागले. पतीच्या प्राक्तनानुसार त्याचे आयुष्य सपंले होते. पण तुझ्या या पुण्याच्या साठ्याकडे पाहून ब्रह्मदेवाकडून तुझ्या पतीच्या पुढील जन्माची तीस वर्षे मी मागून घेतली. त्यामुळे त्याला हा पुनर्जन्म लाभला. आता तुझा पती आणखी तीस वर्षे जगणार आहे. पण तुझ्या प्राक्तनानुसार तू तीस वर्षांनी होणाऱ्या पतीच्या मृत्यूपूर्वी हा इहलोक सोडणार आहेस. अशाप्रकारे तू अखंड सौभाग्यवती होणार. या मुदतीत तुला आठ पुत्र होतील. तुम्ही सर्व कुटुंबीय सुखात, आनंदांत, ऐश्वर्यात व त्याचबरोबर दत्तभक्तीत रममाण होऊन राहाल." असे सांगून श्रीगुरु तेथून उठले व उठता उठता आणखी काही सांगायचे वा विचारायचे असेल तर उद्या सकाळी भेटा असे त्यांस सांगितले.

त्या दिवशी संध्याकाळीच त्या पुनर्जन्म प्राप्त झालेल्या ब्राह्मणाचे माता - पिता त्याची खुशाली जाणून घेण्यासाठी म्हणून तेथे आले. आल्या आल्या आपला पुत्र उत्तम पोशाख करून फिरतो आहे, हास्य - विनोद करतो आहे, आनंदांत आहे हे पाहून त्यांना आश्चर्य वाटले. त्यांना आपल्या पुत्राकडून, सुनेकडून त्याचप्रमाणे सोबत आलेल्या सेवकांकडून सर्व तपशीलासह सर्व हकीकत समजली. त्यांना आपली सून ही एक देवताच आहे असे वाटू लागले. तिच्या पुण्याईच्या प्रभावानेच आपल्या पुत्राला पुनर्जन्म प्राप्त झाला आहे हे त्यांना समजले. ती रात्र सर्वांनी आनंदांत भजन करण्यात घालवली व दुसरे दिवशी श्रीगुरुंचे पूजन करून मोठी समाराधना करून तेथील ब्राह्मणांना द्रव्यदान देण्याचा निर्णय करून ते सर्व झोपी गेले.

सकाळी उठल्यावर सर्वांनी तीर्थस्नान केले. पूजेची सर्व तयारी केली व श्रीगुरूंची पूजा करण्यास अनुज्ञा मिळवली. श्रीगुरुंनी परवानगी देताच मोठ्या थाटामाटात श्रीगुरुंची शोडषोपचारे पूजा करण्यात आली. शंभराहून अधिक ब्राह्मणांना दोन दोन मुठी भरून रौप्यनाण्यांचे दान देण्यात आले. सर्वांनी श्रीगुरुंचा जयजयकार केला. निघताना सावित्रीने श्रीगुरूंस तपस्व्याने जे भस्म व चार रूद्राक्ष दिले होते त्याबाबत सांगून यामगील हेतू काय, असे त्यांस विचारले. श्रीगुरुंनी हसत हसत तो तपस्वी आपणच होतो असे सांगून तिला भस्म व रूद्राक्ष यांचे माहात्म्य सांगितले. भस्मधारणेने व रूद्राक्ष वापरण्याने चित्तवृत्ती कशी प्रसन्न व संतोषात राहते, ईश्वरनिष्ठा कशी वाढीस लागते ते सर्व त्यांस समजावून सांगून, रूद्राक्षमहिमा व भस्ममहिमा यांशी संबंधित अशा पौराणिक कथाही त्यांस ऐकवल्या.

यानंतर ती सर्व मंडळी श्रीगुरुंचे गुणगान गात गात आपल्या गावी परतली.

★ ★ ★ ★

२०. परान्नदोष

त्याकाळी गाणगापुरात एक अत्यंत सात्त्विक वृत्तीचा निर्धन ब्राह्मण राहत होता. वैराग्याची, संयमाची अगदी आदर्शमूर्ती म्हणून तो ब्राह्मण उभ्या गाणगापुरात लौकिक प्राप्त करून होता. वेदपाठी तर तो होताच, पण विशेष म्हणजे तो धर्म - कर्मनिष्ठ होता. तो कोणाकडूनही प्रतिग्रह स्विकारीत नसे. आपण दैनंदिन जे अन्न ग्रहण करीत असतो ते प्रामुख्याने जसे आपले आरोग्य - अनारोग्य घडवत असते तसेच ते आपले सुविचार - कुविचार, गुणावगुण घडवत असते, या जाणिवेने परान्नाला विषासमान समजून तो आपल्या घराबाहेर कोठेही कोणत्याही निमित्ताने काहीही ग्रहण करीत नसे. अन्यत्र शिजवलेले अन्न तो घरी आणत नसे अथवा आणू देत नसे. व्यर्थ व निरर्थक वादविवादात तो वेळ दवडत नसे. शक्य होईल तितके मौन पाळून ईश्र्वरचिंतनात कालक्रमणा करण्यात त्याला मनस्वी आनंद वाटे. कुटुंबाच्या पोषणासाठी तो शास्त्राज्ञेनुसार सच्छील अशा ब्राह्मणांच्या घरून परमसंतोषाने मिळेल ती कोरडी भिक्षा घेत असे या भिक्षेत जे व जितके मिळे त्यावर संतोष मानून त्यावर गुजराण करण्याची त्याची वृत्ती असे. त्याच्या पत्नीस मात्र त्याच्या या स्वस्वीकृत जीवनव्रताची थोरवी आकलन होत नव्हती. आपले दुर्भाग्य म्हणून आपली या दरिद्री पतीशी गाठ पडली. असे ती पदोपदी त्यास ऐकवीत असे. ती सदा असंतुष्ट राहून सारखी उघडउघड त्याच्या तोंडावर त्याला दुषणे देत होती. तो मात्र तिच्याशी कसलाही वादविवाद न करता तिचे सर्व बोलणे हसण्यावरही नेई व थट्टेने तर तिला 'असंतुष्टा' म्हणून हाक मारी. चमचमीत स्वादिष्ट असा पक्वान्नयुक्त चौरस आहार निदान आठ - पंधरा दिवसांनी तरी एकदा मिळावा असे तिला सारखे वाटे. नवीन वस्त्रे नेसून गावातून मिरवण्याची तिला हौस होती. पण या असल्या हौशी या दरिद्री ब्राह्मणाच्या घरी कशा पूर्ण होणार ? यामुळे ती सदा दुर्मुखलेली असे, त्रागा करीत असे.

श्रीगुरुंचे वसतिस्थान गावात असल्यामुळे तेथे दररोज नानाविध निमित्तानी ब्राह्मण - भोजने होत होती. अमर्याद अन्नदान, वस्त्रदान, द्रव्यदान होत असे. अनेक धनिक तेथे परगावाहून येत व तेथे समाराधना करीत, मौजीबंधने - विवाहादि मंगलकार्य करीत, स्वाहाकार - याग आदि धर्म कार्ये करीत. त्याचप्रमाणे श्राद्धादिक कर्मेही संपन्न करीत असत. या सर्व प्रसंगी गावातील सात्त्विक, सच्छील, विद्वान ब्राह्मण - दांपत्यांना निमंत्रित करून त्यांना भोजन दिले जाई व भोजनोत्तर त्यांस धनदाने, वस्त्रदाने देऊन त्या दांपत्यांचा सत्कार केला जाई. गावातील जवळ जवळ सर्वच ब्राह्मण या संधीचा लाभ घेत. परंतु हा दरिद्री पण निग्रही ब्राह्मण कोणत्याही लोभाने तिकडे फिरकत नसे. त्याच्याकडेही अशा भोजनसमारंभाची अत्यादाराने निमंत्रणे येत, पण परान्न सेवन न करण्याच्या आपल्या व्रतास जागून तो त्या निमंत्रणांना विनयपूर्वक साभार नकार देत असे. त्याच्या पत्नीस हे सहन होत नसे व तिच्या अंगाचा अगदी तिळपापड

उडे. ही निमंत्रणे नाकारल्यामुळे स्वादिष्ट अन्न - सेवनाच्या संधीला, त्याप्रमाणे वस्त्रदान, द्रव्यदान मिळण्याच्या दारी चालून आलेल्या योगाला ती मुकत असे. यामुळे वैतागून ती त्रागा करी. सारखी घरात आदळ - आपट चाले. पण याचा त्या निग्रही, संयमी ब्राह्मणावर कसलाच परिणाम होत नसे. त्याने आपला शांतपणा सोडला ना आपल्या संयमाला सोडचिठ्ठी दिली. शेवटी शेवटी तर त्या ब्राह्मणाच्या वज्रनिश्र्चयाची माहिती गावभर झाली व परिणामत: भोजनाची निमंत्रणेही येणे बंद झाले.

दारी चालत आलेली निमंत्रणे सतत नाकारीत राहिल्यामुळे निमंत्रणे येणेच बंद झाले या दु:खाने ती पत्नी वेडीपाशी झाली. जन्मत:च तिचा पिंड षड्रसयुक्त अशा चमचमीत अन्नाला आसुसलेला होता. काही केल्या तिला आपल्या रसेंद्रियावर ताबा मिळवणे जमत नसे. पतीच्या धाकाने म्हणण्यापेक्षा इच्छा असूनही पतीला सरळसरळ विरोध करण्याचे धैर्य न झाल्याने ती पतीच्या इच्छेनुरूप वर्तत होती. पण असे करीत असताना आपण पतीच्या विचाराशी सहमत नसल्याचे ती त्याला पदोपदी ऐकवत असे. ती स्वत:ला कमनशिबी, अभागी समजून आपले दुर्दैवच आडवे आले म्हणून आपल्याला हा असा विचित्र हेकेखोर स्वभावाचा पती लाभला असे म्हणत असे. या दरिद्री पतीशी गाठ पडण्यास आपले प्रारब्धच कारणीभूत आहे असे तिला वाटत होते. कितीही आकांड - तांडव करण्याचा अथवा आदळआपट करण्याचा पतीवर तिळमात्रही परिणाम होत नाही हे जाणून ती फार निराश झाली. स्वत:चे वागणे धर्माधिष्ठित असून त्याप्रमाणे वागण्यात पत्नीवर कोणताही अन्याय होत नाही अशी तो ब्राह्मण खात्री बाळगून होता. पत्नीला हे पुन्हा पुन्हा पटवून देण्याचा तो प्रयत्न करी. ती त्या स्वादिष्ट भोजनाच्या व त्या द्रव्य - वस्त्रदानाच्या लोभाने पुरती वेडावली होती. संयमाला तिने सोडचिठ्ठीच दिली होती. आपल्या पतीला भोजनाचे निमंत्रण स्वीकारण्यास एक ना एक दिवस भाग पाडीनच पाडीन अथवा एकटी तरी अशा भोजनसमारंभास जाण्यास केव्हातरी परवानगी मिळवीनच अशी जिद्द मनी बाळगून ती सफल करण्यासाठी ती असंतुष्ट स्त्री प्रयत्नशील होती.

या असंतुष्ट ब्राह्मण स्त्रीला निमंत्रण मिळवण्यापासून सुरवात करणे जरूर होते. हे कसे जमणार हा एक तिच्यापुढे प्रश्न पडला होता. गावात तिची एक मैत्रिण होती. त्या मैत्रिणीचा पती एक नामांकित याज्ञिक होता. त्याचा सर्व सोयींनी युक्त असा भव्य वाडा होता. साहजिकच परगावचे धनिक त्याचेकडे मुक्काम करून आपली नानाविध प्रकारची धर्मकार्ये, श्राद्धादि कार्ये त्या याज्ञिकाकरवी करून घेत. या असंतुष्ट स्त्रीने आपली व्यथा या आपल्या मैत्रिणीच्या कानी घातली व आपल्या घरी भोजनाचे निमंत्रण देण्याची व्यवस्था करण्यास तुझ्या पतीस सांग, अशी तिला गळ घातली. लौकरच म्हणजे अगदी चार -सहा दिवसांनीच पितृपिक्षास सुरुवात होणार होती, त्या संधीचा फायदा घेऊन तिच्या घरी निमंत्रण दिले जाईल अशी व्यवस्था करण्याचे आश्र्वासन त्या मैत्रिणीने त्या ब्राह्मणस्त्रीस दिले.

पितृपक्ष उजाडला. सर्वत्र श्राद्धाची भोजने चालू झाली. ब्राह्मण अपुरे पडू लागले. परगावहून तेथे एक धनिक आला. आपल्या वडिलांचे महालय श्राद्ध आपल्या श्रीमंतीच्या डामडौलाचे नाव राखून करायची इच्छा होती. त्याने पंचवीस ब्राह्मण दांपत्यांना भोजनास बोलावून भोजनोत्तर प्रत्येक ब्राह्मणास धोतर - जोडी व त्याच्या पत्नीस साडी देण्याचा निर्णय घेतला होता. त्यानुसार निमंत्रणे कोणाला द्यायची त्याची यादी त्या याज्ञिकाकडून तयार करून घेतली व तो धनिक निमंत्रणे कोणाला द्यायची त्याची यादी त्या याज्ञिकाकडून तयार करून घेतली व तो धनिक निमंत्रणे देण्यासाठी म्हणून वाड्याबाहेर पडला. निमंत्रणे देत देत तो धनिक कधीही परान्न न घेणाऱ्या या ब्राह्मणाच्या घरी आला. तो धनिक आपल्याकडे आलेला पाहून ती असंतुष्ट ब्राह्मणस्त्री मनोमन आनंदली. हे निमंत्रण येणार याची माहिती तिला पूर्वीच मिळाली होती व ती वाटच पाहत होती. योगायोगाने तो धनिक ज्यावेळी तेथे निमंत्रण सांगण्यास आला त्यावेळी तो ब्राह्मण नित्यानुष्ठानाला बसला होता. ही संधी साधून त्या स्त्रीने पतीस न विचारतासवरता आगाऊपणे परस्पर आपण अवश्य येऊ असे सांगून त्या धनिकास निरोप दिला.

ब्राह्मणाचे नित्यानुष्ठान संपल्यावर त्याच्या पत्नीने श्राद्धाच्या भोजनाचे निमंत्रण देण्यासाठी एक धनिक आला होता व त्या धनिकाचे निमंत्रण आपण स्वीकारले असून उद्या आपण दोघांनी भोजनासाठी तेथे जायचे आहे असे त्यास सांगितले. यावर पतीने आश्चर्य व्यक्त करून, आपला परान्न न घेण्याचा निश्चय असताना तू हे निमंत्रण कसे काय स्वीकारलेस, असे तो पत्नीस विचारू लागला. लगेच जाऊन, धनिकास आपण येणार नसल्याचे वेळीच कळवून ये, असे त्याने पत्नीला सांगितले. यावर त्या पती - पत्नीची बरीच बोलाचाली झाली. शेवटी या वादविवादास कंटाळून तो ब्राह्मण म्हणाला, “माझा निश्चय तू जाणतेसच तेव्हा माझ्या येण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही. तुला जर त्या स्वादिष्ट भोजनाचे व त्यानंतर मिळणाऱ्या दानाचे येवढे आकर्षण असेल तर तू एकटी जा, मला त्रास देऊ नकोस. माझ्या या घरातील पिठलं - भात हेच माझे स्वादिष्ट अन्न. तेव्हा कृपा करुन माझा पिच्छा सोड. मात्र मी येणार नसल्याचे त्या धनिकास लागलीच कळव.” पतीच्या तोंडचे हे शब्द ऐकून पत्नी अत्यंत आनंदली. कंटाळून का होईना, पण आपल्याला एकदाची परवागनी द्यायला आपण आपल्या पतीला भाग पाडले याचे तिला समाधान वाटले. त्या समाधानात ती लगेच त्या धनिकाकडे जाण्यासाठी म्हणून घराबाहेर पडली. धनिकाची गाठ घेऊन आपला पती भोजनासाठी येणार नसून आपण एकटीच येणार असल्याचे तिने त्या धनिकास सांगितले. हे ऐकून तो धनिक म्हणाला, “आपण तर दांपत्यांना निमंत्रणे दिली आहेत. एकटा ब्राह्मण अथवा एकटी ब्राह्मणस्त्री येऊन चालणार नाही. तेव्हा तुम्ही एकट्या न येता, येणार असाल तर पतीला सोबत घेऊन या. मात्र काय करणार आहात ते मला संध्याकाळपर्यंत कळवा. सूर्यास्तापर्यंत जर तुमचा काही निरोप न आला तर तुम्ही उभयता येणार असल्याचे मी समजेन.” हे धनिकाचे उत्तर ऐकून ती खिन्न अंत:करणाने परतली.

वाटेत आपल्या पतीला हे निमंत्रण स्वीकारण्यास कसे भाग पाडावे याचाच ती सारखा विचार करीत होती. घरी परतताना वाटेतच श्रीगुरूंच्या मठ लागत होता. त्या मठापाशी येताच अंतरी काही विचार करून ती श्रीगुरुंच्या मठांत शिरली. नित्याच्या तुलनेने त्या दिवशी श्रीगुरु जरा मोकळेच होते. जवळपास भक्तांची गर्दीही नव्हती. तिला हे पाहून बरे वाटले. ती श्रीगुरुंपाशी गेली व अत्यादराने त्यांना त्रिवार वंदन केले. श्रीगुरु तिला व तिच्या पतीला ओळखत होते. "का असे आज मध्यान्ही येणे केले ?" असे श्रीगुरुंनी तिला विचारतां ती म्हणाली, "देवा, माझ्या घरच्या अतीव दारिद्र्याची कल्पना तुम्हाला आहेच. गोड - धोड तर सोडाच; पण भात , भाजी, वरण, ताक इतकेच साधे मोजके पदार्थ असलेले ताटही कधी नजरेस पडत नाही. वर्षानुवर्ष दररोजच डाळ - तांदळाची खिचडी किंवा पिठले - भात यांचीच आलटूनपालटून गाठभेठ होत असते. पतीच्या परान्न न घेण्याच्या संकल्पामुळे भोजनाची निमंत्रणेही स्वीकारली जात नाहीत. मला तर एकदा तरी पोटभर स्वादिष्ट अन्न ग्रहण करण्याची अनिवार इच्छा झाली आहे. गेल्या संपूर्ण वर्षभर जवळजवळ दररोजच पतीला नाना प्रकारे समजावण्याचा प्रयत्न केला, पण तो निमंत्रण स्वीकारण्यास तयार नाही. दाम्पत्यभोजने होत असल्यामुळे मला एकटीलाही जाता येत नाही. माझा जीव सारखा तडफडतो आहे. उद्याच्या भोजनासाठी एका धनिकाकडून निमंत्रण आलेले आहे. मला तेथे जाण्याची फार इच्छा आहे. तेव्हा कृपावंता तुम्ही तरी पतीस हे निमंत्रण स्वीकारण्यास सांगा व हे परान्न न भक्षण करण्याचे वेड त्याला सोडून देण्यास सांगा." त्या स्त्रीचे हे उद्‌गार ऐकून श्रीगुरुंस आश्र्चर्य वाटले. ते आपल्याशीच थोडे हसले. तिच्या अज्ञानाची, तिच्या असंयमी वृत्तीची त्यांना कवि आली. पण तिला कसलाही उपदेश न करता त्यांनी आपल्या मनाशीच काही विचार केला व तिला म्हणाले, "निश्र्चित हो. तुझ्या इच्छेप्रमाणे होईल. घरी जाऊन पतीला मी बोलावले आहे असे सांगून त्याला येथे घेऊन ये."

श्रीगुरूंचे हे आश्र्वासन ऐकून ती आनंदली व त्यांना वंदन करून जवळ जवळ धावपळतच तिने आपले घर गाठले. घरी जाताच तिने पतीला श्रीगुरूंनी लगेच तुम्हाला मठात बोलावले असल्याचे सांगितले. हा निरोप ऐकताच तो श्रीगुरुंचा एकनिष्ठ भक्त प्रथम हात - पाय धुतले व श्रीगुरुंपाशी जाऊन तो त्यांना अत्यादराने वंदन करता झाला. आपल्या आज्ञेनुसार आलो आहे असे त्याने श्रीगुरूंस सांगितले. श्रीगुरु त्याला म्हणाले, "तू माझे ऐक व तुझा परान्न न घेण्याचा जरी संकल्प असला तरी उद्या तू श्राद्धानिमित्त होणाऱ्या भोजनसमारंभास पत्नीसह जा. अशा क्षुल्लक कारणावरून गृहलक्ष्मी सदा असंतुष्ट असणे हितावह नाही. तू तेथे जाण्यात तुझे हित आहे हे मी जाणतो. तेव्हा कसलाही विचार मनात न आणता तू तेथे जा." श्रीगुरुंची आज्ञा ऐकून तो ब्राह्मण म्हणाला, "आपल्या आज्ञेपुढे मान तुकवणे हा तर माझा धर्म. तेव्हा माझे विचार, माझे संकल्प वगैरे बाजूला सारून मी पत्नीसह अवश्य जाईन." श्रीगुरुंना वंदन करून ती जोडी मठातून आपल्या घरी परतली.

दुसऱ्या दिवशी श्रीगुरुंच्या आज्ञेवरून तो ब्राह्मण आपल्या पत्नीसह श्राद्धाचे भोजन घेण्यास गेला. भोजनाचा थाट अपूर्व होता. ती सर्व दाम्पत्ये भोजनासाठी म्हणून आसनस्थ झाली. सर्व आसनांभोवती, व पानांभोवती रांगोळ्या घातल्या होत्या. धूप, उदबत्ती यांचा सुवास दरवळत होता. पाच प्रकारची पक्वान्ने, पाच प्रकारच्या भाज्या, मसालेभात, कोशिंबीर, लोणचे, पापड, रायते, चटणी, भजी, वडे वगैरे पदार्थांची पाने गच्च भरली होती. प्रत्येक दांपत्य जोडीजोडीनेच बसले होते. यजमानाने सर्व प्राथमिक उपचार आटोपल्यावर सर्वांस भोजनास आरंभ करण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे सर्वजण जेवू लागले. पण त्या असंतुष्ट स्त्रीस ते जेववेना. तिने पहिला घास घेताच कावळे, कुत्रे, मांजर आदि प्राणी केवळ आपल्याच नव्हे, तर इतर सर्वांच्या पानातही मन मानेल तसे तोंड खुपसून जेवण जेवत आहेत असे दृष्य तिला दिसू लागले. तिला त्या अन्नाची किळस आली. तिला तेथे जेववेना व बसवेनाही. शेजारीच बसलेल्या पतीस ती म्हणाली, "कसले हे प्राण्यांनी उष्टवलेले जेवण जेवता आहात. मला तर आता उलटी होईल असे वाटले आहे. मी उठते." असे म्हणून ती पानावरून उठली. पती पण पाठोपाठ उठाला.

तेथून बाहेर पडताच ती पतीस म्हणाली, "कसे काय तुम्ही थोडे तरी जेवू शकलात ? कावळे, कुत्रे काय तुम्हाला दिसत नव्हते ? मला तर त्या अन्नाची उबग आली. शेवटी हेच खरे की आपल्या नशिबी चमचमीत व स्वादिष्ट अन्नग्रहणाचा योगच नाही. तेव्हा हा अयोग्य हट्ट धरून, जिद्द बाळगून मी काय साधणार ? तुम्हाला मात्र मी नाहक त्रास दिला. परान्नातील दोष मला आज पुरता समजला. आपल्याच घरचे साधे, स्वच्छ, निर्मळ अन्न परब्रह्म होय. आता मी कधीही भोजनाची निमंत्रणे स्वीकारा असा हट्ट धरणार नाही. मला क्षमा करा." पति तिला म्हणाला, "तुझ्यामुळेच आज हा अनर्थ घडला. मी प्राणपणाने जपलेला माझा निश्चय मोडला गेला, असले दूषित अन्न खावे लागले. श्रीगुरुंना विचारून मला याचे यथार्थ प्रायश्चित्त घेतले पाहिजे. तेव्हा घरी परतण्यापूर्वी मठात जाऊया. हे सर्व तुझ्या हट्टापायी घडले आहे.पण यातूनही एक चांगले घडले. तुला परान्न कसे दूषित असते हे समजले. श्रीगुरुंचीच ही कृपा.मला वाटते तुला हे समजावे म्हणूनच त्यांनी मला हे आमंत्रण स्वीकारण्याची आज्ञा केली. हा झालेला पश्चात्ताप, बोध क्षणिक ठरू देणार नाहीस अशी मी आशा बाळगतो. तू जर माझे ऐकून संयमी वृत्ती धारण केली असतीस तर आज हे असे घडले नसते. अन्नासाठी आपण नसून आपल्यासाठी अन्न आहे हे लक्षात ठेव. निरोगी जीवन जगण्यासाठी आवश्यक तेच व तितकेच स्वच्छ, ताजे, सात्त्विक अन्न शांत चित्ताने, समाधानाने व नियमितपणे सेवन केले पाहिजे. अशा प्रकारचे अन्नसेवन आपण आपल्या घरीच करू शकतो. कारण आपल्या घरात सर्वत्र आपलेच नियंत्रण असते. आपल्या विचारांना, शब्दांना महत्त्व असते. चवीला महत्त्व दिल्यास, जिभेचे लाड पुरवू गेल्यास अनारोग्याला निमंत्रण दिले जाते. 'अति तेथे माती' अशी एक म्हण आहे. अति तिखट, अति आंबट, अति गोड, अति मसालेदार, अती तेलमिश्रित अशा प्रकारच्या भोजनाने

शरीर नानाविध रोगांचे माहेरघर बनते. जे मिळेल ते व जितके मिळेल तितक्यात समाधान मानणे हितावह आहे. जे समोर येईल ते गोड मानून घ्यायचे, त्यालाच पक्वान्न समजायचे अशी आपली प्रयत्नपूर्वक वृत्ती घडवावी. प्रथम प्रथम हे साधायला अवघड वाटेल, कष्ट पडतील पण प्रयत्नांती साधेलच साधेल. जिद्द पाहिजे ती येथे पाहिजे. नाहीतर पशूंच्या जिण्यांत व मनुष्याप्राण्यांच्या जिण्यात फरक तो काय! जीवनांत संयमाला व तो संयम पाळण्याच्या निश्चयाला फार महत्त्व आहे. जे आपल्या घरात शिजेल तेच पक्वान्न मानण्याची जिद्द तू बाळगलीस तर घरांतील ताजी गरम - गरम कोरडी भाकरही तुला निश्चितच पक्वान्न वाटेल, गोड चविष्ट लागेल. हे सर्व घडणे आपल्या वृत्तीवर, आपल्या मनोबलावर, निग्रहावर अवलंबून आहे, व असे वागणे स्वेच्छेनेच होईल, इतरांच्या सांगण्याने, आग्रहाने, उपदेशाने हे होणे नाही.

माझ्या परान्न न घेण्याच्या निश्चयाला शास्त्राधार आहे. आपल्या पूर्वजांनी अन्न कसे दूषित असू शकते, कोणकोणत्या कारणांनी ते दूषित होऊ शकते याबाबात चिकित्सक दृष्टीने अभ्यास केला आहे व हे दूषित अन्न आपल्या नकळतही आपल्या उदरी जाऊ नये म्हणून मुळांतच हा परान्न न स्वीकारण्याचा सोपा साधा मार्ग दाखवला आहे. आज तुला भोजन करताना तोंड खुपसणारे ते ओंगळ प्राणी दिसले म्हणून तुला त्या अन्नाची किळस आली. पण सार्वजनिक स्वरूपाचा येवढ्या मोठ्या प्रमाणावर स्वयंपाक केल्या जाणाऱ्या त्या स्वयंपाकघरांत सर्वांची नजर चुकवून त्या स्वयंपाकावर घाणेरड्या माशा बसल्या नसतील, अथवा तेथील झुरळे, पाली, उंदीर, घुशी, मांजरे वगैरे प्राण्यांनी त्या अन्नाला स्पर्श केला नसेल हे खात्रीपूर्वक कोण सांगू शकेल ? तेव्हा या सर्व प्रकारांची शहानिशा करीत बसण्यापेक्षा, व अशा प्रकारचे दूषित अन्न नकळत का होईना पण उदरात जात तर नाही ना, याची सतत काळजी वाहण्यापेक्षा परान्न न घेणे हितावह नाही का ? हा एकमेव खात्रीशीर उपाय नाही का ?"

अशाप्रकारे बोलत असताना ती जोडी श्रीगुरुंच्या मठापाशी आली. तेथे येताच ब्राह्मणाने आपले बोलणे थांबवले. ते दाम्पत्य श्रीगुरुंपाशी गेले व त्यांनी श्रीगुरुंना वंदन केले. त्यांना पाहताच श्रीगुरु त्या स्त्रीस म्हणाले, "काय स्वादिष्ट भोजनाची चव कशी असते ते तुला आज कळले ना ? आता नाही ना परान्न सेवनाची इच्छा होणार ?" श्रीगुरुंचे हे शब्द ऐकून त्या ब्राह्मण पत्नीची मान लाजेने, शरमेने खाली वळली. तिला नजर वर करवेना. खाली पाहतच ती श्रीगुरूंना विनयपूर्वक म्हणाली, "दयाघना, मला क्षमा करा. मी तुम्हाला अशी भीड घालायला नको होती. पतीला त्याच्या विचारांत, आचारात साथ न देण्याचा माझ्या हातून अक्षम्य गुन्हा घडला आहे. मला बोध व्हावा, मला सत्य समजावे म्हणून नुकतीच भोजन प्रसंगी तुम्ही जी अलौकिक लीला करून दाखवलीत तिने माझे डोळे साफ उघडले. आता मी तुमच्या साक्षीने पतीस वचन देते की मी पण संतोषाने त्याच्या प्रमाणेच परान्न कधी ग्रहण करणार नाही. त्याच्या विचारास, आचारास साथ देण्यात सहाय्यभूत होण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीन. आपल्या आशीर्वादांनीच मी या

प्रयत्नात यशस्वी होईन. तेव्हा कृपावंत, मला क्षमा करून आशीर्वाद द्या." असे म्हणून तिने श्रीगुरुंस परमादराने वंदन केले.

तो ब्राह्मण श्रीगुरुंस म्हणाला, "महाराज, आज माझा व्रतभंग झाला. त्याचे दु:ख माझे मन जाळीत आहे. कधीही परान्न न घेण्याचा माझा निश्र्चय आज मोडला गेला. हे एकापरीने माझ्याकडून पापच घडले आहे. तरी या पापाच्या क्षालनार्थ प्रायश्र्चित्त म्हणून मी आता काय करावे ते कृपा करून मला सांगा." यावर श्रीगुरु म्हणाले, "निश्र्चित हो. माझ्यावर विश्र्वास ठेव. तुझ्याकडून कसलेही पाप घडलेले नाही. तुझ्या पत्नीची परान्नावरील वासना मला समूळ नष्ट करावयाची होती. तिने पुनरपि कधीही परान्न सेवन करण्याचा विषय तुझ्यापुढे काढू नये असा जालीम उपाय मला योजायचा होता. तुझ्या सहाय्याविना ते होणारे नव्हते. म्हणूनच मी होऊन तुझ्या इच्छेविरूद्ध तुला त्या श्राद्धभोजनास जाण्यास प्रवृत्त केले. तेव्हा तू माझ्या आज्ञेचे पालन केले आहेस. या परिस्थितीत तुझ्याकडून जे परान्नसेवन झाले त्याने तुझा व्रतभंग झालेला नाही. परान्न सेवन न करण्याच्या व्रताचे जरी तू पालन करीत असलास तरी कोणाचे श्राद्धकर्म अथवा कोणतेही धार्मिक कार्य ब्राह्मणाअभावी अडत असेल तर तेथे भोजन घेऊन ते श्राद्धकार्य, धर्मकार्य संपन्न करण्यास सहाय्यभूत होणे हे ब्राह्मणाचे कर्तव्यकर्म ठरते." असे सांगून श्रीगुरुंनी त्यास ब्राह्मणांनी कोणाच्या घरी कोणत्या प्रसंगी अन्न घ्यावे ते सांगितले. पौराणिककाळी पराशर ऋषींनी नैमिषारण्यात ब्राह्मणांच्या आचारधर्माच्या पालनाबाबत जे जे काही तेथे सांगितले होते ते सर्व श्रीगुरूंनी अगदी तपशीलवार त्या ब्राह्मणास सांगितले. सकाळी केव्हा उठावे, येथपासून सुरूवात करून उठल्यापासून रात्री पुनरपि शय्याश्रय घेईपर्यंत काय काय करावे हे सर्व पराशर ऋषींच्या वक्तव्याच्या आधारे त्यास सांगितले. हे सांगताना ब्राह्मणाच्या जीवनाशी संबंधित असलेला एकही विषय अनुल्लेखित राहिला नाही. मुखमार्जन कसे करावे, शरीरशुद्धी कशी करावी. भोजन केव्हा कसे कोठे करावे, सेव्य भोजनप्रकार कोणते, असेव्य कोणते, मौन केव्हा पाळावे, निद्रा कोठे करावी, वगैरेंचा सर्व तपशील पराशर ऋषींनी जी सांगितला होता तो त्यास सांगून ते त्या ब्राह्मणास म्हणाले, "अन्य कोणाला आपला उपद्रव तर होत नाही ना हे पाहून या पराशर ऋषींच्या उपदेशानुसार तुला जे जे काही म्हणून आचरणांत आणणे शक्य असेल त्या सगळ्याचा निश्र्चयात्मक वृत्तीने पाठपुरावा कर. त्यात तुझे पारलौकिक कल्याण सामावलेले आहे. सर्वच काही काटेकोरपणे सांगितल्याप्रमाणे करणे - आचरणे या कलियुगात शक्य होणार नाही. भोवतालच्या परिस्थितीची साथ तर मिळणार नाहीच; पण वर जाणीवपूर्वक केल्या जाणाऱ्या विरोधाची, टिंगल - टवाळीची प्रत्यही गाठ पडणार आहे हे मी जाणतो. तरीही आपले ब्राह्मणत्व जपण्यासाठी, स्वत्व टिकण्यासाठी, त्याचे संवर्धन करण्यासाठी प्रत्येक ब्राह्मणपुत्राने आपापल्या परी प्रयत्नशील राहिले पाहिजे. माझी खात्री आहे की तू या दृष्टीने प्रयत्न करू शकशील. आता तर तुला या संतुष्ट झालेल्या पत्नीचीही

साथ मिळणार आहे. माझेही आशीर्वाद तुमच्यामागे आहेत या ब्राह्मणांच्या आचारधर्माचे पालन तुम्ही व्यवस्थित करा. तुम्ही सुखी व्हाल. तुमच्या मांडीवर तुमची नातवंडे खेळतील. अंती तुम्हाला सद्‍गती प्राप्त होईल."

श्रीगुरूंचा हा उपदेश व आशीर्वाद ऐकून अंतरी अत्यंत समाधान पावून ते दाम्पत्य आनंदात घरी परतले.

★★★★

२१. भक्त भास्कर

श्रीगुरु गाणगापुरी असताना तेथे अनेक अलौकिक लीला, चमत्कार घडत असत. श्रीगुरुंच्या या कृपाशक्तीचा बोलबाला सर्वत्र दूरपर्यंत पसरला होता. मैलोगणतीच्या अंतराचीही पर्वा न करता आपआपल्या कुटुंबियांसह भक्तांच्या झुंडीच्या झुंडी श्रीगुरुंच्या दर्शनासाठी प्रतिदिनी त्या तीर्थक्षेत्री लोटत असत. अत्यादराने, भक्तिभावाने पुष्पहारांबरोबरच श्रीगुरूंना भक्तांकडून फळे, नारळ, द्रव्य अर्पण केले जात असे. श्रीगुरु हे काही स्वीकारीत नसत. नारळ ज्याचे त्याला आशीर्वादासह परत देत असत. फळे सुद्धा ती देणाऱ्यांना व तेथील इतरेजनांना लागलीच प्रसाद म्हणून देत असत. द्रव्याला तर स्पर्शही न करता देणाऱ्यांस ते द्रव्य तेथील गोरगरिबांस दान म्हणून देण्यास अथवा द्रव्य पुरेसे आहे असे दिसल्यास तेथेच त्याद्वारे समाराधना करण्यास सुचवीत असत. दर्शनासाठी येणाऱ्यांपैकी अनेकजण आपआपल्या आर्थिक कुवतीनुसार श्रीगुरुंची शोडषोपचार पूजा करीत आणि पूजनोत्तर आरती करून श्रीगुरूंना पंचपक्वान्नयुक्त अशी भिक्षा अर्पण करीत व तेथील ब्राह्मणांना निमंत्रित करून समाराधना करीत. श्रीगुरुंची पूजा नाही की समाराधना नाही असा एकही दिवस जात नसे. गावातील ब्राह्मणांचा बराच मोठा समूह श्रीगुरूंच्या मठांत दररोज उपस्थित असे.

गाणगापुराहून पंधरा - वीस मैलांवरील एका खेडेगावी अत्यंत गरीब असा भास्कर नावाचा एक काश्यप गोत्रीय ब्राह्मण राहत होता. तो अत्यंत गरीबीचे हलाखीचे जीवन जगत होता. गावातील मोजक्याच संख्येने असलेल्या, सधन ब्राह्मणांकडे तो अधून - मधून मोल - मजूरी करी. असे काम पण त्याला आठवड्यांतून केवळ दोन - चार दिवसांचे मिळाले तर मिळे. मिळणाऱ्या मजूरीवर त्याचा व त्याच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चाले. लागोपाठ दोन दोन दिवस उपास पण घडत. पण तो संतुष्ट होता. तो मनाशी म्हणत होता, परमेश्र्वराचे आपल्याकडे अजिबात लक्ष नाही असे नाही. नियमित का न होईना पण अधून - मधून थोडे तरी अन्न तो दयाघन आपल्याला पुरवतो आहे. हेच त्या दयाघनाचे उपकार आहेत, असे म्हणून तो परमेश्र्वराचे मनोमन आभार मानी.

श्रीगुरुंची कीर्ती ऐकून आपल्या देव्हाऱ्यात त्यांचे चित्र ठेवून तो त्यांची मनोभावे भक्ती करू लागला. अशी एकदोन वर्षे गेल्यावर त्याला त्यांच्या भक्तीशिवाय काही सुचेनाच. मोकळा मिळालेला प्रत्येक क्षण तो श्रीगुरुंच्या स्मरणांत घालवू लागला. आपल्या घरांत किंवा आपल्या घराबाहेर काहीही खाण्या - पिण्यापूर्वी भक्तिभावे मनातल्या मनात ते पेय किंवा तो खाद्यपदार्थ नैवेद्य म्हणून श्रीगुरुंना तो प्रथम अर्पण करी व त्यांनी नैवेद्याचा स्वीकार करून आपल्यास हा प्रसाद दिला आहे या कल्पनेत मशगूल होऊन तो ते खाद्य किंवा पेय ग्रहण करी. एक ना एक दिवस आपल्या कमाईतील धनधान्याचा उपयोग करून

प्रत्यक्ष श्रीगुरुंस त्यांच्या मठात जाऊन नैवेद्याप्रित्यर्थ पंचपक्वान्नाचे न का होईना, पण आपण जे सेवन करतो त्यातच एखाद्या गोड पदार्थाची भर घालून साध्याच अन्नाचे पान त्यांना अर्पण करावे असा ध्यास त्याच्या मनास लागला होता. आपल्या दारिद्र्यामुळे पंचपक्वान्नाचे भोजन आपण देऊ शकत नाही याची मनी खंत असूनही तो निराश झाला नाही. आपली ही इच्छा पूर्ण कर म्हणून तो सारखी देवाची प्रार्थना करून देवास विनवीत होता. अशा विचारांत दिवस जात असता तो भास्कर किरकोळ निमित्तांनी वारंवार आजारी पडू लागला. आधीच तो वृद्ध होता. हा वारंवार होणारा आजार पाहून आपली श्रीगुरुंना भिक्षा देण्याची इच्छा अपुरी राहते की काय अशी भीती त्याला भेडसावू लागली. या शंकेने मनाला स्पर्श करताच आता कसलाही विलंब न करता लौकरात लौकर म्हणजे महिन्याभरानेच गाणगापूर गाठायचेच असा निश्चय त्याने केला. यासाठी मिळणाऱ्या अत्यल्प प्राप्तींतून काही साठवणूक करणे जरूर होते. तो त्या प्रयत्नास लागला.

महिना अखेरीस जी शिल्लक साठली ती घेऊन त्याने काळजीपूर्वक हिशेब केला. तेव्हा त्याला आढळले की जमलेल्या द्रव्यांतून केवळ तीन माणसांचाच पुरेसा स्वयंपाक होऊ शकेल. घरातही काही शिल्लक नव्हते. पण निराशा त्याच्या जवळपास फिरकू शकली नाही. श्रीगुरु निरपेक्ष भक्तीचे मोल जाणतात हा त्याला जबर विश्वास होता. आणखी आता थांबायचे नाही हे तर त्याने ठरवलेच होते म्हणून त्याने दुसऱ्या दिवशीच गाणगापुरास जाण्याचा बेत निश्चित केला. त्यावर पत्नी म्हणाली, "महिना दोन महिने थांबा व आणखी थोडी रक्कम जमल्यावर जा." त्यावर तो भास्कर म्हणाला, "आता या जीवाचा भरवसा नाही. तेव्हा लौकरात लौकर माझी अंतरीची इच्छा मला पूर्ण झालेली पाह्यची आहे. तू निश्चिंत हो. भक्तिभावाने केवळ तुळसीपत्र दिल्याने संतुष्ट होणारा माझा नारायण आहे. या दरिद्र्याकडे काय आहे आणि काय नाही हे तो पूर्णपणे जाणतो. तेव्हा मी उद्याच निघणार." असे म्हणून भास्कर बाजारात गेला. प्रथम त्याने द्रव्याचे दोन भाग केले. एक भाग आवश्यक त्या भाजीपाल्यासाठी, तेला - तुपाच्या खरेदीसाठी बाजूला काढून ठेवला व दुसरा भाग शिधा - सामुग्रीच्या खरेदीसाठी खर्च केला. सर्व शिधासाहित्य व शिल्लक रकमेची पुरचुंडी त्याने एका जुन्या उपरणीत व्यवस्थित बांधली. ती लहानशी मोटली घेऊन दुसऱ्या दिवशी आर्थिकदृष्ट्या अत्यंत दरिद्री असलेला पण निरपेक्ष भक्तीसाठ्याने गडगंज श्रीमंत असलेला तो भास्कर गाणगापुरास जाण्यास निघाला.

आपल्या घरून निघाल्यापासून दोन - तीन दिवसांची चाल करून सूर्योदयानंतर अंदाजे प्रहरभराने भास्कर गाणगापुरांत येऊन पोहोचला. तेथे येताच तो संगमावर गेला. तेथे स्नान - संध्या आदि नित्यकर्मे आटोपून तो श्रीगुरुंच्या मठात आला. तेथे आल्यावर प्रथम हात - पाय धुतले व मग श्रीगुरुंपाशी गेला. आज तो आपल्या आयुष्यात प्रथमच श्रीगुरुंना प्रत्यक्ष सदेह स्वरूपात पाहत होता. श्रीगुरुंचे ते अलौकिक तेजस्वी

रूप पाहून त्याला आज आपले जीवन सफल झाल्याचे वाटू लागले. स्वत:ला तो अतिशय भाग्यवान समजू लागला. श्रीगुरुंच्या समोरील गर्दीतून वाट काढीत अगदी त्यांचेजवळ जाऊन त्याने श्रीगुरुंच्या चरणद्वयांवर आपले मस्तक टेकवले. त्याला आनंदाश्रू आवरेनातसे झाले. श्रीगुरुंचे धरलेले चरण त्याला सोडवत नव्हते. त्यांच्यासमोर काही बोलवत नव्हते. श्रद्धा - भाव - भक्ती यांनी व्याकुळलेले मुख मुके झाले. श्रीगुरूंनी त्याला खांद्यास धरून उठवले व प्रेमाने जवळच बैठकीवर बसायला सांगितले. श्रीगुरुंच्या सात्विकतेने भरलेल्या, विद्वत्तेने उजळलेल्या, अत्याकर्षक व्यक्तिमत्त्व लाभलेल्या तेज:पुंज चेहऱ्याकडे एकटक पाहत व मनी सुखावत भास्कर तेथे बसून राहिला. मध्यान्ह झाली. श्रीगुरूंची आरती झाली व श्रीगुरु भिक्षा घेण्यासाठी उठले. त्या दिवशी जो भक्त समाराधना करीत होता त्या यजमानास बोलावून त्यास भास्करला समाराधनेचे् निमंत्रण देण्यास श्रीगुरूंनी सांगितले व तेथील आपल्या शिष्यांस सांगितले की, भास्कर मठातच राहिल व तो येथे असेपर्यंत मठांतच भोजन करील, असे सांगून त्यांनी भास्करकडे पाहून फक्त स्मितहास्य केले. भास्कर त्यांचे हे प्रेम पाहून मनोमन आनंदला व भोजनासाठी उठला. बरोबर शिध्याची मोटली होतीच.

भोजन झाल्यावर श्रीगुरूंच्या मठांतील एका दालनात तेथील इतर ब्राह्मणांसमवेत थोडी वामकुक्षी घ्यावी म्हणून सतरंजीवर मोटली उशास ठेवून भास्कर आडवा झाला. आल्यापासून मोटली अत्यंत काळजीपूर्वक जपतो आहे हे त्या चाणाक्ष ब्राह्मणांच्या नजरेतून सुटले नाही. पण ती मोटली कसली, असे प्रत्यक्ष विचारण्याची घाई न करता ओघाओघाने समजलेच म्हणून त्या ब्राह्मणांनी भास्करास काही विचारले नाही. सतरंजीवर पडल्यावर त्या ब्राह्मणांनी तू कोण, कोठला, काय इच्छा मनी धरून येथे आला आहेस असे भास्करला विचारले. त्यावर भास्करने कसलाही आडपडदा न ठेवता आपले नाव - गाव व आपली परिस्थिती सांगून श्रीगुरुंना भिक्षा अर्पण करण्यासाठी म्हणून येथे आलो आहे असे त्यास सांगितले. हे ऐकून त्या ब्राह्मणांना वाटले ती मोटली धनाने भरलेली आहे. त्यांनी भास्करला सांगितले की ती धनाची मोटली सतत सगळीकडे फिरवू नकोस. येथील व्यवस्थापकांकडे तुझी मोटली सुरक्षित ठेवायला दे. यावर भास्कर त्यास म्हणाला, ‘त्या मोटलीत धन नसुन फक्त शिधा व भाजीपाल्यासाठी लागणारी काही चिल्लर आहे.’ हे ऐकून त्यांस हसू आवरेना. ते म्हणाले, ‘येवढ्या शिध्यात तू कितीजणांना भोजन देणार.’ तोही मनातून खट्टू झाला. समाराधनेचा थाट कसा असतो, किती ब्राह्मण जेवतात हे त्याने नुकतेच पाहिले होते. यामुळे आपली इच्छा कशी काय पूर्णत्वास जाणार या चिंतेत तो पडला. पण ही चिंता फार थोडा वेळच टिकली. तो मनात म्हणू लागला जे काही व्हायचे आहे, घडायचे आहे ते सर्व श्रीहरीच्या इच्छेनुरूपच होणार, तेव्हा आपल्याला चिंता कशाला ! या विचारासरशी त्याचे मन शांत झाले व तो निद्राधीन झाला.

तास दीड तास तेथे झोपल्यावर भास्कर जागा झाला. ते ब्राह्मण अजूनही झोपलेच होते. पण तो उठला. ती मोटली हाती घेऊन भास्कर त्या दालनाबाहेर पडला व श्रीगुरु भक्तांना दर्शन देण्यासाठी म्हणून

ज्या प्रशस्त सुशोभित खोलीत बसत त्या खोलीत जाऊन श्रीगुरुंच्या आसनाच्या उजव्या बाजूस एका कोपऱ्यात तो शांतपणे नामस्मरण करीत बसला. थोड्याच वेळात ती खोली भक्तांनी संपूर्णपणे व्यापली. श्रीगुरु तेथे येत असल्याची जाणीव एका शिष्याने देताच तेथे औत्सुक्यपूर्ण शांतता पसरली. सर्वजण उठून उभे राहिले व श्रीगुरु प्रवेशून आसनस्थ झाल्यावर सर्व शांतपणे खाली बसले. मग तेथील एक एक भक्त आपल्या कुटुंबियांसमवेत उठून श्रीगुरुंपाशी जाऊ लागला. त्यांच्या चरणी वंदन करून त्यांना पुष्पहार, नारळ, फळे अर्पण करू लागला. आपली दु:खे, सांसारिक अडचणी, आपले आजार श्रीगुरुंस सांगून त्यांच्या निवारणार्थ श्रीगुरुंचे साहाय्य मागू लागला. श्रीगुरु थोडक्यात धीर देऊन त्यांना योग्य ते उपाय सांगत होते, मार्गदर्शन करीत होते. भक्त आनंदाने, समाधानाने श्रीगुरुंचे आशीर्वाद प्राप्त करून परतत होते. होता होता तेथील बरीच गर्दी कमी झाली.

श्रीगुरुंचे लक्ष कोपऱ्यात शांतपणे बसलेल्या भास्करकडे गेले. त्यांनी त्याला जवळ बोलावले. प्रथम भोजन केलेस काय हे त्यास विचारून त्याच्याकडून होकारार्थी उत्तर मिळतांच तो कोण, कोणत्या गावाचा, कोणती इच्छा मनी बाळगून आला आहे हे सर्व त्यास सांगण्यास सांगितले. भास्करने श्रीगुरुंनी विचारलेली सर्व माहिती त्यांस पुरवली व म्हणाला, "मी आपल्याला भिक्षा द्यावी म्हणून शिधा घेऊन येथे आलो आहे. आपल्या हाताने अन्न शिजवून आपणास नैवेद्याचे पान अर्पण करावे अशी इच्छा मी माझ्या मनी कैक दिवस बाळगून आहे. वृद्धत्वामुळे व वारंवार उद्भवणाऱ्या आजारांपुढे पुढील जीवनाची शाश्वती वाटत नाही. तेव्हा हे डोळे मिटण्यापूर्वी माझी इच्छा पूर्ण झालेली पाहावी म्हणून मी येथे आलो आहे. पण देवा, येथील हा समाराधनेचा प्रकार पाहून माझी छातीच दडपलेली आहे. अशा प्रकारच्या थाटामाटांत असे हे पंचपक्वान्नयुक्त स्वादिष्ट भोजन मी दरिद्री कोठून देणार ? उत्पन्नते विलीयन्ते दरिद्राणां मनोरथ: हेच खरे. महत्प्रयासाने मी जी शिल्लक टाकली ती सगळीच्या सगळी उपयोगात आणूनही मी केवळ तीन माणसांना पुरेल इतकीच अन्नसामुग्री सोबत घेऊन येऊ शकलो. तेव्हा आता कसे होणार ? मी आज येथे पहिल्यांदाच आलो आहे. येथील या थाटामाटाची, या जेवणाऱ्यांच्या संख्येची मला मुळीच कल्पना नव्हती. अनेक वेळा उपास सहन करूनही मला माझ्या दारिद्र्याचे दु:ख कधीच झाले नाही. पण आज मात्र माझ्या मनाला माझ्या दारिद्र्याचे अतीव दु:ख होत आहे. माझ्या गुरुदेवाला या स्थानावर त्यांच्या योग्यतेला साजेसे भोजन या दारिद्र्यापायी मी देऊ शकत नाही व समाराधना करू शकत नाही याचे दु:ख माझे अंत:करण जाळीत आहे. देवा, दयाळा! माझ्यावर उपकार कराल का ? मी आणलेल्या या साहित्याचा उपयोग करून मी जर अन्न शिजवले तर तो नैवेद्य तुम्ही स्वीकाराल का ? देवा, मी गरीब आहे. माझी ही इच्छा पूर्ण करा. आणखी माझे मागणे काही नाही. मला माझ्यासाठी, माझ्या कुटुंबियांसाठीही काही नको. फक्त तुमची ही सेवा घडावी व ती सेवा तुम्ही स्वीकारावी इतकीच इच्छा आहे, प्रार्थना आहे. देवा, दया करणे न करणे तुमच्या इच्छेवर अवलंबून आहे. माझ्या प्राक्तनावर अवलंबून आहे." हे ऐकून श्रीगुरुंनी

भास्करला शांत राहून काय काय घडते ते निमूटपणे पाहत राहण्यास सांगितले व तुझ्या सर्व सदिच्छा पूर्ण होतील असा त्यास आशीर्वाद दिला. भास्कर त्यांचा प्रेमळ आस्थेवाईक स्वभाव पाहून आनंदला व तेथून बाहेर पडला. इतर ब्राह्मणांसमवेत स्वत:ला जे झेपेल ते काम त्याने दिवेलागणीपर्यंत केले व नंतर नित्याच्या स्तोत्रांचे पठण करून इतर ब्राह्मणांसमवेत मठातच फराळ केला व तो भजन करणाऱ्यांच्या समूहात सामील झाला. भजन संपल्यावर भास्कर ती शिध्याची मोटली उशास घेऊन तेथेच एका कोपऱ्यात सर्वांसमवेत झोपी गेला. अशा प्रकारे मठातील त्याचा पहिला दिवस संपला.

दुसऱ्या दिवशी त्याच्या नित्याच्या सवयीनुसार सूर्योदयाला प्रहरभर वेळ असता तो उठला व मठापासून दीड - दोन मैल अंतरावर असलेल्या संगमस्थानी गेला. तेथे त्याने प्रातर्विधि, स्नान, संध्या इत्यादि नित्यकर्मे आटोपली व तेथेच त्याने आपले नित्यानुष्ठान संपन्न केले. श्रीगुरु पण प्रात:स्नानासाठी संगमावर जात असत त्यामुळे भास्करला तेथेच संगमावर श्रीगुरूंचे प्रात:दर्शन घेणे शक्य झाले. मध्यान्हसमयी श्रीगुरुंसमवेत त्यांचे शिष्य व अनेक भक्त मठांत परतले. त्यांच्या समवेत भास्करही मठात परतला. नित्याप्रमाणे मठांत समाराधना होतीच. भास्कर तेथेच जेवला. दुपारच्या थोड्या विश्रांतीनंतर श्रीगुरुंचे दर्शन घेऊन मठांतील झेपेल ते काम तो करू लागला. सर्वच शिष्य व भक्त काही ना काही कामात गर्क होते. कोणी अन्नधान्याची साफसफाई करीत होते. कोणी जाती घेऊन दळीत होते, तर कोणी भोजनासाठी लागणाऱ्या पत्रावळी - द्रोण तयार करीत होते. भास्कर पत्रावळी, द्रोण तयार करणाऱ्या समूहात सामील झाला व दिवेलागणीपर्यंत तो ते काम करीत राहिला. हाताने काम करीत असता मुखाने नामस्मरण चालूच होते. दिवेलागणीनंतर तो तेथून उठला व हात - पाय धुवून, देवाला, श्रीगुरुंना वंदन करून त्याने आपल्या नित्याच्या सायं - स्तोत्रांचे पठण केले व त्यानंतर सर्वांसमवेत मठातच फराळ करून भास्कर कालच्याप्रमाणेच भजनीमंडळात सामील झाला. भजन आटोपल्यावर येथील एका कोपऱ्यांत ती मोटली उशास घेऊन तो इतरांसमवेत झोपी गेला. त्याचा हा नित्याचाच दिनक्रम झाला.

आजतरी आपण श्रीगुरुंना आपल्या इच्छेनुसार भोजन देऊ अशा विचाराने तो दररोज अंथरूण सोडत असे. पण येथील उपस्थितांची संख्या पाहून, आपणास श्रीगुरुंना भिक्षा अर्पण करण्याची संधी द्या, असे बोलण्याची त्याला हिंमतच होईना. केवळ तीन माणसांचा स्वयंपाक होऊ शकेल येवढाच शिधा त्याच्यापाशी होता. आता काय करायचे ही विवंचना त्याला सतावीत होती. पण यातूनही देव काहीतरी मार्ग दाखवील अशा विश्वासाने तो शांत होता. तेथील इतर ब्राह्मण मात्र त्याची टिंगल करीत होते. निर्भर्त्सना करीत होते. ते म्हणत होते की, 'श्रीगुरुंना भिक्षा देण्यासाठी म्हणून आला आहे पण दररोज इतरांच्या समाराधनेची निमंत्रणे स्वीकारून पक्वान्ने ओरपतो आहे. येवढीशी ती मोटली घेऊन फिरताना त्याला लाजही वाटत नाही. पक्का ढोंगी दिसतो आहे. फुकटचे दररोज पक्वान्न घशांत कोंबता यावे म्हणून

सोबत मोटली येऊन येण्याची नामी युक्ती लफंग्याने काढली आहे. पण याची काय जरूरी होती. मोटलीशिवाय आला असता तर मठात राहायला, जेवायला कोणी नकार दिला असता काय ? आपण समाराधना करणार आहोत अशी दंवडी पिटायची काय जरूरी ? लाज, शरम कोळून प्यालेला दिसतो आहे. श्रीगुरु आपल्या शिष्यांशिवाय, आम्हा भक्तांशिवाय एकटे अन्नग्रहण करीत नाहीत हे याला माहित नव्हते या याच्या भाकडकथेवर कोण विश्र्वास ठेवील, आता तरी याला समजले ना, की ही मोटली येथे काहीच कामाची नाही हे, पण जाणूनबुजून डोळ्यांवर कातडे ओढून येथे पडून राहिला आहे. दररोज पक्वान्नांशी गाठ पडते आहे ना, तेव्हा त्याला येथून जाववत नाही हेच खरे. बघून बघून एखादे दिवशी परस्पर घालवून द्यावा लागणार आहे.' अशी त्या 'कोठावळ्यांची' पोटदुखी होती.

असे हे तेथील ब्राह्मणांचे मर्मभेदी वक्तव्य अधूनमधून त्याच्या कानी पडे. पण भास्कर कोणालाही उलटून बोलला नाही. तो शांतच होता. पहिल्याच दिवशी श्रीगुरुंनी शांत राहून काय काय घडते निमूटपणे पहा, तुझ्या सर्व सदिच्छा पूर्ण होतील असे त्यास सांगितले होते ते त्याने स्मरणांत ठेवले होते. तो अंत:करणातून श्रीगुरुंची माझ्या गरीबाच्या हातची भिक्षा स्वीकारा अशी सारखी विनवणी करीत होता. होता होता असे तीन महिने उलटले. नित्याप्रमाणे त्या ब्राह्मणांनी भास्करची टिंगल, टवाळी, हेटाळणी करण्यास सुरूवात केली व ते जोराजोरात हसू लागले. आज ते त्याला म्हणाले, 'तू भिक्षा देण्यासाठी पुढे सरसावत नाहीस हे एकापरी ठिकच आहे. कारण तू ज्या दिवशी श्रीगुरुंना भिक्षा देशील त्या दिवशी आम्हाला आमच्या घरी जाऊन कण्या ओरपाव्या लागतील. तेव्हा तू येथे निर्लज्जासारखा पडून पक्वान्ने झोडण्याचा तुझा कार्यक्रम निर्वेध चालू ठेव. मात्र एक कर. ती मोटली आता नेऊन फिरवण्याचे नाटक एकदाचे बंद होईल.' असे म्हणून ते ब्राह्मण मोठ्या - मोठ्याने हसू लागले. जवळच्याच खोलीत श्रीगुरु होते. त्यांचे कानी हे वक्तव्य व हसणे गेले. काय चालले आहे हे त्यांनी लगेच ओळखले. त्यांना गरीब भास्करची दया आली. त्यांनी आपल्या मनाशी काही निर्णय घेतला व जवळच उभ्या असलेल्या शिष्यास, शेजारच्या खोलीतून भास्करला बोलावून आण म्हणून सांगितले.

त्या निरोपानुसार भास्कर लागलीच श्रीगुरुंसमोर येऊन हात जोडून उभा राहिला. श्रीगुरु त्यास म्हणाले, "मला भोजन देण्याची तुझी इच्छा आहे ना ? चल तर मग आज तू स्वयंपाक कर व मला स्वहस्ते वाढ. आज मला तुझ्याकडची भिक्षा घ्यायची आहे." भास्करचा आपल्या कानावर विश्र्वासच बसेना. तो श्रीगुरुंचे शब्द ऐकून अतिशय आनंदला. श्रीगुरुंचे हे आपल्यावरील प्रेम पाहून, त्यांनी आज हा आकस्मिकपणे केलेला अनुग्रह पाहून त्याने त्यांचे चरणी लोटांगण घातले व लागलीच स्वयंपाक तयार करतो असे म्हणून धावतच तो तेथील बाजारात गेला. आवश्यक त्या भाज्या, मीठ, मिरची, कोथिंबिर, लिंबू, आले, थोडेसे दही, जरूरीपुरते तेल, तूप, साखर, गूळ, त्याने खरेदी केले. मीठ, मसाले, हळद,

हिंग, जिरे वगैरे किरकोळ पण महत्वाचे साहित्यही खरेदी करण्यास तो विसरला नाही. जे पैसे त्याने सोबत आणले होते ते सर्व संपले. सोबत आणलेला शिधा व खरेदी केलेले हे साहित्य यात तिघांचा स्वयंपाक निश्चित होईल याची आता त्याला खात्री वाटू लागली. तो आनंदून उजळलेल्या चेहऱ्याने मठात परतला व स्वयंपाकाच्या तयारीस लागला. आवश्यक ते इंधन व भांडीकुंडी मठात होतीच.

येवढ्यात कोणी एक धनिक भक्त तेथे आला व त्याने श्रीगुरुंना भिक्षा देण्याची इच्छा व्यक्त केली. पण आज मी दुसऱ्या एका भक्ताकडून भिक्षा स्वीकारण्याचे कबूल करून बसलो आहे असे त्यास सांगून त्याच्या निमंत्रणास श्रीगुरुंनी विनयपूर्वक नकार दिला. ही बातमी बाहेरील ब्राह्मणांस कळताच ते, आज भिक्षा कोण करणार आहे याची माहिती काढण्यास स्वयंपाकघरात गेले. तेथे जाताच भास्कर स्वयंपाकाच्या तयारीस लागलेला पाहून त्यांचे चेहरे उतरले. आज आपल्या नशिबी मिष्टान्न नाही, वेळीच घरी परतलो तर भाजी - भाकरीची तरी गाठ पडेल, अशा विचाराने त्यांनी तेथून काढता पाय घेण्याचे ठरवले.

श्रीगुरुंच्या कानी ही माहिती शिष्यांमार्फत गेली. श्रीगुरुंनी लागलीच "आज कोणीही घरी जायचे नसून सर्वांनी सहकुटुंब माझ्या समवेतच येथे भोजन - प्रसाद घ्यावा अशी माझी इच्छा असल्याचे सर्वांस सांगा" असे शिष्यांस सांगितले. त्याप्रमाणे लगेच शिष्यांनी सर्वांस सांगितले. ही आज्ञा ऐकून ब्राह्मण संतोषले. मठात सर्व साहित्य भरपूर आहे, आचारीही आहेत. तेव्हा मिष्टान्नाचा घास काही चुकत नाही या आनंदात ते सर्व ब्राह्मण नदीवर स्नानास गेले.

श्रीगुरुंनी भास्करला तेथे बोलावून घेतले "पुष्कळ ब्राह्मणांस भोजनासाठी बोलावले आहे, तरी व्यवस्थित स्वयंपाक कर. उशीर होऊ देऊ नकोस." असे त्यास सांगितले व वर मिष्टान्न म्हणून कोणता पदार्थ करतो आहेस असे त्यास विचारले. हे ऐकून भास्करची वाचाच बसली. त्याला काही बोलवेनाच. त्याला माहित होते की तो तयार करीत असलेल्या स्वयंपाकात श्रीगुरुसह एकूण तिघेच समाधानाने जेवू शकणार होते. तेव्हा श्रीगुरुंच्या सांगण्याप्रमाणे त्या येणाऱ्या ब्राह्मणांना काय वाढणार, हा प्रश्न त्याच्यासमोर उभा राहिला. पण तो काही क्षणातच सावरला. इतरांना निमंत्रण श्रीगुरुंनीच दिलेले आहे. माझी परिस्थिती कशी आहे, माझ्याकडे काय आहे, आत प्रत्यक्ष काय शिजते आहे, किती शिजते आहे याची श्रीगुरुंना पूर्ण कल्पना आहे. माझी अब्रू नाहीच जाणार कारण माझे काहीच नाही.सर्व त्यांचेच आहे. हा देह त्यांचा आहे. तेव्हा या देहाशी निगडीत सर्व भावभावना त्यांच्याच आहेत, अब्रू - बेअब्रू, मान - अपमान या सर्व संकल्पना त्यांच्याच आहेत. तेव्हा मी कशाला काळजी करू! श्रीगुरु सर्व सांभाळण्यास समर्थ आहेत. आपण सच्चे सेवक, निरपेक्ष भक्त म्हणून नि:संशयी व निरपेक्ष वृत्तीने त्यांच्या आज्ञांचे काटेकोर पालन तेवढे करायचे. या विचारासरशी तो श्रीगुरूंना म्हणाला, "गोड पदार्थ म्हणून शिरा व साखरभात

करीत आहे. आपल्या आज्ञेनुसार लौकरच स्वयंपाक तयार होईल." हे त्याचेकडून उत्तर मिळताच श्रीगुरुंनी अंतर्ज्ञानाने त्याच्या मनातील सर्व विचार जाणले व त्यांना त्याच्या विचारसरणीचे कौतुक वाटले. श्रीगुरुंना हे उत्तर देऊन भास्कर लगबगीने स्वयंपाकघरात गेला.

स्वयंपाक तयार होताच भास्कर श्रीगुरुंपाशी आला व त्याने सर्व स्वयंपाक तयार झाला असल्याचे श्रीगुरूंस सांगिलते. ते ऐकून श्रीगुरुंनी नदीवर जाऊन सर्व ब्राह्मणांना निमंत्रण देण्यास व सोबत घेऊनच येण्यास भास्करला सांगितले. त्याप्रमाणे भास्कर नदीकिनारी गेला. सर्व ब्राह्मणांस वंदन करुन त्याने समाराधनेस चला अशी विनंती करून सर्व स्वयंपाक तयार आहे व श्रीगुरु तुमची वाट पाहत आहेत असे त्यांस सांगितले. श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार आपण तुम्हाला बोलावित आहोत हे त्या ब्राह्मणांस सांगण्यास भास्कर विसरला नाही. यावर ब्राह्मण म्हणाले, "रोज येवढा स्वयंपाक व्हायला संध्याकाळ उजाडते. मोजून दहा माणसांचा पण स्वयंपाक येवढ्या वेळात होणार नाही. व तू म्हणतोस तुझा स्वयंपाक तर तयार आहे. तर तू एकूण किती व्यक्तींचा स्वयंपाक केला आहेस? हे चिन्ह काही खऱ्याचे नाही. आम्ही आपआपल्या घरीच येऊ. जा, आम्ही येत नाही. जा तू. एकट्या श्रीगुरुंना तरी पोटभर वाढ म्हणजे झाले!" हे त्यांचे उत्तर ऐकून भास्कर मठांत परतला. श्रीगुरूंपाशी जाऊन तो म्हणाला, "दयाघना, ब्राह्मण यायला तयार नाहीत. घरीच जाऊन जेवण्याचा त्यांचा विचार चालला आहे. ते माझ्या निमंत्रणावर विश्र्वासच ठेवयला तयार नाहीत. माझे बोलणे ते थट्टेवारीच नेतात." यावर श्रीगुरु भास्करला म्हणाले, "आज मला ते ब्राह्मण पंगतीला घेऊनच जेवायची लहर आली आहे. त्याशिवाय माझे जेवण होणे शक्य नाही. तुला हे मान्य नसेल तर नारायण... नारायण..." हे ऐकून भास्कर कळवळला. त्याचे डोळे अश्रूंनी भरले. तो म्हणाला, "देवा, तुमची इच्छा मला मान्य नसेल असे कधी होईल का? तुमची इच्छा, तुमची आज्ञा अव्हेरण्याचे पातक माझ्याकडून स्वप्नांतसुद्धा घडणार नाही. माझीही इच्छा त्या ब्राह्मणांनी यावे अशी आहे. ज्याअर्थी सर्व परिस्थितीची जाणीव तुम्हाला असून सुद्धा तुम्ही ते ब्राह्मण यावेत म्हणता त्या अर्थी तुमच्या अंतरी निश्र्चितच काहीतरी हेतू असणार. पण माझ्या बोलावण्याने ते येत नाहीत ही सत्यस्थिती आहे. तेव्हा मी काय करू? कोणत्या उपायाने त्यांना येथे आणू हे काही मला कळत नाही. तेव्हा तुम्हीच ते येतील अशी काहीतरी युक्ती योजा. कोठूनही तुम्हाला भिक्षा देण्याची माझी इच्छा पूर्ण करा. तुम्ही सांगितल्यावरून मोठ्या आशेने मी स्वयंपाक केला आहे. देवा, माझ्यावर कृपा करा. मला निराश करू नका." असे म्हणून त्याने श्रीगुरुंचे पाय धरले व तो अश्रू ढाळू लागला. भास्करचे हे अंतरीचे तळमळीने बोल ऐकून श्रीगुरु त्यास म्हणाल, "शांत हो. मी त्यांना बोलावण्याची व्यवस्था करतो." असे म्हणून श्रीगुरुंनी आपल्या एका शिष्यास लागलीच सर्व ब्राह्मणांस बोलावून आणण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे धावत पळत शिष्य नदीकाठी गेला व त्याने श्रीगुरुंचा निरोप त्या ब्राह्मणांस दिला. थोड्याच वेळांत सर्व ब्राह्मण श्रीगुरुंजवळ हजर झाले.

श्रीगुरुंनी त्या ब्राह्मणांस सांगितले की, "झटपट चार हजार पत्रावळी लावा. आज भास्कर समाराधना करणार आहे. तुम्हा सर्वांना सहकुटुंब येण्याचे त्याचे निमंत्रण आहे." असे म्हणून भास्करकडे वळून ते म्हणाले, "अरे भास्कर लाजतोस काय. सांग ना यांना तुझे निमंत्रण तुझ्याच तोंडाने" ही श्रीगुरुंची आज्ञा ऐकताच भास्कर जराही गडबडला नाही. त्याच्या अंगात धैर्य संचारले. अगदी सुस्पष्ट आवाजात जराही न अडखळता श्रीगुरुंवर सर्व भिस्त राखून त्याने अत्यंत विनयपूर्वक त्या ब्राह्मणांस समाराधनेसाठी सहकुटुंब येण्याची विंनती केली. भास्कराने ती विंनती करताच ते ब्राह्मण म्हणू लागले, "असा कसा रे तू निर्बुद्ध! श्रीगुरु तुझी चेष्टा करीत आहेत हे पण तुला कळत नाही. कोणत्या आधाराने आम्हांला सहकुटुंब ये म्हणून सांगतोस. त्या बुडकुल्यांतील एक एक शीत तरी आमच्या वाट्याला येईल काय? अरे, जरा विचार कर." असे त्यांचे शब्द ऐकून भास्कर म्हणाला, "खरे आहे तुमचे म्हणणे, मी निर्बुद्ध जरूर आहे, पण जो काही आहे तो सर्वस्वी श्रीगुरुंचा आहे. माझ्या शिताचा पर्वत करण्याचे सामर्थ्य माझ्या श्रीगुरुंत आहे व त्या आधारेच मी त्यांच्या आज्ञेनुसार तुम्हांला निमंत्रण देत आहे. तरी कृपा करून अव्हेर करू नका. जरूर भोजनास सहकुटुंब या." हे त्याचे उत्तर ऐकून ते ब्राह्मण चपापले. त्यातील जे वृद्ध होते ते म्हणाले, "भास्करला छेडू नका. श्रीगुरुंचे आपल्यावर लक्ष आहे तेव्हा त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे झटपट पत्रावळी लावा. श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार तो आपल्याला सांगतो आहे ते तर खरे आहे. तेव्हा आज श्रीगुरुंच्या मनात काय आहे ते एक श्रीगुरुंनाच माहित."

थोड्याच वेळात पत्रावळी तयार झाल्या. भास्कराने श्रीगुरुंची शोडषोपचार पूजा केली. श्रीगुरुंची भक्तिभावाने आरती पण करण्यात आली. आता थोड्याच वेळात भोजन वाढण्यास सुरवात होणार होती. सर्वत्र व्यवस्थित ओळीत पत्रावळी मांडण्यांत आल्या. श्रीगुरुंना आसन म्हणून चौरंग ठेवला होता. याच चौरंगासमोर श्रीगुरुंचे पान ठेवण्यासाठी दुसरा एक चौरंग ठेवला होता. दोन्ही चौरंगाभोवती सुशोभित नक्षीदार रांगोळी घातली होती. वर ताजी सुवासिक फुले पसरली होती. भास्करने विनंती केल्यानुसार श्रीगुरु त्या चौरंगावर बसले. पण तेथे बसताच त्यांनी ज्या भांड्यात स्वयंपाक तयार केला होता ती सर्व भांडी आपल्या शेजारीच उजव्या बाजूस आणून ठेवण्यास भास्करला सांगितले. भास्कराने त्याप्रमाणे करताच श्रीगुरुंनी, त्यास सर्व वस्तू आणल्या आहेस ना; मीठ, तूप काही आत राहिले नाही ना, असे विचारले. ताबडतोब मीठ व तूप आतच राहिले होते याची जाणीव भास्करला झाली. लागलीच मीठ व तूप बाहेर आणले. व श्रीगुरुंना म्हणाला सर्व काही खात्रीपूर्वक आणले आहे. ती मिठाची व तुपाची भांडी पाहून श्रीगुरु म्हणाले आतून दोन मोठ्या पातेल्या घेऊन ये व त्यात हे मीठ व तूप ओतून ठेव. भास्कराने त्याप्रमाणे केलेले पाहून श्रीगुरुंनी आपली छाटी त्याच्या हाती देऊन सर्व भांडी ओळीत मांड व सर्व भांड्यांवर ही छाटी लांबलचक पसरून घाल असे त्यास सांगितले. त्याने श्रीगुरूंच्या आज्ञेप्रमाणे करताच श्रीगुरूंनी आपल्या

हाती कमंडलूतील जल घेतले व ते अभिमंत्रून त्याचे प्रोक्षण त्या छाटीवर केले. हे सर्व झाल्यावर त्यांनी भास्करला सांगितले, "संपूर्ण छाटी भांड्यांवरून न काढता एका बाजूनेच छाटी थोडीशी वर करून लहान लहान भांड्यांनी अन्न काढून घे व वाढ. कोणत्याही परिस्थितीत कोणत्याही भांड्यावरील छाटी पूर्ण दूर होणार नाही याची अवश्य काळजी घे. तुपासाठी, मिठासाठी पण ही काळजी घे. आता नि:शंक मनाने वाढायला सुरूवात कर." हे सर्व ऐकून पाहून तो उमजला की श्रीगुरूंची आज अपूर्व, अलौकिक लीला पाहायला मिळणार या आनंदाने त्याचा उत्साह दुणावला. श्रीगुरुंची ही कृती पाहण्यापूर्वी, हे बोल ऐकण्यापूर्वी पुढे काय होणार, येवढे ब्राह्मण येवढ्याशा अन्नाने कसे काय जेवणार या शंकेभोवती त्याचे मन गरगर फिरत होते. पण श्रीगुरुंचे 'नि:शंक हो' हे सूचक शब्द ऐकताच त्याची खात्री पटली की आपल्या गुरुदेवाने सर्व सूत्रे आपल्या हाती घेतली आहेत. तो आनंदाने, त्या अतीव समाधानाने वेडा व्हायचाच तेवढा बाकी होता.

श्रीगुरुंनी सुचवल्याप्रमाणे त्याने लहान लहान भांडी अन्न काढण्यासाठी आणली व सर्वप्रथम श्रीगुरुंचे भिक्षापन स्वहस्ते तयार करून ते श्रीगुरुंसमोर चौरंगावर ठेवले. भास्करचा आनंद, उत्साह आज गगनांत मावेनासा झाला होता. कैक दिवसांची त्याची प्रामाणिक इच्छा आज पूर्ण होत होती. एकट्या गुरुंनाच नव्हे, तर त्यांच्यासंगे शेकडो ब्राह्मण दांपत्यांनाही त्याचेकडून भोजन दिले जात होते. श्रीगुरूवरील प्रेमाचा भाव, त्यांच्याविषयी वाटत असलेली कृतज्ञता सुस्पष्टपणे त्याच्या चेहऱ्यावर दिसत होती. शास्त्राप्रमाणे संन्याशाला भोजन- भिक्षा देण्यापूर्वी करावयाचे सर्व उपचार त्याने केले व श्रीगुरुंना साष्टांग नमस्कार घालून त्यांना ती भिक्षा ग्रहण करून उपकृत करण्याची विनंती केली. श्रीगुरुंना पहिला घास घेतलेला पाहताच त्याच्या मनाची झालेली स्थिती, त्याला झालेला आनंद याचे वर्णन करण्याचे सामर्थ्य शब्दात नाही. आपली दयनीय परिस्थिती असताही आत्यंतिक तळमळीने, निष्ठेने, निरपेक्ष भक्तिभावनेने श्रीगुरूंना आयुष्यात एकदा तरी अल्पसे का होईना, पण आपल्या कुवतीनुसार द्यावे ही इच्छा बाळगून आटोकाट कष्टांनी ते इच्छित प्राप्त करून घेऊन श्रीगुरुंना अर्पण करताना व श्रीगुरुही त्याचा आनंदाने स्वीकार करताना पाहून किती आनंद होत असतो, अंतरी काय वाटत असते हे तशीच भावना असणारे निष्ठावान श्रीगुरु - भक्तच कल्पनेने जाणू शकतील. अन्यांचे ते काम नाही.

उपस्थित भक्तसमूह आश्चर्याने दिङ्मूढ होऊन हा सर्व प्रकार पाहत होता. त्यांना समजले की आज श्रीगुरु भास्करवर अतिप्रसन्न होत त्याच्या समाधानासाठी, त्याच्या सात्त्विक इच्छेच्या पूर्ततेसाठी अलौकिक अपूर्व चमत्कार करणार आहेत. जी भांडी बाहेर आणली गेली होती ती सांगतच होती की यात पाच - दहा माणसांहून जास्त माणसाची स्वयंपाक होणे कदापीही शक्य नाही. पण त्याच भांड्यातील अन्नाचा उपयोग करून आज तेथे सहस्त्रावधी माणसे भोजन करणार आहेत. आपण भास्करची दररोज हेटाळणी करत होतो याची त्यांस आठवण होऊन त्यांची मने खिन्न झाली. ते म्हणू लागले, भास्कर हा तर

श्रीगुरुंचा सर्वश्रेष्ठ भक्त आहे म्हणून तर केवळ त्याच्या समाधानासाठी व त्याला निर्बुद्ध म्हणून हिणवणाऱ्या खऱ्या आम्हा निबुर्द्धांना त्याची थोरवी समजावी म्हणून आज हा सर्व चमत्कार घडत आहे.

श्रीगुरुंनी तेथील काही भक्तांस, वाढण्यासाठी भास्करला मदत करा, असे सांगून त्यांनाही भांड्यावरील छाटी निघणार नाही हे पाहण्याची काळजी घेण्यास सांगितले. सर्वांची पाने वाढून होताच त्या सर्वांना एकच साष्टांग नमस्कार घालून भास्करने त्यांना भोजनास आरंभ करा अशी विनंती केली. हरिनामाचा गजर होऊन ते सर्व त्या भोजनाचा समाचार घेऊ लागले. होता होता सर्वांचे व्यवस्थित नि:संकोचपणे जेवण झाले. आग्रह कर - करून प्रत्येकाला वाढले गेले. सर्वांनी तृप्ततेचा समाधानाचा ढेकर दिला. स्वयंपाकाच्या स्वादाचे, चवीचे कौतुक करीत ते पानावरून उठले. पत्रावळी उचलण्यात आल्या व त्या जागेच्या सफाईस सुरूवात झाली. अजूनही ती छाटी भांड्यावरच होती.

श्रीगुरुंनी सर्वांची जेवणे आटोपलेली पाहून व जागा साफ झालेली पाहून तेथेच आणखी पत्रावळी ठेवण्यास सांगितले व गावात ब्राह्मणांच्या ज्या स्त्रिया, जे पुत्र अथवा अन्य नातेवाईक अजून जेवले नसतील त्यांना बोलावून आणण्यास सांगितले. या गावातील एकही ब्राह्मण अथवा त्याचा कोणी नातेवाईक येथे जेवल्याशिवाय राहता कामा नये याची काळजी घ्या असे तेथील उपस्थितांस त्यांनी सांगितले. या आज्ञेनुसार उरलेल्या सर्वांस बोलावून आणून त्यांनाही भोजन करायला लावले. नंतर बाहेरच्या पडवीत गावातील क्षत्रियांची, वैश्यांची पंगत झाली व मग गावाबाहेरील अत्यंज्यांच्या वाड्यावर जाऊन त्यांना अन्न घेऊन जाण्यास सांगण्यात आले. त्यांनाही त्यांची इच्छा तृप्त होईपर्यंत अन्न देण्यात आले. शेवटी श्रीगुरुंनी गावात दवंडी पिटून कोणी उपाशी आहे का याचा शोध घेण्यास सांगून त्या दवंडीनंतर जे पाच दहा असामी आले त्यांनाही भोजन देण्यात आहे. करता करता तयार केलेल्या चार हजार पत्रावळी संपून वर पाचशे नव्याने कराव्या लागल्या. सर्वजण जेवले समाधान झाले, हे पाहून श्रीगुरुंनी भास्करला जेवून घेण्यास सांगितले. श्रीगुरु आज त्याच्या हातचे जेवले. येवढेच नव्हे, तर संपूर्ण गाव जेवला हे पाहून त्याला झालेल्या आनंदानेच त्याचे पोट भरलेले होते. पण हा प्रसाद ग्रहण केलाच पाहिजे म्हणून तोही जेवला. त्याचे जेवण झालेले पाहून श्रीगुरुंनी भांड्यावरील छाटी काढून आत काय शिल्लक आहे ते त्यास पाहण्यास सांगितले. आत पाहतो तो त्याने जेवढा स्वयंपाक शिजवला होता तेवढाच शिल्लक होता. तूपही शिल्लक होते. त्याने केवळ अर्धी वाटी तूप आणले होते. मग श्रीगुरूंच्या आज्ञेनुसार तो शिल्लक राहिलेला तीन माणसांचा स्वयंपाक जलचरांना तृप्त करण्यासाठी नदीत सोडण्यात आला.

श्रीगुरूंनी त्याच्या निरपेक्ष भक्तीला असा प्रतिसाद दिला. हा चमत्कार पाहून सर्व गाणगापुर थक्क झाले. कोणत्याच बाबतीत भास्करचा हट्ट नव्हता. श्रीगुरूंवर त्याचा अढळ विश्र्वास होता. जे जे काही घडायचे ते त्यांच्या इच्छेने घडणार असाच त्याचा ठाम विश्र्वास होता. सतत नामस्मरण करणे, सदिच्छा धारण करणे व त्या सदिच्छा पूर्ण करण्याबाबत सातत्याने प्रार्थना करणे यावर त्याचा पूर्ण विश्र्वास होता.

निराशेला तो कधी आश्रय देत नव्हता. सर्वस्वी त्याच्या आधीन होऊन त्याच्यावर विसंबून राहण्याची त्याची प्रवृत्ती होती. द्रौपदीची हाक ऐकून भगवान श्रीकृष्णांनी एका अन्नकणाचा उपयोग करून दुर्वास ऋषींना व त्यांच्या शिष्यांना पांडवांचे स्वत्व हरण करू दिले नव्हते. श्रीगुरु म्हणजेच श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराज यांनी नक्कीच प्रत्यक्ष अन्नपूर्णेचे स्मरण करून तिला भास्करला सहाय्य करायला सांगितले होते. भास्करच्या भक्तीला दाद होणे व त्याची निरूपद्रवी नि:स्वार्थी इच्छा पूर्ण करणे श्रीगुरूंना भागच पडले. भक्ती अशी नि:स्वार्थी, निरपेक्ष व एकनिष्ठ असली पाहिजे तरच आपल्या जीवनातही असेच प्रत्यय येतील.

श्रीगुरुंनी भास्करला 'तुझे दारिद्र्य नष्ट होऊन तुझा वंश विस्तार वाढेल. तू सुखी संपन्न होशील' असा आशीर्वाद दिला. त्यावर भास्करने, "आता परत न जाता कुटुंबियांना येथेच बोलावून गाणगापुरांतच राहण्याची इच्छा आहे. तुमचे हे चरण सोडून जाववत नाही. येथे राह्यला आलो तर तुमच्या चरणाचे दररोज दर्शन घडेल. तुमच्या सेवेस अंतरणार नाही. तेव्हा देवा, काय करू ते तुम्हीच सांगा." अशी विनंती केली. हे त्याचे म्हणणे ऐकून श्रीगुरु त्यास म्हणाले, "काही हरकत नाही. सर्व काही तुझ्या इच्छेनुरूप होईल. येथेही तुम्ही सर्व सुखी व्हाल हे निश्चित." हा श्रीगुरुंचा आशीर्वाद प्राप्त करून भास्कर सर्व कुटुंबियांसह गाणगापुरात स्थायिक झाला व श्रीगुरूंच्या सेवेत काळ कंठू लागला. आजही भास्करचे वंशज गाणगापुरात पुजारी म्हणून कार्यरत आहेत.

★ ★ ★ ★

२२. साठी उलटलेल्या वांझोटिला पुत्रप्राप्ती

सोमनाथ नावाचा एक ब्राह्मण गाणगापुरात राहत होता. तो आपस्तंब शाखेचा शौनक गोत्री होता. ब्राह्मणत्वाच्या लौकिकाला साजेसा त्याचा आचार - विचारधर्म होता. तो वेदशास्त्राचा गाढा अभ्यासक होता. सदैव जप - जाप्य, पूजा - पठण, धार्मिक ग्रंथांचे वाचन इत्यादि आपली नित्यकर्मे करण्यात तो दंग असायचा. त्याची पत्नी गंगा उच्च आचार - विचारांनी अलंकृत अशी धार्मिक वृत्तीची पतिव्रता होती. तिची साठी उलटली होती. पण तिची कूस कधी उजवली नव्हती. वांझोटी म्हणून संपूर्ण गाणगापूर तिला ओळखीत होते. आता तर या वृद्धत्वामुळें रजस्वला होणेही बंद झाल्याने अपत्य - प्राप्तीचा संभवच नव्हता.

ती पतीला परमेश्र्वर समजून त्याची प्रेमपूर्वक सेवा करीत असे. अपत्यप्राप्ती न झाल्यामुळे किंवा आता पुढे होणे शक्य नाही हे जाणवल्यामुळे ती थोडी दु:खी जरूर होती, पण असंतुष्ट नव्हती. कोणालाही दोष देत नव्हती. श्रीगुरुंच्या दर्शनाला ती मठात नित्यनियमाने जात असे. तेथे जाताना न विसरता ती एक निरांजन घेऊन जायची. मठात पोहोचल्यावर ते निरांजन लावून श्रीगुरुंना दुरूनच मनोभावे ती ओवाळीत असे व तेथूनच श्रीगुरूंना विनम्र वंदन करून निमूटपणे आपल्या घरी परतत असे. हा तिचा नित्यक्रमच झाला होता.

अशाप्रकारे दिवसामागून दिवस जात होते. एके दिवशी या गंगेच्या सेवेची फलप्राप्ती झाली. श्रीगुरुंनी कृपादृष्टी तिच्याकडे वळली. त्यांनी त्या साध्वीला विचारले, “तू अशी दररोज न चुकता थंडी - वारा, ऊन - पाऊस यांची पर्वा न करता नित्यनियमाने हे जे मला निरांजन ओवाळतेस ते कशासाठी ? तुझ्या अंतरी काही इच्छा आहे काय ? तुला माझ्याकडून काही प्राप्त व्हावे असे वाटते काय ? तसे असेल तर नि:संकोच मनाने मला सांग. तुझ्या सदिच्छा निश्र्चितच पूर्ण होतील. तेव्हा तुझे मन आता माझ्यापाशी मोकळे कर. तो भार आता मला वाहू दे.”

श्रीगुरुंचे हे अमृतमय शब्द ऐकून ती पतिव्रता म्हणाली, “गुरुदेव शास्त्र सांगते की निपुत्रिकेचे कधी कल्याण होणार नाही. वांझोटीचे मुखही पाहायला समाज तयार नसतो. वांझोटीचे दर्शन समाज अपशकुनी समजतो. ज्या घरी पुत्र नाही ते घर म्हणजे स्मशानच. माझी साठी उलटली. आता या जन्मी अपत्य - प्राप्तीची सुतराम शक्यता नाही. तेव्हा आता आणखी जगण्याची इच्छा नाही,देवा ! यमदेवाला माझ्यावर दृष्टी वळवायला सांगा. या जन्माप्रमाणे पुढील जन्मही अशाच संस्कारक्षम कुळांत होऊ दे व त्या जन्मी मला पुत्रप्राप्ती होईल असा आशीर्वाद आपल्याकडून हवा. हीच माझी एकमेव इच्छा आहे, देवा ! ही इच्छा

पूर्ण करा येवढीच तुमच्या चरणी प्रार्थना." असे म्हणून गंगेने श्रीगुरुंस त्रिवार वंदन केले.

यावर श्रीगुरु हसून तिला म्हणाले, "पुढच्या जन्मी तू मनुष्यप्राणी म्हणून जन्मशील हे कशावरून ? व तशी मानव - प्राणी म्हणून जन्मलीस तरी स्त्रीच होशील हे कोणी सांगावे. म्हणून पुढल्या जन्माचा विचार न करणे हितावह. तू नित्य येथे येऊन ज्या भक्तिभावाने मला आरती ओवाळतेस त्याने मी संतुष्ट झालो आहे. तेव्हा तुला वरदान देतो की या जन्मीच तू कन्या - पुत्र यांना जन्म देशील."

श्रीगुरुंचा हा आशीर्वाद ऐकून गंगेला आनंद तर झालाच, पण श्रीगुरूंचा आशीर्वाद जरी असला तरी उर्वरित आयुष्यात हे कसे काय शक्य होणार ही शंका तिच्या मनी उभी राहिली. आपण तर आता रजस्वलाही होत नाही. मग हे कसे शक्य होणार या विवंचनेने ती श्रीगुरुंस म्हणाली, "स्वामीमहाराज ! मला अत्यंत सुखविणारा, आनंद देणारा, अत्यंत प्रिय असलेला हा आशीर्वाद तुम्ही मला दिला आहे. तुमच्या मुखातून निघालेल्या या आशीर्वादाचा प्रसन्नचित्ताने स्वीकार करणे हे माझे कर्तव्यच आहे. पण देवा, हा आशीर्वाद कसा काय खरा होणार, माझ्या वयाची तर साठीही उलटून गेलेली आहे. निसर्गनियमानुसार रजस्वला होणेही कित्येक वर्षे झाली बंद झालेले आहे. अनेक व्रत - वैकल्ये करुन थकले. पिंपळाचे पूजन मी नित्यनियमाने अगदी गेल्या महिना अखेरपर्यंत करीत होते. कशानेच म्हणून या अभागिनीच्या प्राक्तनात फरक झाला नाही. पुढील जन्मी तरी असे होणार नाही या विश्र्वासाने व होऊ नये म्हणून माझी उपासना - पूजा चालू आहे. याच एकमेव हेतूने मी दररोज संध्याकाळी येथे येऊन तुम्हाला निरांजन ओवाळते. माझ्या नशिबी काय आहे, विधात्याने या ललाटी काय लिहून ठेवले आहे ते तुम्हीच वाचू शकणार. मी तुमच्यावर अविश्र्वास दाखवते असे कृपा करून समजू नका. पण या शरीराचा निसर्गनियम कोण बदलणार म्हणून या जन्मी तुमचा हा आशीर्वाद खरा होईल असे मला वाटत नाही. तरीही तुमच्या शब्दाला मान देण्यासाठी म्हणून हा बहुमोल आशीर्वाद मी स्वीकारते. आजपर्यंत पिंपळाचे झाड मला पुत्र देईल या मुर्ख कल्पनेने मी अश्र्वत्थाची सेवा करण्यात विवाहानंतरचे जवळ जवळ सर्व आयुष्य विनाकारण कष्टवले. पण आता त्याला काय करणार. जे व्हायचे ते होऊन गेले. आता माझ्या परमभाग्याने तुम्ही प्रसन्न झाला आहात व घसघशीत आशीर्वादही देऊन बसला आहात. तेव्हा काही झाले तरी, निसर्गनियम कितीही आडवा आला तरी, वयोमानाची आडकाठी उभी असली तरी, कोणतीही सबब न सांगता तुमचा शब्द तुम्हाला खरा करावाच लागेल. या पलीकडे मी अबुद्ध तुम्हाला काय सांगू शकणार."

तिचे हे स्पष्ट पण विचारपूर्वक बोल ऐकून श्रीगुरु तिला म्हणाले, "पतिव्रते ! अश्र्वत्थ वृक्षाची तू निंदा करू नकोस. अश्र्वत्थ (पिंपळ) हे साधे झाड नसून तो तर कल्पवृक्ष आहे. त्याचे पूजन पुण्यसाठा नक्कीच वाढवणार. त्याच्या प्रदक्षिणेसारखी तपश्र्चर्या नाही. ब्रह्मांडपुराणांत या अश्र्वत्थवृक्षाच्या अलौकिक माहात्म्याचे पूर्ण वर्णन आहे. तेव्हा श्रद्धा न ढळू देता तू अश्र्वत्थाची सेवा करीत रहा, माझे ऐक. सर्व देव

त्याच्या शाखांवर वस्ती करतात. अश्र्वत्थ म्हणजे नारायणच. विष्णुस्वरूप आहे तो. ब्रह्मदेव अश्र्वत्थाच्या मुळाशी वास करतात, मध्यभागी विष्णू आहेत, तर अग्रभागी रूद्र आढळतील. असा हा अलौकिक पिंपळवृक्ष आहे. तू श्रद्धेने अश्र्वत्थपूजनाचे व्रत कर. भीमा - अमरजा यांच्या संगमावर जो अश्र्वत्थ आहे तेथे मी वास करून आहे हे लक्षात ठेव. तेथे तू जा व माझ्या शब्दांवर विश्र्वासून मी सांगतो तशी त्याची सेवा कर." असे तिला सांगून श्रीगुरुंनी अश्र्वत्थाच्या पूजनाच्या व्रताचे पालन कसे करायचे हे पण तिला व्यवस्थित समजावून सांगितले.

श्रीगुरुंच्या उपदेशानुसार गंगा संगमावर गेली व तेथील अश्र्वत्थाचे नि:शंक मनाने, अतीव श्रद्धाभावाने श्रीगुरुंनी सांगितलेल्या पद्धतीनुसार तिने पूजन केले व दिवसरात्र ती अश्र्वत्थाभोवती प्रदक्षिणा घालीत राहिली. अशाप्रकारे तीन रात्री तेथे घालवल्यावर तिसरी रात्र संपता संपता पहाटे तिला एक स्वप्न पडले. त्या स्वप्नात एका ब्राह्मणाने येऊन तिला आशीर्वाद देऊन सांगितले, "तुझी इच्छा लवकरच पूर्ण होणार आहे. मात्र त्यासाठी तू लागलीच गाणगापुरास जा. तेथे यतिवर्य श्री नृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराजांचे रूप धारण करून साक्षात श्री दत्तात्रेय त्रैमूर्ती भगवान राहत आहेत. त्यांना म्हणजेच तुझ्या श्रीगुरुंना प्रदक्षिणा घालून वंदन कर व तुला ते जे काही देतील ते भक्षण कर म्हणजे तुझी मनोकामना पूर्ण होईल."

पहाटे पहाटेच पडलेले हे स्वप्न पाहून, त्या स्वप्नांतील ब्राह्मणाची सूचना ऐकून गंगा धडपडून उठली. लगेच तिने तेथेच स्नान केले व अश्र्वत्थास हळद, कुंकू वाहून, त्रिवार वंदन करून ती गाणगापुरास गेली. तिने श्रीगुरुंना प्रदक्षिणा घातली व त्यांना वंदन करून त्यांचेसमोर हात जोडून उभी राहिली. तिला समोर पाहताच श्रीगुरुंनी स्मितहास्य करून तिला दोन फळे दिली व म्हणाले, "आता या फळांचे आनंदाने भक्षण कर. तुझी इच्छा नक्की पूर्ण होईल. या फळांच्या स्वरूपात मी तुला आज कन्या व पुत्र दिले आहेत असेच समज. विधिपूर्वक व्रताचे पारणे करुन मगच ही फळे खा. ब्राह्मणांना दान द्यायला विसरू नकोस." असे सांगून व फळे देऊन श्रीगुरुंनी तिला निरोप दिला. ती फळे घेऊन गंगा मोठ्या आनंदात लगबगीने घरी परतली व पतीस मोठ्या हर्षाने सर्व वृत्तांत सांगितला. सोमनाथही आनंदला व त्याने तेथूनच भक्तिभावाने श्रीगुरुंना नमस्कार केला. श्रीगुरुंनी आज्ञापिल्याप्रमाणे प्रथम तिने विधिपूर्वक व्रताचे पारणे केले व तेथील काही ब्राह्मणांना बोलावून त्यांना भरपूर द्रव्यदान दिले व वस्त्रेही दिली. नंतर तिने श्रीगुरुंचे भक्तिभावाने स्मरण करीत प्रसन्न चित्ताने, अत्यंत श्रद्धेने, विश्र्वासाने त्या दोनही फळांचे भक्षण केले. येव्हाना मध्यान्ह झाली.

त्याच दिवशी अलौकिक चमत्कार घडला. त्या फळांचे भक्षण केल्यावर काही तासांनीच म्हणजे सूर्यास्तसमयी ती वयाची साठी उलटलेली वृद्धा श्रीगुरुकृपेने सर्व निसर्गनियमांचा अडथळा दूर सारून

रजस्वला झाली. तिचा आनंद गगनात मावेनासा झाला. श्रीगुरुंच्या अपार सामर्थ्याचा प्रत्यय त्या पति - पत्नीला आला. तिची आता पूर्ण खात्री झाली की श्रीगुरुंच्या आशीर्वादानुसार आपल्याला अपत्य - प्राप्ती होणार. शास्त्राज्ञेनुसार रजस्वला स्त्रीने जो आचारधर्म पाळला पाहिजे त्या आचारधर्माचे तिने अत्यंत दक्षतेने पालन केले. चौथ्या दिवशी सुस्नात होऊन पतीसह ती मठात गेली. श्रीगुरुंना घडलेला चमत्कार सांगून उभयतांनी एकाग्र मनाने श्रीगुरुपूजन केले. श्रीगुरुंनी त्यांना "पुत्रवंत व्हा" असा अशीर्वाद दिला.

यथावकाश ती गरोदर राहिली. ती गरोदर असल्याचे शेजाऱ्या - पाजाऱ्यांस समजताच ती बातमी सर्व गावभर झाली. कालपर्यंत वांझोटी म्हणून ओळखली जाणारी, अर्धेअधिक केस पांढरे झालेली, साठी ओलांडलेली, दात पडायला आलेली ही वृद्धा गरोदर राहिली हे ऐकून सर्वांसच आश्चर्य वाटले. हा काही तरी मंत्र - तंत्राचा वा भुताटकीचा प्रकार तर नाही ना, अशीही शंका त्यांना आली. तिच्याशी अतिपरिचत असलेल्या स्त्रिया धैर्य करून "काय ग कोणत्या भुतास वश करून अथवा कोणत्या मंत्र - तंत्राचा उपयोग करून तुला ही स्थिती प्राप्त झाली ते आम्हाला तरी सांग." असे तिला म्हणाल्या. यावर ती हसून म्हणाली, 'हो खरी आहे तुमची कल्पना. असामान्य भूत तर मला वश झालेच आहे व त्याच भूताने मला मंत्र - तंत्र सांगून शिकवून हा चमत्कार घडवला. या महाप्रचंड शक्तिमान भुताला पूर्वी पौराणिक काली तीन शिरे व सहा हात होते. या भुताने अनेकांच्या अनेक प्रकारच्या दु:खांचा परिहार केला, सदिच्छा पुरविल्या. अनेकांचा उद्धार केला. सर्वांना भक्तिमार्ग कसा श्रेष्ठ व अत्यंत उपयुक्त व किती सोपा सुटसुटीत आहे हे नानाविध प्रात्यक्षिकांद्वारे दाखवून दिले व हे भूत आजही निर्हेतुक, निष्ठेने भक्ती करणाऱ्या सर्व दीनांच्या दुर्बलांच्या कोणत्याही इच्छा, जर त्या इतरेजनांच्या हितास बाधा न ठरणाऱ्या असल्या तर, सहज लीलया पूर्ण करीत आहे. आपणा गाणगापूरवासियांच्या परमभाग्याने आज हे सर्व शक्तिमान, भक्तवत्सल भूत मानवदेह धारण करून या गाणगापुरांतच वावरत आहे. तेच भूत मला वश झाले. माझ्या वाड - वडिलांच्या अथवा माझ्या पूर्वपुण्याईने माझ्यावर प्रसन्न होऊन त्याच भुताने अश्वत्थपूजनाचा मंत्र - तंत्र मला सांगून त्याप्रमाणे कृती माझ्याकडून करवून घेतली व त्याच्या अलौकिक सामर्थ्याने निसर्गदेवतेलाही आपले नियम बदलावे लागले. त्या भुताला अशक्य हा शब्द माहितच नाही. कणांतून डोंगर - पर्वत उभा करण्याची अथवा पर्वताचे भस्म करण्याची ताकद त्या भुताचे ठायी आहे. व ही सर्व ताकद ते भूत संहारासाठी न वापरता संवर्धनासाठी वापरत आहे. हे भूत जो वश करून घेईल त्याचा बेडा पार झाला असे खुशाल समजावे."

नऊ महिने पूर्ण भरल्यावर ती एका शुभदिनी एका कन्येला जन्म देती झाली. ती अतिशय आनंदली. साठी उलटलेल्या आपल्या आयुष्यात आज ती प्रथमच आपल्या कुशीत आपले गोजिरवाणे तान्हे बाळ असल्याचा अनुभव घेत होती. सोमनाथही आनंदला. त्याने बराच दानधर्म केला. ती पती - पत्नीची जोडी

सारखी श्रीगुरुंचा हा कृपाशीर्वाद म्हणून त्यांना भक्तिभावाने वंदन करीत होती. दहा दिवसांनी सोमनाथ पत्नीसह ती नवजात कन्या बरोबर घेऊन श्रीगुरुंच्या दर्शनास गेला. तेथे भक्तिभावाने श्रीगुरुंस वंदन करून त्या कन्येला त्यांच्या चरणावर ठेवले. श्रीगुरुंनी गंगा हीस विचारले, "काय, झाले ना समाधान ? तुला अपत्य - प्राप्ती झाली ना ?" यावर गंगा विनयाने म्हणाली, "पुत्रप्राप्ती काही झाली नाही." यावर श्रीगुरु म्हणाले, "मनात अगदी शंका धरू नकोस. तुला पुत्र - प्राप्ती पण होणार."

असे म्हणून श्रीगुरुंनी त्या कन्येस उचलून आपल्या मांडीवर घेतले व म्हणाले, "हिचे नाव सरस्वती ठेवा. ही शतायुषी होणार. हिला अनेक पुत्र होतील. आपल्या पुत्रांचे नातूही ती याच डोळ्यांनी पाहील. हिचा पती मोठा ज्ञानी असेल. त्याच्यापाशी अष्टैश्वर्ये नांदतील व याचा चारही वेदांचा अभ्यास होईल. या जगती विख्यात तर तो जरूर होईल. पतिव्रता व धर्मशील म्हणून हिची कीर्ती गाजेल व हिला सत्कीर्ती प्राप्त होऊन ही सर्वांचे वंदन स्वीकारत राहील. दक्षिणदेशीचा राजाही हिचे दर्शन घेण्यासाठी येईल." त्या कन्येबाबत हे सांगून श्रीगुरू गंगा हीस म्हणाले, "तुला पुत्र पण होईल. पण तुला पुत्र कसा पाहिजे ? तीस वर्षे आयुष्य असलेला सद्‌गुणी हवा की शतायुषी मूर्ख पुत्र हवा ?" श्रीगुरुंच्या हा प्रश्न ऐकून गंगा उत्तरली, "पाच पुत्रांना जन्म देणारा ज्ञानी पुत्र मला हवा" यावर भक्तवत्सल श्रीगुरू "तथास्तु" म्हणाले.

श्रीगुरुंनी वर्तवलेले कन्येच्या बाबतीतील भविष्य, त्याचप्रमाणे गंगेला दिलेला पुत्राबाबतचा आशीर्वाद शब्दश: खरा झाला हे सांगायला नको.

★ ★ ★ ★

२३. विप्र कुष्ठमुक्त होतो

त्या काळी नरहरी नावाचा आपस्तंब शाखेचा भार्गव गोत्राचा ब्राह्मण गाणगापुरात श्रीगुरूंच्या मठाच्या दाराशी आला. श्रीगुरुंच्या दर्शनासाठी तेथे तिष्ठत असलेल्या समुदायाने त्याला पाहिले मात्र लागलीच ते त्याला मठात प्रवेश करण्यास मनाई करु लागले. तो समुदाय त्याला बाहेरच्या बाहेरच फाटकावरूनच घालवून देऊ लागला. नरहरी काकुळतीस येऊन त्यांची विनवणी करू लागला. म्हणू लागला, "मी तुम्हा कोणालाही माझा स्पर्श होऊ देणार नाही. या अभाग्याला हे डोळे मिटण्यापूर्वी एकदाच श्रीगुरुंना डोळे भरून पाह्यची इच्छा आहे. मी त्यांना दुरूनच वंदन करून जाईन. त्यांनी आपण होऊन विचारल्याविना त्यांना माझे दु:ख, माझी इच्छा सांगून त्रासही देणार नाही. तेव्हा कृपा करून मला प्रवेश करू द्या." हे त्याचे तळमळीचे शब्द कोणीही ऐकेना. शेवटी तो आपल्या मनातच म्हणाला, "देवा, तुझी इच्छा . तुझे दर्शनही या पाप्याला घडू नये अशीच जर तुझी इच्छा असली तर त्याला ही माणसे तरी काय करू शकणार ! तुझ्या इच्छेविना झाडाचे पानही हलणार नाही. जे काही घडते आहे ते सर्व तुझ्या इच्छेने. मग त्यांनातरी दोष का व कसा देऊ व तुलाही दोष कसा देणार. कारण तू सुद्धा माझ्या बाबतीत जे जे काही केले आहेस, करतो आहेस ते तू स्वेच्छेने करीत नसून माझ्याच पूर्वजन्मीच्या पापांचे फळ तुला तसे करायला भाग पाडत आहे. तेव्हा तुला येथूनच दण्डवत घालून हे प्राक्तनाचे भोग भोगत राहण्यासाठी परत जातो." असे म्हणून नरहरीने त्या धुळीतच श्रीगुरुंना अश्रुपूर्ण नयनांनी, भक्तिभावाने साष्टांग नमस्कार घातला.

हे नाट्य ज्यावेळी बाहेर चालू होते त्यावेळी श्रीगुरु दर्शन देण्यासाठी एका प्रशस्त खोलीत रत्नजडित चंदनी आसनावर बसले होते. खोलीत फार गर्दी दाटू नये म्हणून थोड्या थोड्या समुदायाला प्रवेश देऊन खोलीचा दरवाजा बंद केला जाई. त्याप्रमाणे त्यावेळी अंदाजे चाळीस ते पन्नास, निरनिराळ्या व्याधींनी गांजलेल्या, संकटांनी त्रासलेल्या भक्तांचा गराडा श्रीगुरूंभोवती होता. श्रीगुरु त्यांच्या अडीअडचणी ऐकून त्या निवारणार्थ त्यांना उपाय सांगत होते. येवढ्यात नरहरीने फटकापाशी उभे राहून आपल्या मनाशी जे शब्द उच्चारले ते सर्व शब्द सुस्पष्टपणे श्रीगुरुंच्या कानी आले. श्रीगुरुंना त्याची करूणा आली. हे शब्द कानी येताच तेथेच उभ्या असलेल्या शिष्यास श्रीगुरु म्हणाले, "बाहेर एका दीन बापुड्यास मठात प्रवेश करण्यास तेथील जनसमुदाय मनाई करीत आहे. तो दु:खी गांजलेला मनुष्य मला तेथूनच वंदन करून परत चालला आहे. त्याला मी येथे बोलावले आहे असे सांगून घेऊन ये. पळत जा." श्रीगुरुंच्या आज्ञेप्रमाणे तो शिष्य तातडीने बाहेर आला व पाहतो तो नरहरी उलट तोंड फिरवून पाच - पंचवीस पावले पुढे गेलाही होता. धावतच त्याचे जवळ जाऊन शिष्याने त्याला श्रीगुरुंचा निरोप सांगितला. नरहरीला तो निरोप ऐकून

आश्र्चर्यानंद झाला. तो शिष्यासमवेत परत फिरला. श्रीगुरुंनीच त्याला बोलावलेले पाहून तेथील जनसमुदायास आश्र्चर्य वाटले व आपल्याकडून चूक होत होती, अन्याय होत होता हे त्यांना पटले. तेथून श्रीगुरुंकडे जाताना त्या दीन नरहरीने त्या जनसमुदायाकडे तिरस्काराने पाहिले नाही किंवा आपण कोणीतरी विशेष आहोत अशी अहंभावनाही त्याच्या मनात प्रवेशली नाही. तो खाली मान घालून निमूटपणे त्या शिष्यामागून अंत:करणात श्रीगुरुंच्या कृतीचे कौतुक करीत व कृतज्ञता व्यक्त करीत श्रीगुरुंपाशी गेला.

श्रीगुरूंपाशी पोहोचताच आनंदाश्रू ढाळीत त्याने श्रीगुरुंना काही अंतरावरूनच साष्टांग नमस्कार केला व तेथेच उभा राहिला. हे पाहून श्रीगुरु प्रेमळपणे त्यास म्हणाले, "घाबरू नकोस. नि:संकोचपणे जवळ येऊन बैस. मन मोकळे करून तुझी व्याधी, व्यथा, इच्छा मला सांग. प्रथम तू कोण आहेस तेही सांग." श्रीगुरुंचे हे प्रेमळ शब्द ऐकून त्याला त्यांच्या दयेने भरलेल्या अंत:करणाची ओळख पटली. आजपर्यंतच्या जीवनात त्याने कोणाकडूनही असे आपुलकीचे, प्रेमाचे शब्द ऐकले नव्हते. तो श्रीगुरुंना म्हणाला, "माझे नाव नरहरी असून आपस्तंब शाखेचा भार्गव गोत्रीय ब्राह्मण आहे. मी यजुर्वेदाच्या आपस्तंब शाखेचे संपूर्ण अध्ययन केले आहे. पण दुर्दैवाने संपूर्ण शरीर या कुष्ठाने व्यापल्यामुळे सर्वजण माझा तिरस्कार करतात, माझा अपमान करतात. मला जवळसुद्धा उभा राहू नाहीत. पदोपदी माझा सर्वांकडून अपमान केला जातो. सगे - सोयरे - संबंधीही मला जवळ करीत नाहीत. एक वेळच्या स्वच्छ भोजनालाही मी पारखा झालो आहे. समृद्ध कुटुंबांत जन्म घेऊनही जीव जगवण्यासाठी माझ्याच दाराशी उभे राहून मला भिक्षा मागावी लागते. मागील जन्मात मी अनंत घोर पापे निश्र्चितच केली असणार म्हणूनच हे अशा प्रकारचे दु:ख भोगणे प्राप्त झाले आहे. मी तर आता या जीवनाला पूर्णपणे कंटाळतो आहे. केवळ शेवटचा एक उपाय म्हणून आपली किर्ती ऐकून आपल्या पायाशी आलो आहे. आता जर तुम्ही दया नाही केलीत तर मला येथील नदीचाच आश्रय घ्यावा लागेल. अन्य कोणताही उपाय माझ्या दृष्टीला दिसतच नाही. नामस्मरण करीत, सदैव तुमचे चिंतन करीत, तुमची भक्ती करीत हे दु:ख, हे प्रारब्धाचे भोग भोगून संपवले असते. पण जगण्यासाठी निदान दोन वेळचे अन्न तर मिळाले पाहिजे ना! त्याचप्रमाणे ऊन - वारा, पाऊस - पाणी, यापासून बचाव करण्यासाठी थोडासा आसरा - निवारा मिळाला पाहिजे ना! पण या कोडामुळे मला कोणी आपल्या दारी भिकेसाठीही उभा राहू देत नाहीत, तर आसरा - निवारा कोठून मिळणार ? त्यांचे वाग्बाण ऐकून पायाखालील जमीन दुभंगून त्यातच गडप झालो तर बरे असे वाटते. तेव्हा देवा, आता मी काय करू ते सांगा. तुमच्याविना मला कोणाचाही आधार नाही. या जीवनात आज सर्व प्रथम तुम्हीच मला असे आदराने प्रेमाने जवळ बसवून घेतले आहे व माझी व्यथा, रडकथा शांतपणे ऐकून घेतली आहे. देवा, मी तुम्हाला त्रास दिला आहे. क्षमा करा. तुमच्या या अप्राप्य दर्शनाचे भाग्य तर लाभले.

माझ्या प्रारब्धांतच हा दु:खभोग आहे त्याला तुम्ही तरी दयाळू काय करणार ! तेव्हा आता मी येथून निघतो. ही गंगा तर मला आपल्या उदरी निश्चितच आश्रय देईल. पुढच्या जन्मी तरी तुमच्या चरणाला स्पर्श करुन तुमच्या चरणापाशी राहून तुमची सेवा घडेल असा कृपाळा आशीर्वाद द्या. कृपा करा.” त्याचे हे दु:ख जाणून श्रीगुरुंना दया आली.

ते म्हणाले, “पापाचा पर्वत जरी डोक्यावर असला तरी अविरत अशा नि:सीम, सश्रद्ध भक्तीने त्या पर्वताच्या ओझ्याखाली दबून न जाता त्याखालून सुटका होण्याचा मार्ग सापडतोच सापडतो. तो श्रीहरी त्या पापाचा पर्वत केव्हा व कसा शिरावरून दूर करतो हे कळतसुद्धा नाही. त्या हरीला तू आपलासा करून घे. जनाबाई आपल्या एका अभंगांत म्हणाल्या आहेत,

ज्याचा सखा हरी। त्यावरी विश्व कृपा करी ।।
उणे पडो नेदी त्याचें। वारें सोसी आघाताचें ।।

तुझ्या आजपर्यंतच्या भक्तीने तू त्याच्याजवळ पोहोचण्याची बरीच वाटचाल केली आहेसच आणि म्हणूनच तुला येथे येण्याची बुद्धी झाली. आणखी थोडे कष्ट कर. त्याच्यावरील निष्ठा, श्रद्धा ढळू देऊ नकोस. थोडी कळ सोस. आत्मनाशाचा विचार तर अजिबात करू नकोस. त्याच्यावर पूर्णपणे विसंबून सर्व काही सहन कर. याच देही नराचा नारायण होऊ शकतो या साधू - संतांच्या वचनावर विश्वास ठेव. तो श्रीहरी तुला अवश्य मार्ग दाखवील. या दु:खातून तुझी सोडवणूक करील. तुझी या कुष्ठापासून सुटका व्हावी म्हणूनच त्या नारायणाने तुला माझ्याकडे आणून सोडले आहे. तेव्हा आता मी सांगतो तो उपाय कर.” असे त्याला सांगत सांगत जरा पाय मोकळे करावे म्हणून श्रीगुरु त्याच्यासह अंगणांत आले होते.

तेथे त्यांचे लक्ष रस्त्यावरून चाललेल्या एका शेतकऱ्याकडे गेले. तो शेतकरी आपल्या डोक्यावरून एक औदुंबराची जीर्ण व सुकलेली जाडजूड पाच - सहा हात लांबीची फांदी जळण म्हणून नेत होता. श्रीगुरुंनी त्या शेतकऱ्यास थांबण्यास सांगितले व नरहरीकडे वळून त्यास म्हणाले, “तू ही फांदी या शेतकऱ्याकडून घे व संगमावर जा. तेथे जाऊन भीमेच्या काठावरील संगमेश्वराच्या मंदिराच्या पूर्वेस एक हातभराचा खड्डा करून त्यात ही फांदी झाड लावल्याप्रमाणे रोवून ठेव. अशा प्रकारे ही फांदी रोवल्यावर संगमावर स्नान करून संगमेश्वर महादेवाचे व रोवलेल्या अश्वत्थफांदीचे विधिपूर्वक पूजन कर. पूजन आटोपल्यावर पुन्हा स्नान कर व दोन कळशा भरून पाणी फांदीच्या मुळाशी घाल. दररोज याप्रमाणे एकनिष्ठेने, विश्वासाने तिन्ही त्रिकाळ या फांदीला पाणी घालीत रहा. असे करताना ज्या दिवशी या फांदीला पाने फुटतील तेव्हा तुझे पाप संपूर्ण नष्ट झालेले असेल व परिणामत: तुझा सर्व देह निर्मळ

होईल. कुष्ठाचा मागमूसही उरणार नाही."

श्रीगुरुंची ही आज्ञा ऐकून नरहरी आनंदला. त्यांच्या त्या धीराच्या शब्दांनीच आपण पूर्ण बरे होणार अशी त्याला खात्री वाटू लागली. ती आज्ञा शिरसावंद्य मानून नरहरी ती औदुंबराची संपूर्ण वाळलेली फांदी डोक्यावर घेऊन लागलीच संगमावर गेला. तेथे गेल्यावर संगमेश्र्वर मंदिराच्या पूर्वेस भीमा नदीच्या तीरावर त्याने ती फांदी झाडासारखी रोवली व श्रीगुरुंनी आज्ञापिल्याप्रमाणे तेथील संगमेश्र्वर महादेवाची व त्या रोवलेल्या फांदीची पूजा करून त्याने पुनरपि स्नान केले व दोन कळशा भरून नदीचे पाणी आणून ते त्या औदुंबराच्या जीर्ण - वाळलेल्या फांदीच्या मुळाशी घातले. याचप्रमाणे त्याने मध्यान्हीही केले व सायंकाळीही हीच कृती केली. ही कृती करून जो वेळा मोकळा राहिला तो सगळा वेळ सातत्याने हरीस्मरण करून तेथेच घालवला. तो जेवणही विसरला. रात्री तो तेथेच आडवा झाला. अशा प्रकारे सात दिवस केव्हा व कसे गेले हे त्याचे त्यालाच कळले नाही. हे सर्व करीत असताना त्याला आजूबाजूच्या जगताचे कसलेच भान राहिले नाही. भूक - तहानही त्याला जाणवली नाही. एखाद्या यंत्रवत त्याच्याकडून श्रीगुरुंनी सांगितलेली क्रिया घडत होती. ती क्रिया का व कशासाठी करतो आहोत याचेही भान तो पूर्णपणे विसरला. मग त्या आज्ञेविषयी शंका - कुशंका मनात कशा उभ्या राहणार! श्रीगुरुंनी सांगितलेल्या शब्दांवर विश्र्वासून त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे कृती करायचीच व असे केल्याने एक ना एक दिवस या फांदीला पालवी फुटणारच या श्रद्धेने तो झपाटून गेला होता. तो वेडा नसतानाही जणू वेडाच झाला होता. श्रीगुरुंवरील प्रचंड विश्र्वास त्याच्या अंत:करणांत होता व तो विश्र्वासच त्याच्याकडून ही कृती करवून घेत होता.

असा आठवडा गेल्यावर मठात वास्तव्य करून राहिलेले काही ब्राह्मण तेथे स्नानास आल्यावेळी थांबले व त्यास म्हणाले, "अरे, काय हे वेड्यासारखे करतो आहेस. असे हजारो कळशा जरी पाणी घातलेस तरी या काही वर्षांपूर्वी तोडलेल्या वाळलेल्या फांदीला कधी पालवी फुटेल काय? आणि जरी तुझ्या कल्पनेनुसार समजा पालवी फुटली तरी त्यामुळे तुझे कुष्ठ नष्ट होईल काय? कुष्ठाचा आणि पालवीचा संबंधच काय? तू विनाकारण कष्ट करतो आहेस. श्रीगुरुंवर विश्र्वास जरूर ठेवला पाहिजे पण ते जे काही सांगतात त्यामागचा हेतू ओळखला पाहिजे. अरे, श्रीगुरुंनी तुला जे हे सांगितले ते निराळ्या हेतूने. तुझे हे कुष्ठ तुझ्याबरोबरच संपणार हे त्यांनी जाणले आहे. पण तसे तुला तोंडावर सांगून तुला निराश करायची इच्छा त्यांना नव्हती. उलट तुला धीर द्यायचा होता हा एक हेतू. शिवाय तू तर गंगेत देह विसर्जन करण्याची भाषा बोलत होतास तेव्हा या देहविर्सजनाच्या कल्पनेपासून तुला परावृत्त करायचे तर आशा दाखवून कोठेतरी तुला गुंतवून ठेवले पाहिजे म्हणून श्रीगुरुंनी तुला हा उपाय सांगितला. तेव्हा जरा शहाण्यासारखा वाग. असे उपास - तापास करणे; असे निरर्थक कष्ट करणे सोडून दे. दगडावर डोके

आपटून दगड फूटणार नाही. डोके मात्र निश्चितच विनाविलंब फुटेल."

हा त्यांचा सल्ला ऐकून या ब्राह्मणांनी विनाकारण तसदी घेतली व आपला बहुमूल्य वेळ मात्र फुकट घालवला याचा नरहरीस अत्यंत खेद झाला. प्रथम तर त्यांना काही उत्तरच देऊ नये असे त्याला वाटले. पण आपण काहीच न उत्तरलो तर तो उद्धटपणा ठरेल, अपमानास्पद ठरेल. म्हणून तो नाईलाजाने उत्तरला, "तुम्ही म्हणता ते सर्व काही खरे आहे असे क्षणभर धरून चालूया. पण माझ्या श्रीगुरूंचे शब्द कधीच खोटे होणार नाहीत. थट्टेने उच्चारलेले अथवा स्वप्नात उच्चारलेलेही त्यांचे शब्द खरे होतील. व ते शब्द खरे करण्याची शक्ती त्यांचेपाशी आहेच आहे. सूर्याचे उगवणे, अस्तावणे हे सुद्धा त्यांच्या इच्छेस आले तर ते रोखू शकतात. श्रीगुरु म्हणजेच श्रीहरी यांना अशक्य ते काय आहे ? ते सागरास आग लावू शकतील किंवा वडवाग्नीतून जलाशय निर्माण करू शकतील. अलौकिक सामर्थ्य त्यांचेपाशी आहे. पर्वताच्या सुळक्यावरील गोलगरगरीत अशा भल्या मोठ्या पाषाणाच्या पोटी बसलेल्या बेडकीला जीवन - दान कोण व कसे करतो, माहुरपुरांतील गोपीनाथच्या पुत्राला कोणी जिवंत केले. वांझ म्हैशीला न वीता सडातून दूध सोडायला कोणी भाग पाडले ? तेव्हा माझ्या श्रीगुरुंवर म्हणजेच श्रीहरीवर माझा पूर्ण विश्वास आहे. तेव्हा त्यांच्या आज्ञेपासून परावृत्त होणे आता काही झाले तरी शक्य नाही. यातच हे आयुष्य संपले तरी चालेल. पण माझे श्रीगुरु हे आयुष्य तसे संपवणार नाहीत याचाही मला पूर्ण विश्वास आहे. मी तुमच्या सल्ल्याबद्दल आभारी आहे. कृपा करा माझा आता आणखी वेळ घेऊ नका. मला श्रीगुरूंच्या आज्ञेप्रमाणे कार्य करीत राहू द्या." असे त्यास उत्तर देऊन तो कामास लागला.

त्याची ही श्रीगुरूंवरील अत्युच्च कोटीची श्रद्धा पाहून त्या ब्राह्मणांना विस्मय वाटला. त्यांच्यापैकी काहीजण म्हणाले, "जाऊ दे, मूर्ख आहे. आपण सावध करण्याचा प्रयत्न केला. आता तो आणि त्याचे नशीब. आपण त्याला काय करणार." काही म्हणाले, "खरेच आहे त्याचे म्हणणे. श्रीगुरु सर्व शक्तिमान आहेत. त्यांना अशक्य काही नाही. श्रीगुरुंवर म्हणजेच श्रीहरीवर आत्यंतिक विश्वास ठेवून सदाचरणात राहून केलेल्या कष्टांद्वारे सर्वसामान्यांस अशक्य वाटणाऱ्या इच्छा तीव्र मनोबलाच्या जोरावर पूर्ण होतात हे खरे आहे. पुराणांत याचे अनेक दाखले आहेत असेच केवळ नव्हे, तर या हल्लीच्या युगातही अशा घटना क्वचित का होईना, पण घडतात हे सत्य आहे. सत्य, श्रद्धा, कष्ट व ईश्वरी अधिष्ठान या चौकडीला काही अशक्य नाही."

अशा प्रकारची भाष्ये करीत ते ब्राह्मण मठात परतले. नंतर एक - दोन दिवस गेल्यावर ते श्रीगुरूंस म्हणाले, "महाराज, खरेच का त्या औदुंबराच्या सुक्या फांदीस जलसिंचनाने पालवी फुटणार आहे ? नरहरी गेले आठ दिवस उपवास करून तेथेच नदीकाठी उन्हात - वाऱ्यात - थंडीत राहून तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे कष्टतो आहे. या उपवासांनी व कष्टांनी तो तेथेच प्राणास तर मुकणार नाही ना ? आम्ही

त्याला परावृत्त करण्याचा प्रयत्न केला." असे सांगून पुढे नरहरीशी ते काय बोलले व नरहरी काय प्रत्युत्तरला ते सर्व श्रीगुरुंना सांगितले. श्रीगुरु हे ऐकून त्यांस हसत म्हणाले, "व्यर्थ तुम्ही येथे मठात दिवस घालवले. गुर्वाज्ञेत ढवळाढवळ करू नये, हे महत्पाप आहे ही साधी गोष्ट तुम्हाला कळली कशी नाही ? गुरुवर, देवावर निष्ठा नरहरीसारखी पाहिजे. तुमची तशी नाही ते तर आता दिसलेच. या प्रसंगाने तुमचीच परीक्षा झाली. तेव्हा आता तरी शहाणे व्हा. नरहरीच्या वर्तनापासून बोध घ्या. पुन्हा म्हणून त्याच्या वाटेला जाऊ नका. त्याची काळजीही करू नका. येथे बसून तो काय करतो आहे, कसा राहतो आहे हे सर्व चित्र मला दिसते आहे. ज्याची जशी भावना तसे त्याला फळ. म्हणून तो निष्ठेने जे काही करीत आहे ते अंती फलदायी होणार. फक्त योग्य वेळ आली पाहिजे. नरहरी लवकरच कुष्ठ - मुक्त होणार. त्याची श्रद्धा, भक्ती मला ते करायला भाग पडणार."

दुसऱ्या दिवशी नित्यनियमानुसार श्रीगुरू संगमावर गेले. आपले नित्यानुष्ठान आटोपून ते नरहरीपाशी आले. त्याचवेळी नरहरी फांदीच्या मुळात पाणी ओतत होता. हे पाहून श्रीगुरुंनी नरहरीला विचारले, "काय अजून पालवी येत नाही ?" यावर नरहरी त्यांना वंदन करून उत्तरला, "आलेली नाही, पण येणार, केव्हा ना केव्हा निश्चितच येणार." हे त्याचे जबर विश्वास दर्शविणारे उत्तर ऐकून श्रीगुरु आनंदले व म्हणाले, "येथे आलोच आहे तर मी सुद्धा थोडे पाणी घालून तुला मदत करतो." असे म्हणून श्रीगुरुंनी आपल्या हातातील कमंडलूतून थोडे पाणी घेतले व ते पाणी त्या फांदीवर शिंपडताच पालवी आली. त्या फांदीला पालवी फुटताच श्रीगुरूंच्या वचनानुसार नरहरीच्या देहावरील कुष्ठ सुद्धा पूर्णपणे नष्ट झाले. येवढेच नव्हे, तर त्याचा संपूर्ण देह सतेज कांतियुक्त असलेला दिसू लागला. नरहरी आनंदला. त्या आनंदाच्या भरात श्रीगुरूंची स्तुती कोणत्या शब्दात व कशी करावी हेच त्याला कळेना. पण अंतरीच्या जबर इच्छेने त्याला स्फूर्ती प्राप्त झाली, ज्ञान प्राप्त झाले, शब्दसंपत्ती एकवटली व त्याचे मुखातून श्रीगुरुंची स्तुती करणारे एक सुंदर अष्टक बाहेर पडले.

इंदुकोटितेज करूण - सिंधु भक्तवत्सलं।
नंदनात्रिसूनु दत्त इंदिराक्ष श्रीगुरूम् ।।
गंधमाल्यअक्षतादि वृंददेववंदितं
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।१।।

कोटी चंद्राप्रमाणे ज्याचे तेज आहे, जो कारूण्याचा सागर आहे, जो भक्त वत्सल आहे, जो

आनंददायक आहे, जो अत्रि ऋषींचा पुत्र दत्त आहे, ज्याचे डोळे नील कमलाप्रमाणे आहेत, जो ऐश्वर्यसंपन्न असा गुरू आहे, गंध, पुष्प, अक्षता, इत्यादींचेद्वारा जो देवांच्या समूहाकडून वंदिला जातो म्हणजे पूजिला जातो अशा नृसिंह सरस्वतीला मी वंदन करतो. हे नृसिंह सरस्वती, ईश्वरा, तू माझे रक्षण कर.

मायपाश - अंधकारछायादूरभास्करं ।
आयताक्ष पाहि श्रियावल्लभेश - नायकम्
सेव्य - भक्तवृंद वरद भूय - भूय नमाम्यहं
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।२।।

मायापाशाची अंधकाररूपी छाया दूर करणारा असा जो सूर्य आहे, ज्याचे डोळे दीर्घ, विशाल आहेत अशा हे (नृसिंह - सरस्वती) तू माझे रक्षण कर. जो लक्ष्मीच्या प्रिय पती आणि देवांचा देव म्हणजे मुख्य ईश्वर आहे, जो भक्तांच्या समूहाकडून सेवा करून घेण्यास योग्य आहे, जो भक्तांना वर देतो, अशा या नृसिंह सरस्वतीला मी वारंवार नमन करतो व वंदन करतो. हे नृसिंह सरस्वती, ईश्वरा, तू माझे रक्षण कर.

चित्तजादिवर्गषट्कमत्तवारणांकुशम् ।
तत्त्वसारशोभितात्मदत्त श्रियावल्लभम् ।
उत्तमावतार भूत - कर्तृ भक्तवत्सलं
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।३।।

चित्तात निर्माण होणाऱ्या सहा विकारांचा वर्ग, समूह हाच जणू माजलेला हत्ती असून त्याला जो अंकुशाप्रमाणे आहे, जो मुख्य तत्त्व म्हणजे ब्रह्म आहे, ज्याचे शरीर शोभिवंत आहे, जो दत्तरूप आहे, जो लक्ष्मीचा प्रिय पती आणि उत्तम, श्रेष्ठ अवतार आहे, जो भूतांना निर्माण करणारा आहे, जो भक्तवत्सल आहे, अशा नृसिंह सरस्वतीला मी वंदन करतो. हे नृसिंह सरस्वती, ईश्वरा, तू माझे रक्षण कर.

व्योमरापवायुतेज भूमिकर्तुमीश्वरम् ।
कामक्रोधमोहरहित सोमसूर्यलोचनम् ।।
कामितार्थदातृ भक्त - कामधेनु श्रीगुरुम् ।
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।४।।

आकाश, जल, वायू, तेज आणि भूमी / पृथ्वी जो निर्माण करतो, जो ईश्वर आहे, जो काम, क्रोध आणि मोह यांनी रहित आहे, चंद्र आणि सूर्य हे ज्याचे दोन डोळे आहेत, जो भक्तांना इच्छित वस्तू देणाऱ्या कामधेनूप्रमाणे आहे, जो ऐश्वर्यसंपन्न गुरू आहे, अशा नृसिंह - सरस्वतीला मी वंदन करतो, हे नृसिंह सरस्वती ईश्वरा, तू माझे रक्षण कर.

पुंडरीक - आयताक्ष, कुंडलेंदुतेजसम्।
चंडदुरितखंडनार्थ दंडधारि श्रीगुरुम् ।।
मंडलीकमौलि मार्तंडभासिताननम्।
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।५।।

ज्याचे डोळे श्वेत कमळाप्रमाणे दीर्घ, विशाल आहेत, जो चंद्रमंडलाप्रमाणे / चंद्रबिंबाप्रमाणे तेजस्वी आहे, प्रचंड पापांचे खंडन करण्यासाठी ज्याने हातात दंड धारण केला आहे, जो ऐश्वर्यसंपन्न गुरू आहे, ज्याच्या मस्तकावर वर्तुळाकार केस आहेत, ज्याचे तोंड सूर्याप्रमाणे प्रकाशमान, तेजस्वी आहे, अशा नृसिंह सरस्वतीला मी वंदन करतो. हे नृसिंह सरस्वती, ईश्वरा, तू माझे रक्षण कर.

वेदशास्त्र स्तुत्यपाद आदिमूर्तिश्रीगुरुम्।
नाद बिंदुकलातीत कल्पपाद सेव्ययम्।।
सेव्यभक्तवृंदवरद भूय भूयं नमाम्यहम्।
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।६।।

वेद आणि शास्त्रे ज्याच्या पायांची स्तुती करतात, ज्याचे स्वरूप आद्य आहे, जो ऐश्वर्यसंपन्न गुरू आहे, जो नाद, बिंदू यांचे अतीत आहे, कल्प या वेदांगाला ज्याचे पाय सेवन करणे योग्य आहे, जो भक्तांच्या समूहाकडून सेवा करुन घेण्यास योग्य आहे, जो भक्तांच्या समूहांना वर देणारा आहे, अशा नृसिंह सरस्वतीला मी वारंवार नमन करतो. हे नृसिंह सरस्वती, ईश्वरा, तू माझे रक्षण कर.

अष्टयोगतत्त्वनिष्ठ तुष्ट ज्ञानवारिधम्।
कृष्णावेणितीरवास पंचनदीसंगमम्।
कष्टदैन्यदूरिभक्त तुष्टकाम्यदायकंम्।
वंदयामि नारसिंह - सरस्वतीश पाहि माम् ।।७।।

अष्टांग योगाच्या तत्त्वावर ज्याची निष्ठा आहे, जो संतुष्ट आहे, जो ज्ञानाचा सागर आहे, जो कृष्णा आणि वेणी या नद्यांच्या तीरावर वास करतो, जो कृष्णा आणि पाच नद्या यांच्या संगमावर राहतो, जो भक्तांचे कष्ट आणि दैन्य दूर करतो, जो संतुष्ट होऊन भक्तांना इष्ट वस्तू देतो, अशा नृसिंह सरस्वतीला मी वंदन करतो. हे नृसिंह सरस्वती, ईश्र्वरा, तू माझे रक्षण कर.

नारसिंहसरस्वती नाम अष्टमौक्तिकम्।
हारकृत शारदेन गंगाधर आत्मजम् ।।
धारणीक देवदीक्ष गुरूमूर्तितोषितम् ।
परमात्मानंदाश्रियापुत्रपौत्रदायकम् ।।८ ।।

गंगाधर पुत्र सरस्वतीने नृसिंह सरस्वती नामाने युक्त अशा आठ मोत्यांचा हार तयार केला. ज्याने ब्राह्मणांना दीक्षा दिली, ज्याने आपल्या गुरुमुर्तीला संतुष्ट केले, जो परमात्मा आहे, जो आनंदरूप आहे, जो ऐश्र्वर्याने युक्त आहे आणि जो भक्तांना पुत्र आणि पौत्र देतो, अशा या नृसिंह सरस्वतीला मी वंदन करतो. हे ईश्र्वरा, तू माझे रक्षण कर.

नारसिंहसरस्वतीय अष्टकं च यः पठेत्।
घोरसंसारसिंधुतारणाख्यसाधनम् ।।
सारज्ञानदीर्घ आयुरारोग्यादिसंपदम् ।
चारूवर्गकाम्यलाभ वारंवार यज्जपेत् ।।९ ।।

'भयंकर संसाररूपी सागर तारून नेणारी नौका' असे नाव असणारे हे साधन, तत्त्वज्ञानाचे सार असणारे, दीर्घ आयुष्य, आरोग्य इत्यादि देणारे तसेच संपत्ती देणारे असे हे नृसिंह सरस्वती विषयक अष्टक जो कोणी वारंवार पठण करील आणि त्याचा जप करील, त्याला इष्ट अशा चार पुरूषार्थांचा लाभ होईल.

श्रीगुरु ते अष्टक ऐकून आनंदले व म्हणाले, "कन्या, पुत्र, धन व गोधन यासह तुझी संतती वाढेल. तू ज्ञानी झाला आहेस. तू माझ्या सर्व शिष्यांत थोर असा भक्त आहेस. तुझ्या वंशातील लोकही वेदशास्त्रसंपन्न होतील. तू तुझ्या गावी जाऊन तुझ्या कुटुंबियांसह येथेच राहण्यास ये. येथे आमच्याजवळच सुखाने रहा." असे श्रीगुरुंनी त्यास सांगितले. श्रीगुरुंना वंदन करून तो आपल्या गावी परतला.

★ ★ ★ ★

२४. सायंदेवाची कसोटी

श्रीगुरुंचा वासरब्रह्मेश्र्वरी मुक्काम असताना सायंदेवाची हत्या करण्याच्या यवन सुभेदाराच्या बेतापासून श्रीगुरुंनी सायंदेवाला वाचवला व त्याच सुभेदाराकडून सायंदेवाला नजराणा देऊन गौरविले हे तुम्हाला ज्ञातच आहे. (१० वी कथा) श्रीगुरुदेवांची ही अलौकिक कृती पाहून त्यावेळीच सायंदेवाने श्रीगुरुंच्या सेवेतच आपले उर्वरित जीवन संपवावे असा आपला मनोदय श्रीगुरुंपाशी व्यक्त केला होता. परंतु श्रीगुरुंनी पंधरा वर्षांनी पुनरपि आपल्याशी त्याची गाठ होणार आहे असे त्यास सांगून तोपर्यंत त्याला वाट पाहण्यास, थांबण्यास सांगितले होते. सायंदेव निराश होऊन श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार तेथेच थांबला व आपल्या मनाशी त्याने निश्र्चय केला की पंधरा वर्षांनी का होईना, पण श्रीगुरुंच्या सेवेत जीवन व्यतीत करणारच करणार.

श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार जरी सायंदेव तेथेच थांबला तरी त्याचे सर्व लक्ष श्रीगुरुंवरच होते. देहाने तो वासरब्रह्मेश्र्वरी होता, पण मनाने तो श्रीगुरूंच्या संगतीत होता. श्रीगुरु कोठे जात आहेत, कोठे वास्तव्य करीत आहेत, कोणत्या कोणत्या अलौकिक चमत्कारसदृष लीला त्यांच्याकडून प्रत्यही घडत आहेत याची माहिती मिळविल्याविना त्याला चैनच पडेना. ही माहिती तो काळजीपूर्वक, प्रयत्नपूर्वक मिळवत राहिला. त्याला हा छंदच जडला. याबरोबरच आपल्या देव्हाऱ्यात श्रीगुरुंची प्रतिमा ठेवून तो त्यांची मोठ्या भक्तिभावाने पूजा करीत होता. व त्यांची मनोमनी क्षणोक्षणी 'तुमच्या सेवेची संधी द्या' अशी प्रार्थना करीत होता. पंधरा वर्षांनी गाठभेट झाल्यावर कसलीही अडचण उद्‌भवू नये व कसल्याही माया - मोहात जीव अडकू नये म्हणून गेली आठदहा वर्षे तो विरक्तासारखा राहून वैराग्ययुक्त जीवन जगत होता. हळूहळू करुन सांसारिक जबाबदारी त्याने पूर्णपणे आपल्या पुत्रांच्या शिरावर दिली. यवन सुभेदाराची सेवा - चाकरीही त्याने सोडून दिली. पण अधूनमधून तो यवन सुभेदार त्याला सल्ला - मसलतीसाठी बोलावित होता. येवढीच उपाधी शिल्लक होती. पण बांधिलकी नव्हती. केव्हा एकदा हा आपल्या नशिबाचा पंधरा वर्षाचा वनवास संपतो असे त्यास होऊन गेले होते. ती पंधरा वर्षे संपण्याची तो चातकासारखी वाट पाहत होता. भिल्लवडी येथील जिव्हादान, अमरेश्र्वरी घेवड्यामुळी सुवर्ण मुद्रांच्या कुंभाची निर्मिती, शिरोळच्या गंगाधराच्या मृत पुत्रास सजीव करणे, वांझ म्हशीला न वीताही दूध देण्यास भाग पाडणे, मांगाच्या मुखातून वेद वदविणे, सावित्रीच्या मृत पतीस सजीव करणे, भास्कराने आणलेल्या तीन माणसांची शिधा वापरून चार हजारांतून अधिक माणसांना भोजन देणे, साठी होऊन गेलेल्या वृद्धेस संतती होणे, व शुष्क काष्ठास पालवी आणून नरहरीचे कुष्ठ दूर करणे हे सर्व चमत्कार ऐकून केव्हा एकदा श्रीगुरुंची गाठ होते व त्यांच्या सेवेत रूजू होतो या विचाराने सायंदेव बैचेन झाला होता. येव्हाना पंधरा वर्षेही होत आली होती. तेव्हा

विलंब न लावता तो मोठ्या उत्साहाने गाणगापूराला जाण्यास निघाला. अथक असा त्याचा प्रवास चालू होता. प्रवासात तो श्रीगुरुंनी मनोमन प्रार्थना करून अंतरी त्यांना तो विनवित होता की 'आता तरी तुमच्या सेवेत ठेवून घेण्याची कृपा करा. हे सद्भाग्य मला द्या!'

प्रवास होता होता सायंदेव गाणगापुरानजीक आला. दुरुन गाणगापूर दिसताच भक्तिभावाने त्या धुळीतच साष्टांग नमस्कारामागे नमस्कार घालीत ते सर्व अंतर त्याने संपवले व अशा प्रकारे तो मठात दाखल झाला. तेथे त्याने हात - पाय धुतले व सर्वप्रथम श्रीगुरुंचे पुण्यप्रद दर्शन घेऊन त्यांना साष्टांग नमस्कार घातला. त्यांचे चरणांवर मस्तक ठेवले व हळुवारपणे आपल्या मस्तकावरील वाढलेल्या केसांनी श्रीगुरुंच्या चरणांवरील धूळ साफ केली म्हणण्यापेक्षा ती आपल्या मस्तकी धारण केली. पंधरा वर्षांच्या कालावधीनंतर झालेल्या श्रीगुरुंच्या भेटीने, दर्शनाने तो येवढा आनंदला होता की त्या आनंदाने, श्रीगुरुंवरील प्रेमाने, भक्तीने त्याचा कंठ दाटून आला. श्रीगुरुंनी त्याच्या मनीचा भाव ओळखला व संतोषून म्हणाले, "आता काही बोलू नकोस. तू तर माझा सद्भक्त आहेसच, पण तुझे वंशजही ही भक्ती - परंपरा पुढे चालवतील. आता प्रथम संगमावर जा. तेथे स्नान करून तेथील अश्र्वत्थाची पूजा कर व भोजनसमयी येथे ये." श्रीगुरुची अशी आज्ञा होताच सायंदेव संगमावर गेला व मध्यान्ही भोजनासमयी मठात परतला.

श्री गुरुंनी तो आपल्या पंगतीला भोजनास बसला आहे याची खात्री करून घेऊन त्याला काय हवे नको ते जातीने पाहण्यास तेथील एका भक्तास सांगितले व त्यालाही नि:संकोचपणे पोटभर जेव असे सांगितले. सायंदेवाने तो श्रीगुरुंचा प्रसाद पोटभर भक्षण केला व तृप्त होऊन उठला. आज तो अत्यंत आनंदला होता. कारण तब्बल पंधरा वर्षांनी त्याला आज आपल्या परमदैवताचे दर्शन घडले होते व त्यांच्या समवेत बसून भोजनस्वरूपी प्रसाद भक्षण करण्याचे सद्भाग्य प्राप्त झाले होते. भोजन आटोपल्यावर श्रीगुरूंनी त्याला आपल्याजवळ बोलावून घेतले व शेजारीच बसवून "तुझे कसे काय चालले आहे, कुटुंबातील सर्व खुषीत, आनंदात आहेत ना, सध्या तू कोठे राहतोस, तुझी पत्नी, तुझे पुत्र कोठे आहेत." असे त्यास विचारले.

श्रीगुरुंनी अत्यंत आस्थेवाईकपणे केलेली चौकशी पाहून तो अंतरी सुखावला. भक्तवत्सलता ती हीच हे त्याला जाणवले. विनम्रपणे सायंदेव उत्तरला, "ही माहिती तुम्हाला पूर्णपणे आहे. तुम्ही येथे बसून सर्व काही बसल्याजागीच पाहत आहात. आपल्या आशीर्वादाने उत्तरकांची येथे आम्ही सर्व सुखाने जीवन जगत आहोत. तेथे तुमच्या कृपेने आम्हाला कशाचीच उणीव नाही. संसाराचा सर्व भार पुत्र सांभाळीत आहेत. मी तर पूर्णपणे निश्र्चिंत झालो आहे. जवळ जवळ निवृत्तच झालो आहे. अधून - मधून यवन सुभेदाराकडे जातो येवढाच. पण त्याची बांधीलकी नाही. आता हे उर्वरित आयुष्य येथेच तुमच्यापाशीच राहून तुमच्या चरणसेवेत घालवावे येवढी एकच इच्छा आहे. हीच तळमळ अंत:करणांत आहे. आता

कृपा करून मला आपल्या पायापाशी आसरा देऊन उपकृत करा."

हे ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "माझी सेवा तू समजतोस तेवढी सोपी नाही. कारण मी एके ठिकाणी कधीच स्थिर नसतो. आज मी एखाद्या झोपडीत दिसेन तर उद्या एखाद्या राजवाड्यांतही असेन, परवा तर घोर अरण्यात आश्रय घेईन. कोठे मिळेल तेथे आत्मानंदात मस्त होऊन पडून राहण्याची माझी वृत्ती. माझ्या आहाराची पण हीच दशा. चव - रव, थंड - गरम या कशाचीही जाणीव मला नसते. जे जिथे मिळेल ते मला चालते. न मिळाले तर दिवसामागून दिवस मी घालवू शकतो. उन्हाळा, पावसाळा, थंडी, वारा या कशालाही दाद न देता सूर्योदय होण्यापूर्वीच प्रहरभर उठून नदीत स्नान करून नित्यनियमाने अनुष्ठान पूर्ण झाल्याविना मी काही बोलत नसतो की खात - पीत नसतो. तेव्हा तुझे माझ्या संगतीत राहून कसे निभावणार ? संन्याशाची सेवा करायला जाणे म्हणजे अग्निपरीक्षेस बसणे होय. तुला हे जमेल काय ? पूर्ण विचार कर. नुसत्या भावना, नुसती भक्ती कामाला येणार नाही. नाहक सुखातला जीव दुःखात लोटशील. तेव्हा पूर्ण विचार कर."

श्रीगुरुंचे हे शब्द ऐकून त्यांना वंदन करून सांयदेव म्हणाला, "प्रभो, या शरणागताचा आता अंगीकार करा. मला आता निराश करू नका. गेली पंधरा वर्षे मी तुमच्या सेवेचे स्वप्न पाहत आहे. यावर मी पूर्ण विचार केला आहे. माझा दृढ विश्र्वास आहे की या विचारांची ज्योत माझ्या अंतरी तुम्हीच लावली आहे. तुम्हीच माझ्या संसाराची सर्व सोय लावून ती प्रज्वलित केली आहे व तुम्हीच मला यशस्वी करणार आहांत, तसे नसते तर आज हे येथे तुमच्यापुढे माझे येणे झालेच नसते. तेव्हा देवा, कृपा करा व आसरा द्या. माझी खात्री आहे की मनोभावे तुमची सेवा करणाऱ्यांच्या जवळपासही अपयश कधी फिरकणार नाही. तुमच्या आशीर्वादाने त्याचे इहपरलोकी कल्याणच होणार." श्रीगुरुंना त्याचा हा आत्यंतिक भक्तिभाव पाहून परम संतोष झाला. ते म्हणाले, "तुझा जर येवढा निश्र्चय आहे तर रहा येथे. माझी काही हरकत नाही."

अशाप्रकारे सायंदेव तेथे श्रीगुरुंच्या सेवेत राहिला. त्याने स्वेच्छेने स्वशिरावर घेतलेल्या त्या जबाबदारीची त्याला पूर्ण जाणीव होती. तो आत्यंतिक भक्तीने श्रीगुरुंची सेवा करीत होता. श्रीगुरु उठण्यापूर्वीच घटकाभर तो अंथरूण सोडायचा व श्रीगुरू निद्राधीन झाल्यावर तो अंथरूणाचा आश्रय घ्यायचा. तेथील कोणतेच काम त्याला कमीपणाचे वाटत नव्हते की कष्टाचेही वाटत नव्हते. श्रीगुरुंच्या स्मरणात हाती घेतलेले प्रत्येक काम केव्हा व कसे संपत असे हे त्याचे त्याला सुद्धा कळत नव्हते. त्याची ही शक्ती पाहून, निष्ठा पाहून तेथील सर्व भक्त आश्र्चर्य पावून त्याचा हेवा करीत होते, पण कोणीही त्याचा द्वेष करीत नसे. सर्वांशी मिळूनमिसळून वागणे, अडीअडचणीत इतरांना मदत करणे या त्याच्या गुणाने तो सर्वांचा आवडता झाला होता.

होता होता असे तीन महिने गेले. एके दिवशी संध्याकाळी श्रीगुरू एकट्या सायंदेवाला सोबत घेऊन संगमावर आले. आज त्यांनी सायंदेवाची कसोटी पाहण्याचा आपल्या मनाशी निर्णय केला होता. संगमावरील अश्र्वत्थामुळी बसून श्रीगुरु, भगवान श्रीकृष्णांनी श्रीमद्‌भगद्गीतेतील बाराव्या अध्यायांत सांगितलेल्या भक्तियोगाचे मर्म सायंदेवाला समजावून सांगत होते. हे ज्ञान त्याला देत असताना सुर्यास्त झाला. तो पौर्णिमेचा दिवस होता. आकाशांत एकाएकी वावटळ उठली. एवढा सोसाट्याचा वारा सुटला की मोठमोठाले वृक्ष बघता बघता कडकड आवाज करीत भईसपाट होऊ लागले. धुळीचे लोटच्या लोट उसळले, पाला - पाचोळा, धुळीचे कण यांच्या बेबंद नाचाने संपूर्ण वातावरण व्यापले. बघता बघता काळ्याकुट्ट मेघांनी आकाश व्यापले व सर्वत्र काळोख दाटून मुसळधार पाऊस पडू लागला. हातभराच्या अंतरावरीलही काही दिसत नव्हते. सोसाट्याच्या वाऱ्यामुळे थंडीही जाणवू लागली. श्रीगुरु भिजू नयेत, पावसाच्या माऱ्यापासून त्यांचा बचाव व्हावा म्हणून सायंदेव आपल्या शरीराची जवळ जवळ कमान करून त्यांच्यामागे उभा राहिला होता व त्यांच्या देहावर आल्या देहाचे आवरण धरण्याचा प्रयत्न करीत होता. आपल्या उपरणीची चौपदरी घडी करून ती श्रीगुरुंच्या डोक्यावर छतासारखी त्याने ताणून धरली होती. तो ओलाचिंब होऊन भिजत कुडकुडत उभा होता. सुमारे दोन चार घटका असे पावसाचे, वाऱ्याचे, वादळाचे थैमान चालू होते. त्यानंतर पावसाचा जोर थोडा मंदावला, पण थांबला नाही. थंड झोंबणाऱ्या वाऱ्यांत लक्षणीय वाढ झाली. दांत एकमेकांवर आपटू लागले. आधीच भिजून चिंब झालेली शरीरे व त्यावर थंडी - वारा याने हाता - पायाला कंप सुटला. श्रीगुरु सायंदेवास म्हणाले, “झटपट मठांत जाऊन काही जळण व अग्नी घेऊन ये. शेकोटी तरी करू या.” श्रीगुरुंचे हे शब्द कानी पडताच त्या निबिड अंधाराची, पावसा - पाण्याची, थंडी - वाऱ्याची पर्वा न करता सायंदेवा लगेच मठांत जाण्यास निघाला. हे पाहून श्रीगुरुनी त्याला सूचना केली की, जाताना व येताना मागे अथवा उजव्या किंवा डाव्या बाजूस मुळीच पाहू नकोस. नाकासमोर दृष्टी ठेवून जा व तसाच परत ये.”

अंधार तर मी म्हणत होता. अधून - मधून पडलेल्या वृक्षांचा अडथळा त्याला ओलांडावा लागत होता. निबिड अंधारामुळे कोणत्या दिशेने गेल्यास गाणगापुरास लौकर सुखरूप पोहोचू हे कळणे अशक्य होऊन बसले होते. मधूनच चमकणाऱ्या विजांचा जो क्षणभर प्रकाश पडे तोच तेवढा त्याचा आधार ठरला होता. पण निराश न होता श्रीगुरूंचे स्मरण करीत अडखळत ठेचकळत श्रीगुरु प्रेरणा देतील तशी पावले टाकीत सायंदेव मठाच्या प्रवेशद्वारी येऊन पोहोचला. तेथे जाताच तेथील द्वारपालाकडून थोडे जळण व एका परातीत थोडा अग्नी घेऊन तो परत फिरला.

आता पाऊस थांबला होता म्हणून जळण भिजण्याची किंवा अग्नी विझण्याची शक्यता नव्हती. विजा चमकणे मात्र अधूनमधून चालूच होते, त्यामुळे पाऊस परत सुरू होण्याची शक्यता होती. रस्ता मधूनच क्षणभर चमकणाऱ्या विजांच्या प्रकाशात काय दिसत होता तेवढाच. श्रीगुरूच आपल्याला योग्य

मार्गाने चालवणार या विश्र्वासाने तो त्यांची प्रार्थना करीत झपझप पावले टाकीत राहिला. मध्येच त्याला श्रीगुरुंनी मागे अथवा आजू - बाजूला पाहू नकोस असे जे सांगितले होते ते आठवले. ही आठवण होताच असे का बरे सांगितले असेल या कुतूहलपोटी त्याने आपली नजर जराशी उजव्या बाजूस वळवली, त्याच क्षणी लख्खन वीज चमकली व त्याला एक भला मोठा नाग आपल्यामागून सरपटत वेगाने येत असलेला दिसला. घाबरून त्याने डाव्या बाजूस उडी मारली व त्या बाजूस तरी सर्व काही सुरक्षित आहे ना म्हणून मागे पाहिले तो तेथेही तसाच पिवळाधमक नाग त्याला स्वत:च्या मागे येत असलेला दिसला. त्याचे सर्व शरीर भीतीने थरथरले. तो भेदरला व धावतच सुटला. धावताना वाट चुकून जंगलात शिरला. आता काय करावे हा प्रश्न त्याच्यापुढे उभा राहिला. आपण जंगलात शिरलो आहोत हे त्याला कळले. आाता आपण श्रीगुरुंपर्यंत कसे काय पोहोचणार ही विंवचना त्याला सतावू लागली. तो श्रीगुरुंना शरण गेला. तो त्यांची प्रार्थना करू लागला व वाचवा मला अशी आर्त विनंती तो करू लागला. तो देवाला उद्देशून म्हणू लागला, 'देवा, माझ्या श्रीगुरुंना थंडीचा त्रास होत असणार. हा अग्नी लौकरात लौकर त्यांचेपाशी नेण्यासाठी मला सहाय्य करा. माझ्या गुरूसेवेच्या व्रतास डाग लागता नये.' अशी तो परमेश्र्वराची प्रार्थना करू लागला. थोड्याच वेळात थंडी पळाली. वाऱ्याने वेग कमी केला. आकाश मोकळे झाले. पौर्णिमेच्या चंद्र झळाळू लागला. जंगलातून तो बाहेर रस्त्यावर सुखरूप आला. सर्व काही स्वच्छ दिसू लागले.

महदाश्र्चर्य म्हणजे थोड्याच वेळापूर्वी येवढ्या प्रचंड प्रमाणात पाऊस कोसळूनही रस्त्यावर पाण्याचा मागमूसही दिसेना. जाताना तर तो सारखा पडलेल्या झाडांना अडखळत गेला, पण आता तर त्याला वृक्ष सोडा, पण एक फांदीही कोठे मोडलेली, पडलेली, तुटलेली दिसेना. हा काय चमत्कार आहे तेच त्याला समजेना. अशा आश्र्चर्यमुग्ध अवस्थेत सायंदेव श्रीगुरु संगमावर काळोखात एकटेच असतील या कल्पनेने शेकोटीसाठी अग्नी व जळण घेऊन तो झपझप रस्ता संपवत होता. अशा प्रकारे तो भरभर चालला असता त्याला समोर जे दृष्य दिसले त्याने आपण स्वर्गात तर नाही ना असे त्याला वाटले. समोर अश्र्वत्थवृक्षातळी श्रीगुरु एका भव्य सिंहासनावर बसलेले त्याला दिसले. त्या सिंहासनाला जडवलेल्या रत्नांचा चमचमाट एवढ्या दुरूनही जाणवत होता. भोवताली हजारो दिवे लखलखत होते. त्या दिव्यांची रोषणाई अत्यंत कलात्मक दृष्टीने आकर्षक केली होती. भोवती शेकडो ब्राह्मण व भक्त अदबीने उभे होते. तेथे चाललेल्या वेदघोषाचा आवाज सुस्पष्टपणे त्याच्या कानी येत होता. हे आश्र्चर्य पाहून तो दिङमूढ झाला व श्रीगुरुंच्या दिशेने पळत सुटला.

तेथे पोहोचताच पाहतो तो तेथे श्रीगुरु एकटेच त्याची वाट पाहत बसले होते. नव्हते तेथे दिवे की नव्हते तेथे ब्राह्मण. नदी - वारा संथ वाहत होते. पौर्णिमेच्या चंद्राचा लख्ख प्रकाश पडला होता. त्याने श्रीगुरुंचे चरण धरले व जे स्वर्गीय दृश्य पाहिले ते सांगितले व त्याचबरोबर मागे नाग येत होते त्यांना पाहून घारबरल्यामुळे रस्ता चुकून जंगलात शिरलो म्हणून येण्यास उशीर झाला. तरी क्षमा करा, असे सायंदेव

श्रीगुरुंस म्हणाला.

श्रीगुरुंनी हे ऐकताच त्याला म्हणाले, “म्हणजे माझी आज्ञा अव्हेरून तू मागे पाहिलेस हे काही योग्य केले नाहीस. आम्हीच ते दोन नाग तुझ्या संरक्षणासाठी सोबत पाठवले होते.” श्रीगुरुंचे हे शब्द पुरे होत असतानाच तेथे ते दोन नाग आले. प्रथम त्यांनी श्रीगुरुंच्या चरणाजवळ जाऊन आपल्या फडा उंचावल्या व त्या सावकाशपणे, हळुवारपणे त्यांच्यासमोर जमिनीस टेकवल्या व ते तेथून निघून गेले. हे दृष्य पाहून सायंदेव श्रीगुरुंस म्हणाला, “देवा, चुकलो मी. मला क्षमा करा. असा प्रमाद पुनरपि होणार नाही याची आटोकाट काळजी घेईन.” असे म्हणून त्याने श्रीगुरुंना त्या दिसलेल्या स्वर्गीय दृष्याचा अर्थ विचारला. तेव्हा श्रीगुरु म्हणाले, “तूच काय पण सर्वच शिष्यांना, भक्तांना वाटते की आपल्याशिवाय आपल्या गुरुंना कोणाची सोबत नाही. आपण नसलो तर ते एकटे पडतील, त्यांच्याभोवती अंधार माजेल. ते अंधारात राहतील. आपण आहोत म्हणून तर त्यांचे हे सुखसीन जीवन. आपण जर साथ सोडली तर हे एकाकी काय करणार, हा जो अभिमान भक्तांच्या, शिष्यांच्या मनात निर्माण होतो तो किती फोल आहे हे या दृष्याने तुला दाखवून दिले. तुला वाटलेच ना की मी येथे एकटा व तोही काळोखात आहे. तेव्हा लक्षात ठेव की आपले सद्‌गुरु कधीही एकटे नसतात. त्यांच्यापाशी सदैव त्यांचे भक्त वावरत असतात. एकदा का सद्‌गुरुंनी एखाद्याला आपला म्हणून अंगिकारले की त्याने वेळी, अवेळी सद्‌गुरुंना मारलेली प्रत्येक हाक त्यांच्या कानी येते व तो भक्त त्यांच्या नजरेसमोर उभा राहतो. अशा प्रकारे सद्‌गुरु सदैव भक्तांच्या गराड्यात असतात. त्याचप्रमाणे सद्‌गुरू कधी काळोखात असणेच शक्य नाही. काळोख, अंधार त्यांच्या जवळही फिरकू शकणार नाही. ते स्वयंप्रकाशी असतात. इतरांच्या अंतरीचा काळोख दूर करण्याची शक्ती असलेली व्यक्ती किंवा दुसऱ्यांना प्रकाश दाखवणारी व्यक्ती स्वत: अंधारात चाचपडेल का ? असे जर झाले तर प्रत्यक्ष सूर्य अंधारात असतो असे म्हणावे लागेल. तेव्हा कोणीही मी तेवढा एकमेव गुरुंचा सच्चा शिष्य, सच्चा भक्त असा अभिमान बाळगू नये. सद्‌गुरुंची सेवा होईल तितकी जरूर करावी. ती केल्याने इहपरलोकी कल्याण होईल. पण केली नाही, झाली नाही तर त्यांचे अडेल की काय असा स्वप्नांतही विचार आणू नये.”

असा त्याला त्या दृष्याचा अर्थ सांगून श्रीगुरू त्याला म्हणाले, “माझी सेवा करणे किती कष्टाचे आहे हे आता तरी तुला समजले ना ? अजूनही तुझा विचार कायम आहे काय ? फेरविचार केलास तरी माझा रोष होणार नाही. माझे आशीर्वाद सदैव तुझ्या पाठीशी राहतीलच.” यावर सायंदेव म्हणाला, “गुरुदेव, आता माझा निश्र्चय बदलणे शक्य नाही. प्रत्यक्ष तुमची सगुण सोबत मिळणे व तुमच्या शाब्दिक आशीर्वादांची सोबत मिळणे यात जमीन - अस्मानाचा फरक आहे. तेव्हा आता माझ्या विचारात बदल होणार नाही. आज केलेत त्याप्रमाणे तुम्हीच माझे संरक्षण करणार आहात व चुकलो तर योग्य मार्गावरही

आणून सोडणार आहात. तुम्हीच या जीवनात प्रकाश दाखवणार आहात. तेव्हा कृपावंता, माझ्याविषयी कसलीही शंका येऊ देऊ नका. माझ्या अंतरांतला प्रत्येक कोपरा अन् कोपरा तुम्ही पाहू शकता. तुमच्यावरील नितांत श्रद्धेविना भक्तीवीना तेथे अन्य काहीच आढळणार नाही.

श्रीगुरू त्याच्या या उत्तराने आनंदले. नंतर श्रीगुरुंनी गुरुभक्तीविषयींच्या पुराणांतर्गत असलेल्या अनेक कथा त्यास सांगितल्या व त्याचा उत्साह, त्याची भक्ती, निष्ठा वाढीस लावली. त्याच्या भक्तिभावाने प्रसन्न होऊन श्रीगुरू त्यास म्हणाले, "तू माझा एकनिष्ठ भक्त आहेस. तुझे कल्याण होईल. तू यवनाची सेवा करणे सोडून दे व तुझ्या पत्नीला, तुझ्या मुला - बाळांना माझ्या भेटीसाठी घेऊन ये." असे सांगून श्रीगुरू त्याच्यासह मठात परतले. वाटेत त्याला एकही वृक्ष पडलेला, मोडलेला. वाकलेला दिसला नाहीच शिवाय, रस्ताही साफ सुका आढळला. त्याने विषयी श्रीगुरूंस विचारता त्याच्या कसोटीसाठी त्यांनी ही मायेची क्षणिक निर्मिती केली होती असे त्यास सांगितले.

सायंदेव श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार उत्तरकांचीस गेला व आपल्या कुटुंबियांसह परत गाणगापुरास आला. सर्वांनी श्रीगुरुंच्या चरणी नमन केले. श्रीगुरु सायंदेवाचा मोठा पुत्र नागनाथ याच्या मस्तकावर हात ठेवून म्हणाले, "सायंदेवा, हा तुझा मोठा पुत्र आयुष्यमान होऊन माझा मोठा भक्त होणार. हाच तुझ्या वंशविस्तारास कारणीभूत होईल व तुझ्या वंशांत लक्ष्मीचा अखंड निवास होईल. पण आता यापुढे यवनाची सेवा बंद करा. यवनाची सेवा केल्यास तुमचे अध:पतन होईल. तुझी ही पत्नी मोठी पतिव्रता आहे. हिच्यासह तू गाणगापूरांतच रहा. हिला एकूण चार पुत्र होतील. पण त्यातील नागनाथ कुटुंबाचे नाव उज्ज्वल करील. तू मात्र येथेच गाणगापुरात राहून माझी सेवा कर, अखंड भजनात - भक्तीत रममाण होऊन रहा."

सायंदेवाने श्रीगुरुंच्या आज्ञा तंतोतंत पाळल्या व त्यांची अनन्यभावाने सेवा करीत त्याने मोक्षपद प्राप्त केले.

★ ★ ★ ★

२५. त्वच्चरणी सगळी तीर्थे

गाणगापुरात कोष्टी समाजाची काही कुटुंबे वास्तव्य करून होती. कापड विणण्याचा व्यवसाय करून हा समाज मोठ्या सुखासमाधानात पिढ्यान्‌पिढ्या तेथे राहिला होता. श्रीगुरुंचे गाणगापुरात आगमन झाल्यावर इतरांप्रमाणेच या समाजातीलही सर्व स्त्री - पुरूष भक्तीरसाशी, नाम - जपाशी, गुरु - सेवेशी, परिचित झाले होते. समरस झाले होते. बहुतेक नित्यच होत असलेल्या श्रीगुरूंच्या प्रवचनाना आवर्जून वेळ काढून ते हजर राहत होत. तेथील भजनानंदाचा आस्वाद लुटीत होते. त्या श्रवणाचा सुपरिणाम हळूहळू त्यांच्यावर होत होता. श्रीगुरुंच्या आचरणाने, विचारसरणीने ते सर्व प्रभावित झाले होते. मठात होणाऱ्या उत्सवात, तेथे होणाऱ्या कार्यक्रमात इतरांप्रमाणेच हा समाजही अहमहमिकेने सहभागी होई. श्रीगुरुंच्या शिकवणीप्रमाणे मठात जातीपातीनुसार, अथवा व्यवसायानुसार, अथवा अर्थिक व सुबत्ता पाहून उच्चनीच असा भेदभाव केला जात नव्हता. स्वच्छता, शुचिर्भुतता व पावित्र्य यांचे पालन करतानाही येथे सर्वांभूती परमेश्र्वर पाहिला जाई. त्यामुळे हा कोष्टी समाजच केवळ नव्हे, तर असे अन्य अनेक समाज श्रीगुरुंच्या मठात नि:शंकपणे मोकळेपणी वावरताना आढळत.

या समाजातील एक विणकर श्रीगुरुंवरील प्रेमाने भक्तीने तर जणू वेडाच झाला होता. त्याला श्रीगुरुंशिवाय अन्य काही सुचत नव्हते की रूचत नव्हते. स्वत:च्या पोटासाठी व वृद्ध आई - वडिलांच्या पालनासाठी उद्योग - व्यवसाय करणे जरूर होते; तेवढ्यापुरताच तो उद्योग - व्यवसाय करायचा. रिकामपणाचा सर्व वेळ गावातील पारावर चकाट्या पिटीत न बसता अथवा कोणाच्या निंदा, कुचाळक्या करीत गावातील गटारे न उपसता 'दिगंबरा दिगंबरा श्रीपाद वल्लभ दिगंबरा' हा दिव्य व अतिसमर्थ मंत्रजप निष्ठेने भक्तिभावाने तो जपत बसे. दिवसाचे पहिले दोन प्रहर उलटण्यापूर्वीच स्नान करुन, घरातील पूजा - अर्चा आटोपून तिसऱ्या प्रहराच्या सुरवातीस तो विणकर तंतूक मठात उपस्थित असलेला आढळे. आल्याबरोबर संपूर्ण अंगणासह संपूर्ण मठाची झाडलोट करून तो तेथे सडा - संमार्जन करी. व हे सर्व आटोपल्यावर श्रीगुरूंचे दर्शन घेऊन त्यांना वंदन करून घरी परतत असे. हा त्याचा नित्यक्रम होता.

अशाप्रकारे दिवस जात असता महाशिवरात्र जवळ आली. गावातील सर्व आबाल - वृद्ध, स्त्री - पुरूषांनी श्री शैल्यपर्वतावरील श्री मल्लिकार्जुनाच्या यात्रेला जाण्याची तयारी केली. सूर्योदयापूर्वीच ते प्रयाण करणार होते. त्या यात्रेला जाणाऱ्यांच्या समूहात जवळपास सर्वच कोष्टी समाज सामील झाला होता. या विणकराचे शेजारी - पाजारी व गावातील इतर सर्व नातेवाईक, मित्रही सामील झाले होते. विणकराचे वृद्ध माता - पिता सुद्धा चांगल्या सोबतीची ही संधी साधून यात्रेला निघाले होते. पण विणकर जाणार नव्हता. त्याने न जाण्याचा पक्का निश्र्चय केला होता. विणकराच्या स्नेह्यांसोबत्यांस त्याच्या आई

-वडिलांकडून तो येणार नसल्याचे समजले. ते सर्व परिचित विणकराला त्यांच्या सोबतीने यात्रेला चलण्याचा अत्याग्रह करू लागले.

या त्यांच्या आग्रहास नकार देत विणकर म्हणाला, "माझे श्रीगुरु म्हणजेच श्रीमल्लिकार्जुन व त्यांचा निवास जो मठ तोच माझा श्रीशैल्यपर्वत. तेव्हा येवढे कष्ट उपसून दूरवर जाण्यात काही हित साधणार आहे असे मला वाटत नाही. तेथे गेल्याने मानसीच्या उत्सवप्रियतेचे समाधान होईल व रम्यस्थानी मित्रमंडळींसह, कुटुंबियांसह सहल केल्याचा आनंद लाभेल. पण श्रीहरीच्या एकचित्त - भक्तीच्या नावाने शून्यच पदरी पडेल. श्रीगुरुंचे चरण म्हणजेच पृथ्वीवरील सर्व देव - देवता व तीर्थस्थाने आहेत. अन्यत्र जाऊन ते निर्जीव पाषाण पाहण्यापेक्षा अप्राप्य, देवदुर्लभ असे हे महत्‌भाग्याने प्राप्त झालेले सजीव, सगुण श्रीगुरुंचे चरण सेवत बसणेच मला हितावह वाटते. गेल्याच आठवड्यात आपणा सर्वांना श्रीगुरुंनी भगवान श्रीशंकराच्या मुखांतून निघालेली "गुरुगीता" समजावून दिली. त्यातील –

काशीक्षेत्रं तन्निवासो, जान्हवी चरणोदकम् ।
गुरु विश्र्वेश्र्वरः साक्षात् तारकं ब्रह्म निश्र्चितम् ।।१६।। (गु. गी.)
गुरुदेव जगत्सर्वं, ब्रह्मविष्णु शिवात्मकम् ।
गुरोः परतरं नास्ति, तस्मात्संपूजयेत् गुरुम् ।।८०।। (गु. गी.)

हे दोन श्लोक तुम्ही येवढ्यातच विसरलेले दिसत आहात किंवा सोयीने नजरेआड तरी करीत आहात. पण तुम्हाला हे पटणार नाही. तेव्हा तुम्ही जा. मी काही येणार नाही. मला आग्रह करू नका."

हे त्या विणकराचे उत्तर ऐकून त्या स्नेह्यांपैकी एक त्यास म्हणाला, "तुला वेड लागले आहे. रहा येथे एकटाच. तुझ्या दुष्टीने हे जे सर्व यात्रेला निघाले आहेत ते सर्व वेडे असून तू तेवढा एकच शहाणा आहेस, असेच ना ?" असे त्यास म्हणून इतर सोबत्यांना उद्देशून तो सोबती म्हणाला, "मूर्ख, एकनादी असून तो हट्टी पण आहे. याच्या नादाला लागण्यात काही अर्थ नाही. मुहूर्तावर प्रयाण झाले पाहिजे. तेव्हा आता आवरा व निघा. आल्यावर याचे पांडित्य ऐकत बसू या." असे म्हणून ते सर्व सूर्योदयापूर्वीच जाण्यास निघाले.

ते सर्व निघाल्यावर विणकर आपल्या नित्याच्या नियमानुसार मठात आला. तेथील सर्व झाडलोट, सडा - संमार्जन वगैरे कामे आटोपून श्रीगुरुंना वंदन करण्यास त्यांच्या समोर गेला. त्याला समोर पाहून श्रीगुरुंना आश्र्चर्य वाटले. ते म्हणाले, "अरे, जवळपास सर्व गाव यात्रेला गेला तरी तू येथेच ? तू का गेला नाहीस ?" यावर तो उत्तरला, "हे प्रभो, माझ्या श्रीशैल्य, माझा श्रीमल्लिकार्जुन माझ्यासमोरच आहे, तेव्हा

मी कशाला जाऊ!

> 'त्वच्चरणी सगळी तीर्थे नाना क्षेत्रे तशी ।
> मूर्ख ते व्यर्थ धावती पाहण्या दगडांच्या राशी ।।'

असे उत्तर देऊन श्रीगुरुंना वंदन करून तो घरी परतला. श्रीगुरुंना त्याचे हे उत्तर ऐकून अत्यानंद झाला. ते आपल्या मनाशी म्हणाले 'या एकाच्या अंत:करणांत तरी ज्ञानाचा दिवा लागलेला दिसतो आहे. याच्यावर आता लक्ष दिले पाहिजे. घडवण्यायोग्य दिसतो आहे हा.'

दोन दिवस झाले, विणकर आपल्या घरी एकटाच होता. आज तर महाशिवरात्रीचा दिवस. सर्वांच्याच नित्यक्रमात थोडा फार फेरबदल झालेला. विणकराचे उपोषण. आज मठातील सर्व कामे आटोपल्यावर तो पुनरपि स्नानासाठी संगमावर गेला. आज श्रीगुरु नित्यापेक्षा जरा लौकर तेथे गेले होते. विणकराने तेथे स्नान केले व तो श्रीगुरुंपाशी दर्शना - वंदनासाठी आला. आज त्याने श्रीगुरुंच्या समवेत राहून त्यांच्या सेवेतच दिवस संपविण्याचा विचार केला होता. उपास तर होताच व घरीही कोणी नव्हते. तेव्हा घरी जाण्याचा प्रश्नच नव्हता. हातमागही आज बंद होते. श्रीगुरुंनी प्रेमाने त्याला आपल्याजवळ बसवून घेतले व म्हणाले, "अरे वेड्या, माझ्या नादाला लागून यात्रेची मौज - मजा मात्र चुकवलीस. तुझे स्नेही सोबती, तेथे मनसोक्त गंमत करीत असतील. उपोषणाचे निमित्ताने फराळाचे पदार्थ म्हणून विविध प्रकारच्या चविष्ट, स्वादिष्ट मिठायांवर तुटून पडले असतील. तुला आपण चुकलो, या आनंदाला मुकलो, असे नाही आता वाटत."

यावर विणकर तंतूक म्हणाला, "गुरुदेव, माझा उपवास चालूच आहे. या तुमच्या प्रत्यक्ष पायांशी मनोभावे एकाग्र चित्ताने वास करणे यालाच तर उपवास म्हणतात ना! तो आनंद मिठायांच्या भक्षणांत कोठून मिळणार ? माझी यात्रा येथेच आहे व त्यांचेसमवेत न गेल्याचा मला तिळमात्रही खेद होत नाही. उलट आजच्याएवढा आनंदात मी कधी नव्हतो व कधी असे मला वाटत नाही. आजचा महाशिवरात्रीचा महादिवस. या पुण्यक्षेत्री अशा या संगमावर आपल्यासमवेत आपल्या चरणांशी बसून आपले कृपाशब्द ऐकायला मिळणे हे किती आनंदाचे आहे, किती सौभाग्याचे आहे याचे वर्णनही करता येणार नाही. सर्व तीर्थे तर आपल्या चरणीच विराम पावली आहेत. या विश्र्वासाच्या दुर्बिणीतून मी ही तीर्थे स्पष्टपणे पाहू शकतो. शिवाय आपल्या या पुण्यप्रद चरणांशिवाय अन्य कोणतेही तीर्थ मी पाहिलेले नाही व पाहूही इच्छित नाही. हे आपले चरण मला अमर्याद आनंद, समाधान देऊ शकतात."

यावर श्रीगुरू त्यास म्हणाले, "म्हणजे पूर्वी कधी तू श्रीशैल्यपर्वत पाहिलेला नाहीस तर! चल मी

तुला याक्षणीच प्रत्यक्ष श्रीशैल्यपर्वताचे दर्शन घडवतो. तेथील श्रीमल्लिकार्जुनही पाहून घे. यात्रेचा थाटही पाहा. चल, डोळे बंद कर व माझ्याजवळ बसून या माझ्या पादुका घट्ट पकड. क्षणभरातच मी तुला श्रीशैल्यपर्वतावर नेऊन ठेवतो. घाबरू नकोस. पादुकांवरील हात सोडू नकोस व मी सांगेपर्यंत डोळे उघडू नकोस."

अशा प्रकारे विणकराने श्रीगुरुंच्या आज्ञेप्रमाणे डोळे बंद करून पादुका घट्ट पकडल्यावर क्षणभरातच श्रीगुरु त्याच्यासह श्रीशैल्यपर्वतापासच्या पाताळगंगेच्या किनाऱ्यावर आले. व तेथे त्यांनी त्यास डोळे उघडून समोरचा श्रीशैल्यपर्वत पाहण्यास सांगितले.

विणकराने लागलीच डोळे उघडून पाहिले तो समोरच त्याला सृष्टी - सौंदर्याने नटलेला, विविध अशा मोठ्या - मोठ्या वृक्षांनी खचाखच भरलेला असा पर्वत उभा असलेला दिसला. पर्वतावरील पंधरा हजार फुटांवरील श्रीमल्लिकार्जुनाचे ते भव्य मंदिर, व त्यावरील शोभिवंत कळसही त्याच्या दृष्टीस पडला. त्याने तेथूनच मनोभावे वंदन केले. पर्वताच्या पायथ्यापासून वरती थेट मंदिरापर्यंत दुतर्फा ओळीत यात्रेनिमित्त थाटलेल्या दुकानांचे तंबूही त्याला स्पष्ट दिसत होते. यात्रेकरूंच्या गर्दीस तर सुमार नव्हता. पायथ्यापाशी हजारो बैलगाड्या विसावल्या होत्या. पायथ्याशी यात्रेकरूंनी स्वतःच्या निवासासाठी उभारलेले लहानमोठे तंबूही दिसत होते. जेथे पहावे तेथे आनंद, उत्साह, गडबड, आरडाओरड, जयघोष याशिवाय अन्य काही दिसत नव्हते की ऐकू येत नव्हते. हे सर्व दृष्य पाहून आपण येवढ्या थोड्या अवधीत म्हणजे क्षणभरातच येथे येऊन कसे काय पोहोचलो या विचाराने, आश्चर्याने तो दिङ्मूढ झाला. श्रीगुरुंची ही अलौकिक लीला पाहून त्याला एवढा आनंद झाला की त्या आनंदाच्या अतिरेकाने त्याला वेड लागयचेच तेवढे बाकी राहिले. तो आश्चर्याने डोळे विस्फारून चहूबाजूस पाहू लागला व हे स्वप्न तर नाही ना असे मनात म्हणू लागला. येवढ्यात श्रीगुरु त्याला म्हणाले, "आता वेळ दवडू नकोस, प्रथम क्षौर कर. मग स्नान करून श्री मल्लिकार्जुनाचे दर्शन घे. हे सर्व आटोपून व्यवस्थित संतोषाने जेवढ्या लौकर परत येता येईल तेवढा लौकर ये. फार वेळ कोणाशी बोलत बसू नकोस."

श्रीगुरुंच्या आज्ञेप्रमाणे विणकर क्षौर (हजामत) करण्यास गेला. तेथे त्याला त्याच्या गावातील काही सोबती बसलेले दिसले. त्यांचेही लक्ष याच्याकडे गेले. त्यांनी विणकरास विचारले, "अरे, तू तर येणार नव्हतास ना! मानाने ये म्हणून आर्जवे केली तर मोठ्या पांडित्याच्या गप्पा सांगत होतास. मग असा लपूनछपून आमच्या मागून का आलास? असे करण्याने काय साधलेस?" विणकर म्हणाला, "कृपा करून गैरसमज करून घेऊ नका. मी खरोखरीच येणार नव्हतो. पण श्रीगुरु मला येथे घेऊन आले. त्यांनी कसे आणले, कोणत्या मार्गाने आणले हे त्यांचे त्यांना माहित. मला ते कळलेच नाही. घटकेपूर्वी तर मी भीमा - अमरजा संगमावर होतो. तेथे स्नान करून श्रीगुरुंशेजारी बसलो होतो." त्याला पुढे पुरते बोलू न

देता एक सोबती म्हणाला, "काय पण आम्हाला थापा मारतो आहेस. म्हणे घटकेपूर्वी मी संगमावर होतो. कोण विश्र्वास ठेवील तुझ्या या थापांवर. श्रीगुरुंनी आणले म्हणून सांगून फुशारक्या मारतो आहेस. पक्का लुच्चा थापाड्या आहे." विणकराने त्यांचे हे सर्व बोलणे निमूटपणे ऐकून घेतले. त्यांना प्रत्युत्तर देण्यात वेळ न दवडता क्षौर आटोपून तो स्नानास गेला. श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार त्याला बोलण्यांत वेळ घालवायचा नव्हता.

स्नान आटोपल्यावर बिल्वदले, फुले घेऊन लगबगीने तो मल्लिकार्जुनाच्या दर्शन - पूजनासाठी मंदिरात गेला. तेथील प्रकार पाहून त्याच्या विस्मयाला अंतच राहिला नाही. स्कंद पुराणांतील कथेनुसार अतिप्राचीन बारा ज्योतिर्लिंगापैकी दुसऱ्या क्रमांकाच्या मल्लिकार्जुन नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या पिंडीचे तेथे दर्शन घडणार ही अपेक्षा बाळगून त्याने मंदिरात पाऊल टाकले होते. पण तेथे पिंडी नव्हती. सर्व मंदिर भक्तांनी - भाविकांनी खच्चून भरले होते. मोठ्या तन्मयतेने श्रद्धेने आनंदाने ते बिल्वदले, फुले वाहत होते, दुधाचा अभिषेक करीत होते, ब्राह्मणांचे मंत्रपठण अव्याहत चालू होते. भक्तांकरवी सारखे जयघोष होत होते, आरत्या चालू होत्या. पण पिंडीच्या ठिकाणी मात्र पिंडी तेवढी विणकराच्या दृष्टीला दिसत नव्हती. तरीही सर्व भाविकांकडून हरहर महादेव, ॐ नम:शिवाय, जय शंभो, भोलेनाथकी जय, या व अन्य घोषणागजर चालू होते. त्या पिंडीच्या जागी विराजमान झालेले दिसत होते श्रीगुरु व श्रीगुरु सर्व पूजा - उपचार आनंदाने स्वीकारीत होते. विणकरांनेही त्याचा क्रम येताच श्रीचरणी बिल्वदले व फुले वाहिली. तेथील पुजाऱ्याने त्यास एक पुष्प प्रसाद म्हणून दिले. ते घेऊन तो तेथून बाहेर पडला. या दृष्यावरून तो समजला की श्रीगुरु म्हणजेच साक्षात् श्रीशंकर. श्रीगुरुंच्या पायी सर्व देव-देवतांचा वास आहे. सर्व तीर्थांचे ते एकमेव स्थान आहे. हेच परम सत्य.

मंदिरातून निघाल्याबरोबर कोठेही न थांबता तो लागलीच श्रीगुरुंपाशी आला. त्याला तेथे आलेला पाहताच श्रीगुरू म्हणाले, "काय, मल्लिकार्जुनाचे व्यवस्थित दर्शन झाले ना ?" विणकर त्यांस म्हणाला, "प्रभो, मी तेथे अलौकिक लीलाचमत्कार पाहिला. मंदिरात मला कोठेही शिवलिंग असे दिसलेच नाही. मंदिरात शिवलिंगाऐवजी तुम्ही विराजमान झाला होता. सर्वजण तुमचेच भक्तिभावाने पूजन करीत होते. मला कळत नाही की तुम्ही या सर्वांच्या गावाशेजारी, घराशेजारी सजीव - सगुण स्वरूपांत प्राप्त असूनही व तुमचा दरवाजा अहोरात्र यांच्यासाठी उघडा असतानाही येवढे कष्ट उपसून, आर्थिक झीज सोसून हे लोक येथे इतक्या दूरवर का येतात. मला तर हा त्यांचा वेडापणाच वाटतो. फुकट या श्रीशैल्यावर उन्हातान्हांत तडफडत आहेत. काखेला कळसा आणि गावाला वळसा अशीच यांची गत झालेली आहे. असे म्हणताना माझीच काही चूक तर होत नाही ना ?"

विणकराचे हे शब्द ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "तुझे म्हणणे काही थोड्या अंशी बरोबर असले तरी

सर्वस्वी बरोबर नाही. गावात शंभू महादेवाचे देऊळ असतानाही श्रीशैल्याचे स्थानमाहात्म्य जाणून महाशिवरात्रीसारख्या दिनी ज्याला आर्थिक अडचण नसेल, शारीरीक कष्ट झेपतील, ज्याचेपाशी वेळ असेल, ज्याचेपुढे कौटुंबिक समस्या नसतील त्या प्रत्येकाने तेथे जाण्याचा प्रयत्न करणे योग्य ठरेल. साधेसेच तुझेच उदाहरण पाहा. तुझ्या घरी बसून डोळे मिटून तू मला पाहू शकतोस ना ? तेथे शांतपणे बसून माझे स्तवन, भजन, पूजन, करू शकतोस ना ? याची उत्तरे जर होकारार्थी असतील तर जाण्या - येण्यात वेळ खर्च करुन शारीरिक कष्ट घेऊन तू मठात का येतोस ? याचे एकच कारण ते म्हणजे स्थानमाहात्म्य. शारीरिक आडचण नसेल, आर्थिक अनुकूलता असेल, समय उपलब्ध असेल, कौटुंबिक समस्या नसतील तर स्थानमाहात्म्य जाणून स्थानावर जाऊन सेवा - उपासना करणे अधिक हितावह. हे ज्यांना शक्य नसेल, त्यांच्यासाठी नव्हे, तर केवळ त्यांच्याचसाठी श्रीहरी दारींच्या तुलसीपत्रांतही सापडतो. रोगाने जर्जर झालेल्यास, हात - पाय न हालवू शकणाऱ्यास औषधोपचार करण्यासाठी वैद्य रोग्याच्या घरी जातो पण तशी अवस्था नसलेल्या सर्वसामान्य रोग्यास वैद्यापरी जावे लागते. जेथे पहावे तेथे ईश्र्वर आहे. भक्तिभावानुसार तो भेटतोही. हे जरी खरे असले तरी स्थानमाहात्म्याची थोरवी काही अगळी वेगळी आहे. तेथे गेल्यास सहजतेने उपासनेस जोर येतो. श्रीहरीची कृपा - प्राप्ती लौकर होते. कारण भोवतालचे वातावरण भक्तिरसाच्या जोपासनेस पोषक असते. तेथे दैनंदिन व्यवहार नसतो, संसार, माया, मोह फार दूर राहतात. तेथे वातावरणच असे असते की जाता येता, उठता बसता त्याचीच आठवण होते. आणि याचा परिणाम म्हणून भक्तीवेल तेथे लवकर फोफावतो. काळ्याशार कसदार सुपीक जमिनीत पेरणी केल्यावर थोड्याशा मेहनतीने भरपूर पीक हाती गवसते. पण तीच पेरणी निकृष्ट जमिनीत केली तर आत्यंतिक कष्ट घेऊनही पिकाची शाश्र्वती नसते. तेव्हा ही तीर्थक्षेत्रे काळ्याशार कसदार सुपीक जमिनीसारखी आहेत. परमेश्र्वराने अनेक अवतार घेतले आहेत हे तुला माहीतच आहे. या प्रत्येक अवतारात श्रीहरीचे विविध कारणास्तव पृथ्वीवरील विविध स्थानी अल्पकालीन तसेच दीर्घकालीन वास्तव्य झाले. या सर्व स्थानानी व्यापलेली तेथील सर्व भूमी, तेथील सर्व जलाशये, तेथील सर्व धूळ श्रीहरीच्या चरणस्पर्शाने पावन झालेली आहे. तेथील सर्व वातावरणच प्रभावित झालेले आहे, समृद्ध झालेले आहे. व म्हणून भक्तीवेल तीर्थक्षेत्री, तीर्थस्थानी लवकर फोफावतो. स्कंदपुराणांत मल्लिकार्जुनाच्या माहात्म्याचें वर्णन आहे ते जाणून घे. तेथे जाणाऱ्या भाविकांवर टीका करू नकोस. गाणगापूरांत कल्लेश्र्वराचे लिंग आहे. त्याला मल्लिकार्जुनासमान मानून त्याची पूजा कर. त्याचप्रमाणे संगमावरील संगमेश्र्वराचे निष्ठापूर्वक पूजन करण्यास चुकू नकोस."

हे सर्व ऐकून विणकर म्हणाला, "पुन्हा आणखी हे नवीन काय सांगता. मल्लिकार्जुनाचे जागी मी तुम्हाला पाहिले हे तर सत्य आहे. मग आणखी संगमेश्र्वर, कल्लेश्र्वर कशाला. तुमच्याच ठिकाणी मी सर्वांना पाहीन. स्थानमाहात्म्याचे महत्त्व मी जरूर लक्षात ठेवीन. पण उपासना ती तुमचीच." त्याचे

हे बोल ऐकून श्रीगुरु हसत त्यास म्हणाले, “तुझे हे स्तुती - पुराण संपणारे नाही. आधीच फार वेळ झाला आहे. आता आणखी वेळ घालवू नकोस. चल, परतायला हवे. पहिल्याप्रमाणेच पादुका घट्ट पकडून ठेव व डोळे मिट.”

श्रीगुरुंच्या सांगण्याप्रमाणे विणकराने - तंतूकाने केल्यावर क्षणभरांतच श्रीगुरु त्या विणकऱ्यासह संगमावर दाखल झाले. मध्यान्ह होऊन प्रहर दीड प्रहर लोटला होता. संगमावर कोणी नव्हते. सकाळी श्रीगुरुंसमवेत आलेले मठातील सर्व ब्राह्मण आता मठात परतले होते. मध्यान्हास दोनतीन घटका असतांना श्रीगुरु तेथून पटकन अदृष्य झाले होते हे त्यांना माहित नव्हते. त्यानंतर मध्यान्हीपर्यंत त्यांनी श्रीगुरुंचा संगमावरच शोध घेण्याचा प्रयत्न केला. नंतर मठात गेले असतील अशा तर्काने ते सर्व मठात गेले. तेथेही श्रीगुरु न आढळल्यामुळे महाशिवरात्री दिनी शांतपणे उपासनाअनुष्ठान करावे म्हणून स्वेच्छेने गुप्त होऊन राहिले असतील असे समजून ते सर्व ब्राह्मण मठात आराम करीत होते. श्रीगुरुंनी विणकरास मठात जाऊन ब्राह्मणांस बोलावून आणण्यास सांगितले.

श्रीगुरुंच्या आज्ञेनुसार विणकर - तंतुक मठांत आला व ब्राह्मणांस त्याने श्रीगुरुंचा निरोप दिला. त्याचा मुंडन केलेला चेहरा पाहताच ब्राह्मणांनी मुंडन का केलेस असे त्यास विचारले. त्याने “श्रीशैल्यावर यात्रेस गेलो होतो तेथेच मुंडन स्नान करून श्री मल्लिकार्जुनाचे दर्शन घेऊन आलो.” असे त्यांस सांगितले. यावर ते म्हणाले, “अरे, आज तरी खोटे बोलू नकोस. सकाळी जवळ जवळ मध्यान्हापर्यंत संगमावर आम्ही पाहिले आहे तुला. येवढ्या वेळात तू कसा काय श्रीशैल्यावर जाऊन आलास? कोण विश्र्वास ठेवील तुझ्या या थापांवर?” असे त्यांनी म्हणताच विणकर म्हणाला, “श्रीगुरुसमवेत मी गेलो होतो. त्यांनीच मला नेले होते. हे खरे की खोटे तुम्ही संगमावर येऊन त्यांनाच विचारा. हे त्याचे उत्तर ऐकून ब्राह्मण गप्प राहिले व संगमावर गेले. तेथे त्यांनी श्रीगुरूंना वंदन करून “विणकरास घेऊन श्रीशैल्यावर गेला होता काय?” असे त्यांस विचारले. या त्यांच्या प्रश्नास श्रीगुरुंकडून होकारार्थी उत्तर मिळताच त्यांना आश्र्चर्य वाटले. मग त्यांनी विणकराकडून सर्व तपशीलवार माहिती मिळवली. त्यांना विणकराच्या भाग्याचा हेवा वाटू लागला. श्रीगुरूंच्या सामर्थ्याचा एक नवा प्रत्यय त्यांना आला. यात्रेला गेलेले गावातील सर्व आठ दिवसांनी परतले. त्यांनाही ही अलौकिक लीला समजली. विणकर, श्रीगुरुंच्या सततच्या मार्गदर्शनाने केलेल्या भक्ती - उपासना - साधनेने जवळजवळ भक्तशिरोमणी झाला. गाणगापुरातील विद्यमान तंतुकेश्र्वर मंदिर याची साक्ष देत आहे.”

★ ★ ★ ★

२६. कुष्ठी सर्वांगी सुंदर होऊन कवी झाला

शिवरात्रीच्या दिवशी श्रीगुरू संगमावर मुक्कामास राहिले. दुसऱ्या दिवशी सकाळी श्रीगुरुंनी तेथे स्नान करून अनुष्ठानादि नित्यक्रम आटोपले व तेथून ते मठात जाण्यास निघाले. त्यावेळी एक अद्‌भुत घटना घडली.

सर्वांग कोडाने व्यापलेला नंदी नावाचा एक ब्राह्मण तुळजापुरी भवानी मातेच्या मंदिराच्या आसऱ्याने राहिला होता. आपल्या सर्वांगावरचे ते कोड निघून जाऊन देह निर्मळ, निर्दोष व्हावा या एकमेव उद्देशाने नंदी तेथे उपोषणासह मातेची सतत आराधना, प्रार्थना, नाम - जप वगैरे करीत मातेच्या दाराशी धरणे धरल्यागत पडून राहिला. अशी त्याने कष्टपूर्ण सेवा करीत येव्हाना आपल्या आयुष्याची तीन वर्षे तेथे संपवली होती. एके रात्री भवानी मातेने स्वप्नांत दर्शन देऊन त्याला आदेश दिला की, तू चंदला परमेश्वरी मातेच्या मंदिरात जाऊन तेथे आराधना कर. तेथे तुझी इच्छा पूर्ण होईल.

देवीकडून मिळालेल्या त्या आदेशानुसार तो चंदला परमेश्वरी मातेच्या मंदिरात गेला व तिथे त्याने पूर्ववत उपोषणास, प्रार्थनेस, आराधनेस, सर्व प्रकारच्या सेवेस सुरूवात केली. तो मातेची नित्य करूणा भाकू लागला. मातेच्या कृपेची याचना एकाग्र चित्ताने करू लागला. अशाप्रकारे तेथे सात महिन्यांच्या कालावधी गेल्यावर एके रात्री चंदला परमेश्वरी माता त्याला स्वप्नात दर्शन देती झाली व म्हणाली, "तू येथे न थांबता गाणगापुरास जा. तेथे नृसिंहसरस्वती नावाचे एक संन्यासी राहतात. ते साक्षात् भगवान श्री दत्तात्रेयांचेच अवतार आहेत. तेथे तुझी इच्छा पूर्ण होईल. तू कोडमुक्त होशील."

नंदी स्वप्नातून जागा झाला. त्याला अतिशय वाईट वाटले. येवढे निष्ठापूर्वक कष्ट घेतल्यावर आपली ही टोलवा - टोलवीच होते आहे असे त्यास वाटू लागले. जवळ जवळ तो वैतागलाच. जसे भिकाऱ्याला प्रत्येक श्रीमंताकडून आपल्या दारी नाही पुढल्या दारी जा असे सांगितले जाते तसेच या देवतांनी माझ्या बाबतीत चालवले आहे असे त्यास वाटू लागले. देवीला उद्देशून तो म्हणाला, "असे जर मला माणसाकडेच पाठवायचे होते तर गेले सात महिने येथे ताटकळत का ठेवले ? त्या भवानी मातेला मला परस्पर संन्याशाकडे जा म्हणून नसते का सांगता आले ? तुम्ही स्वत:ला परमकृपाळू मायमाऊली म्हणवून घेणाऱ्या देवतांनी माझा हा असा छळ का म्हणून चालवला आहे ? काय साधत आहात या कृतीने ? आता पुरते कळले तुमचे देवत्व. आपल्या हाती काही नाही, आता माणसाकडे जा म्हणून सांगताना तुमच्या मनाला खंत कशी वाटत नाही ? येथे आल्या आल्याच जर मला असे सांगितले असते तर माझे सात - आठ महिन्यांचे खडतर कष्ट वाचले नसते का ?" असे तावातावाने म्हणत त्याने आपल्या मनाशी निश्चयच

केला की, काही झाले तरी आता येथून अन्यत्र कोठे जायचे नाही. येथेच कष्टपूर्वक निष्ठेने सेवा - उपासना करीत राह्यचे. या कोडाचे निर्मूलन न होता हा देह सोडावा लागणार असेल तर येथेच देहत्याग करायचा. पण आता येथून अन्यत्र जाणे नाही. अशा प्रकारचा निश्चयात्मक निर्णय घेऊन अन्न - पाणी वर्ज्य करून तो मातेच्या त्या दारी पुनरपि धरणे करून बसला.

असे काही दिवस गेल्यावर देवतेने पुन्हा एकदा स्वप्नांत त्यास दर्शन देऊन तोच गाणगापुरास जाण्याबाबतचा आदेश दिला. पण नंदी आपल्या वज्रनिश्चयापासून ढळला नाही. हे अनुभवून देवतेने मंदिरांतील सेवकांस दर्शन देऊन "सर्वांग कोडाने व्यापलेल्या त्या नंदी नामक ब्राह्मणास त्वरित गाणगापुरास जाण्यास सांगा व त्याने हा आदेश मानला नाही तर त्याला येथून जबरदस्तीने घालवून द्या." असे सांगितले. सकाळीच उठल्या उठल्या त्या सेवकांनी देवीकडून त्यांना मिळालेला आदेश नंदीच्या कानी घातला व म्हणाले, देवीच्या आज्ञेनुसार मंदिर न सोडता जर तू येथे राहिलास तर घोर संकटात सापडशील. देवीच्या कोपापासून तुझा कोणीही बचाव करू शकणार नाही. तेव्हा देवीचे म्हणणे ऐक व ताबडतोब येथून निघून जा. अन्यथा आम्हाला मिळालेल्या हुकुमानुसार आम्हीच तुला जबरदस्तीने घालवून देऊ."

हे त्या सेवकांचे म्हणणे ऐकून नंदी विचारात पडला. त्याला वाटू लागले की ज्याअर्थी मला दोनदा आदेश देऊनही मी तो मानीत नाही हे पाहून देवीने तिच्या आदेशाची अंमलबजावणी लागलीच झालेली पाहण्यास सेवकांस सांगितले त्या अर्थी गाणगापुरास जाण्यातच माझे हित आहे हे देवांना निश्चितच दिसत असणार. तेव्हा आता विनाविलंबे येथून जाणे हितावह. या विचाराने प्रभावित होऊन नंदी त्या सेवकास म्हणाला, "मी येथील माझ्या सेवेचे पारणे करतो व लागलीच निघून जातो. आपण सर्व निश्चिंत असा. उद्या मी तुम्हाला येथे असलेला आढळणार नाही."

त्याप्रमाणे तेथे त्याने पारणे केले व तेथून तो गाणगापुरास जाऊन पोहोचला. मठाच्या फाटकापाशी पोहोचताच तेथील भक्तांचा जमाव त्याला आत प्रवेश करू देईना. मग तो तेथील एका ब्राह्मणास "आपल्याला श्रीगुरुंच्या दर्शन - भेटीची तीव्र इच्छा आहे, तेव्हा कृपा करून प्रवेश द्या" असे म्हणाला. श्रीगुरू महाशिवरात्रीसाठी म्हणून जे संगमावर गेले होते ते तेथेच मुक्कामास राहिले होते. मध्यान्हीपर्यंत मठात परतणार होते. तेव्हा "श्रीगुरु थोड्या वेळातच मठात परत येतील, त्यावेळी त्यांनी अनुज्ञा दिल्यास भेट अवश्य करवून देईन, तोपर्यंत थांबून राहणे जरूर आहे" असे तो ब्राह्मण नंदीस म्हणाला. त्याप्रमाणे नंदी श्रीगुरुंच्या येण्याची वाट पाहत राहिला. तेथील इतर भक्तमंडळी त्याच्याकडे तिरस्काराने पाहत त्याला दूर उभा रहा, जवळ येऊ नकोस, असे वारंवार सांगत होते. हे सर्व ऐकूनही, हे तिरस्कृत नजरांचे घाव सोसूनही तो शांतपणे, दु:खित अंत:करणाने सवयीप्रमाणे अंग चोरून फाटकाबाहेरच उभा राहिला.

थोडा समय गेल्यावर श्रीगुरु मठात येऊन आसनस्थ झाले. ते आसनस्थ होताच त्यांचा एक शिष्य त्यास म्हणाला, "स्वामी महाराज, आपल्या दर्शन - भेटीची इच्छा मनी धरून एक ब्राह्मण आला आहे. बाहेर फाटकापाशीच थांबलेला आहे. त्याचे सर्वांग पांढऱ्या कोडाने व्यापलेले आहे. आपली अनुज्ञा असेल तर त्याला आत येऊ देतो."

श्रीगुरु म्हणाले, "तो आला असल्याचे मला समजले आहे. येऊ द्या त्याला. माणसाहाती काय आहे. माणसाकडून माझे भले ते काय होणार असा संशय मनी धरून तो आला आहे."

शिष्याने श्रीगुरुंची अनुज्ञा मिळताच नंदीस आत बोलावले. तो अंगणात आला. मठाच्या पायऱ्या चढताच दुरूनच त्याला श्रीगुरु दिसले. त्याने तेथूनच त्यांना साष्टांग दण्डवत घालून ते सर्व अंतर साष्टांग नमनामागे नमन करीत संपवले व श्रीगुरुंसमोर येऊन हात जोडून उभा राहिला. श्रीगुरुंचे ते तेजस्वी रूप पाहून तो अवाक् झाला. त्यांचे स्तवन कसे करावे, कशी त्यांनी प्रार्थना करावी, आपली याचना त्यांच्या कानी कोणत्या शब्दांत घालावी हे काहीच त्याला कळेनासे झाले. आपली व्याधी ते निश्चित दूर करू शकतील, असेही त्याला वाटू लागले. चंदला मातेने पहिली सूचना देताच आपण येथे आलो असतो तर बरे झाले असते असेही त्याला वाटले. त्याची खात्री झाली की भवानी मातेसमोर व चंदला परमेश्वरी मातेच्या दारात केलेली सेवा आज कामी आली. त्यामुळेच मानवरूपात वावरणाऱ्या या परमेश्वराची, श्रीगुरुंची गाठ पडली. तेथील त्या सेवेने पूर्वसंचित पापाचा बोजा निश्चितच कमी झाला म्हणूनच आज हे या दिव्य चरणांचे दर्शन घडत आहे.

त्याला तेथे आलेला पाहून श्रीगुरु म्हणाले, "ज्ञानी ब्राह्मणा, तू येथे कसा काय ? का आला आहेस ? मी तर हा असा सामान्य माणूस ! माझे ज्ञान ते काय. शक्ती ती काय. माणूस काय करू शकणार ? तू तर देव - देवतांकडेच जाणे योग्य नाही का होणार ? मनी संशय बाळगून येथे आल्याने काय साध्य होणार ?"

श्रीगुरुंचे हे बोल ऐकून नंदी मनातल्या मनात फार खजील झाला. शरमेने, लाजेने, घडलेल्या अपराधाने त्याचा चेहरा काळाठिक्कर पडला. त्याला समजले की चंदला परमेश्वरी मातेला उद्देशून आपण जे जे काही तेथे बोललो ते सर्व श्रीगुरुंनी येथे बसून ऐकले. माझे मन त्यांनी पूर्णपणे जाणले. तो म्हणाला, "स्वामी, मला क्षमा करा. अज्ञानाने मी पूर्णपणे वेढला गेलो होतो. तुमच्या या तेजस्वी मुखाकडे पाहूनच पटले की देवत्वालाही लाजवील असे श्रेष्ठतम देवत्व तुमच्या ठायी आहे. तुम्ही त्रिकालज्ञ आहात. तुम्हाला अशक्य असे काहीच नाही. तुम्ही माझे मन, माझे अंत:करण जाणू शकता, वाचू शकता, तेव्हा हे जे मी बोलतो आहे ते प्रामाणिकपणे अंत:करणापासून बोलतो आहे की नाही हे तुम्हाला कळणारच. तुमच्यापासून काही लपून राहणार नाही, लपवताही येणार नाही. देवा, मी मान्य करतो की चंदला परमेश्वरी मातेने ज्यावेळी मला तुमच्याकडे जाण्यास सांगितले त्यावेळी मला ते रूचले नाही. आपल्या असामान्य

शक्तीविषयी मी मूर्खाने त्यावेळी संशय व्यक्त केला. पण देवा, मला क्षमा करा. अतीव दु:खाने गांजल्यामुळे मी काय बोलत होतो, कसा अविचार करीत होतो याचे मला भानच राहिले नाही. तेव्हा अजाणता घडलेल्या अपराधाबद्दल दयाघना, मला क्षमा करा. या कोडाने मी जर्जर झालो आहे. द्विज असून वेदाभ्यास केला असतानाही समाज मला आपल्या जवळपासही उभा राहू देत नाही. पत्नीनेही माझा त्याग केला आहे. प्रत्यक्ष जन्मदाते आई - वडीलही माझे तोंड पाहत नाहीत. असा मी सर्व बाजूंनी त्रासलेला आहे. आशेवर राहून तुळजापूरला भवानीमातेच्या मंदिरात कसा व किती कष्टलो हे तुम्हाला तपशीलवार सांगण्याची गरजच नाही. कारण त्या मातेच्या रूपात तुम्हीच समोर होता हे आता मला कळते आहे, पाहिलेच आहे, ऐकलेच आहे. तेव्हा माझी टोलटोलवी होते आहे असे समजून झालेल्या उद्वेगापोटी, दु:खापोटी आपल्या शक्तीविषयी, आपल्या देवत्वाविषयी संशय घेण्याचा महाघोर अपराध माझ्याकडून नकळत घडला. देवा, मला क्षमा करा.

"देवा, माझी ही शारीरिक व्याधी दूर करा अशी याचना होऊन तुमच्या दारी झाली आहे. पण देवा, माझी ही प्रार्थना तुम्ही धुडकावून लावलीत तरी चालेल, पण भक्तवत्सला, माझ्यावर संतापू नका. मी तुमच्या देवत्वावर जी शंका व्यक्त केली, या माझ्या अपराधाबद्दल मात्र मला क्षमा करा. या अज्ञानी बालकाचा हा अपराध पोटात घाला. देवा, ही माझी याचना मान्य केली असे मला सांगून उपकृत करा. आता या क्षणी माझ्या अंतरी तुमचे कोणते स्थान आहे, तुमच्याविषयी माझ्या मनात कोणत्या भावना आहेत हे तुम्ही अचूक जाणू शकता. असे म्हणून नंदीने त्यांना अश्रुपूर्ण नयनांनी शिरसाष्टांग नमस्कार केला.

नंदीचे हे हृदय विदीर्ण करणारे करूण, आर्त बोल ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "शांत हो. काय करता येते ते पाहू या." असे म्हणून तेथील सोमनाथ नावाच्या आपल्या भक्तास हाक मारून म्हणाले, "सोमनाथ, याला संगमावरील षट्कुळ स्थानाजवळ घेऊन जा. तेथे याचेकडून संकल्प करवून याला तेथे सचैल स्नान करू दे. स्नानोत्तर याचेकडून अश्र्वत्थाचें षोडशोपचार पूजन होऊ दे. याची ही मलीन वस्त्रे दूरवर पेकून देऊन याला नवीन वस्त्रे नेसायला देऊन झटकन येथे मठात येऊन ये."

श्रीगुरुंच्या आज्ञेप्रमाणे सोमनाथ नंदीला संगमावर घेऊन गेला. श्रीगुरुंनी सांगितल्याप्रमाणे तेथील षट्कुळ तीर्थात संकल्प करून सचैल स्नान करताच नंदी कुष्ठ मुक्त झाला. व अश्र्वत्थाचे पूजन होताच त्याच्या शरीराचा रंग उजळला व ते शरीर निर्मळ, कांतिमान दिसू लागले. जीर्ण वस्त्रे दूरवर फेकून दिली. ती वस्त्रे तेथे टाकताच ती भूमि क्षारयुक्त झाली. अशा प्रकारे देखणे, निर्मळ शरीर प्राप्त झालेला नंदी नवीन वस्त्रे नेमून सोमनाथसह श्रीगुरूंपाशी मठात आला.

तो चमत्कार पाहून तेथे उपस्थित असलेले सर्व भक्त आश्र्चर्यचकित झाले व त्यांनी मुक्तकंठांनी श्रीगुरुंचा जयजयकार केला. नंदीच्या आनंदाला तर सीमाच राहिली नाही. श्रीगुरू त्यास म्हणाले, "काय,

तुझी इच्छा पूर्ण झाली की नाही? संपूर्ण शरीर नीट पाहून खात्री करुन घे व मला सांग." श्रीगुरुंनी असे सांगताच तो बाजूला सरकला. तेथील कपाटाआड उभा राहिला. तेथे नंदीने आपले संपूर्ण शरीर निरखून पाहिले. त्याचा चेहरा खर्रकन उतरला. जांघेवर एक लहानसा म्हणजे डोळ्यांतील बुब्बुळायेवढ्या आकाराचा एक चट्टा तेवढाच शिल्लक राहिला होता. लागलीच श्रीगुरूंपाशी येऊन नंदी त्यांना खिन्न स्वरात म्हणाला, "दयाघना, तुमच्या कृपेने सर्व शरीर निर्मळ झाले पण एक अत्यंत लहानसा चट्टा जांघेवर तेवढा उरलेला दिसतो आहे. दयावंता, हा लहानसा डाग नाही का दूर करता येणार? देवा, असे कसे झाले?"

श्रीगुरु त्याला म्हणाले, "तुझ्या मनात संशय होता ना की माणूस माझे कल्याण कसे काय करणार, त्या संशयाचे हे फलित आहे. पण तू जर माझी स्तुती गाणारी कवने केलीस तर हा उरलेला चट्टा पण जाईल." हे ऐकून नंदी म्हणाला, "प्रभो, मला तर लिहिता - वाचताही येत नाही. तर मी कवने कसली कर्माची करणार." हे त्याचे निराशेने भरलेले शब्द ऐकून श्रीगुरु म्हणाले, "काही हरकत नाही. चिंता करू नकोस. चल, तोंड उघड." नंदीनें तोंड उघडताच श्रीगुरुंनी त्याच्या जिभेवर चिमूटभर भस्म टाकले. ते भस्म जिभेवर पडताच त्याला काव्य सुचले, स्फूर्ती संचारली व एकापाठोपाठ एक अशा मोठ्या भावपूर्ण, रसपूर्ण व गुरू - भक्तिरसाने ओथंबलेल्या कविता त्याच्याकडून रचल्या गेल्या. त्याने केलेल्या त्या सर्वोत्कृष्ट कविता ऐकून व विशेषत: त्यातून प्रतिबिंबित होणारी गुरुभक्ती पाहून श्रीगुरु त्याचेवर संतुष्ट झाले व त्यास त्यांनी कवि बसवेश्र्वर असे संबोधण्यास सुरूवात केली. त्याचा तो उरलेला चट्टाही गेला व पुढे तो कवी बसवेश्र्वर म्हणून कीर्तीमान झाला.

अशाप्रकारे सर्वांग कोडाने व्यापलेला नंदीचा देह सर्वांगसुंदर तर झालाच व वर तो ज्ञानी थोर कवी म्हणूनही प्रसिद्धी पावला.

★ ★ ★ ★

२७. कवी नरहरी

श्रीगुरूंचे गाणगापुरांत वास्तव्य असताना त्यांचेकडून मानवी - बुद्धीला अनाकलनीय अशा ज्या अनेक अलौकिक लीला घडत होत्या त्यामुळे श्रीगुरुंच्या कीर्तीचा डंका चारही दिशांना दुमदुमत होता. भक्तांची, दर्शनेच्छुंची गाणगापुरांत तर नित्य जत्राच भरत असे. या चालत्याबोलत्या परमेश्र्वराचें दर्शन - सुख घ्यावे, आशीर्वाद मिळवावे, चरणस्पर्श करून पावन व्हावे म्हणून जवळपासचे आबाल - वृद्ध स्त्री - पुरूष दररोज बऱ्याच मोठ्या संख्येने मठांत ये - जा करीत होते. दूरदूरचे लोकही अंतराची पर्वा न करता, प्रवासाच्या त्रासाची तमा न बाळगता मुला - बाळांसह शेकडोंच्या संख्येने मठांत हजेरी लावीत होते. काही भक्त श्रीगुरुंना मंगलकार्यांप्रसंगी आग्रह करून अत्यादराने, मान - सन्मानाने आपल्या गावी - घरी नेत असत. भक्ताधीन असलेले श्रीगुरु अधूनमधून कार्याचे महत्त्व जाणून व बोलावणाऱ्याचा भाव पाहून अशी आमंत्रणे स्वीकारीत.

एके दिवशी हिप्परगी नावाच्या गावातील एक भक्त श्रीगुरुंपाशी आला. त्याने आपल्या घराशेजारीच एक मंदिर बांधले होते. त्या मंदिराच्या उद्घाटनासाठी म्हणून व तेथील भगवान श्रीदत्तात्रेयांच्या मूर्तीच्या प्राणप्रतिष्ठा - समारंभासाठी म्हणून श्रीगुरुंनी आपल्या घरी - गावी यावे अशी त्याची मनोमन इच्छा होती. त्याने आपली ही इच्छा श्रीगुरुंच्या कानी घातली व ती मान्य करून उपकृत करण्यासाठी अत्याग्रह केला. त्याची ही विनंती श्रीगुरुंनी मान्य केली व त्याप्रमाणे हिप्परगीस पंधरा दिवसांनी जाण्याचा कार्यक्रम नक्की ठरला. त्या भक्ताने अत्यानंदाने श्रीगुरुंना वंदन केले व लागलीच समारंभाच्या पूर्वतयारीसाठी म्हणून हिप्परगी गावी जाण्यास निघाला.

आपल्या गावी पोहोचल्यावर त्याच दिवशी दुपारी समारंभ सुव्यवस्थित पार पडावा, कसलीही उणीव राहू नये म्हणून गावातील कल्लेश्र्वर मंदिरी जाऊन देवापुढे सर्वप्रथम समारंभाचे निमंत्रण नम्रभावे दिले. श्रीगुरुंपाशी जाण्यापूर्वीही त्याने या देवाची यशासाठी प्रार्थना करूनच नाव सोडला होता. मग त्याने ही बातमी गावातील काही श्रेष्ठींच्या घरी जाऊन त्यांना दिली व साहाय्यार्थ त्यांची विनवणी केली. या बातमीने ते आनंदले व म्हणाले, "अरे, तुझे घर आमच्या गावातच आहे ना, मग श्रीगुरू तुझ्या घरी येणार म्हणजे आमच्या गावीच येणार नाही का ? व तू जे मंदिर बांधले आहेस ते पण या गावासाठीच आहे ना, मग हा असा परक्यासारखा आमचे साहाय्य कसले मागतोस ? श्रीगुरु आमच्याच गावी, आमच्याच घरी, आमच्याच मंदिराच्या समारंभासाठी येणार आहेत. हे सद्भाग्य तुझ्यामुळे आमच्या दारी येत आहे. मग आमचे सर्वस्व पणास लावून आम्ही या कार्यात सहभागी होणे आमचे कर्तव्य नाही का ? तेव्हा तू कसलीही चिंता करू नकोस. फक्त तुझ्या घरची तेवढी व्यवस्था सांभाळ. बाकी बाहेरची सर्व व्यवस्था आम्ही गावकरी

सांभाळतो. घरीही कसली मदत हवी असल्यास बिनदिक्कत हुकूम कर. संकोच करू नकोस. परकेपणाची भावना धरू नकोस. श्रीगुरुंचा इतमाम सांभाळण्यात कोणाकडूनही, कसलीही कोठेही उणीव राहता कामा नये. हा समारंभ, ही श्रीगुरुंची भेट गावाला संस्मरणीय अशीच झाली पाहिजे." हे त्यांचे सहकार्याचे आश्वासन ऐकून तो श्रीगुरूंचा भक्त आनंदला व घरी परतला.

घरी येताच त्याच रात्री भोजनोत्तर श्रीगुरुंचा स्वागत - समारंभ कसल्याही उणीवेविना, गोंधळाविना, अतिभव्यतेने सुव्यवस्थित असा पार पडावा म्हणून त्या भक्ताच्या घरातील सर्वजण एकत्र बसले व त्यांनी तपशीलवार सर्व योजना आखली, आखणी केली व कामाची विभागणी करून प्रत्येकावर निरनिराळी जबाबदारी सोपवली. संपूर्ण गावाला निमंत्रित करून समाराधना करण्याचेही ठरले. वेळ थोडाच उरलेला होता म्हणून सर्वजण दुसऱ्या दिवशी सकाळपासून कसून कामास लागले. होता होता दारी प्रशस्त शोभायमान मांडव घातला गेला. सर्वत्र साफसफाई झाली. घरादाराची रंगरंगोटी केली गेली. स्वयंपाकघरात लागणारे सर्व साहित्य भांड्याकुंड्यांसह येऊन पडले. सर्वत्र आरास करून झाली. सर्वांना आमंत्रणे देऊन झाली. दूरदूरचे निमंत्रित नातेवाईकही समारंभासाठी हजर होऊ लागले.

इकडे गावातही ज्या दिवशी गावातल्या श्रेष्ठींना श्रीगुरु येणार असल्याची माहिती समजली, त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी त्या श्रेष्ठींनी तातडीने ग्रामसभा घेतली व सर्व गावकऱ्यांस श्रीगुरु गाणगापुराहून आपल्या गावी येणार असल्याची सुवार्ता दिली. ती ऐकताच सर्व गावकऱ्यांनी उत्स्फूर्तपणे श्रीगुरुंचा जयजयकार केला व आपल्या डोईवरील फेटे, टोप्या वर हवेत उंच भिरकावून त्यांनी आपला हर्षानंद व्यक्त केला. सर्वत्र उत्साह पसरला. वेशीवरच श्रीगुरुंचे भव्य स्वागत करून त्यांना वाजतगाजत मिरवणुकीने पालखीतून भक्ताच्या दारापर्यंत नेण्याचे ठरले. श्रीगुरुंचा हा स्वागतसमारंभ श्रीगुरुंच्या लौकिकास, इतमामास साजेसा व्हावा म्हणून आणखी काय काय करावे याची सुव्यवस्थित आखणी तेथल्या तेथे करण्यात आली. पुढाऱ्यांची एक खास समिती नियुक्त केली व सर्वांनी त्यांना सहकार्य करण्याचे, त्यांच्या आज्ञेत राहून काम करण्याचे मोठ्या आनंदाने मान्य केले. लागेल तितके द्रव्यसहाय्य, मनुष्यबळ, श्रमशक्ती देतो पण श्रीगुरुंच्या म्हणजेच दारी चालत येत असलेल्या या भगवान श्री दत्तात्रेयांच्या स्वागतात कसलीच उणीव राहू देऊ नका, असे गावकऱ्यांनी पुढाऱ्यांस एकमुखाने सांगितले. हा आमचा चालताबोलता मानवीरूप धारण केलेला प्रत्यक्ष परमेश्वर आहे. याच्या स्वागतासाठी आम्ही आमच्या देहाच्या पायघड्या पसरण्यास तयार आहेत, अशा शब्दांत त्यांनी आपल्या अंतरीचा श्रेष्ठ भक्तिभाव व्यक्त केला व ते सर्व तयारीस लागले.

दुसऱ्या दिवसापासून एकजुटीने प्रयत्न करून त्यांनी मार्गावरील सर्व घरांचे दर्शनी भाग रंगवले. सर्वत्र साफसफाईची धामधूम उडाली. रस्त्यावरील सर्व खड्डे लगबगीने बुजवले गेले. रस्त्यांवरील कचरा - कुंड्या हलविण्यात येऊन त्या घरांच्या पिछाडीस सोयीस्कर जागी नेण्यात आल्या. जागोजागी कमानी

उभारण्यात आल्या. वाजंत्र्यांची व्यवस्था केली गेली. वेशीवर भव्य मंडप उभारण्यात आला. मंडपात मधोमध व्यासपीठ तयार केले गेली. अशाप्रकारे सर्व तयारी घाईगडबडीने पण अत्यंत काळजीपूर्वक केली जात होती. बारीकसारीक तपशील पाहिला जात होता. आता श्रीगुरुंच्या आगमनास अवघे चारच दिवस उरले होते. रात्रीच तो भक्त सोबत पालखी घेऊन श्रीगुरूंना सन्मानाने घेऊन येण्यासाठी म्हणून हिप्परगीहून गाणगापुरास जाण्यास निघणार होता. येवढ्यांत गावांतील श्रेष्ठींकडून जरा सवड काढून लगेच भेटून जा, असा त्यास निरोप आला.

निरोपासरशी तो सचिंत मनाने श्रेष्ठींकडे गेला. तेथे गावातील काही विद्वान ब्राह्मणही उपस्थित होते. त्या सर्वांनी त्याला कल्लेश्र्वर मंदिरात वास्तव्य करून राहिलेल्या नरहरीस निमंत्रण दिले गेले काय असे विचारले. यावर "सर्वाप्रमाणेच त्यालाही निमंत्रण दिले गेले आहे. गावातील एकही व्यक्ती निमंत्रणाविना राहिलेली नाही याची मी स्वत: खात्री करून घेतली आहे. काही तक्रार आहे का?" असे तो त्यास म्हणाला. "निश्र्चित हो, तक्रार कसलीच नाही. पण खात्री करून घेतली. हीच माहिती आम्हाला हवी होती. आम्ही त्याचेपाशी जाऊन श्रीगुरुंची स्तुती करणारी, त्यांचे गुणगान गाणारी, त्यांचा आजपर्यंतचा जीवनेतिहास सांगणारी अशी काही पदे करून देण्याची विनंती त्याला करण्याचा बेत आखला आहे. उत्तम असा तो प्रतिभावान कवी आहे. त्याने मनात आणले तर त्याला ते अशक्य नाही. शीघ्र कवी असा त्याचा लौकिक आहे. वेशीवर श्रीगुरुंचे स्वागत गीत - गायनाने करावे अशी इच्छा आहे. तू पण आमच्याबरोबर चल. तेथे आपला फार वेळ मोडणार नाही. झटकन काम आटोपून परत येऊ. तुला आज गाणगापुरास जायचे आहे हे आम्हास माहित आहे." असे ते सर्व त्या भक्तास म्हणाले. त्याने अनुमती देताच नरहरीच्या भेटीस निघाले.

तेथील त्या गावातील कल्लेश्र्वर महादेवाचे मंदिर एकमेव पुरातन प्रमुख देवालय म्हणून लौकिक प्राप्त करून होते. ग्रामदैवताचाच मान लाभला होता. या मंदिरांत परगावाहून आलेला नरहरी नावाचा एक सच्छील, सदाचारी विद्वान ब्राह्मण येथील कल्लेश्र्वर महादेवाची भक्तिभावाने पूजा - अर्चा करीत राहिला होता. तो सर्वांच्या परिचयाचा झाला होता. त्याने सर्वांचा आदर, पूज्यभाव संपादन केला होता. त्याचे आचरण, त्याची दिवस - रात्र चाललेली भक्ती, भजन - पूजन, सेवा हा गावांत एक कौतुकाचा विषय होऊन बसला होता. तो अत्युत्तम कवी होता. त्याची काव्य - प्रतिभा वाखणण्याजोगी होती. तो नित्य नियमाने दररोज पाच नवीन कविता तयार करून तीच भक्ति - सुमने मानून श्री कल्लेश्र्वर - चरणी अर्पण करायचा व त्या कवितांच्या गानाने तो श्री कल्लेश्र्वर महादेवाचे भक्तिभावाने पूजन करायचा. ग्रामस्थ त्याच्या या काव्यगायनासह चाललेल्या पूजेप्रसंगी आवर्जून उपस्थित राह्यचे व ते काव्य ऐकून, ती भक्ती पाहून धन्य होत.

श्रेष्ठींसह ते सर्व ब्राह्मण व तो भक्ती श्री कल्लेश्र्वर महादेवाच्या मंदिरात नरहरीची भेट घेण्याच्या उद्देशाने येऊन पोहोचले. नरहरी त्यावेळी रिकामाच होता. ते तेथे जाताच त्यांनी सर्वप्रथम श्री कल्लेश्र्वर महादेवाचे दर्शन घेऊन, मनीची इच्छा पूर्ण कर, अशी प्रार्थना करून नरहरीपाशी आले व त्यास नमस्कार करून म्हणाले, "चारच दिवसांनी श्रीगुरू आपल्या गावी येणार आहेत हे तुम्हाला माहित आहेच. संपूर्ण गावाचा उत्साह तुम्ही पाहतच आहात. श्रीगुरुंच्या स्वागताची गावात चाललेली जोरदार तयारी तुमच्या नजरेतून सुटलेली नसणार. श्रीगुरुंचे स्वागत वेशीवरच तेथे खास उभारलेल्या शामियान्यात होणार आहे. हे त्यांचे स्वागत गीत - गानाने करावे अशी आमची सर्वांची इच्छा आहे. तुम्ही तर प्रतिभावान कवी आहात. तेव्हा तुम्ही आमच्यासाठी थोडे कष्ट घेऊन श्रीगुरूंची स्तुती करणारी, त्यांचे गुणगान गाणारी, त्यांचा आजपर्यंतचा जीवनेतिहास सांगणारी अशी काही पद्य - रचना करून आम्हास द्यावी, अशी विनंती घेऊन आपल्याकडे आलो आहेत. शक्य असल्यास आपणच ती पदे तेथे गाऊन आम्हाला उपकृत करावे व श्रीगुरुभक्तीची ही अपूर्व संधी साधावी. आपल्यापाशी आवश्यक ती काव्यप्रतिभा आहे. आवश्यक तो भक्तिभाव आहे. शीघ्र कवित्वाबद्दल तुमचा लौकिक आहे. व सर्वांत महत्त्वाचे म्हणजे श्रीगुरुंस काव्य - भक्तिची मनस्वी आवड आहे. तेव्हा तुम्ही आमची ही विनंती मनावर घ्यायचीच तेवढी खोटी आहे. उद्याच्या सूर्यास्तापर्यंत तुम्ही आमची इच्छा पूर्णांशाने पूर्ण करून श्रीगुरुंची अशा प्रकारे पूर्ण कृपा संपादन करण्याचा पूर्णानंदही प्राप्त कराल."

नरहरीने त्यांची ही विनंती सविनय अव्हेरली. त्याने त्यांच्या आग्रहास, मनधरणीस किंचितही प्रतिसाद दिला नाही. तो म्हणाला, "माझी काव्य - प्रतिभा, माझी जीभ मी या कल्लेश्र्वर महादेवाला विकली आहे. त्याच्या चरणी अर्पण करून बसलो आहे. मी त्या सर्वसाक्षी परमेश्र्वराला फक्त या एका कल्लेश्र्वर महादेवातच पाहतो, अनुभवतो. अन्यत्र कोठे देव आहे, असू शकेल हे मला मान्य होणारच नाही. पटणारच नाही. मनुष्यप्राण्यांत मी देव पाहणे कदापि शक्य नाही. मला ते जमणारे नाही. तेव्हा कृपा करून मला आग्रह करू नका. माझे या बाबतीत ठाम मत आहे. मनुष्याने आपल्यांत देवत्व आहे असे सांगत, भासवत फिरणे ही शुद्ध फसवेगिरी आहे असे मला वाटते. तेव्हा मी माझ्या या मताशी प्रामाणिक राहून या स्वागत समारंभापासून दूर राहू इच्छितो. दिसेल त्या शेंदूर फासलेल्या दगडात देव पाहणे अथवा भगवी कफनी पांघरून माळा धारण केलेल्या माणसांत देव आहे आहे समजणे यापेक्षा निर्बुद्धता ती कोणती ! तेव्हा माझा नाईलाज आहे. मला क्षमा करा. तुमचे हे काम माझ्याकडून होणे सूतराम शक्य नाही." हे त्याचे निग्रही वक्तव्य ऐकून ते निराश होऊन व थोडेसे संतप्त होऊन तेथून निघाले. निघताना ते तेथील श्री कल्लेश्र्वर महादेवास नमन करून म्हणाले, "देवा, शेवटी तुझी इच्छा. तूच ही इच्छा निर्माण केली होतीस व आता तूच ती अव्हेरलीस. असो. तुझ्या इच्छेप्रमाणेच काय घडायचे असेल ते घडेल." असे म्हणून ते

मंदिराबाहेर पडले व गावात आल्यावर तेथील कामांच्या दबावाखाली ते हा प्रकार, प्रसंग विसरूनही गेले.

होता होता श्रीगुरुंचा हिप्परगी गावात प्रवेश होण्याचा तो मंगल दिवस उजाडला. सकाळीच, धूळ उडू नये म्हणून सर्वत्र रस्त्यावर व सर्वांच्या अंगणांत माफक प्रमाणांत पाणी शिंपडून झाले होते. प्रत्येकाच्या दारी फुलांचे तोरण लटकताना दिसत होते. प्रत्येक घरासमोर शोभिवंत रंग वापरून कलात्मक रांगोळ्या रेखाटून झाल्या होत्या. प्रत्येकाच्या दारात समया तेवत होत्या. आबाल - वृद्ध, स्त्री - पुरूष नटून - थटून नवे कपडे परिधान करून तयार झाले. नटलेल्या - थटलेल्या, अलंकार धारण केलेल्या सुवासिनी आपआपली नथ सांभाळीत श्रीगुरुंना आरती ओवाळण्याची तयारी करू लागल्या. सर्वांची लगबगीने ये - जा सुरु झाली. सर्व पुरूष श्रीगुरुंच्या स्वागतासाठी गावाच्या सीमेवर हजर झाले. श्रीगुरुंनी, दारी आल्यावर ओवाळण्यासाठी स्त्रिया घरीच थांबल्या होत्या. गर्दीत चेंगराचेंगरी होईल, मुलांना सांभाळणे कठीण होईल म्हणून त्यांनाही घरी ठेवण्यात आले होते.

नुकताच सूर्योदय झाला होता. घटका दोन घटकांनी श्रीगुरूंची पालखी गावाच्या वेशीवर येणार होती. मध्यान्हास अंदाजे प्रहरभराचा अवधी असताना श्रीगुरू त्या यजमानाच्या - भक्ताच्या घरी पोहोचणार होते. झाले. अपेक्षापूर्तीचा तो मंगल क्षण आला. श्रीगुरुंची पालखी सर्व लवाजम्यासह वेशीवरील शामियान्यांत प्रवेशली. त्यांच्या दर्शनासाठी सर्व सूचना झुगारून देऊन एकच झुंबड उडाली. सर्वांना आवरण्यात कार्यकर्त्यांच्या नाकी दम आला. श्रीगुरुंभोवती मानवी कडे करण्यांत आले व त्यांना व्यासपीठावर नेण्यात आले. तेथे त्यांना पुष्पहार अर्पण करण्यात आले. एक्कावन्न सुवासिनींच्या ताफ्याने पंचारती हाती घेऊन त्यांना ओवाळले. वेदघोष करण्यात आला. नंतर स्वागतपर भाषणे झाली. श्रीगुरु वाजतगाजत मिरवणुकीने त्या यजमानाच्या भक्ताच्या घरी जाण्यास निघाले. वाटेत दुतर्फा असलेल्या दारांसमोर त्यास थांबावे लागत होते. तेथील स्त्रिया त्यांना ओवाळून, फळे - पुष्पे अर्पण करून त्यांचे दर्शन घेत होत्या. तेथील तो भक्तिभाव, तो उत्साह पाहून श्रीगुरु अतिशय आनंदले, प्रसन्न झाले. प्रवासाचा शीण, थकवा कोठल्या कोठे पळाला.

हे सर्व होत असता त्या गर्दीत नरहरी दिसला नाही हे काही ब्राह्मणास जाणवले व खटकलेही. हळूहळू ही बातमी श्रेष्ठींच्या कानावर गेली. त्यांनी त्या चौकस ब्राह्मणांस तिकडे लक्ष देऊ नका, तो येणार नाही, असे सांगितले. पण त्यांना आपले कुतहूल आवरेना. ते ती मिरवणूक सोडून श्री कल्लेश्र्वर महादेवाच्या मंदिरात गेले व तेथे जाऊन पाहतात तो नरहरी श्री महादेवाच्या पिंडीसमोर चक्क झोपला होता. त्याला न उठवता ते परत आले व हळूहळू नरहरी मंदिरात झोपला आहे हे सर्वांस समजले. पण तिकडे कोणी लक्ष दिले नाही. कारण हा मिरवणुकीचा आनंद, पुढे होणाऱ्या पुजेचा, आरतीचा आनंद त्यांना मनसोक्त लुटायचा होता.

आज गावात श्रीगुरु प्रवेशणार होते हे नरहरी जाणून होता. पण त्याने तेथे न फिरकण्याचा पक्का निश्चय केला होता. सकाळी उठल्यावर गावात वाजत असलेल्या सनईने, चौघड्याने ही आठवण त्याला करून दिली. पण श्रीगुरुंची ती आठवण झटकून नित्याप्रमाणे शौच, मुखमार्जन वगैरे आटोपून त्याने संपूर्ण देवालयाची झाडलोट केली. अंगण झाडले. सर्वत्र गोमययुक्त पाणी शिंपडले. तेथील झाडांना पाणी घातले. फुले, बिल्व - पत्रे गोळा केली. पुष्पमाला तयार केल्या, समया, निरांजने, पेले, पळ्या, घंटा, ताम्हने, अभिषेकपात्र, तांबे, कळशा वगैरे पूजेची सर्व भांडी घासूनपुसून स्वच्छ केली व नंतर तेथील कुंडावर त्याने स्नान केले.

स्नान आटोपल्यावर पुजेच्या सर्व साहित्यानिशी नरहरी मंदिरात आला व पूजा करण्यासाठी म्हणून पिंडीसमोर बसला. या वेळेपर्यंत सूर्योदय होऊन चांगल्या दोन घटका सरल्या होत्या. तो पूजेसाठी म्हणून श्री कल्लेश्र्वर महादेवाच्या पिंडीसमोर बसला असता आज त्याला कशी कोण जाणे, रात्री व्यवस्थित झोप झाली असताही गाढ झोप लागली. त्या झोपेत त्याने एक स्वप्न पाहिले. त्या स्वप्नात श्री कल्लेश्र्वर महादेवाच्या पिंडीवर श्रीगुरु येऊन बसले व त्या श्रीगुरुंचे तो पूजन करतो आहे असे दृष्य त्याने पाहिले. पिंडी - लिंग तर कोठे दिसेनाच. त्या जागी सुहास्य वदनाने बसलेले फक्त श्रीगुरु दिसत होते व ते सर्व पुजेचा - उपचारांचा स्वीकार करीत होते. असा पूजेचा स्वीकार करता करता ते त्यास म्हणाले, “मी तर हा देहधारी मानवप्राणी आहे. माझ्यात देवत्व कोठून असणार ? स्तुती करण्याच्या योग्यतेचा मी नसतानाही ही माझी स्तुती - पूजा करून व्यर्थ कां श्रमतोस ?” झोपेत हे शब्द ऐकताच त्याचे ते स्वप्न भंगले व निद्राही संपली. तो आता जागृत झाला व त्या स्वप्नाचा त्याला विस्मय वाटू लागला. पण तो मनी पक्के उमजला की श्रीगुरु म्हणजेच श्रीनृसिंहसरस्वती शिवस्वरूपच आहेत. तो मनांत म्हणाला, आज स्वप्नात का होईना, पण माझ्याकडून त्यांची पूजा घडली. ती भाग्यवान ठरलो. धन्य झालो. आता लागलीच त्यांच्या प्रत्यक्ष दर्शनाला गेले पाहिजे.

असा विचार करून लागलीच तो तेथूनच साष्टांग नमस्कारामागे साष्टांग नमस्कार करीत अगदी श्री कल्लेश्र्वर महादेवाच्या मंदिरापासून तो थेट ज्या घरी श्रीगुरु उतरले होते तेथे म्हणजेच त्या यजमानाच्या - भक्ताच्या घरी गेला. तेथे पोहोचताच तो श्रीगुरुंची स्तुती करणारे एक स्वरचित असे पद गाऊ लागला. सर्वांस आश्र्चर्य वाटले. ज्यांना त्याने मी या समारंभापासून दूर राहणार असे सांगितले होते त्यांना याच्या विचारात, वृत्तीत, वागण्यात हा फरक कसा घडला, कोणी घडवला तेच समजेना.

श्रीगुरु त्याला म्हणाले, “अरे, तू तर माझी निंदा करतोस ना, मग आज हा येवढा प्रेमभाव, भक्तिभाव कसा काय निर्माण झाला ? या अकस्मात भरतीचे कारण काय ?”

यावर नरहरी उत्तरला, “प्रभो, आजपर्यंत अज्ञानांत बुडालो होतो व त्याचा परिणाम म्हणून

अविचाराने काय वाटेल ते बोलत होतो. देवा, क्षमा करा. आतापर्यंत श्री कल्लेश्र्वर महादेवाच्या केलेल्या पूजनाचा - सेवेचा आज हा प्रसाद प्राप्त झाला व अज्ञान दूर झाले. ज्ञान प्राप्त होऊन समजले की कल्लेश्र्वर म्हणजे तुम्हीच आहात. आज स्वप्नांत कलेश्र्वराचे पूजन करीत असताना लिंगस्थानी तुम्हाला पाहिले. तुमचे पूजन केले. आणि आता या आपल्या चरणांचे प्रत्यक्ष दर्शन लाभले. कृपाळा, मला आपला शिष्य म्हणून आश्रय द्या. मी आता यापुढे तुमची सेवा करीत राहणार. देवा, मला दूर करू नका. झाल्या अपराधबद्दल क्षमा करा." असे म्हणून त्यांच्या स्तुती गानास त्याने सुरूवात केली. व तेथील पूजा - समारंभात, उत्सवात तो अत्यानंदाने सहभागी झाला. तो तेथे श्रीगुरूंचे गुणगान करणारी, श्रीगुरुंची स्तुती करणारी व श्रीगुरुंच्या जीवनेतिहास सांगणारी कवनांमागे कवने म्हणू लागला. सर्वजण आनंदाने तन्मयतेने ऐकत होते. होता होता हिप्परगीतील सर्व कार्यक्रम योजनेबरहुकूम निर्विघ्नपणे पार पडला.

पुन्हा एकदा त्याने श्रीगुरुंना आपणास शिष्य करुन बरोबर गाणगापुरास येण्यास अनुज्ञा द्या, अशी विनंती केली. यावर श्रीगुरू त्यास म्हणाले, "मी देखील कल्लेश्र्वराचे पुजन करतो. तू येथेच राहून कल्लेश्र्वराची पूजा - सेवा कर. माझा तेथे वास आहे हे तर तू पाहिलेसच." नरहरीचे या सांगण्याचे समाधान झाले नाही. तो म्हणाला, "प्रत्यक्ष चालताबोलता हा देव हाती लागल्यावर वा प्रत्येक क्षणी त्याचे दर्शन घेण्याची, त्याची सेवा करण्याची ही अमोल संधी प्राप्त झाल्यावर ती सोडून येथे राहण्याचा मूर्खपणा कोण करील ? तेव्हा कृपाळा, मला तुमच्या बरोबर घेऊन चला." असे म्हणून त्याने त्यांचे चरण धरले. श्रीगुरु त्याचेवर संतोषले. त्यांनी त्याला आपला शिष्य केले व त्याला आपल्यासवे गाणगापुरास नेले. तेथे त्याने अनेक कविता केल्या व श्रीगुरुंच्या सेवेत रममाण होऊन राहिला. तो तेथे कवीश्र्वर या नावाने ओळखला जाऊ लागला.

★ ★ ★ ★

२८. भेदाभेदे न पाहती भक्तांसी

श्रीगुरु गाणगापुरांत असताना आजूबाजूच्या गावात विखुरलेले शेकडो सद्‌भक्त असे होते की ते प्रत्येक गुरुवारी पहाटेच्या पहिल्या प्रहरी आपला गाव सोडून गाणगापुराची वाट धरीत. वाटेत कोठेही न थांबता अथक चाल करीत. मध्यान्हापर्यंत ते संगमावर पोहोचत. तेथे स्नान करुन अश्वत्थाचे - संगमेश्वराचे पूजन करीत व तेथून मठात येऊन श्रीगुरुंचे दर्शन घेत, आशीर्वाद घेत. नंतर तेथेच पोटपूजा करून थोडी विश्रांती घेत. सूर्य मावळतीला झुकला आहे हे पाहून ते श्रीगुरुंचा निरोप घेऊन आपल्या गावाच्या दिशेने वाट सुधारीत.

अशाप्रकारे नित्य येणाऱ्यांपैकी सात भक्त निरनिराळ्या सात गावातून आज तेथे श्रीगुरुंपाशी मठात आले. दिवाळीचा सण रविवारीच होता. फक्त तीनच दिवस मध्ये होते. तेथे येणाऱ्या सर्वच भक्तांस वाटत होते की, श्रीगुरुंना दिवाळीच्या दिवशी फराळासाठी आपल्या घरी न्यावे, पण श्रीगुरुंच्या इतमामास साजेशी सोय आपल्याकडून होऊ शकेल काय, या शंकेने, धास्तीने ते आपला विचार आपल्या मनातच ठेवीत, बोलून दाखवण्याचे धैर्य करीत नसत. या सातही भक्तांच्या मनात श्रीगुरुंना दिवाळीच्या दिवशी आपल्या घरी नेण्याचा विचार गुप्तपणे वास करून होता, पण श्रीगुरुंकडे तो विचार व्यक्त करण्याचे धैर्य त्यांना होत नव्हते.

येवढ्यात त्यातील एका भक्ताने शेवटी हिंमत केली व श्रीगुरूंस नम्रपणे दिवाळीच्या दिवशी फराळ करण्यासाठी आपल्या घरी येण्याचा आग्रह करू लागला. तेथे जवळच उभा असलेल्या दुसऱ्या भक्ताने ते ऐकताच त्यालाही हिंमत लाभली व त्यानेही तशीच विनंती पुढे मांडताना पहिल्याच्या गावी जाण्याचा मार्ग कसा कष्टदायक आहे हे दाखवून देण्यास तो विसरला नाही. तिसरा सद्‌भक्त तेथेच उभा होता. तोही आपली विनंती श्रीगुरुंच्या कानावर घालण्यासाठी पुढे सरसावला. त्यानेपण दोन्ही निमंत्रणांस बगल देऊन आपल्याच गावी येणे कसे सोयीस्कर होईल व आपण कशी बडदास्त ठेवू हे आपल्या श्रीमंतीवर भरवसा ठेवून सांगता झाला. अशा प्रकारे एकामागून एक याप्रमाणे या सातही भक्तांची श्रीगुरूंना निमंत्रण देण्यात चुरस लागली. प्रत्येकजण आपल्याकडेच येणे कसे सोयीस्कर होईल हे श्रीगुरूंस पटवून देण्याचा प्रयत्न करून आपलेच निमंत्रण स्वीकारावे असा हट्ट धरून बसला होता.

श्रीगुरु अत्यंत प्रसन्न वदनाने हसत हसत त्या सातही जणांचे बोलणे ऐकत होते. ज्यावेळी श्रीगुरुंना ऐकवण्यासाठी म्हणून त्यांच्याकडून तीच ती तुणतुणे न थांबता वाजू - गाजू लागली तेव्हा श्रीगुरुंनी त्या सर्वांस थांबण्यास, शांत होण्यास सांगितले.

श्रीगुरु म्हणाले, "मला त्रास होणार नाही. त्याचा तुम्ही विचारच करू नका. भक्ताधीनच मी असल्यामुळे सद्भक्तांच्या रास्त इच्छा, अपेक्षा पुर्ण करण्यात मला त्रास होत नसतो. भक्ताला सुखी करण्यास्तव, त्याला आनंदी करण्यास्तव अखंड धावपळ करण्यात मला आनंदच होत असतो. यासाठी मी पर्वतांच्या राशी ओलांडीन, सप्तसागरही पार करीन. तेव्हा ही अडचण नाही. अडचण आहे ती वेगळीच. मी एकटा व तुम्ही सात. त्यांतही मला सारखेच प्रिय असलेले सद्भक्त. तेव्हा अडचण अशी आहे की, एकजण सातांच्या घरी एकाच वेळी इच्छा असली तरी कसा काय जाणार ? आता मी सांगतो तसे करा. तुम्ही सर्व येथे एकत्र बसा, एकाचे कोणाचे तरी घर नक्की करा. सर्वजण त्या घरी जमा. येताना आपल्या आपल्या घरचे थोडे थोडे घेऊन या मला खाता येईल. तेव्हा आता तिथे कोपऱ्यांत बसा व कोणाकडे जमायचे ते ठरवून मला सांगा."

श्रीगुरुंचे हे बोल ऐकून ते सातही जण त्या कोपऱ्यांत जाऊन बसले. श्रीगुरुंच्या सल्ल्यानुसार एका कोणाचे तरी घर निश्चित करून तेथे सर्वांनी जमावे याबाबत त्यांचे एकमत झाले. पण हे घर ठरवताना अडचण निर्माण झाली. प्रत्येकाला एकत्र जमण्यासाठी आपलेच घर निवडावे असे वाटू लागले व तसा आग्रह धरून प्रत्येकजण इतरांस तसे सांगू लागला. झाले, परत वादावादीस सुरूवात झाली. घटकाभर हा खेळ चालला होता. श्रीगुरुंचे तेथे लक्ष होतेच. शेवटी श्रीगुरुंनी त्यांना आपल्याजवळ बोलावून घेतले व म्हणाले, "भांडू नका. आता मीच ही अडचण सोडवतो. तुम्ही आपआपल्या घरी जा. आधीच तुम्हाला आज उशीर झालेला आहे. तुम्हा सर्वांकडे मी यावे अशी तुमची प्रामाणिक इच्छा आहे व त्याची नोंद मी घेतली आहे. तुमच्या सर्वांच्या मनाप्रमाणे होईल. निश्चित मनाने आता घरी जा."

श्रीगुरुंचे हे उत्तर ऐकून आनंद होण्याऐवजी ते सातही भक्त हिरमुसले झाले. त्या सातांपैकी दोघे गडगंज श्रीमंत होते, दोघे साधारण संपन्न होते, तर तिघे बिचारे दरिद्री होते. पण भक्तिभावाने ते सर्वजण सारखेच श्रीमंत होते. यातील जे दरिद्री होते त्यातील एक म्हणाला, "देवा, हे काही खरे नाही. आमची समजूत घालण्यासाठी, आमची ही कटकट एकदाची येथून जावी म्हणून तुम्ही आम्हाला असे सांगत आहात. पण हे कसे शक्य होईल ? देवा, तुम्ही तर नेहमीच सर्वांना समदृष्टीने पाहता. सर्वांवर सारखीच माया करता. जाती - पातीचा तर नाहीच पण श्रीमंत - गरीब असाही भेदाभेद तुम्ही करीत नाही. तेव्हा कृपाळा, हा तुमचा लौकिक कायम राखून तुम्ही तुमचे हे आश्वासन कसे काय पूर्ण करणार ? आम्हाला काही हे कोडे उलगडत नाही. आम्हाला तोंडावर कोणाकडेच येणार नसल्याचे सांगून अथवा एकाच कोणाकडे तरी जाणार असे सांगून नाराज न करण्याच्या हेतूने तुम्ही असे संदिग्ध बोलत आहात. तेव्हा भेदाभेद पाहून गरीब म्हणून माझी उपेक्षा केलीत व या श्रीमंतांच्या घरी गेलात तर देवा, मी आजवर केलेली भक्ती वाया गेली असे खात्रीपूर्वक समजून येथील नदीत या अभागी देहाचे विसर्जन करीन." असे त्याने

श्रीगुरुंना निक्षून सांगितले. इतरांनीही हे ऐकून हीच री ओढली. हे सर्व ऐकून श्रीगुरुंनी त्या सर्वांस शांतपणे थोडावेळ तेथेच बसण्यास सांगितले.

नंतर श्रीगुरुंनी आपल्या मनाशी काही विचार करून त्यापैकी एकाला आपल्या जवळ बोलावला व त्याच्या कानात अगदी हळू आवाजात सांगितले की, "मी तुझ्याकडेच येणार. तेव्हा निश्चिंत मनाने ताबडतोब घरी निजून जा. यातला एक शब्दही कोणाला कळता कामा नये, नाहीतर परत कटकट निर्माण होईल व तुझ्याकडील येणे रद्द करावे लागेल. तेव्हा येथे न थांबता, कोणाशीही काही न बोलता लगेच निघून जा. तोंडावर आनंदही दाखवू नकोस. कोणालाही तुझ्या मनातले हे गुपित समजता कामा नये." असे सांगून त्यांनी या पहिल्या सद्भक्तास वाटेस लावले. मग थोड्या वेळाने दुसऱ्यास जवळ बोलावून त्याच्याही कानात पहिल्यास जे सांगितले तेच सांगून त्यालाही त्याचप्रमाणे वाटेस लावले. मग तिसरा, मग चौथा करता करता त्या सर्व सातही जणांवर तोच प्रयोग करून प्रत्येकाच्या कानात 'तुझ्याकडे येतो' असे सांगून त्या सर्वांस श्रीगुरूंनी रवाना केले. ते सर्व आनंदित होऊन अगदी "जितं मया" या भावनेने घरी पळत सुटले. सातांची सात गावे असल्यामुळे मठात आल्यविना गाठभेट होणेही शक्य नव्हते.

आज शनिवार उजाडला. रविवारी धनत्रयोदशी - दिवाळी होती. तेव्हा मठांतील काही भक्त - शिष्य फराळासाठी गावातून कोणाला बोलावावे की काय असे श्रीगुरूंस विचारते झाले. त्यावेळी श्रीगुरू त्या भक्तांस म्हणाले, "गुरुवारी जे सात भक्त निमंत्रणे देऊन गेले आहेत त्यांचेकडे जाण्याचा आपला मानस आहे." हे ऐकून ते मठातील भक्त शिष्य नाराज झाले व म्हणाले, "दिवाळीसारखा सण व तुम्ही आम्हाला सोडून जाणार ? तुम्ही पंगतीला उद्या नसलात तर आम्ही सर्व उपोषण करू. कारण आमचा देवच जर उद्या येथे नसला तर आम्ही नैवेद्य तो कोणाला दाखवायचा व प्रसाद कोणाचा ग्रहण करायचा ? कृपा करा, उद्या कोठे जाऊ नका. लागलीच निरोप पाठवून पाहिजे तर त्या सातही जणांना उद्या फराळ करण्यासाठी मठात बोलावून घेतो." हा त्यांचा आग्रह पाहून श्रीगुरु म्हणाले, "ठीक आहे, उद्या येथेच फराळ करू. तुमचा आनंद तोच माझा आनंद. तुम्हाला योग्य वाटतील ते जिन्नस करा व तुम्हाला योग्य वाटतील त्या व्यक्तींना निमंत्रणे द्या."

आज रविवार. सर्व दिवस धामधुमीत संपून सूर्यास्त झाला. मठात सर्वत्र उत्तम रांगोळ्या रेखाटून झाल्या. सर्वत्र दीप उजळले. मंजूळ सनईवादन कानी येऊ लागले. कलात्मक दृष्टीने मांडलेल्या पणत्या चित्त वेधून घेऊ लागल्या. मंगल स्नाने झाली. प्रतिवर्षाच्या पद्धतीत खंड न पडता आजही दिवाळीच्या दिवशी श्रीगुरुंची फराळ ग्रहण करताना संगत लाभणार हे पाहून मठातील सर्व उपस्थित आनंदले होते. श्रीगुरु फराळासाठी अन्य परस्थ भक्तांकडे जाणार असल्याची कुणकुण सर्वांच्या कानी गेली होती. श्रीगुरुंनी मठांतील भक्तांवरील प्रेमाने बाहेर जाणे रद्द केले हे पाहून मठातील सर्व भक्त स्वत:स धन्य

समजत होते. आज प्रथमच केवळ आपल्यावरील प्रेमापोटी श्रीगुरुंनी परस्थ भक्तांना दिलेले वचन पाळले नाही, असे तेथील जो तो दुसऱ्यास सांगत होता. अगदी हळू आवाजात चाललेली ही कुजबूज श्रीगुरुंच्या कानावर जात होती. श्रीगुरू हा सर्व प्रकार पाहून मनात हसत होते व आपल्या मनाशी म्हणत होते, "सर्वच वेड्यांचा बाजार आहे. अज्ञानी आहेत. यांना अजून माझा थांग लागलेला नाही. सर्वांना आनंदी, समाधानी करणे, पाहणे हेच तर माझे ब्रीद." सर्वांनी श्रीगुरुंना वंदन केले व सर्वांनी मोठ्या आनंदाने त्या फराळाचा समाचार घेतला. सर्वांचे आटोपल्यावर "झालें ना सर्वांच्या मनासारखे" असे तेथील भक्तांस म्हणून श्रीगुरु उठून गेले. अशा प्रकारे त्या दिवाळीच्या दिवशी मठांतील श्रीगुरूंचे वास्तव्य तेथील सर्वांनी प्रसन्न चित्ताने अनुभवले.

तिकडे त्या सातही सद्भक्तांच्या घरीही आजच्या या दिवाळीच्या दिवशी मोठी धामधूम उडाली होती. त्यांच्या आयुष्यांतील हा दिवस परमभाग्याचा असा ठरणार होता. त्यांचे श्रीगुरुदेव म्हणजेच प्रत्यक्ष भगवान श्री दत्तात्रेय आजच्या दिवाळीला फराळ ग्रहणासाठी त्यांचेकडे येणार होते, त्या आनंदाने ते बेभान झाले होते. स्वागताची जय्यत तयारी केली होती. या सुवर्णाक्षरांनी लिहून ठेवण्यायोग्य समारंभासाठी गावातील निवडक प्रतिष्ठितांना, सर्व नातेवाईकांना आवर्जून निमंत्रणे देण्यात आली होती. मठात श्रीगुरुंना आमंत्रण देताना जो प्रकार घडला तो सर्व अगदी रंगवून आपल्या स्नेही सोबत्यांना, नातेवाईकांना सांगितला जात होता व आपलेच आमंत्रण श्रीगुरूंनी स्वीकारल्याने आपण किती भाग्यवान आहोत, श्रीगुरुंचे आपल्यावर किती प्रेम आहे हे त्यांस पटवून देण्यात येत होते. श्रीगुरु वचनानुसार प्रत्येकाच्या घरी हजर झाले. तेथील आनंदात, विनोदात सहभागी झाले.त्यांची पूजा स्वीकारून, त्यांनी दिलेल्या भेटवस्तू स्वीकारून, फराळ करून आशीर्वाद देऊन श्रीगुरु तेथून परतले. सातही भक्तांनी आपल्या आपल्या घरी हा श्रीगुरुंचा सुखद सहवास अनुभवला. ते सर्व कृतकृत्य झाले.

अशा प्रकारे दिवाळीचा सण पार पाडल्यानंतर त्रिपुरारी पौर्णिमा उगवली. प्रतिवर्षाच्या प्रथेनुसार दीप - पूजेस्तव पुष्कळ भक्त तेथे जमले. यात सातही गावातील ते सात सद्भक्त होतेच. एकमेकांशी चांगलेच परिचित असल्यामुळे एकमेकांचे कुशल विचारीत ते बसले होते. त्यांतील एक दिवाळीला श्रीगुरू आपल्याकडे आले होते असे दुसऱ्यास म्हणाला. दुसऱ्याने हे ऐकताच खोटी बढाई मारू नकोस, श्रीगुरू दिवाळीला माझ्याकडेच आले होते असे त्यास म्हणाला. शेजारी बसलेला तिसरा या दोघांचा संवाद ऐकून म्हणाला, तुम्ही दोघेही खोटे बोलत आहात. कारण श्रीगुरु तर माझ्या घरी आले होते. अशा प्रकारे तेथे खो - खो चा खेळ सुरू झाला व प्रत्येक जण आपल्याकडे श्रीगुरू आले होते असे सांगून दुसऱ्यासच केवळ नव्हे, तर सर्वांवर खोटे बोलण्याचा आरोप करीत होता. तेथील जे इतर भक्त हे ऐकत होते त्यांत काही मठांत वास्तव्य करून राहिलेले भक्त होते. ते म्हणाले, "तुम्हा सातही जणांना काय वेड - बिड लागले

आहे का ? श्रीगुरुंनी तर दिवाळीच्या दिवशी येथेच आमच्या बरोबर फराळ केला आहे. तेव्हा त्या दिवशी तुमच्या घरी ते उपस्थित असणे कसे शक्य आहे ?" असे त्यांनी म्हणताच हे सातही भक्त त्या दिवशी प्रत्येकाने श्रीगुरुंना दिलेल्या भेटवस्तूंचे वर्णन करते झाले व म्हणाले या वस्तू श्रीगुरूंपाशी दिसत आहेत. हा पुरावा तर पटण्यासारखा होताच. पण प्रत्यक्ष दिवाळीच्या दिवशी श्रीगुरूंना पाहिल्याचे स्मरण पण पक्के होते. मग ते सर्व खरे काय ते जाणून घेण्यासाठी श्रीगुरुंजवळ गेले. श्रीगुरुंना उडालेला सर्व गोंधळ सांगितला व सत्य काय आहे ते सांगण्यास श्रीगुरुंना विनंती केली. श्रीगुरू म्हणाले, "सातही सद्‌भक्त जे सांगत आहेत ते पूर्ण सत्य आहे. मठातील भक्त सांगतात तेही खरे आहे. मी त्या दिवशी आठही ठिकाणी उपस्थित होतो. भेदाभेद न करता सर्वांना समदृष्टीने पाहणे हेच तर माझे ब्रीद. व सर्वच भक्त मला सारखेच जवळचे. तेव्हा कोणालाही दु:खी करू नये, सर्वांना संतोष द्यावा, सर्वांच्या सदिच्छा पूर्ण कराव्या व दिलेल्या वचनाचे पालनही करावे म्हणून मी एकाच वेळी आठ रूपे धारण करून आठही उपस्थिती दर्शविली.

हे ऐकून त्या भक्तांनी श्रीगुरूंना विचारले, "देवा, हे कसे काय शक्य झाले ?" यावर श्रीगुरु म्हणाले, "हे अशक्य नाही. जाज्वल्य भक्ती हा या शक्तीचा पाया आहे. भक्ती जशी वाढेल, अगदी उच्चकोटीला जेव्हा पोहोचेल तेव्हा सिद्धी प्राप्त होईल व सिद्धी साध्य केल्याने हे करणे अशक्य नाही. श्रीमद्‌ भागवताच्या एकादश स्कंधामध्ये या सिद्धी किती प्रकारच्या आहेत, त्यांचा उपयोग कसा होतो, काय व कसे केल्याने त्या प्राप्त होतात याचे समग्र वर्णन दिलेले आहे. पण सिद्धींचा वापर फार जपून केला पाहिजे. नाहीतर त्या आध्यात्मिक नाशाला म्हणजेच आत्मनाशाला, सर्वनाशाला कारणीभूत होतील. या सिद्धींचा उपयोग करताना कोणाचेही अनहित होत नाही, त्याचप्रमाणे आपला किंचितही स्वार्थ साधला जात नाही हे बारकाईने पाहणे अत्यावश्यक आहे. नाहीतर हे दुधारी शस्त्र आपला घात केल्याविना राहणार नाही. प्राप्त झालेल्या सिद्धींचा उपयोग करण्याचा मोह टाळणे मोठमोठ्या महाभागांना शक्य झालेले नाही, तेव्हा या सिद्धींच्या प्राप्तीचा विचार शहाण्याने करू नये. सामान्यांनी फक्त निष्काम अशी एकाग्र चित्ताने भक्ती - उपासना करीत राहणेच हितावह."

श्रीगुरुंची ही अशी एकाच वेळी आठ निरनिराळ्या ठिकाणींची उपस्थिती सर्व गाणगापुरासच नव्हे, तर सर्व दिशांस समजली. ही अलौकिक अद्‌भुत घटना सर्वत्रांस ज्ञात झाली. सर्वजण श्रीगुरुंची ही अलौकिक शक्ती पाहून स्तिमित झाले.

★ ★ ★ ★

२९. कुणबी भक्तावर वळली कृपादृष्टी

वांझ म्हशीला दूध देण्यास भाग पाडल्यावर तेथील राजाच्या निमंत्रणानुसार ज्या दिवशी श्रीगुरु वास्तव्य करण्यासाठी म्हणून गाणगापुरास आले त्या दिवशी श्रीगुरुंच्या स्वागतासाठी म्हणून जे शेकडो ग्रामस्थ तेथे जमले होते, त्यात एक अडाणी, अशिक्षित कुणबी होता. हा कुणबी पिढ्यान्‌पिढ्या गाणगापुरात राहत होता. अडाणी अशिक्षित असला तरी एक सालस, सत्प्रवृत्तीचा, कष्टकरी म्हणून सर्व गाव त्याला ओळखत होता. गाणगापुराहून संगमावर जाण्याच्या रस्त्यावरच पसरलेल्या शेतजमिनीचा एक लहानसा दोन एकराचा तुकडा वंशपरंपरा खंडपद्धतीने या कुणबी कुटुंबाच्या ताब्यात होता. सर्व कुटुंबीय तेथे वर्षभर कष्ट करीत व त्यावरच त्यांचा निर्वाह चाले.

श्रीगुरू गाणगापुराहून संगमावर जाताना व त्याचप्रमाणे तेथून गाणगापुरी परतताना या कुणब्याच्या शेतावरून जात येत असत. श्रीगुरुंना दुरून पाहून दररोज ते संगमावर जात असताना व संगमावरून परतत असताना अशा दोन्ही वेळी हा कुणबी धावत रस्त्यावर येई व त्यांना भक्तिभावाने तेथेच त्या धुळीची, चिखलाची पर्वा न करता साष्टांग नमस्कार करीत असे. श्रीगुरु सुहास्य वदनाने त्याला आशीर्वाद देत व पुढे जात. आशीर्वादनिदर्शक "नारायण" या शब्दाविना श्रीगुरु त्याचेशी काही बोलत नसत व तोही श्रीगुरुंना काही सांगत नसे, अथवा त्यांचेपाशी काही मागत नसे.

या कुणब्याने ज्या दिवशी त्याच्या आयुष्यात प्रथमच श्रीगुरूंना गाणगापुराच्या वेशीवर पाहिले. त्याच दिवशी त्यांच्या तेजस्वी रूपाच्या दर्शनाने तो प्रभावित झाला. दुसऱ्याच दिवशी त्याने शेतावर एका कोपऱ्यात पूर्वाभिमुख असा दीड - दोन हात लांबी - रूंदीचा कोनाडा बांधून काढला व चैत्र शु. प्रतिपदेच्या शुभदिनी तेथे एक श्रीफळ ठेवले. ब्राह्मणाकरवी त्या श्रीफळाची विधिपूर्वक पूजा करून प्रत्यक्ष श्रीगुरूच समजून त्या श्रीफळाची तेथे स्थापना केली. या श्रीफळात तो श्रीगुरु पाहू लागला. त्यांना अनुभवू लागला. आपली सुख - दुःखे त्यांस सांगू लागला. शेतांतील काम संपल्यावर तासन्‌तास तो त्यांच्या समोर बसून त्यांचे स्तवन करू लागला. दररोज मनोभावे तो त्यांचे पूजन करू लागला. सदैव आपणांस श्रीगुरुंचा आधार आहे, त्यांचे पाठबळ आहे या अतीव विश्र्वासाने तो शेतात कष्टू लागला.

श्रीगुरु गाणगापुरांत वास्तव्य करण्यास आल्यावर आता वर्षभराचा काळ लोटला होता. शेतात श्रीगुरु म्हणून ठेवलेल्या श्रीफळालाही वर्षे होत आले होते. तेव्हा त्याने त्या वर्षीच्या चैत्री पाडव्याला त्या श्रीफळाचे ब्राह्मणाकरवी पूजन करविले व त्या श्रीफळाचे संगमावर विसर्जन करून नवीन श्रीफळाची त्या जागी पुनरपि स्थापना केली. प्रतिवर्षी अशा प्रकारे नवीन श्रीफळाची स्थापना होऊन जुन्याचे विसर्जन केले जात होते. अशा प्रकारे दहा वर्षे उलटली. शेतातील त्या श्रीफळाच्या पूजेत, उपासनेत त्याचप्रमाणे दररोज

रस्त्यावर येऊन श्रीगुरुंना साष्टांग नमन करणे या नेमात कधी खंड पडला नाही. थंडी, वारा, पाऊस यांना त्याने दाद दिली नाही; त्याचप्रमाणे सांसारिक, शारीरीक अडचणींची ढालही त्याने वापरली नाही. अतीव श्रद्धा, विश्वास, नि:सीम भक्ती - उपासना यांचा त्याच्याकडून त्याला नकळत असा एक आदर्शच निर्माण होत होता.

ही अशी दहा वर्षे उलटल्यावर त्या कुणब्यास आपली आर्थिक परिस्थिती सुधारली आहे हे जाणवू लागले. श्रीगुरु गावात वास्तव्यास येईपर्यंत अनेकदा संध्याकाळचे पूर्ण उपवास घडत. एखादे वर्ष तर असे जाई की नवे पीक हाती येण्यापूर्वीच दोन - चार महिने फक्त पाण्याचा व रानातील कंदांचा आधार पोटास द्यावा लागत असे. पण आता त्याला हे चित्र पालटलेले दिसू लागले. एखादे वर्ष दुष्काळी म्हणून पूर्णपणे पिकाविना गेले तरी घरातील कोठारे सुखाने आधार देत होती व शिवाय एखाद्या नडलेल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यालाही मदत करता येत होती. त्याची निश्चित श्रद्धा होती, विश्वास होती की ही सर्व श्रीगुरूंची कृपा. खात्रीपूर्वक त्याला वाटत होते की तो शेतांतील कोनाडाच ही सर्व सुखाची समृद्धीची बरसात करीत आहे. तो म्हणत होता मी तर तोच दहा वर्षांपूर्वीचाच आहे, शेतही तेच आहे, घरांतील शेतावर राबणारी माणसेही तीच आहेत, येणारा पावसाळा, उन्हाळा, हिवाळा तसाच लहरीनुसार कमी - अधिक प्रमाणात येत - जात आहे. मग हा चमत्कार कसा झाला, कोणी केला, त्या श्रीगुरुविना हा झालेला नाही. कारण श्रीगुरुच तेवढे या गावी दहा वर्षांपूर्वी नवीन आले. तेव्हा ही करणी त्यांचीच आहे, असे तो ठामपणे म्हणत होता.

अशाप्रकारे सुखासीन झाला असतानाही तो श्रीगुरुंचा निस्सीम भक्तच राहिला. त्या शेतांवरील कोनाड्यात स्थापलेल्या श्रीफळाची उपासना करण्यात, तेथे भक्ती - भजन - पूजन करण्यात त्याने कसलीच ढिलाई निर्माण होऊ दिली नाही. दररोज रस्त्यावर जाऊन त्या चिखलाची, धुळीची पर्वा न करता श्रीगुरुंना शिरसाष्टांग दंडवत करण्यात आपली सुबत्ता त्याने आड येऊ दिली नाही. परिस्थिती बदलली तरी वृत्तीने, चित्ताने, मनाने, बुद्धीने, अंत:करणाने तो तसाच राहिला. उलट हे सर्व करण्यात त्याचा उत्साह, त्याची भावना, त्याची श्रद्धा दृढावली होती.

अशा प्रकारे होता होता एक दिवस श्रीगुरु गाणगापुराहून सकाळीच संगमावर जात असलेले पाहून तो नित्याच्या त्याच्या नियमानुसार धावत रस्त्यावर आला व त्याने श्रीगुरुंना साष्टांग नमन केले. पण आज श्रीगुरु नित्याच्या पद्धतीनुसार त्याचेशी काही न बोलता, निघून न जाता तेथे थांबले व त्यास म्हणाले, "काय रे बाबा, काय इच्छा मनांत धरून तू हा दररोज मला नमस्कार करतो आहेस ? तुला काही हवे आहे काय ? मला निर्भीडपणे सांग. संकोचू नकोस." हे श्रीगुरुंचे बोल ऐकून त्या कुणब्यास आनंद तर झालाच, पण आश्चर्यही वाटले. कारण गेल्या दहा वर्षांत त्याने कधी तेथे श्रीगुरुंचा आवाज ऐकला नव्हता. तो हात जोडून म्हणाला, "देवा, तुमच्याकडे काय मागणार. काय द्यायचे ते तुम्ही स्वत: होऊन जाणून भरपूर देतच

आहात. न मागताच भक्तवत्सला तुमच्याकडून अखंडपणे भरपूर मिळत आले आहे. भक्ताची पुढे होणारी अडचण अंतर्ज्ञानाने वेळीच जाणून त्याला सावध करण्याचे अलौकिक ज्ञान तुमच्यापाशीच आहे. भक्ताला केव्हा दिले पाहिजे, किती दिले पाहिजे, काय दिले पाहिजे, हे तुम्हालाच अधिक कळते. तेव्हा तुमच्याकडे मागायचे ते काय व कशाला! मी पूर्ण समाधानी आहे. तुमची भक्ती करण्याची बुद्धी सतत वाढतच राहील असे करा. आणि आता कृपाळा, या माझ्या शेताला तुमचे हे पवित्र पाय लावून मला धन्य करा. माझे शेत पावन करा. देवा इतकी कृपा करा."

ही त्याची विनवणी ऐकून श्रीगुरु त्याच्याबरोबर शेतात गेले. तेथे गेल्यावर शेतात काय पेरले आहे म्हणून त्यांनी विचारणा केली. यावर कुणबी म्हणाला, "ज्वारी पेरली आहे. तुमच्याच कृपेने पीक चांगले येणार आहे असे दिसते. महिन्याभरात पीक कापणीस तयार होईल. आता तर ही भूमी पावन झाली आहे. या भूमीस तुमचा चरणस्पर्श झाला आहे, तेव्हा तेथे सूर्य - चंद्र असेपर्यंत प्रतिवर्षी पीक भरपूर येत राहणार याची मला खात्री आहे. तुमच्या पायधुळीने आज येथे अमृतसिंचन झाले आहे." हे त्याचे बोलणे आटोपल्यावर श्रीगुरू त्यास म्हणाले, "हे बघ, तुझा माझ्यावर पूर्ण विश्र्वास असेल तर तुला काही सांगू इच्छितो. ऐकणार असलास तरच सांगेन." श्रीगुरूंचे हे शब्द ऐकून कुणब्याला वाईट वाटले. तो श्रीगुरुंचे चरण धरून त्यांस म्हणाला, "दयाळा, अशी शंका मनात आणू नका. स्वप्नांतही तुमच्या आज्ञेचा अवमान होईल, तुमच्या शब्दांचे उल्लंघन होईल अशी कृती माझ्याकडून होणार नाही. असे करण्याचा विचारही माझ्या मनाला शिवणार नाही. तुम्ही आज्ञा तर करून पहा. तुम्ही फक्त हुकूम करायची खोटी, तुम्ही म्हणाल्यास हे शिरही उतरवून तुमच्या चरणावर ठेवले जाईल. तेव्हा जे काही सांगायचे असेल ते सांगा व माझी कसोटीच घ्या."

त्याचा हा परमोच्च भक्तिभाव पाहून, विश्र्वास पाहून श्रीगुरुंस आनंद झाला. ते म्हणाले, "मी स्नान करून मध्यान्हीस परत फिरेपर्यंत हे सर्व पीक कापून काढ. कचरा पण येथे राहू देऊ नकोस. पीक कापणीस अजून तयार झालेले नाही, हा विचारही मनात आणू नकोस. उशीर करू नकोस. लागलीच कामास लाग."

श्रीगुरुंची ही आज्ञा शिरसावंद्य मानून कुणबी लागलीच गावात शेताच्या धन्याकडे गेला व म्हणाला, "या वर्षीच्या खंडाचा करार झालेला नाही, तो गेल्या वर्षीचाच आकार धरून पुरा करा." धनी म्हणाला, "असे कसे होईल? या वर्षी पीक चांगले येणार आहे, तेव्हा पीक कापल्यावरच ठरवूं." कुणब्याने लागलीच खंड नक्की करण्याचा आग्रह धरला व गेल्या वर्षीच्या दीडपटीने हिशोब करा असे म्हणू लागला. शेवटी हो - ना करता करता दुप्पट देण्याचे ठरून करार झाला. करार होताच कुणबी कोयती घेऊन शेतात गेला व सपासप जराही उसंत न घेता हात चालवून ते हिरवेगच्च तरारलेले उभे पीक त्याने भूईसपाट केले.

त्याच्या कुटुंबियांस तो पीक कापू लागला आहे हे कळताच ते सर्व धावत तेथे आहे व त्याला अडवू लागले. पण तो कोणासही जुमानेना. मग ते कुटुंबीय त्या शेताच्या धन्याकडे गेले, तेथे शेतात चाललेला हा प्रकार सांगताच तो सावकार त्यांस म्हणाला, "कापेना का शेत, मला काय त्याचे. मी करारानुसार दुप्पट वसूल करणार. मला माहीत आहे, त्याच्या कोठारात भरपूर धान्य आहे ते." रडत रडत त्याला व श्रीगुरुंना दूषणे देत ते कुटुंबीय घरी परतले. एव्हाना कापलेल्या पिकाचा ढीग गुरांना हिरवा चारा म्हणून उपयोगी होईल या विचाराने त्याने एका कोपऱ्यात गोळा करून ठेवला व शेत स्वच्छ केले. आता तेथे हात - दीड हात उंचीची मुळे तेवढीच दिसत होती.

मध्यान्ह होत आली. श्रीगुरुंनी संगमावरून परत फिरण्याची वेळ जवळ आली. कुणबी श्रीगुरूंची वाट पाहत होता. श्रीगुरुंना दुरून पाहतांच तो धावत त्यांचेपाशी गेला व म्हणाला, "स्वामीमहाराज, देवा, तुमच्या आज्ञेप्रमाणे शेत साफ केले आहे. नजर टाकणार काय ?" हे ऐकून श्रीगुरु 'चल' म्हणून त्याच्या बरोबर शेतात आले व तो सर्व प्रकार पाहून, त्याचा आपल्या शब्दावरील हा विश्र्वास अनुभवून आनंदले. पण गंभीर मुद्रा करून म्हणाले, "असा कसा रे तू अडाणी, साधी थट्टाही तुला कळली नाही. शेत कापून टाक असे मी तर थट्टेने म्हणालो होतो. तू तर खरे मानून सर्वनाशच करून बसलास. आता काय करणार ?" असे म्हणून श्रीगुरु त्याच्या चेहऱ्यावरील हावभाव पाहू लागले. पण त्यांना त्याच्या चेहऱ्यावर कसलाच फरक झालेला दिसला नाही. तो म्हणाला, "तुम्ही कोणत्या हेतूने बोलतात, कां बोललात हे तुमचे तुम्हांला माहित. माझ्या देवाच्या आज्ञेचे पालन करणे हा माझा धर्म. हे माझे कर्तव्य. स्वप्नांत जरी तुमची आज्ञा कानी आली तरी तिचे पालन होणार, मग हे तर तुम्ही प्रत्यक्ष येथे येऊन ऐकवलेले शब्द. शिवाय आता पुढे काय होणार याचीही काळजी मी कशाला करू ? हे शेत तर तुमचेच आहे व मी पण तुमचाच. सर्व विश्र्वाची चिंता वाहणारे तुम्ही आहांत." हे त्याचे बोल ऐकून श्रीगुरु त्यास म्हणाले, "अशीच जर तुझी प्रामाणिक भावना असेल तर तुला कसलीच चिंता करावी लागणार नाही. माझ्या शब्दांवर विसंबून, विश्र्वासून तू हे शेत कापले आहेस. तेव्हा या पुढे काय करायचे ते मी पाहतो. तू निश्र्चित हो." असे म्हणून श्रीगुरु मठात परतले व तो कुणबी आनंदून घरी गेला.

कुणबी घरी गेल्यावर पाहतो ते शेत कापल्यामुळे, संपूर्ण वर्षाचे अन्नधान्य प्रहरभरातच नष्ट केल्यामुळे घरात एखाद्याचा मृत्यू झाल्याप्रमाणे रडारड चालली होती. त्याला व श्रीगुरुंना दूषणे दिली जात होती. श्रीगुरुंना दिली जात असलेली दूषणे त्याला ऐकवेनात. तो फार कष्टी झाला. म्हणू लागला, "श्रीगुरुंना दोष देण्यात तुम्हाला काहीच खंत कशी वाटत नाही. पहा, तुम्ही कसे स्वार्थी आहात. काल रात्रीपर्यंत अगदी तोंड फाटेल इतकी तुम्ही सर्व श्रीगुरुंची स्तुती करीत होता, त्यांच्यामुळे हे सुखाचे दिवस पाहत आहोत असे प्रत्येक दिवशी किमान एकदा तरी तुमच्याकडून बोलले जात होते. तीच तुम्ही माणसे

आज श्रीगुरुंवर आग पाखडत आहात. कारण काय, तर तुमच्या कल्पनेनुसार तुमच्या स्वार्थास धक्का लागला. कृपा करून या वृत्तीचा त्याग करा. त्याच्यावर पूर्ण विश्र्वासून सर्व जीवनाचा भार त्याच्यावर सोपवा. सर्व बुद्धी, प्रेरणा तोच देतो आहे हे पुरेपूर जाणून, या परमसत्यावर पूर्णपणे विश्र्वासून, त्याची सतत आठवण ठेवून प्रामाणिकपणे कष्ट करीत रहा. तो तुम्हाला मुळीच वाऱ्यावर सोडणार नाही. आज त्यांनी जे काही मला सांगितले, जी काही कृती माझ्याकडून करवून घेतली त्यामागे त्यांचा काहीतरी उद्देश निश्र्चितच असणार. त्रिकालज्ञ ते आहेत. हे असे त्यांनी का केले याचा विचारही करू नका. पुढे कसे होईल याची व्यर्थ चिंता करू नका. कालच रात्री कोठाराशेजारीच तो अकस्मात जाळ भडकला असता आपणास मध्यरात्री निद्रेतून कोणी उठवले, तो जाळ कोणी विझवला, त्याचेच वणव्यांत रूपांतर करुन तुमचे सर्व साठवलेले धान्य, तुमची ही झोपडी तुमच्यासकट नष्ट करणे त्याच्या शक्तीबाहेरचे का होते ? काल रात्रीच तर तुम्ही सर्व म्हणत होता की श्रीगुरुंनी वाचवले, सांभाळले म्हणून. तेव्हा विश्र्वास ठेवा व म्हणा विश्र्वाघरच्या योजना तोच जाणे. गेल्या दहा वर्षांत एक क्षणभर न थांबणारे श्रीगुरु आज या शूद्रावर कृपा करण्यासाठी का थांबले ? का ते शेतात आले ? का त्यांना हा कापणीचा आदेश द्यावासा वाटला ? निश्र्चितच यामागे काहीतरी खास कारण असणार. आपल्याला न दिसणारे असे काहीतरी त्यांना दिसले असणार. तेव्हा विश्र्वास बाळगून शांत व्हा. पुढच्या वर्षभराला पुरून उरेल इतके धान्य आज त्यांच्या कृपेने आपल्या संग्रही आहे. दहा वर्षांपूर्वीची परिस्थिती आठवा. कोणी हा बदल घडवून आणला ते बारकाईने पहा. आपल्या अंतरांत याचा प्रामाणिक शोध घ्यावा. म्हणजे तुमच्याही अंत:करणात त्यांच्यावरील भक्तिप्रेमाने, आदराने मंदपणे तेवत असलेला तो लहानसा दिवा तुम्हाला अवश्य दिसेल." हे कुणब्याचे म्हणणे ऐकून ते जरा शांत झाले व मनात म्हणू लागले, "व्हायचे ते तर होऊन गेले. आता दोष तरी कोणाला व कशाला द्यायचा ? खंत करून पुढील आनंदाला तरी नाट कशाला लावायचा ? प्राक्तनाप्रमाणे घडायचे ते घडले," असे म्हणून, असा विचार करून सर्वांनी त्या विषयावर पडदा पाडला.

शेजारी - पाजारी संन्याशाच्या नादाला लागून हाता - तोंडाशी आलेले उभे पीक या वेड्याने कापून टाकले असे म्हणू लागले. त्याला मूर्ख म्हणू लागले. त्याला हसू लागले. कुणबी मात्र या विषयावर कोणाशी काही बोलत नसे. स्नान व अन्नपाणी येवढ्यापुरताच तो घरी येई व बाकी सर्व वेळ शेतात कष्ट करीत किंवा त्या कोनाड्यातील त्याच्या देवाशी हितगूज करण्यात घालवीत असे.

आठ दिवस या घटनेला होऊन गेल्यावर, तेथील हवामानात एकाएकी बदल झाला. झोंबणारे, भर दुपारी सर्व शरीर काकडून टाकणारे थंड वारे वाहू लागले व बोलता बोलता मूळ नक्षत्रावर मुसळधार पाऊस कोसळू लागला. सर्व शेतकऱ्यांच्या तोंडचे पाणी पळाले. डोळ्यांदेखत त्यांचे उभे पीक नष्ट होत असलेले त्यांना निमूट हातबल होऊन पाहावे लागले. संपूर्ण गावावर हे अनपेक्षित अरिष्ट ओढवले. दुसरा दिवस उजाडला. चांगला सूर्यप्रकाश पसरला. जो तो आपल्या शेतावर गेला व तेथील दृष्य पाहून

हळहळत पुढील संपूर्ण वर्ष दुष्काळाशी सामना करीत घालवावे लागणार या खात्रीचे गाठोडे काखेला बांधून व चिंतेचा बोजा डोक्यावर घेऊन निराश अंत:करणाने घरी परतला.

या कुणब्याचे सर्व सहकुटुंबीयही शेतावर गेले. शेत कापल्यावर कचराही हलवण्यात आला होता तेव्हा शेतात प्रमाणाबाहेर पाणी साचून राहण्याची शक्यता नव्हती. मुळे तशीच शाबूत होती, वर उत्तम पाऊस झाला होता. पुन्हा रोपे येण्याची त्यांना खात्री वाटू लागली. शेतकऱ्याची दृष्टी व अनुभव त्यांचेपाशी होता म्हणून त्यांनी लगेच चांगलेच पीक होती येणार हा अंदाज बांधला व शेत कापले ते बरे केले असे त्यांस आता वाटू लागले. श्रीगुरुंनी आठ दिवसांनी येणारी ही नैसर्गिक आपत्ती अंतर्ज्ञानाने जाणून त्या आपल्या एकनिष्ठ भक्ताला, तो आपण सांगू तसा आपल्यावर विश्र्वासून वागेल याची खात्री झाल्यावर सावध केले. त्याच्या हिताचे अशा प्रकारे रक्षण केले होते, हे सर्व कुटुंबियांना आता पूर्णपणे पटले. सर्वजण परत उत्साहाने शेतात राबू लागले. तेथे श्रमता श्रमता भक्तिगीते गाऊ लागले, भजने म्हणू लागले, श्रीगुरुस्तवन चाललेच होते. होता होता पीक तयार झाले. कापणी झाली.

घरी असलेली कोठारे भरली व नवीन बांधण्याची जरूर भासली. पण गावातील बहुतेकांची ती अन्नान्न परिस्थिती पाहून तो कुणबी हळहळला. खंडाचे धान्य घेऊन जा असे सांगण्यासाठी सावकाराघरी गेला असताना त्यास तो म्हणाला, "माझ्याकडे अपेक्षेपेक्षा दसपटीने पीक आले असून त्यातील अर्धे तुम्ही घ्या व गरीबांना ते वाटा." सावकाराने "तसे केल्यास माझ्याकडून पाप घडेल. मी ठरल्याप्रमाणे गतवर्षीच्या दुप्पट येवढेच धान्य देणार. जादा धान्य मला घेता येणार नाही, तूच ते तुझ्या इच्छेप्रमाणे परस्पर वाट" असे त्यास सांगितले.

कुणबी घरी परतला व गोरगरिबांना जेवढे म्हणून देता येईल तेवढे धान्य त्याने दिले. ते सर्व कृतज्ञतेने त्याचे पाय धरू लागले, तेव्हा तो कुणबी त्यांस म्हणाला, "मठांत वा संगमावर जा. तेथे जाऊन श्रीगुरुंचे पाय धरा. हे सर्व धान्य त्यांचे आहे. त्यांनीच दिलेले आहे. मी तर एक त्यांचा भारवाहू हमाल आहे. माझे काही नाही, सर्व त्यांचेच आहे. व तुम्हीही त्यांचेच आहात. तेव्हा त्यांच्यापाशी जा, त्यांचे पाय धरा, त्यांच्याशी एकनिष्ठ रहा. त्यांच्या भक्तीत, उपासनेत रममाण व्हा, म्हणजे असे इतरांना, अडलेल्यांना देण्याची शक्ती तुम्हालाही प्राप्त होईल, साधनही निर्माण होईल."

असा तो कुणबी श्रीगुरुकृपेने चिरंतन संतोष पावता झाला.

★ ★ ★ ★

३०. "जातो आम्ही निजमठासी"

पुढील जन्मी तू यवन बादशहा होशील व तुझ्या अंतसमयी मी नृसिंहसरस्वती हे नाव धारण करून संन्यासी स्वरूपात वावरत असताना मला भेटशील असे एका रजकाला श्रीपाद श्रीवल्लभांनी जे वरदान दिले होते ते तुम्हाला स्मरतच असेल. त्या वरदानानुसार त्या रजकाचा पुनर्जन्म बेदरनगरीच्या बादशहाच्या कुळात झाला व तो तेथील बादशहा झाला.

पूर्वजन्मींच्या संस्कारामुळे हिंदूसमाजाविषयी त्याच्या अंतरी आपुलकीचा भाव होता. देवालये, तीर्थक्षेत्रे, मठ वगैरेबाबत त्याच्या अंतरी सद्भाव होता व त्यांच्या उत्कर्षासाठी तो द्रव्यसहाय्यही करी. साधू - संत, संन्यासी यांचा तो मान - सन्मान करी. राज्यातील मुल्ला - मौलवी त्याच्या या वृत्तीचा धिक्कार करीत. संधी सापडताच ते त्याला उपदेश करीत. ते म्हणत, "हिंदुधर्मीयांच्या धर्मवृद्धींत, धर्मजोपासनेत व्यत्यय निर्माण करणे, हे यवनधर्मीयांचे कर्तव्य आहे. हिंदुधर्मीयांचे लाड करणे, त्यांचा सन्मान करणे, त्यांच्या धर्मवृद्धीस साहाय्य करणे, त्यांच्या देवालयांना अर्थसाहाय्य करणे, हे जे तुमचे वागणे आहे ते म्लेंच्छधर्मास धरून नाही. तेव्हा तुमच्या वागण्यात बदल करा व सच्चा म्लेंच्छ म्हणून लौकिक प्राप्त करा." असा उपदेश करण्याची संधी ते सोडत नसत, पण उघड प्रखर विरोध करण्याचे धैर्य कोणी करत नसे.

बादशहा त्यांना, सांगे, "हे जे काही तुम्ही मला सांगत आहात ते चुकीचे आहे. कोणत्याही धर्माची निंदा न करता, कोणाही परधर्मीयाला उपद्रव न देता स्वधर्मपद्धतीनुसार आपले जीवन सुखाने जगा असेच यवनांच्या धर्म - ग्रंथासह प्रत्येक धर्म - ग्रंथ सांगत आहे. आपला धर्मही कोणाही मानवाला उपद्रव न देता होईल तितके इतरांना साहाय्य द्या, त्यांचेशी सहकार्य करा, त्यांच्या त्यांच्या धर्मपद्धतीनुसार त्यांना आपले जीवन जगू द्या, असेच सांगत आहे. सर्वच एकाच ईश्वराघरची, अल्लाघरची लेकरे आहेत. सर्वांच्या शरीरातील रक्ताचा रंग सारखाच लाल आहे. शिवाय मी बादशहा आहे हे विसरू नका. मला माझ्या यवनधर्माबरोबरच राजधर्माचेही पालन केले पाहिजे. सर्व प्रजा मला माझ्या मुलांसमान. त्यांच्यात भेदभाव करणे अल्लाघरी पाप ठरेल. तेव्हा कोणाच्याही धर्माचा विचार न करता सर्वांना सारखीच न्यायाची, आदराची, मानाची वागणूक देणे हा माझा राजधर्म." असे आपले विचार बादशहा त्यांना ऐकवित असे.

वर्षांमागून वर्षे उलटता उलटता बादशहा वृद्धत्वाकडे झुकला. दुर्दैवाने त्याच्या जांघेवर एक फोड (स्फोटक - गळू) आला. त्याला असह्य वेदना होऊ लगल्या. वैद्य, हकीम, मंत्र - तंत्र, गंडे - दोरे, ताईत, या सर्वांचा आसरा आलटून पालटून कोण सांगेल त्या पद्धतीने घेतला गेला. मंदिरात, मशिदीत बादशहाच्या आरोग्य - स्वास्थ्यासाठी प्रार्थनाही केल्या गेल्या. पण कशाचाच उपयोग होईना. त्रास, वेदना कमी न होता

दिवसेंदिवस वाढतच चालल्या होत्या. बादशहाला आता हे जिणे नको असे वाटू लागले. शेवटी सर्व उपाय संपल्यावर बादशहाने नगरातील विद्वान ब्राह्मणांना राजवाड्यावर बोलावून घेतले व तुम्ही तरी आता काही उपाय सुचवा अशी त्यांस विनंती केली. "आम्ही तुम्हाला उपाय सांगू शकतो पण तो अशा उघडपणे सर्वांसमोर सांगता येणार नाही, त्यासाठी एकांत पाहिजे." असे ब्राह्मणांनी म्हणताच बादशहाने आपल्या शयनगृहातून सर्वांस बाहेर जाण्यास सांगितले व ब्राह्मण येथून बाहेर पडेपर्यंत आत कोणी येऊ नये असे सांगितले. शयनगृहात बादशहाविना अन्य कोणी नाही याची खात्री होताच ब्राह्मण त्यास म्हणाले, "पूर्वजन्मीच्या महत्पापाचा हा परिणाम आहे. याला कोणताही भौतिक उपाय उपयुक्त ठरणार नाही. आध्यात्मिक शक्तीच यातून सोडवणूक करू शकेल. एखाद्या तपस्वाच्या, सत्पुरूषाच्या, साधु - संतांच्या केवळ कृपादृष्टीनेच या व्याधीपासून मुक्तता मिळेल, तसा कोणी आढळतो का पाहून त्याला शरण जाणे जरुर आहे."

बादशहा हे ऐकून त्यांस म्हणाला, "तुमचे हे म्हणणे मला पटते, पण हे घडणार कसे ? मी तर यवन. साधू - संतांची, तपस्व्यांची, सत्पुरुषांची मला माहिती कोठून असणार. तेव्हा कृपा करून अशा समर्थ व्यक्तीची गाठभेट कोठे होईल ते मला सांगा. मी काय केल्याने अशी व्यक्ती मला आढळेल. त्यांची माझ्यावर कृपादृष्टी वळेल. तुमच्या सांगण्याप्रमाणे मी सर्व काही करीन. विनाविलंब मी त्यांचे पाय धरीन. त्यांना मन:पूर्वक शरण जाईन." बादशहाची ही अंतरीची कळकळ जाणून त्यांना त्याला गाणगापुरी जाऊन श्रीगुरूंचे दर्शन घेण्यास व त्यांना शरण जाण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे लागलीच आपल्या चतुरंगसेनेसह बादशहा गाणगापुरी जाण्यास निघाला. वेगाने अंतर कापीत तो गाणगापुरी पोहोचला.

वेशीवर वर्दळ होतीच. सूर्योदय होऊन प्रहर दीडप्रहर उलटला होता. तेथील लोकांकडे, येथे तपस्वी, संन्यासी कोठे राहतात अशी चौकशी त्याने केली. बादशहाचे हे सैन्यासह झालेले अचानक आगमन पाहून ते सर्व गडबडले, व एकमेकांच्या चेहऱ्याकडे पाहू लागले. बादशहाला हे त्यांचे मौन सहन झाले नाही. तो गरजला, "काय सगळेच बहिरे झाला आहात काय ? उत्तर का देत नाही ? श्रीगुरुंचे मला लागलीच दर्शन घ्यायचे आहे. मला आता विलंब सहन होत नाही." हे बादशहाचे दर्शनाचे विचार ऐकताच त्यांना हायसे वाटले. त्यांच्या मनातील भीती, कुशंका दूर झाली. ते म्हणाले, "श्रीगुरु संगमावर गेले आहेत, मध्यान्ही मठांत परततील." त्यांचेकडून हे उत्तर मिळताच बादशहा आनंदला.

लगेच बादशहाने सैन्याला तेथेच थांबून राहण्यास सांगितले व आपण निवडक सेवकांसह पालखीत बसून संगमाकडे जाण्यास निघाला. दुरुनच त्या नदीकिनारी श्रीगुरुंस पाहून बादशहाने पालखीतून खाली उडी घेतली व अनवाणी तो श्रीगुरूंच्या भेटीस गेला. श्रीगुरुंना अत्यादराने वंदन करून तो त्यांच्यासमोर हात जोडून उभा राहिला. श्रीगुरुंनी त्याला पाहिजे मात्र आणि लागलीच आनंदून म्हणाले, "अरे रजका,

कोठे आहेस तू? बादशहा झालेला तू असा हा येथे माझ्याकडे काय वळलास?” हे त्यांचे शब्द कानी पडताच बादशहाला आपल्या पूर्वजन्माची पूर्ण स्मृती झाली. त्या तेथील आठवणींनी व विशेषत: त्या काळचे स्वत:वरील श्रीगुरुंचे प्रेम आठवून त्याच्या सर्वांगावर रोमांच उभे राहिले. ते प्रेम, ती कृपादृष्टी आठवून तो अगदी विरघळून गेला व म्हणाला, “हे प्रभो! बस्स झाला हा आता संसार, हा राज्य - सुखोपभोगातही नाही. जांघेवरील या फोडाच्या निमित्ताने तुमचे आज दुर्लभ दर्शन झाले. देवा, हा फोड अतिशय त्रास देत आहे. सर्व उपचार झाले, पण गुण नाही. तुमची कृपादृष्टी झाली तर निश्चित बरा होईल. तेव्हा देवा, जरा बघाल काय?”

श्रीगुरू हसत म्हणाले, “कसला आला आहे स्फोटक फोड, काहीच नसणार, साधी घामाची पुटकुळीही नसणार. तुला भ्रम झाला आहे. दाखव पाहू मला कोठे आहे फोड तो.” बादशहाने जांघेवरील वस्त्र दूर करून पाहिले व तो विस्मयचकित झाला. जांघेवर फोडाची नाव - निशाणीही नव्हती.

श्रीगुरुंचे ते प्रेम, ती शक्ती, ते कृपादृष्टीचे माहात्म्य पाहून तो अतिशय आनंदला. हात जोडून त्यांना म्हणाला, “दयाळा, आपल्या कृपेने मी पुष्कळ ऐश्वर्य उपभोगले. मुले, नातवंडे डोळ्यांनी पाहिली. कसल्याच सुखाची कमतरता भासली नाही. आता माझी एकच इच्छा आहे व ती म्हणजे तुम्ही माझ्या महाली येऊन माझे वैभव पहावे. देवा, हे मान्य करून मला पावन करा. मग मी संसारत्याग करुन तुमची अखंड चरणसेवा करण्यास मोकळा होईन.”

यावर श्रीगुरु म्हणाले, “मी तर संन्यासी व तुझे नगर तर हिंसेचे आगर. तेव्हा तुझे माझे कसे काय जमणार? पण जर तू तुझ्या राज्यांत होत असलेली गोहत्या बंद करशील तरच मला तुझी इच्छा पूर्ण करता येईल.”

यावर बादशहा म्हणाला, “दयाघना, तुमच्या कृपेनेच राजा झालो. यवन कुळातही तुम्हीच रवाना केले. पूर्वजन्मीपासूनचा मी तुमचा दास आहे, हे कृपाळा विसरू नका. तुम्ही म्हणाल ते सर्व काही करण्यास मी तयार आहे. तेव्हा दयाळा, कृपा करून ही माझी इच्छा पूर्ण करा.”

यावर श्रीगुरूंनी आपल्या मनाशी काही विचार केला. ते आपल्या अंतरातच म्हणाले, सर्व दिशांतील सर्व कानाकोपऱ्यांत माझ्या येथील अस्तित्वाची माहिती पसरलेली आहे. दु:खाने गांजलेल्या, व्याधींनी पीडलेल्या लोकांइतकेच नव्हे, तर किंबहुना त्यांच्यापेक्षा जास्तच, ज्यांना जवळही करु नये असे लोक येऊ लागलेले आहेत. कलियुगाचा हा महिमा आहे. हा त्रास थांबवावा म्हणून थांबणार नाही. यावर एकच उपाय म्हणजे आपणच गुप्त व्हावे. ही बादशहाच्या निमंत्रणाची संधी साधून प्रथम येथून पाय उचलावा असा विचार आपल्या मनाशी करून ते पालखीत बसले. बादशहास “ठीक आहे, चल.” असे म्हणाले.

श्रीगुरु अशा प्रकारे पालखीतून निघताच बादशहाने श्रीगुरूंच्या पादुका भक्तिभावाने आपल्या हाती

घेतल्या व तो पालखीसोबत चालू लागला. श्रीगुरु बादशहास म्हणाले, "तू बादशहा आहेस. असा पायी चालू नकोस. ते बरे दिसत नाही." यावर बादशहा म्हणाला, "देवा, बादशहा असलो तरी इतरांसाठी. मी तर तुमच्यापुढे तुमचा सेवकच आहे. तुम्हीच माझे बादशहा आहात." यावर श्रीगुरुंनी आपली आज्ञा समजून पालखीत बसायचे नसेल तर निदान घोड्यावर बस म्हणून सांगताच बादशहा घोड्यावर बसला. गाणगापुराच्या वेशीवर बादशहाचे सर्व सैन्य, सेवक, घोडदळ होतेच. तेथे काही घोडे त्याने श्रीगुरुंबरोबर निघालेल्या शिष्यांस दिले व अशाप्रकारे सर्वांचा प्रवास सुरू झाला. थोडे पुढे गेल्यावर श्रीगुरुंनी बादशहास आपल्या जवळ बोलावले व म्हणाले, "मी आहे संन्यासी, मला त्रिकाळ स्नान, जप - जाप्य, अनुष्ठानादि कर्मे करावी लागतात. तू जरी माझा भक्त असलास तरी तू यवन असल्यामुळे तुझ्या संगतीत हे सर्व व्यवस्थित शास्त्रोक्त करता येणार नाही. तेव्हा मी पुढे जातो, तुला पापविनाशी तीर्थावर भेटेन. तू सावकाश मागून ये." याप्रमाणे बादशहास सांगिल्यावर श्रीगुरु आपल्या शिष्यांसह योगशक्तीचा वापर करून तेथून पटकन् अदृष्य झाले व पापविनाशी तीर्थावर काही क्षणातच प्रगट झाले.

श्रीगुरुंच्या आगमनाची बातमी त्या पापविनाशी तीर्थाच्या परिसरात सर्वत्र वाऱ्यासारखी पसरली. दर्शनेच्छू भक्तांची रीघ लागली. सायंदेवाला पुत्र नागनाथही तेथे येऊन पोहोचला. त्याने श्रीगुरुंची शोडषोपचारे पुजा केली. तेथे मोठी समाराधना झाली. श्रीगुरु पुढे निघून गेलेले पाहून बादशहा अस्वस्थ झाला. त्याने आपला घोडा भरधाव पिटाळला व एका दिवसात वाटेतील चव्वेचाळीस गावे पार करून तो पण दुसऱ्या दिवशी पापविनाशी तीर्थावर येऊन थडकला. तेथे श्रीगुरूंना पाहून झालेल्या हर्षाने, आनंदाने त्याचा सर्व थकवा, शीण कोठल्या कोठे पळाला. त्याने तेथे पुन्हा एकदा आपल्या महाली येण्याची श्रीगुरूंना विनंती केली व त्यानुसार दोन दिवसांनी त्याच्या महाली जाण्याचे श्रीगुरुंनी मान्य केले.

तो श्रीगुरुंना वंदन करून लागलीच नगरात गेला व कुटुंबियांस श्रीगुरूंच्या स्वागताची तयारी करण्यास सांगितले. सर्व अधिकाऱ्यांस हुकूम केले. अनिच्छेने का होईना, पण बादशहाच्या आज्ञेस त्यांना मान तुकवावीच लागली व ते कामास लागले. बादशहाने सर्व काही चोख, बादशहाच्या लौकिकास शोभेल असे केल्यास भल्या मोठ्या इनामाची गाजरे सर्व अधिकाऱ्यांच्या तोंडासमोर धरण्याचे चातुर्य दाखविले होते. त्यामुळे सर्वजण जिद्दीने धर्म विसरून आपला स्वार्थ पाहून लागलीच कामास लागले. ब्राह्मणांना ही बातमी समजताच ते आनंदाचे नाचूच लागले. सर्व हिंदू समाजाने स्वागतासाठी कमर कसली. दोन दिवसांत चमत्कार घडला. सर्व नगर रंगी - बेरंगी तोरणांनी, पताकांनी सजले. दुतर्फा रस्त्यावर, प्रत्येक पन्नास पावलांवर खांब रोवण्यात येऊन त्यावर विविध रंगाचे ध्वज फडकू लागले. दुतर्फा सौनिकांनी उभे राहून मानवंदना द्यायची असे ठरले. वाटेत थोड्या थोड्या अंतरावर फूलपाकळ्यांच्या करंड्या लटकवण्यात आल्या व श्रीगुरुंची पालखी त्याखाली येताच त्या करंड्या अलगद उघडल्या जाऊन

श्रीगुरुंवर फुलांच्या पाकळ्यांचा वर्षाव होईल अशी व्यवस्था करण्यात आली. नगराच्या प्रवेशद्वारावरून महालापर्यंत रेशमी - जरीच्या पायघड्या पसरण्याचे ठरले. मधून मधून श्रीगुरुंवर नाणी ओवाळून टाकण्याचे ठरले. मार्गात अशी पाच ठिकाणे निवडली की तेथे प्रत्यक्ष मोत्यांचे थाळे घेऊन श्रीगुरुंना ओवाळायचे व ते मोती तेथे उधळायचे. श्रीगुरुंच्या आगमनाप्रित्यर्थ सर्वांना अन्नदान करण्याचे ठरले अशा प्रकारे सर्व योजना आखून त्याची योग्य प्रकारे अमंलबजावणी व्हावी म्हणून जबाबदारीने व्यवस्थित वाटप करून बादशहा त्या पापविनाशी तीर्थावर श्रीगुरुंना सन्मानाने घेऊन येण्यासाठी म्हणून गेला.

बादशहाबरोबर वाजतगाजत मिरवणुकीने श्रीगुरु नगरात प्रवेशले. प्रत्येक ठिकाणी त्यांना ओवाळले जात होते. मुसलमान समाजाचे लोकही श्रीगुरूंचे तेजस्वी व्यक्तिमत्त्व पाहून दिपून गेले. श्रीगुरुंच्या लीला त्यांच्या कानावर आल्याच होत्या. तो समाजही श्रीगुरुंच्या स्वागतात हौसेने सामील झाला होता. बादशाही थाटाची ती सजावट, बादशाही थाटाचे ते स्वागत, त्यामागचे प्रेम, त्यामागचा जिव्हाळा पाहून श्रीगुरू आनंदले, प्रसन्न झाले. जमलेल्या मंडळीत काही थोडे यवन होते की जे त्यांच्या स्वभावप्रवृत्तीस अनुसरून बादशहावर टीका करीत होते. एका हिंदू संन्याशाला पालखीत बसवून आपण त्याच्या हुजऱ्यासारखा मागून पायी चालला आहे हे बादशहाला शोभणारे नाही. यवन धर्माला तो कमीपणा आणीत आहे असे ते म्हणत होते. याउलट यच्चयावत तेथील हिंदू समाजातील प्रत्येक व्यक्ती बादशहाची ही सेवा - भक्ती पाहून त्यालाच खरा देवधर्म कळला असे म्हणून मुक्तकंठाने त्याचे कौतुक करीत होती.

अशा प्रकारे वाजतगाजत थाटामाटात श्रीगुरू राजमहाली पायउतार करते झाले. आपल्याबरोबरच्या सर्वांस बाहेर थांबण्यास सांगून आपल्यासोबत फक्त चार शिष्य घेवून श्रीगुरुंनी बादशहाबरोबर राजमहालात प्रवेश केला. अंत:पुरात जाताच बादशहाचे सर्व कुटुंबीय अदबीने उभे राहिले व एक - एकजण श्रीगुरुंसमोर येऊन त्यांना अत्यंत विन्रम होऊन वंदन करू लागला. हा जुलमाचा रामराम होता की भक्तिभावे केलेले हे वंदन होते हे सहज ओळखता येत होते. बादशहा प्रत्येकाची ओळख करून देत होता. प्रथम राण्या आल्या, मग पुत्र आले, मग सुना आल्या, मग जावयांसह मुली आल्या, मग मुलांची मुले आली, मग मुलींची मुले आली अशा प्रकारे सर्व कुटुंबियांची तेथे हजेरी लागली. श्रीगुरुंना तेथे रत्नजडित सिंहासनावर बसवण्यात आले होते. बादशहा त्यांचेपाशी उभा राहून त्यांना हातात पंखा धरून वारा घालत होता, तर दुसऱ्या बाजूस मोठा पुत्र उभा राहून हेच काम करीत होता. हा सर्वांचा परिचय करुन देण्याचा कार्यक्रम आटोपल्यावर बादशहाचा हुकूम होताच तेथे एक ब्राह्मण आला व श्रीगुरुंना म्हणाला, "नवी कोरी रौप्य - पात्रे आणून त्यातून ब्राह्मणांच्या हाती दूध आणवलेले आहे. तसाच फळांचा बंदोबस्त केलेला आहे. ब्राह्मणांशिवाय कोणाचाच कशालाही स्पर्श दिलेला नाही." हे त्याने सांगितल्यावर बादशहाने श्रीगुरुंना फलाहार करून थोडे दूध घ्यावे, अशी विनंती केली. श्रीगुरूंनी हे मान्य केल्यावर त्या ब्राह्मणाने फळे आणून दिली. श्रीगुरुंनी फक्त फळे घेतली. मग त्यांनी तेथे एक आसन आणण्यास सांगून

ते आपल्या शेजारी ठेवण्यास सांगितले. आसन ठेवले गेल्यावर बादशहाला त्यावर बसायला सांगितले व म्हणाले, "तुझ्या इच्छेनुसार तुझे हे वैभव पाहिले. तुझ्या कुटुंबियांचीही भेट झाली. ही येथील सर्व प्रकारची सुखे भोगून आता तू संतुष्ट झालास काय हे मला सांग, का अजून कोणती इच्छा मनी धरून असलास तर तसे सांग. मी ती पूर्ण करीन."

यावर बादशहा हात जोडून म्हणाला, "देवा, ही सर्व प्रकारची सुखे अगदी जन्मापासून आजपर्यंत अव्याहत भोगतो आहे. पण देवा, पूर्वजन्मी तुमची पदसेवा करताना जे सुख वाटत होते, मिळत होते त्याची गोडी या सुखांना नाही. तुमच्या पदसेवेत अवीट गोडी आहे ही माझी खात्री झाली आहे. तेव्हा मला आता तुमची पूर्ववत पदसेवा करू द्या."

यावर श्रीगुरु म्हणाले, "तुझी जर अशी इच्छा असेल तर मुलाला गादीवर बसव व तू श्रीशैल्यावर ये. तेथे माझी पुनरपि भेट होईल."

बादशहाला असे सांगून श्रीगुरु तेथून निघाले व फिरत फिरत संगमावर आले. श्रीगुरू संगमावर आलेले पाहताच श्रीगुरुंच्या विरहाने व्याकुळलेले तेथील सर्व भक्त आनंदले व त्यांनी श्रीगुरुंचा उत्स्फूर्तपणे जयजयकार केला. त्यांनी श्रीगुरूंचे पूजन केले व श्रीगुरुंना मठांत चलण्याचा आग्रह करू नका. मी वेळ न दवडता लागलीच श्रीशैल्यावर मल्लिकार्जुनाच्या यात्रेस जाणार आहे. लौकिकदृष्ट्या जरी हे माझे येथून जाणे होणार असले तरी गुप्तरूपाने मी येथेच राहणार आहे. लौकिकदृष्ट्या मी आता येथे राहणे तुम्हाला हितावह होणार नाही. स्वत:ला भक्त म्हणवून घेणाऱ्या ज्या प्रकारच्या लोकांची येथे झुंबड उडते ती आता आवरणे शक्य नाही. हे कलियुग आहे. शिवाय यवनही येऊ लागले आहेत. त्यांची ये - जा वाढल्यावर तुम्हा ब्राह्मणांना, भक्तांना जिणे असह्य होऊन बसेल. या तीर्थक्षेत्राचे पावित्र्य नष्ट होईल. म्हणून मीच येथून अदृष्य होणे उत्तम. जरी मी येथून जात असलो तरी भक्तांना मी येथेच आढळणार आहे. चंद्र - सूर्य असेपर्यंत तुम्हा माझ्या भक्तांच्या हाकेला प्रतिसाद देण्यासाठी तुमच्यासमोर हात जोडून तुमच्या सेवकाप्रमाणे उभे राहणे हे माझे कर्तव्य आहे. तेव्हा तुम्ही चिंता करू नका. इतक्या वर्षांच्या माझ्या संगतीत जे काही आत्मसात केलेत ते न विसरता सांगितल्याप्रमाणे, शिकविल्याप्रमाणे वागा. शुद्ध निर्मळ आचार - विचार ठेवा, परस्परांत देव पहा, व येथे समाधानात रहा. गाणगापुरात मी निर्गुण पादुकांची स्थापना करीत आहे. तेथे मी नित्य आढळेन. श्रद्धावान, निष्ठावान, अनन्य अशा भक्तीला प्रतिसाद देण्यासाठी व अशा एकनिष्ठ भक्ताला, उपासकाला मिठीत सामावून घेण्यासाठी मी तेथे बाहू पसरून उभा असलेला, तिष्ठत असलेला आढळेन. तुम्ही मला अपेक्षित असलेल्या अशी वृत्तीने फक्त तेथे या. मला हाकही मारावी लागणार नाही. माझ्या या शब्दावर विश्र्वास ठेवा. तुम्ही अवश्य त्या पादुकांची मनोभावे, मीच तेथे आहे या विश्र्वासाने, श्रद्धेने पूजा करा; येथील अश्र्वत्थाची पूजा करा. गणेशाची पूजा करा व अष्टतीर्थांत स्नान करा.

असे केल्याने तुमचे जीवन सुखी होईल. चिंतामुक्त, व्याधीमुक्त, सुसंपन्न, समृद्ध असे जीवन येथे जगून परलोकीही सुखी व्हाल. फक्त विश्र्वासाने केलेल्या दृढ, अविरत भक्तीने हे सर्व प्राप्त होणार आहे हे मात्र विसरू नका. मी निश्र्चित येथे आढळणार आहे, याची खात्री बाळगा. सकाळी कृष्णेत स्नान करुन नृसिंहवाडीत कृष्णा - पंचगंगा संगमावरील औदुंबरातळी अनुष्ठान आटोपून मी मध्यान्हास भीमा - अमरजा संगमावर येईन, तेथे स्नान करून गाणगापुरी मठात निर्गुण स्वरूपात पूजा स्वीकारीन. हा माझा नित्यक्रम असेल. तेव्हा आता माझ्या शब्दांवर विश्र्वासून शांत चित्त होऊन नित्योपासनेत रममाण होऊन राहा. मी आता या लौकिक देहाने मल्लिकार्जुनयात्रेस निघतो." असे त्यांस सांगून श्रीगुरु शिष्यांसह तेथून निघाले.

ते ब्राह्मणभक्तही जड अंत:करणाने मठात परतले. मठात श्रीगुरु उपस्थित असल्याचे त्यांना भासू लागले. अधूनमधून अकस्मातपणे दिसू लागले. आश्र्चर्याने एकमेकांस श्रीगुरुंना मठात पाहिल्याचे सांगू जाताच ऐकणाराही, मलाही दिसले, असे सांगू लागला. प्रत्यक्षात मात्र श्रीगुरूंच्या स्थानावर त्यांच्या पादुका असलेल्या दिसू लागल्या. या पादुका तेथे कोणी ठेवल्या याचा त्यांना कधीच शोध लागला नाही. कारण त्या श्रीगुरूंनी स्वत:च तेथे भक्तोद्धारार्थ ठेवल्या होत्या. तेथील कोणी मानवाने त्या ठेवल्या नव्हत्या. आता त्या सर्वांची खात्री झाली की श्रीगुरुंनी थोड्याच वेळापूर्वी जे काही सांगितले होते ते केवळ समजूत घालण्यासाठी, वेळ निभावून नेण्यासाठी नव्हते, तर ते पूर्ण सत्य होते. श्रीगुरू गाणगापुरांतून गेलेले नसून, निर्गुणरूपे येथेच आहेत हे त्यांना दिसले, त्यांनी जाणले व नंतर हळूहळू वारंवार अनुभवलेही.

श्रीगुरु जे संगमावरून शिष्यांसमवेत निघाले ते पाताळगंगेच्या तीरावर येऊन पोहोचले. समोरच्याच तीरावर तो श्रीशैल्य दिमाखाने उभा असलेला दिसत होता. तेथे पोहोचताच श्रीगुरुंनी पाताळगंगेत स्नान केले व नित्यानुष्ठानास बसले. शिष्यांनीपण तेथे स्नाने उरकली व तेही आपल्या नित्योपासनेत व्यग्र झाले. हा सर्व कार्यक्रम आटोपल्यावर श्रीगुरु शिष्यांस म्हणाले, "माझ्यासाठी एक फुलांचे आसन तयार करून या नदीच्या पाण्यावर ठेवा. मला आता तुमचाही निरोप घेऊन निजधामास जायचे आहे. माझे येथील अवतारकार्य संपलेले आहे. तेव्हा मला आता या पृथ्वीवर हा देह धारण करून राहता येणार नाही. तुम्ही गाणगापुरात जा व सतत भक्ती, पूजन, भजन, चिंतन, नामस्मरण यात रममाण होऊन राहण्याचे तुमचे व्रत अखंड चालू ठेवा. दीन - दुबळ्यांना साहाय्य करा. प्रत्येकाची अडीअडचण दूर करण्याचा प्रयत्न करा. मी सदैव तुमच्या आसपास असणार आहे. तुमच्या प्रत्येक कृतीवर, उक्तीवर माझे लक्ष असणार. मी सतत तुमच्या पाठीशी असणार. माझे सत्‌शिष्य म्हणून तुम्ही वावरत असताना तुम्हाला सतत योग्य ती दिशा मी दाखवणार. तेव्हा निश्र्चित रहा. मी माझ्या नियतस्थानी पोहोचताच प्रसाद - पुष्पे पाठवीन. ती शेवंतीची फुले येथे येतील. ती घेऊन तुम्ही गाणगापुरी जा. माझा वियोग होतो आहे ही कल्पनासुद्धा मनाला शिवू देऊ नका. तेथील सर्व भक्तांना योग्य असे मार्गदर्शन करा. सुखी व्हा."

असे शिष्यांस सांगून श्रीगुरु त्या फुलांच्या सुखासनी बसले व ते त्या पाताळगंगेच्या पात्राच्या मधोमध गेले. एखाद्या तराफ्यावर बसल्याप्रमाणे ते फुलांचे आसन त्यांचा भार घेऊन तरंगत होते. हे पाहून शिष्यांस अतीव आश्चर्य वाटले. पाहता पाहता ते आसन व श्रीगुरु अकस्मात अदृष्य झाले. तेथे एकही फूल दिसेना. शिष्यांना हे कसे काय झाले हे कळेना व त्यांच्याकडे येणारी फुले आता कोठून व कशी येणार या विचारात ते पडले. पण कितीही वेळ लागला तरी चालेल, फुले आल्यविना येथून परत जायचे नाही, असा निश्चय करून ते तेथे बसून राहिले.

काही वेळ गेल्यावर दुरून एक नावाडी आपली नाव वल्हवीत त्यांच्या दिशेने येत असलेला त्यांना दिसला. तो नावाडी शिष्यांजवळ येऊन म्हणाला, "अतिदूर पलीकडच्या किनाऱ्यावर मला एक देवस्वरूपी तेजस्वी यतिवर्य फुलांच्या आसनावर बसलेले दिसले. त्यांनी मला जवळ बोलावून तुमच्यासाठी एक निरोप दिला आहे की, तुम्ही आता चिंता सोडून गाणगापुरी जा आणि निष्ठेने त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे आचरण करा. ते कर्दळीवनात जात असून तेथून पुष्पे पाठवतील. ती घेऊन आनंदाने परत फिरा." थोड्या वेळाने ती शेवंतीची फुले वाहात येत असलेली दिसली. ती तेथे आलेली चार पुष्पे सायंदेव, नंदी, नरहरी व सिद्ध या चार शिष्यांनी प्रत्येकी एक याप्रमाणे घेतली व जड अंत:करणाने श्रीगुरुंचे गुणगान करीत करीत गाणगापुरी गेले.

तो शुक्रवार माघ वद्य प्रतिपदेचा दिवस होता. शिशिरऋतू होता. आजही गाणगापुरात माघ वद्य प्रतिपदेपासून चार दिवस श्रीगुरुंच्या पुण्यतिथीनिमित्त मोठा उत्सव होतो. नृसिंहवाडीतही असा उत्सव प्रतिवर्षी होतो. या दोन्ही स्थानी सश्रद्ध भक्तांची अलोट गर्दी उसळते.

★ ★ ★ ★